

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

**Henrik Dethlefsen
Erik Helmer Pedersen**

**LANDBO-
FORENINGERNE
og
FÆLLESSKABET**

LANDBOFORENINGER I 200 ÅR

UDGIVET AF DE DANSKE LANDBOFORENINGER

Landboforeninger i 200 år

Henrik Dethlefsen
Erik Helmer Pedersen

Landboforeningerne
og
fællesskabet

Landboforeninger i 200 år

Redigeret af
Erik Helmer Pedersen og
Mette Ehlers

Under medvirken af
S. P. Jensen, Carl-Axel Nilsson,
Jørgen Skovbæk og Carl Thomsen

Udgivet af
De danske Landboforeninger

Bind 3

© 1993 by De danske Landboforeninger og forfatterne

Trykt hos AiO Tryk as, Odense

ISBN 87-323-34-6 (bind 3)

ISBN 87-323-30-3 (bind 1-4)

Omslag på de 4 bind:

To kilometer sydøst for Bogense markerer en mere end 200 årig elm grænsen mellem landsbyen Harritslevs dyrkede mark og overdrevet. Til venstre i billedet ses Loddenhøj og hovedbygningen til Harritslevgård, opført 1606. Midt for i billedet Harritslev, udskiftet 1798. Nu er der kun én landmand tilbage i byen. Harritslevgårds marker drives sammen med flere andre storbrug centralt under grevskabet Gyldensteen. Foto: Jørgen Weber, 1993.

Forord

Landboforeningerne er vokset frem sammen med det landbrugssystem, der har udviklet sig i 1800-tallet og 1900-tallet på baggrund af de store landboreformer sidst i 1700-tallet og folkeskoleloven fra 1814, og landboforeningerne har spillet deres væsentligste rolle i det danske samfunds udvikling, når det gælder folkeoplysning, folkestyre og erhvervsudvikling.

Landboforeningerne er nogle af vore ældste foreninger. De er samtidige med stænderforsamlingerne, og de har i landbefolkningen været med til at berede jorden for folkestyrets indførelse i 1849.

Landboforeningerne er ældre end højskolen, og andelsbevægelsen, men de er vokset i udbredelse sammen med højskolerne, og deres arbejdsopgaver er vokset i takt med den produktionsudvidelse, som mejerierne og slagterierne skabte afsætningsmæssig baggrund for.

Landmændenes uddannelse støttet af landboforeningernes oplysningsarbejde har sammen med andelsbevægelsen været en afgørende forudsætning for danske landmænds store konkurrenceevne og dermed for dansk landbrugs stærke placering i samfundsøkonomien.

Foreningerne har spillet en betydningsfuld rolle i landboernes træning i demokrati og med stærk vægt på lokal selvbestemmelse. De er vokset op nedefra som selvstændige lokale foreninger, der først senere har etableret landsdelssammenslutninger. Og der gik 88 år fra den første forenings oprettelse på Bornholm, før De danske Landboforeninger blev dannet i 1893.

Niels Th. Ilsøe

Peter Gæmelke

I 100 år har det været De danske Landboforeningers opgave at varetage interesserne for de lokale foreningers medlemmer i samarbejde med andre landboorganisationer. Det forhold, at landboforeningernes medlemmer tegner sig for omkring 85 pct. af den danske landbrugsproduktion, har sat sit præg på arbejdsopgavernes art og omfang.

Der tales ofte om den danske model. Højskolens og andelsbevægelsens betydning er blevet fremhævet og beskrevet af historikere og samfundsforskere. Ved De danske Landboforeningers 100 års jubilæum har De danske Landboforeninger fundet anledning til at bede en række historikere under ledelse af landbohistorikeren, lektor ved Københavns Universitet, dr.phil. Erik Helmer Pedersen om også at belyse landboforeningernes rolle i det danske samfunds udvikling i de seneste 200 år og herunder yde bidrag til en analyse af sammenhængen mellem landboforeningernes oplysningsarbejde og landbrugets produktivitetudvikling.

Det er vort håb, at nærværende værk ved at kaste nyt lys over disse sammenhænge kan bidrage til en bedre erkendelse af, hvorledes det danske landbrug og det danske samfund har udviklet sig.

Det er vort håb, at denne viden ikke alene kan være til nytte for den strategi, der lægges ved Danmarks bistand til andre landes landbrugsudvikling, men også for den fremtidige tilrettelægning af dansk landbrugspolitik og for løsningen af landboforeningernes arbejdsopgaver.

H. O. A. Kjeldsen/Jørgen Skovbæk

Indholdsfortegnelse

Indledning	9
I. Landboforeningerne i vækst 1880–1914 af Henrik Dethlefsen	
1. Foreningsstrukturen	29
2. 1880'erne	89
3. 1890'erne	135
4. 1900–14	171
II. Det centraliserede fællesskab 1950–1993 af Erik Helmer Pedersen	
5. Nye rammebetingelser for arbejdet i landboforeningerne 1950–1973	195
6. Fællesskab og planlægning 1973–1993	266
III. Afslutning af Henrik Dethlefsen	
7. Mod år 2000	303
Appendix	311
Litteratur	317
Billedfortegnelse	319
Register	322

Redaktionens forord

Bind 3 i serien af Danske Landboforeninger gennem 200 år har fået titlen *Landboforeningerne og fællesskabet*. Dermed er angivet, at bogen beskæftiger sig med den virksomhed, landboforeningerne på de enkelte niveauer udfolder i tiden efter 1880 for at løse organisatoriske opgaver af fælles karakter.

Bogen har to forfattere. Skildringen af det første store hovedafsnit for perioden 1880–1914 »Landboforeninger i vækst« er udformet af mag.art. Henrik Dethlefsen. Dens sidste del for perioden 1950–1993 er forfattet af undertegnede Erik Helmer Pedersen.

Det har derimod ikke været muligt at behandle perioden fra 1914 og til 1950. I seriens bd. 4 om den erhvervspolitiske udvikling i perioden 1880–1993 *Landbosamfundet og Danmarkshistorien* findes imidlertid en del stof om den landbrugsfaglige virksomhed, landboforeningernes land-

sorganisationer, her betegnet som »fællesforeningerne«, og De danske landboforeninger udfolder i denne periode. Dette stof kan i et vist omfang siges at dække de emner, som i givet fald skulle have været behandlet i nærværende bog. Det drejer sig om følgende sider i nævnte bog: 151–178 og 220–239.

For levering af billedstof til dette bind rettes en varm tak til følgende: De danske Landboforeninger, De sjællandske Landboforeninger, Det kgl. Bibliotek, Folketingets Bibliotek, Foreningen af jyske Landboforeninger, Landbohøjskolens Bibliotek, Landbrugsraadet, Landbrugets Informationskontor, Landsbladet, Landsudvalget for kvæg, Vallekilde Højskole, De lokalhistoriske Arkiver i: Bogense, Hjørring, Randers, Ringsted og Roskilde samt Tom Kirk, Jørgen Skovbæk, Hans Strømsvik og Jørgen Weber.

Mette Ehlers

Erik Helmer Pedersen

Indledning

I dansk landbrugs omfattende og vidtfgrenede organisationsapparat indtager det middelstore gårdbrugs sammenslutninger, *landboforeningerne*, en helt central position. Sådant har det været lige siden organisationsdannelsen for alvor tog fart i sidste halvdel af forrige århundrede. Og således vil det fortsat være, ihvertfald så længe landbrugserhvervet – og størstedelen af dets produktionsresultat – hviler på tusindvis af middelstore, selvstændige be- drifter.

Dermed fremstår landboforeningerne – fra organisationerne på lokalt plan til den landsdækkende samvirksomhed, *De danske Landboforeninger* – som en af de faktorer, der er med til at skabe sammenhæng i den nyere og nyeste danske landbrugs- historie. Men kontinuiteten bør ikke be-

tones for stærkt. For ligesom der er forskel på det danske samfund, som det fremtrådte i 1880'erne, og som det møder os i dag, således er der også god afstand mellem datidens og nutidens landboforeninger.

Nye tider

I 1880 var Danmark endnu et typisk agerbrugssamfund, der på mange måder bar mindelser om vor egen tids u-lande: Halvdelen af arbejdsstyrken var direkte beskæftiget i landbruget. 72% af befolkningen boede på landet. Landbruget tegnede sig for 85% af eksporten. På trods af hundrede års fremgang var fattigdommen sta-

Folkene på avlsgården til parade omkring 1880. Billedet er formentlig fra Ålholm avlsgård på Lolland.

Eleverne på Vallekilde højskole før den årlige cykeludflugt til Vejrhøj.

dig udbredt og en daglig realitet for mere end halvdelen af danskerne. Ikke sjældent oplevede de ringest stillede sult, og mangelsygdomme i alle afskygninger floredede. Det var i en tid, hvor de største poster på statsregnskabet udgjordes af forsvaret og renterne på statsgælden, henholdsvis 41 og 22% i 1880. Undervisning, social- og sundhedsvæsen lagde beslag på mindre end 8% af udgifterne.

Imidlertid var landet og dets befolkning under forandring. Skønt landbruget stadig var de danskes hovedbeskæftigelse, så var det ikke længere deres eneste erhverv. Selv om det faktiske antal beskæftigede i landbruget stadig voksede – og fortsatte dermed lige til 1930 – så var landbrugets befolkningsandel dog samtidig faldende.

Det øgede forbrug af arbejdskraft var en følge af husdyrbrugets gennembrud i 1880'erne. Dermed var grunden lagt til en

støt stigende landbrugsproduktion, som kaldte stadig flere til arbejde i mark og stald. Den nominelle stigning i landbrugets arbejdskraftforbrug modsvarede dog langt fra befolkningstilvæksten. Med industrialiseringen i sin vorden blev det da byerne, der opsugede flertallet af de mange nye danskere, hvis disse da ikke – som næsten en kvart million landsmænd – foretrak at søge lykken som udvandrere i det fremmede.

Nybruddet satte sig spor alle vegne. Med forandringerne i danskernes materielle kår fulgte også en dybtgående omstilling af kultur og bevidsthedsliv. Af særlig betydning for livet på landet blev det forhold, at samfundets demokratisering havde spredt magten på flere hænder og dermed skabt grundlag for et aktivt engagement i tidens hastigt voksende foreningsliv. Viljen til at løfte i flok, der var så karakteristisk, at

man har kaldt de sidste årtier af 1800tallet for »foreningernes tidsalder«, kom både højskole og brugsforeningsbevægelsen, men også den gudelige vækkelse og afholdssagen til gode. For landboforeningernes udvikling frem mod århundredskiftet blev denne foreningstrang af fundamental betydning.

I 1880'erne stod dansk landbrug midt i en gennemgribende omstillingsproces. Gennembruddet for det rationelle husdyrbrug får stå som det nærmeste ydre tegn på forandringen, skønt omstillingen i virkeligheden stak dybere. Så længe nogen kunne huske, havde de enkelte bedrifter væsentligst været indrettet på at forsyne familierne med alt, hvad husholdningen krævede. I gode år kunne man nok sælge lidt af overskudet, men egentlig vareproduktion til det store anonyme marked havde været en sag for storlandbrugene. Fra midten af århundredet forandredes imidlertid dette grundvilkår. I gårdbruget fik den traditionelle »eksistensdyrkning« mindre og mindre at sige i forhold til det *markedsorienterede landbrug*.

Dermed blev livet på landet et andet. Det daglige arbejde fik et andet perspektiv, når der skulle tages hensyn ikke blot til husstandens, men også til markedets behov. »Omverdenen« trængte sig på – og deraf udsprang langsomt en bevidsthed om landbruget som værende ikke blot en måde at eksistere på, men tillige et selvstændigt *erhverv* med specifikke opgaver og interesser i forhold til det omkringliggende samfund.

For landbrugets stadig stærkere orientering mod markedet fik husdyrbrugets gennembrud i sig selv en vældig betydning. En voksende animalsk produktion kan spores allerede fra 1860'erne, men den

store forandring indtrådte først, da billigt russisk og amerikansk korn i sidste halvdel af 1870'erne slog bunden ud af det internationale kornmarked med priser, det danske landbrug ikke kunne konkurrere på. Da rykkede husdyrene – først og fremmest køerne – for alvor ind i synsfeltet. At det næste tiår især kom til at stå i det andelsorganiserede mejeribrugs tegn, skyldtes dels at Tyskland i de samme år lagde begrænsninger på importen af levende kvæg fra Danmark, dels at England viste sig at være et gunstigt marked for dansk smør.

Med koens ophøjelse til malkeko og etableringen af henvend 900 andelsmejerier i årene 1882–90 passerede landbruget en milepæl på vejen fra husbehovs- til markedsproduktion. I 1880 og årene forud havde smøreksperten ligget nogenlunde konstant omkring 12–14.000 tons. I 1890 var den vokset til knap 45.000 tons, et tal, der var yderligere fordoblet tolv år senere. Da var udviklingen allerede blevet selvforstærkende. Smørproduktionen afgav således betydelige mængder af skummetmælk, der sendtes retur til landmændene, hvor den blev basis for den storstilede udvidelse af svineholdet, som fandt sted i 1890'erne. Og med husdyrenes foderbehov fulgte snart en nyorientering i agerbruget, hvor græsmarkerne (til afgræsning eller høslet) og især roerne vandt frem på græsbrakkens bekostning.

Også de nyeste landvindinger indenfor teknik og naturvidenskab bar bud om en moderne landbrugsproduktion på et helt andet niveau end det tilvante. Husdyrbrugets gennembrud i 1880'erne hvilede i særlig grad på den nye, systematisk udførte forsknings- og forsøgsvirksomhed, der her i landet grundlagdes af Th. Segelcke, N.J.

Det gamle mejeri i Hjørring ca. 1910. Bymejerierne gennemgik også i denne tid en modernisering, der svarede til andelsmejeriernes.

Fjord og P. Nielsen, Tystofte. Med dette som udgangspunkt skabtes en fortsat voksende fond af landbrugsfaglig indsigt, der muliggjorde den vældige forøgelse af landbrugsproduktionen og dermed drev udviklingen mod markedsorientering videre.

I takt med omstillingen vandt landboforeningerne sig gradvist en ny position blandt gårdmændene. Adskillige af tidens landboforeninger havde ganske vist rødder, der rakte tilbage til midten eller endda begyndelsen af århundredet. Alligevel vil det ikke være forkert at udpege 1800-tallets sidste årtier som den periode, der skabte prototypen på vor egen tids moderne, alsidigt virkende landboforening. Endnu i 1870'erne var betegnelsen »landboforening« i realiteten ensbetydende med

en dyrskueforening, som dog ofte også bød på landbrugsfaglige foredrags- og diskussionsmøder. Foreningerne havde gerne et aristokratisk præg. Medlemsskaren var begrænset og domineredes af større gård- og godsejere. Virksomheden var snævert knyttet til egnen, hvor foreningen hørte hjemme, og samarbejde foreningerne imellem forekom stort set ikke.

Nybruddet i 1880'erne vendte imidlertid op og ned på denne tingenes tilstand. Nye landboforeninger skød frem overalt i disse år og medlemstallene begyndte at vokse. I stigende grad gjorde jævne gårdmænd sig gældende i bestyrelser og udvalg. Foreningernes lokale forankring og særpræg blev ikke mindre. Men samtidig indså man, at et nærmere samarbejde for-

eningerne imellem nu var påkrævet. Resultatet blev etableringen af de provinsielle fællesforeninger, én for hver landsdel, som i 1893 suppleredes med et landsdækkende samarbejde, De samvirkende danske Landboforeninger.

Forandringerne i landboforeningernes formelle struktur havde baggrund i det forhold, at arbejdsopgaverne var blevet flere og mere krævende. Det gjaldt i første række det faglige arbejde. Forsknings- og

forsøgsvirksomhedens mange nye resultater skulle formidles, og med markedsorienteringen – der snart blev til markedsafhængighed – fulgte efterhånden en ny økonomisk bevidsthed, der gjorde landmandens valg af sort eller race, metode eller maskine anderledes vigtigt end det før havde været.

Dengang som nu havde vaner og tradition meget at sige, ligesom et kik over hegnet til en særlig dygtig nabo kunne

Landbrugskandidater af årgang 1885. På Landbohøjskolen var det især sønner fra godsejer- og forpagterfamilier, der dominerede elevholdene før år 1900. Kandidaterne i anden række fra venstre bærer navnene A.L. Henriques, F.L. Fiedler, E. Tutein og J.A.T. Rosen.

*I vor tid er der blevet
ensomt på gårdspladsen.*

gøre udslaget, når beslutningen skulle træffes. Imidlertid blev landboforeningerne fra 1880'erne i stigende grad varetager af en egentlig landbrugsfaglig formidling og rådgivning, først via de gammelkendte foreningsaktiviteter: dyrskuer og foredrag, men snart også gennem nye initiativer: bladvirksomhed og ikke mindst opbygningen af en egentlig konsulenttjeneste med fastansatte og fagligt velfunderede landbrugskandidater.

Hvad der spirede frem i 1880'erne, var således et nyt fællesskab omkring løsnin-gen af praktiske, landbrugsfaglige opgaver. Til forskel fra ældre tiders landsbyfælles-kab hvilede det ikke på snævre familie- og naborelationer. Det nye fællesskab havde derimod baggrund i en mindre stedbunden, men mere fagbevidst samhørighed landmændene imellem. Og som det bredest organiserede udtryk for dette nye fællesskab står landboforeningerne i centrum.

Penge, varer og interesser

De mellemliggende, godt og vel 100 år har ført endnu flere forandringer med sig; så mange faktisk, at det kan være svært for noget menneske at overskue dem. Når landmanden af i dag modtager EDB-udskriften af sit regnskab fra den stedlige landboforening, kan han konstatere, at han er blevet vareproducent. Han og hans familie ville aldrig selv kunne forbruge de mængder af korn, mælk, slagtekalve eller svin, som bedriften hvert år kaster af sig.

Som alle andre i det moderne samfund arbejder landmanden for at tjene penge. Uanset valget af produktionsgren, så har

specialisering og stordrift, rationalisering og mekanisering vist sig at være den sikreste vej til et rimeligt dækningsbidrag. Husbehovsproduktion, baseret på et alsidigt husdyrhold og en fleksibel anvendelse af markjorden, er blevet en luksus, som kun er det hobbybetonede, med lønindkomst betryggede deltids- eller fritidslandbrug forundt.

Den professionelle landmands daglige arbejde bærer frugt. Effektiviteten er synlig for enhver. Ved hjælp af moderne maskineri og produktionsplanlægning kan han uden besvær producere, hvad der førhen skulle 10 eller 15 par hænder til at klare. Blandt andet derfor er de danske

Landmænd i demonstrationstog 1992. Til venstre ses 1. viceformand i De danske Landboforeninger Niels Th. Ilsoe.

landmænd blevet færre, og i dag er kun små 4% af arbejdsstyrken beskæftiget i erhvervet. Derved er landbrugsbedriften også blevet en ensom arbejdsplads, et forhold, der er blevet yderligere forstærket af konjunkturudviklingen. Næsten overalt er det økonomiske grundlag for tidligere tiders folkehold borte, og mange steder er landbokvindernes lønarbejde blevet forudsætningen for familiens forbliven på ejendommen.

Den rentable landbrugsbedrift anno 1993 stiller store krav til driftlederens faglige indsigt. Alt i alt er der tale om så megen specialviden, at kun de færreste landmænd har tid eller ressourcer til at skaffe sig noget, der bare minder om fuldt overblik. Derfor udgør det landbrugsfaglige rådgivningsarbejde nu som før en hovedhjørnesten i landboforeningernes virksomhed. I takt med at landbruget har udskilt sig som et højt specialiseret erhverv med stadig færre beskæftigede, er andre opgaver imidlertid kommet til.

Til pengeøkonomi og vareproduktion er der knyttet interesser. Samfundet som sådan og de af dets borgere, der ikke selv er direkte involveret i landbrugsproduktionen, har en væsentlig interesse i at kunne

skaffe sig fødevarer til rimelige priser. Omvendt er det afgørende vigtigt for landmanden, at hans produktion kan ske under økonomisk betryggende forhold, hvilket forudsætter, at han får en fornuftig pris for sine varer. Med interesser følger imidlertid også konflikter, og det er i denne sammenhæng at landboforeningerne gradvist har udviklet sig fra 1880'ernes praktiskfaglige fællesskaber til nu også egentlige interesseorganisationer. Således hviler landboforeningernes virksomhed i dag på tre »søjler«: det faglige, det erhvervspolitiske og det erhvervsøkonomiske arbejde.

Fællesskabet

Landboforeningernes egen udvikling fra den store omstilling i 1880'erne til dagen af i dag er emnet for skildringen i nærværende bind af *Landboforeninger i 200 år*. Det er historien om en vedvarende tilpasning af organisation og virkefelter i forhold til de dybtgående og stadige forandringer, som landbrugserhvervet har været underkastet gennem hele perioden.

Som allerede antydet har vi at gøre med

Landboforeningernes organisationsstruktur 1990.

Landsdækkende samvirksomhed

De danske Landboforeninger (opr. 1893)					
Provinsielle fællesforeninger	Foreningen af jydskelandsboforeninger (opr. 1872)	De fynske landboforeninger (opr. 1881)	De sjællandske landboforeninger (opr. 1880)	Landboforeningerne på Lolland-Falster og Møn (opr. 1897)	Bornholms landøk. Forening (opr. 1805)
Lokale landboforeninger	85	12	19	4	1

Det faglige arbejde har altid spillet en stor rolle i Landboforeningernes virksomhed. Her er konsulenter og landmænd til planteavlsmøde i Århus engang i 1960'erne.

et stort og vidtforgrenet netværk i flere »etager« eller niveauer.

Figuren ovenfor gengiver foreningsstrukturen, således som den er fremtrådt i størstedelen af vort eget århundrede. På nuværende tidspunkt står det dog klart, at de provinsielle fællesforeninger definitivt er på vej ud til fordel for en regionsvis organisering, der i hovedsagen tager udgangspunkt i landets amtsinddeling. Også på græsrodsplanet – altså når det gælder lokalforeningerne, deres antal og medlemsskarens størrelse – har der været tale om betydelige forandringer. Årene fra 1880 til 1920 betegner således en væksttid, hvor foreningstallet blev større og medlemsskaren bredere. De modsatte tendenser gør sig gældende efter 1970, hvor tilbagegangen i både bedrifternes antal og landbrugets arbejdsstyrke for alvor er slået organisatorisk igennem. Altsammen er det

udviklingslinier, som vi skal se nærmere på i kapitel 1 nedenfor.

Man kan spørge sig, hvad det egentlig er, der binder et så omfattende netværk som landboforeningerne sammen? Svaret er på sin vis enkelt: medlemmerne er fælles om et fagligt veldefineret erhverv, hvortil der knytter sig et bestemt sæt af erhvervsøkonomiske og -politiske interesser. Tilmed repræsenterer landbruget en livsform, der på afgørende punkter skiller sig ud fra »byfolkenes« måde at eksistere på, og som rummer et meget anderledes sæt af normer og holdninger end dem, man kender til i byen. Altsammen er det med til at give landmændene den indbyrdes identitet, der er forudsætningen for ethvert praktisk og organisatorisk fællesskab.

Fællesskabet er sat som overskrift på dette bind ud fra en simpel iagttagelse af, at det middelstore gårdbrugs mænd og

Osten fik guldmedalje – og blev præsenteret smukt.

kvinder til stadighed har ejet evnen til at samarbejde, når det gjaldt opgaver, hvis løsning oversteg den enkeltes kræfter. Producentforeningerne, brancheorganisationerne – og landboforeningerne selv – ville allesammen være utænkelige i den skikkelse, vi kender dem i dag, uden en fastgroet tradition for samarbejde i dansk landbrug. Fællesskabet kan altså opfattes som en vigtig *landmandsressource* helt på linie med eksempelvis konsulenttjenesten eller den fond af landbrugsfaglig viden, som forsknings- og forsøgsvirksomheden har skabt.

Det kan dog være værd at understrege, at der i brugen af *fællesskabet* som begreb ikke ligger en påstand om, at landboforeningerne og de mennesker, der udgør dem, i alle henseender og til enhver tid er at opfatte som en sluttet trop. Vi antyder heller ikke, at der over landbruget i Danmark svæver en enighedens ånd, som kan udløses af hvem, der nu måtte finde det opportunt. Snarere tværtimod!

Det er som sagt karakteristisk for nutidens landboforeninger, at deres virksomhed helt overvejende er koncentreret om landmandsrådgivningen og om interesse-

politiske spørgsmål. Sådan har det ikke altid været. Før århundredeskiftet dækkede landboforeningerne en række opgaver, som i dag varetages af andre foreninger. Den specialisering, der således har fundet sted, udtrykker imidlertid noget ganske væsentligt ved fællesskabet og landboforeningernes forhold til det. Krævede løsningen af et landøkonomisk anliggende nemlig en mere specialiseret foreningsramme end dén, landboforeningerne kunne tilbyde, da løstes sagen typisk ved etablering af en ny forening eller sammenslutning. Landboforeningerne har med andre ord aldrig haft monopol på fællesskabet og ingensinde været dets *eneste* organisatoriske udtryk.

På den landbrugsfaglige side er kvægavls- og kontrolforeningerne eller hesteavlsforeningerne gode eksempler på foreningsdannelser, der oprindeligt havde rod i landboforeningerne, men som nu fremstår som selvstændige organisationsstrukturer. Fællesskabets økonomisk forpligtende sider – eksempelvis fælles indkøb af råvarer eller fremstilling og afsætning af forædlede landbrugsprodukter – er ligeledes områder, der tidligt gled ud af landboforeningernes virkefelt. Også her foretrak man nye foreningsdannelser – typisk på andelsbasis – fremfor udvidelse af de bestående foreningers opgaver. Forudsat at de nye foreningsdannelser pegede i retning af et mere effektivt og rentabelt dansk landbrug, så udgjorde landboforeningerne aldrig en forhindring for de mange organisatoriske nyskabelser. Tværtimod gives der mange eksempler på, at landboforeningsfolk har været blandt de forreste ved etablering af specialforeninger, kreaturmarkeder, slagterier eller andelsmejerier.

Omvendt har landbrugets vidtforegre-

nede foreningsstruktur ofte fremkaldt en udtalt konkurrence de enkelte organisationer imellem. For landboforeningernes vedkommende har denne situation lejlighedsvis givet anledning til debat om forholdet til eksempelvis andelsbevægelsen, Husmandsforeningerne eller de agrare protestbevægelser, som hver eneste landbrugskrise i nyere tid har fostret. Fra en historisk synsvinkel er de konflikter, som udsprang heraf, ikke de mindst interessante, for modsat alt det, man i forvejen var enige om, angiver netop konflikterne grænserne for fællesskabet. Og dermed bidrager de på væsentlige punkter til karakteristikken og forståelsen af landboforeningernes virksomhed.

Disposition

Kapitel 1 nedenfor kortlægger landboforeningernes organisationsstruktur og de rammer, den eksisterer indenfor. Det gælder blandt andet landboforeningernes antal og opbygning til skiftende tider, deres arbejdsområder, medlemsgrundlag og økonomi.

Den efterfølgende skildring (kapitel 2–6) rummer den egentlige organisationshistorie. Af saglige som af praktiske grunde koncentrerer fremstillingen sig her om de to perioder, der blev afgørende, når det gælder landmændenes brug af fællesskabet: årene 1880–1914 og tiden efter 2. verdenskrig.

Første delperiode (1880–1914) kan man betegne som foreningstiden, hvor de frie, af statsmagten uafhængige landboforeninger udgør den nærmeste organisatoriske ramme for den landbrugsfaglige moderniseringsproces. Det er den fællesskabsbårne

virksomhed – eksempelvis omkring dyrskuer og andre avlsforanstaltninger – som sammen med anvendelsen af andelsprincippet muliggør den omlægning til husdyrproduktion, der for en tilbageskuende eftertid må fremstå som en helt speciel dansk løsning på den europæiske landbrugskrise 1876–96. Landboforeningernes afgørende gennembrud i disse årtier er således både et produkt af og en medvirkende årsag til moderniseringsprocessen. Tiden er dog også præget af først en dybtgående politisk konflikt mellem Højre og Venstre og siden en hastigt voksende selvbevidsthed blandt landbosamfundets ringestillede: husmændene og landarbejderne; begge er det forhold, der får betydning for organisationsudviklingen i dansk landbrug.

Tiden 1914–50, der som nævnt ikke behandles selvstændigt i dette bind, kendetegnes især ved, at landboforeningerne nu for alvor kastes ind i rollen som interesseorganisation for det middelstore gårdbrug. Det er frem for alt forsyningsvanskelighederne under 1. verdenskrig, der fremkalder denne udvikling. Fra en position i årtierne forud for krigen, hvor man havde hyldet landbrugsliberalismen og forestillingen om den frie bonde, kom landboforeningerne som landbrugets øvrige organisationer nu i en situation, hvor man måtte acceptere en vidtgående statslig regulering på landbrugsområdet, ja, lejlighedsvis endda se sig selv i rollen som statsmagtens forlængede arm. Bortset fra en kort årrække i begyndelsen af 1920'erne, hvor man for en stund fandt tilbage til

Landboforeningsmedlemmer til dyrskue i Kærehave ved Ringsted 1892.

Kontrasten mellem gammelt og nyt. Fergusonstraktoren var til stor nytte for det lille brug, men den nye teknik krævede ideelt tidssvarende bygninger.

førkrigstidens landbrugsliberalisme, så er det et vilkår, som det danske landbrug har været underlagt lige siden.

For landboforeningerne blev det fra da af et helt afgørende spørgsmål, hvorledes samspillet med statsmagten tilrettelagdes. Principielt stod man overfor valget mellem konfrontation eller samarbejde, selv om det virkelige liv tit og ofte bød på talrige variationsmuligheder i gråfeltet mellem de to strategier. Givet er det, at den rene konfrontationskurs i mange henseender var nemmere at håndtere end samarbejdslinien – ikke mindst i forhold til de mange landboforeningsmedlemmer, der lejlighedsvis

kunne have svært ved at finde balancen mellem principper og kompromis. Omvendt gav et samarbejde med statsmagten uomtvisteligt flere resultater, men det forlenede også landbrugslederne med et ansvar for den førte politik og skabte grundlag for indre opposition og oprør.

Mekaniseringen og alle dens konsekvenser er omdrejningspunktet i skildringen af tiden efter 1950. Landbrugsproduktionen bliver en sag for gradvis færre, men stadig mere specialiserede driftsledere, hvad der slår tilbage på landboforeningerne som et krav om faglig rådgivning på et højt niveau. Dette lader sig imidlertid ikke gen-

nemføre indenfor den traditionelle, nærløse foreningsramme, og følgen bliver da først en rationalisering i rådgivningsarbejdet, senere den veritable fusionsbølge blandt de lokale landboforeninger, som topper netop i disse år.

Hvad interessepolitikken angår, præges landboforeningernes virksomhed i efterkrigstiden afgørende af de afsætningsvanskeligheder, der fulgte af, at det europæiske fødevarermarked mættedes fra slutningen af 1950'erne. Den påfølgende markedsopdeling, hvor Danmark – imod landboforeningernes ønske – tilsluttede sig frihandelsorganisationen EFTA, ramte afsætningen til EF-området hårdt. I den hensigt at bevare landbruget intakt med henblik på et kommende EF-medlemskab iværksatte regeringen fra begyndelsen af 1960'erne et omfattende program, der gennem de næste 10 år bibragte erhvervet omkring 5 mia. kr. i statsstøtte. Subsidieringen fortsatte efter 1973, nu blot i EF-regie, og skønt EF-medlemskabet umiddelbart fik gunstige følger både for afsætningen og priserne, så er det dog fordele, som den efterfølgende udvikling har beskåret mærkbart.

Landboforeningernes løsen gennem alle årene siden 1950 har været at anspore til yderligere effektivisering af landbrugsproduktionen. Og som interesseorganisation med basis i et oprindeligt meget højt medlemstal har man gennem et nært samarbejde med statsmagten bestræbt sig på at skaffe landbruget optimale produktionsvilkår. I mange henseender kan dette siges at være lykkedes, men overfor de langsigtede konjunkturer, der har gjort landbrugene større og landmændene færre, har man ikke kunnet stille meget op. Dermed er usikkerheden, som i hele efterkrigstiden

har knyttet sig til landbrugets rolle og vilkår i det moderne samfund, i en vis forstand blevet landbrugsorganisationernes store, fælles problemkompleks.

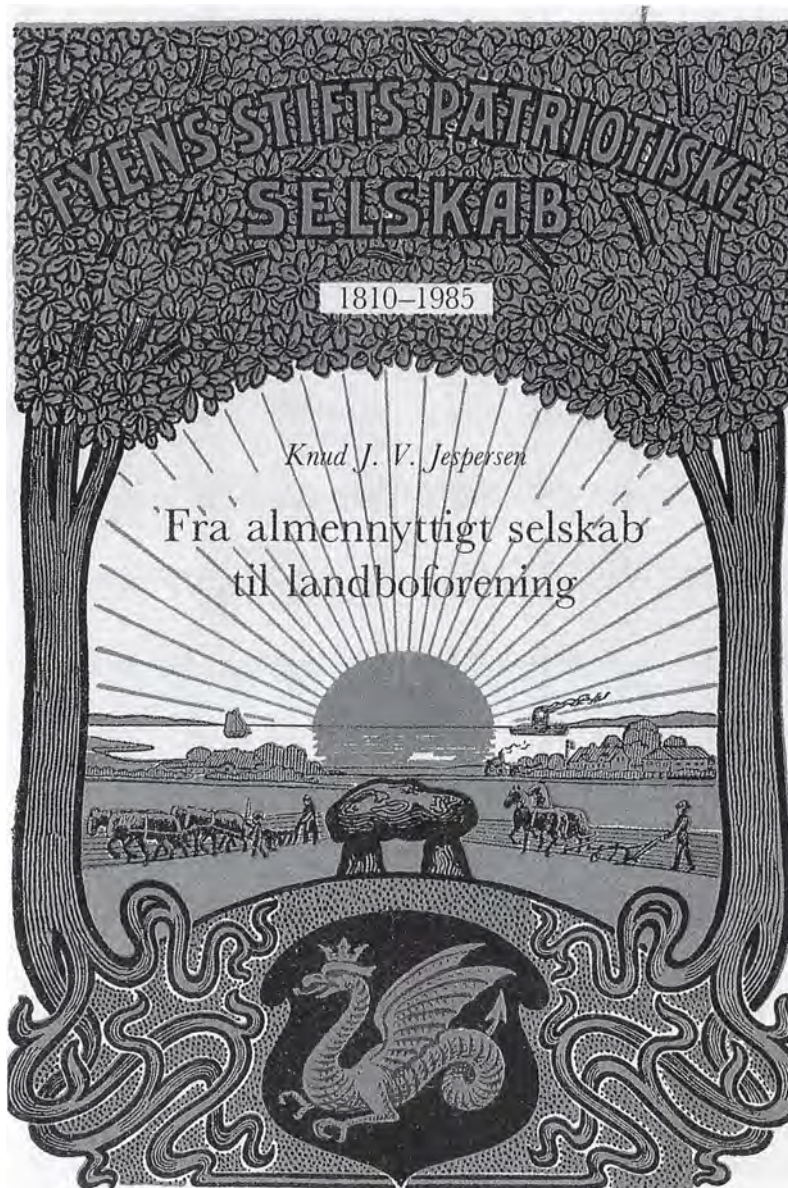
Kilder og litteratur

Især de lokale landboforeninger, men også fællesforeningerne, har gennem årene udviklet en solid og fortsat levende tradition for udgivelse af jubilæumsskrifter. Alt i alt foreligger der vel omkring 250 af slagsen fra halvt så mange foreninger.¹ Genren spænder vidt: fra beskedne småhæfter uden historiske eller litterære ambitioner til helt store, smukt indbundne publikationer, hvori der er lagt betydelige kræfter og megen omhu for detaljen. Større eller mindre, så repræsenterer landboforeningernes jubilæumsskrifter dog altid en jordnær historieskrivning, der oftest bæres af både fortælleglæde og engagement.

For faghistorikeren rummer genren både fordele og ulemper. Til fordelene hører så absolut, at jubilæumsskrifterne tit rummer et væld af faktuelle oplysninger, som det kan være nok så tidkrævende at fremskaffe ad anden vej. Deres ukomplicerede forhold til dette at skrive historie gør endvidere, at man tør tage deres udsagn som ægte udtryk for de grundholdninger, der til skiftende tider har præget landbrugserhvervet. Men omvendt indebærer jubilæumsskrifternes stadige betoning af enighed og fællesskab også en fare for at man overser de konflikter og interessesammenstød, der eksempelvis gav anledning til et vigtigt formandsskifte, en ny konsulentpraksis eller lignende. Med et faghistorisk udtryk er jubilæumsskrifterne altså ikke altid »tendensfrie«. På sin vis er

Fyens Stifts Patriotiske Selskab har ikke færre end tre gange udgivet jubilæumsskrifter af høj værdi. I alle tre tilfælde er brugt samme illustration til forside.

det forståeligt nok. Et jubilæum er nu engang ikke det mest oplagte tidspunkt at minde hinanden om forgangen strid og ue-nighed!

Situationen er mere sammensat, når det

gælder det samtidige, skriftlige kildema-teriale – historikerens egentlige råstof. Langt de fleste landboforeninger er i be-siddelse af fuldstændige rækker af for-handlingsprotokoller fra bestyrelse og di-

Moderne regnskabsføring aflejrer selv i EDB-alderen et bjerg af papirer. Regnskabsafdelingen i Kalø Vig Landbocenter 1988.

verse faglige udvalg. Herigennem kan hele den interne beslutningsproces følges ret nøje. Derimod er foreningernes samspil med medlemsskaren, med andre landboforeninger og med det landbrugsfaglige organisationsapparat i øvrigt vanskeligere at få hold på. Landboforeningerne virker så udpræget i nuet og altid med blikket fast rettet mod fremtidens muligheder, hvilket ikke altid har været det bedste udgangspunkt for mere systematisk arkivdannelse. I adskillige lokalforeninger er meget materiale bortkommet, typisk de ældre korrespondance- og journalsager. Flytninger og foreningssammenlægninger har kun sjældent befordret overblikket over det, der trods alt er blevet tilbage. Med større

sans for eftertidens krav om historisk indsigt har enkelte lokale landboforeninger overdraget deres ældre materiale til en af landets mange arkivinstitutioner.

De provinsielle fællesforeningers arbejde har sat sig spor i form af meget omfattende arkiver. Foreningernes trykte delegeretmødeberetninger, der til enhver tid afspejler aktivitetsniveauet og virkefeltene, kan lette historikeren vejen gennem disse kildemasser. Noget tilsvarende gør sig gældende for den landsdækkende samvirksomhed, De danske Landboforeningers vældige mængder, der i hovedsagen opbevares på Axelborg, hvor det findes fortrinligt registreret på EDB.²

Det siger sig selv, at en fuldstændig gen-

nemgang af alt det her nævnte arkivstof ikke har været praktisk gennemførlig. Bearbejdelsen af stoffet har derfor især været dikteret af ønsket om at give en almindeligt tilgængelig og rimeligt dækkende skildring af landboforeningernes indre udvikling gennem de seneste hundrede år. Dermed er også antydet, at landboforeningernes arkiver fortsat rummer rige muligheder for landbrugs-, erhvervs- og lokalhistorikere – og det uanset om arbejdet tjener videnskabelige formål eller har et mere hobbybetonet præg.

Litteraturen med direkte relevans for den følgende beretning om landboforeningerne og deres virksomhed er temmelig sparsom. God og grundlæggende information om snart sagt alle sider af landbrugets udvikling gives i: *Det danske landbrugs historie 1–4* (1988–89), der tillige er den nyeste oversigtsfremstilling på området. Med sin stofrigelighed er forgængeren: K.Hansen (red.): *Det danske Landbrugs Historie 1–5* (1934–45) dog stadig uundværlig.

Blandt de faghistoriske specialundersøgelser bemærker man især Erik Helmer Pedersen: *Landbrugsrådet som erhvervs-politisk toporgan 1919–33* (1979), der analyserer rådets ydrepolitiske virksomhed såvel som dets indreorganisatoriske debat og beslutningstagning i den omhandlede periode. Forspillet 1880–1919, der førte til oprettelsen af Landbrugsrådet, behandles i Torben Hansgaard: *Landbrugsrådets tilblivelse* (1976). Begge bøger rummer vigtigt stof også om landboforeningerne, der jo i mangt og meget kom til at spille en nøglerolle i rådssammenhæng.

En række nyere undersøgelser på tværs af landbrugets organisationsstruktur giver god indsigt i landboforeningernes inter-

Statskonsulent K. Hansen (1858–1941) var ikke alene pioner på planteavlområdet, men også på det landbrugshistoriske, idet han bl.a. udgav *Det danske Landbrugs Historie* i fem bind.

essepolitiske rolle. Det gælder eksempelvis politologen Jacob Bukstis *Et enigt landbrug?* (1974), der afdækker sider af landbrugsorganisationernes indbyrdes interessekonflikter med udgangspunkt i striden om det såkaldte Afsætningsråd 1958–61. Tværgangsmæssigt i sit anlæg er også Anita Dethlefsen: *På vej mod EF* (1988), der undersøger landbrugets interne diskussioner 1957–72 om et dansk EF-medlemsskab.

Videnskabelige undersøgelser af landbo-

foreningernes indre historie foreligger ikke. En slags status over landboforeningernes udvikling frem til 1870 giver dog Chr. Christensen (Tune): *Udsigt over Landboforeningernes Fremkomst* (1873). En oversigt over organisationsomfanget ved århundredskiftet findes i N. Heyman: *Landbrugsinstitutioner* (1897), hvis systematisk ordnede oplysninger om landboforeningerne siden 1900 er fortsat i Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs *Landøkonomisk årbog* (fra 1965: *Landbrugsårbog*).

Stof om landboforeningerne findes endelig spredt i den ganske omfattende litteratur, der skildrer andre sider af landbrugets organisationsstruktur. Af dansk landbohistories nestor, Fridlev Skrubbeltrang, foreligger således *Den danske husmand 1-2* (1952-54), der nu kan suppleres med Jørgen Pedersen: *Træk af Husmands-*

foreningernes historie (1986). Hans Hertel har skildret andelsbevægelsen og Landhusholdningsselskabet i henholdsvis *Andelsbevægelsen i Danmark* (1917) og *Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Historie 1-2* (1919-20). Andelsmejerierne har fået fornem behandling i Claus Bjørn (red.): *Dansk mejeribrug 1882-2000* (1982). Og om andelssvineslagterierne foreligger Erik Helmer Pedersen (red.): *De første hundrede år. Danske Slagterier 1887-1987*, der supplerer A. Axelsen Drejers ældre fremstillinger.

Noter

1. En fuldstændig EDB-registrering af jubilæumsskrifter ved cand. mag. Kirsten Lotze forefindes i *De danske Lbf.*
2. Kirsten Lotze: Kildemateriale vedrørende de danske landboforeningers historie (1991).

Henrik Dethlefsen

Landboforeninger i vækst 1880–1914

Foreningsstrukturen: En oversigt

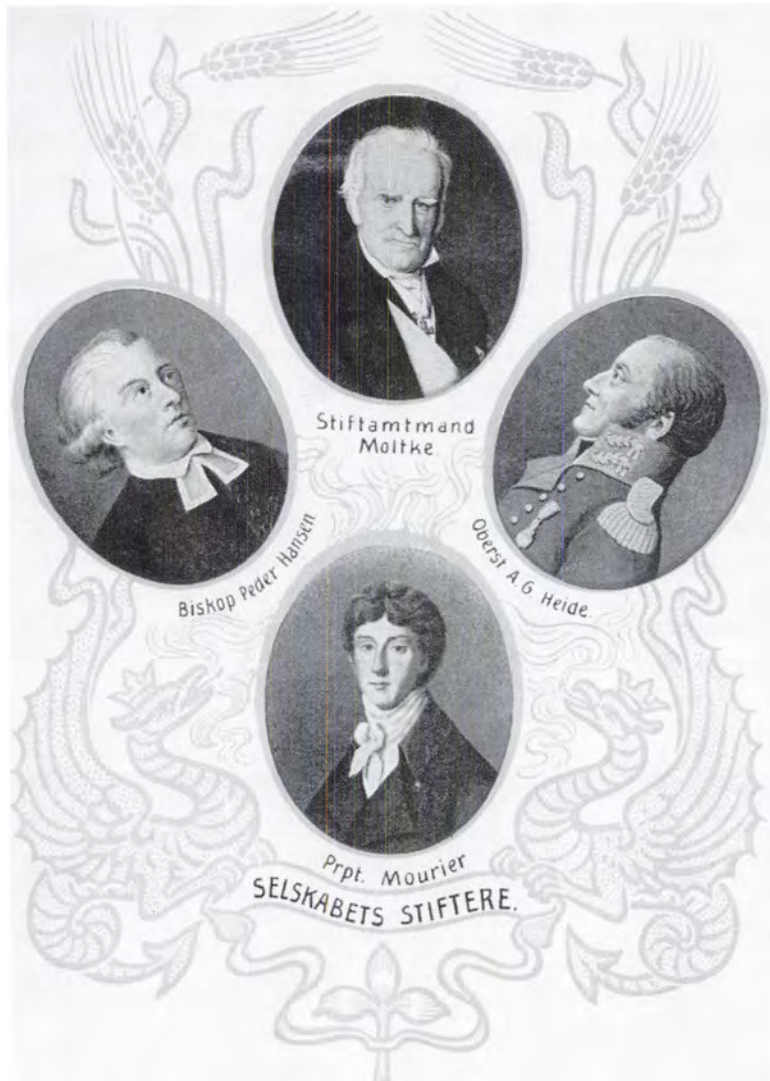
I foregående bind blev skildringen af landboforeningernes historie ført frem til årene omkring 1880. Forinden vi tager tråden op herfra, vil det nok være nyttigt, om vi danner os et tydeligt og fast indtryk af landboforeningernes senere organisatoriske udvikling. I det følgende vil vi derfor se nærmere på den lokale foreningsudvikling, især i perioden 1880–1920, der for en tilbageskuende betragtning fremstår som landboforeningernes gennembrudsår. Dernæst gælder det fremkomsten af samvirkshederne – de provinsielle såvel som den landsdækkende – der finder sted i de samme årtier. Mellemkrigstiden betegner i organisatorisk henseende en såre stabil periode, hvor udviklingen og fornyelsen sker i det praktiske arbejde mere end i de organisatoriske rammer omkring det. Et langt stykke ad vejen gælder dette også

efterkrigstiden. Industrialiseringen af landbrugerhvervet efter 1950 medfører ganske vist en organisatorisk specialisering på alle niveauer, men i første omgang får det ikke følger for landboforeningernes egen organisationsstruktur. Rygraden er stadig de mange lokale landboforeninger og de fem provinsielle fællesforeninger med De samvirkende danske Landboforeninger som foreningspyramidens øverste led. Siden 1970 har et opbrud fra denne traditionstyngede organisationsstruktur imidlertid gjort sig gældende med stadig større styrke. Efter en skitse af forandringsprocessen efter 1970 – der endnu ikke er overstået – afsluttes denne oversigt med kortere omtale af landboforeningernes faglige udvalg, bladvirksomhed og økonomi.

Bondetoget til Amalienborg slotsplads i juli 1935 skabte et stort indkvarteringsbehov. Her fortæres den medbragte mad på loftet til en stor magasinbygning.

Fyens Stifts Patriotiske Selskabs stiftere var så langt fra af bondeæt.

Lokalforeningerne

Ved årsskiftet 1879/80 var der 63 lokale landboforeninger i Danmark: 36 i Jylland (nord for Kongeåen), 8 på Fyn og 18 på Sjælland med øer, hvortil kom bornholmernes enlige forening. Årene omkring

1880 er dog ikke skelsættende i denne forbindelse. Foreningsdannelsen havde taget fart allerede i 1840'erne, og processen fortsatte helt frem til 1920.

Nutidens landboforeninger har rødder tilbage i den halve snes »økonomiske selskaber«, der dannedes i Napoleonskrige-

nes sidste år og umiddelbart derefter.¹ Det første var *Det bornholmske Selskab for Efterslægten* (opr. 1805), der ligesom *Mariibo Amts økonomiske Selskab* (1809), *Fyens Stifts patriotiske Selskab* (1810), *Randers Amts Husholdningsselskab* (1810) og *Holbæk Amts økonomiske Selskab* (1812) endnu eksisterer. Måske under indtryk af krigstidens fastlandsspærring og givetvis i nær sammenhæng med den gryende nationale bevidsthed ville disse og tilsvarende selskaber styrke den økonomiske foretagelse i by og på land. En folkelig bevægelse i bredere forstand var der ikke tale om, for bag selskaberne stod en eksklusiv skare af patriotisk vakte borgere og storlandbrugere. Enevælden var sympatisk indstillet overfor selskaberne, ja, virkede måske aktivt for deres tilblivelse. Ihvertfald var dens embedsmænd ofte repræsenteret på fremtrædende poster i selskabernes ledelse, typisk ved stiftamtmand, provster eller præster.

Selskabernes konkrete virksomhed var temmelig begrænset. Kun de færreste af de mange planer, man fostrede, blev bragt til udførelse. Præmiering af efterstræbelsesværdige fremgangsmåder i agerbruget har tilsyneladende været en hovedaktivitet, men sigtet rakte også ud mod områder, som intet havde med landbrug at skaffe. Meget blev det imidlertid ikke til, og med den dybe økonomiske krise i 1820'erne sygnede flere af selskaberne hen, for siden helt at forsvinde. Resten – det vil sige de ovenfor nævnte – kørte på vågeblus.

Årene mellem 1830 og –50 blev foreningsmæssigt en overgangsperiode. I de tilbageværende økonomiske selskaber samler interessen sig i stigende grad om landøkonomiske forhold. Også de nye foreninger, der kommer til i disse år, har

de landbrugsfaglige spørgsmål i centrum for virksomheden. Det er typisk nok netop i 1840'erne, at betegnelsen »landboforening« for alvor slår igennem.

Ved århundredets midte var landboforeningernes medlemsskare endnu såre begrænset. Blandt de almindelige medlemmer bliver gårdmændene mere talrige, men lederlaget domineres helt af storlandbrugere – oftest med titler som kammerherre, hofjægermester eller lignende.

Husdyrloven af 1852 blev en væsentlig drivkraft bag foreningsdannelsen i 1850'erne og –60'erne og pustede også nyt liv i de ældre foretagender. I forsøget på at fremhjelpe et mere hensigtsmæssigt og rationelt husdyrbrug, afsatte staten betydelige midler til dyrskuevirksomhed, ikke mindst præmiering af mønsterdyr. En fløjplacering ved det lokale dyrskue gav således både prestige og en kontant pengepræmie. Dermed skabtes et vigtigt incitament – også hos gårdmændene – for en bredere tilslutning til landboforeningerne.

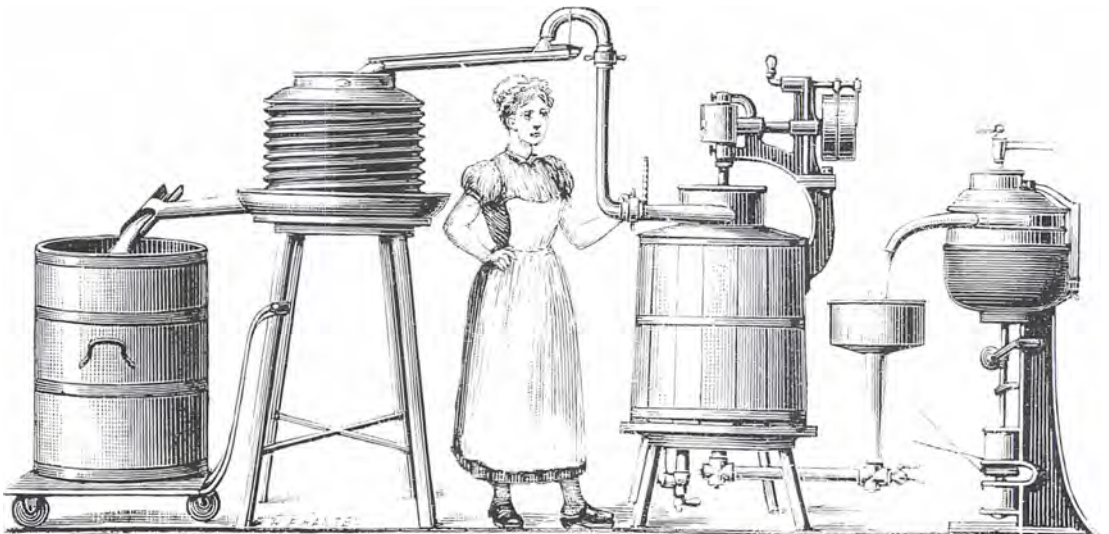
Imidlertid blev andre faktorer vigtige for processen i årene efter 1880. Som afgørende tør vi udpege selve det danske landbrugs modernisering. Den stigende vægt, der lagdes på den animalske produktion, indførelsen af nye teknikker og arbejdsmetoder samt orienteringen mod markedsproduktion og eksport indebar en omkalfatring af landbrugets produktionsvilkår i en sådan grad, at vel kun de færreste kunne overskue den. Og netop deri lå en spore til udbygning af landbosamfundets traditionelle praktiske fællesskab. En mere formaliseret organisatorisk ramme, som dette indebar, kunne stå som formidler af den nye viden, der om noget var moderniseringens altafgørende forudsætning. Det er således i 1880'erne, at både de

ældre og de nytilkomne landboforeninger for alvor optager andre virksomheder end de dyrskuearrangementer, der i årtierne forinden var blevet den altoverskyggende hovedopgave.

På trods af en 20 år lang landbrugskrise fra 1876 med faldende priser især på korn, så var århundredets sidste årtier dog gennemgående præget af fremgang på alle områder i det danske samfund. Kun i det politiske liv var der tale om stagnation. Provisorietidens voldsomme strid mellem det regeringsbærende Højre og de forskellige, indbyrdes splittede Venstre-grupperinger trak lange skygger også udenfor Rigsdagen. Landboforeningerne var ingen undtagelse, for her tørnede Højres kernevælgere, det store hartkorns folk, sammen med venstreorienterede gårdmænd, hvad der flere steder førte til sprængning af egnens lokalforening. Som landbrugets moderniseringsproces, således blev også de politiske trakasserier en udfordring til fæl-

lesskabet – og dermed en væsentlig årsag til væksten i antallet af lokale landboforeninger.

En kortfattet gennemgang af den lokale foreningsdannelse i de formative år 1880–1920 kan yderligere nuancere billedet.² Startende med Jylland, så havde i *Hjørring amt* det stedlige landøkonomiske selskab været områdets foreningsmæssige holdpunkt siden 1845. I 1887 udtrådte imidlertid selskabets højremedlemmer og dannede deres egen »Landboforeningen Vendsyssel«. Skønt stridens årsag – provisoriepolitikken – fortonede sig i 1890'erne, så skulle man frem til 1913, før det på ny lykkedes at samle parterne. Genforeningen sigtede mod etableringen af en fælles landboforening for hele Hjørring amt med fem ret selvstændigt virkende kredse, én for hvert herred. En anden mulighed, gående ud på at der oprettedes fem helt selvstændige foreninger, havde dog været på tale – og den holdt både brønder-

Pasteurisering og afkøling af fløde. Illustration i *Landmandsbogen* 1895.

*Jysk kvæg på De jyske
Landboforeningers
jubileumsdyrskue i
1897.*

slevfolkene og hele Dronninglund herred fast ved. Ud af det komplicerede spil 1912–13 fremstod da tre landboforeninger: det genforenede Hjørring Amts landøkonomiske Selskab, Brønderslev og Omegns samt Dronninglund Herreds Landboforening.

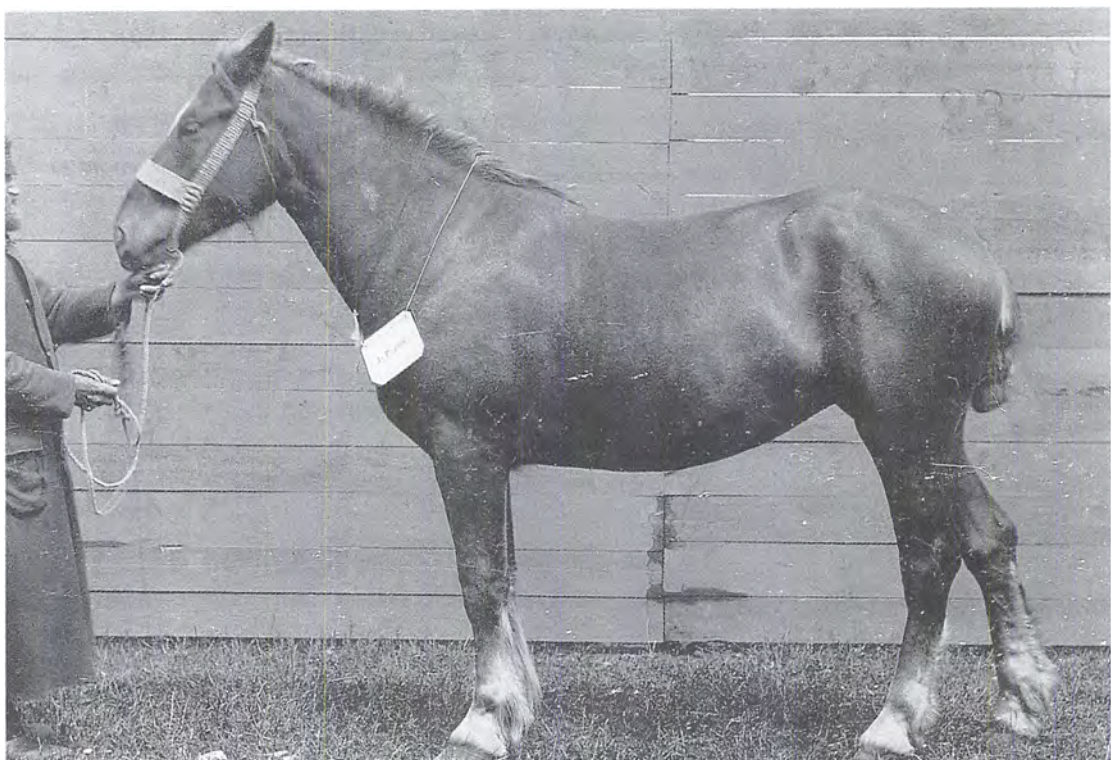
Mindre konfliktfyldt forekommer udviklingen i *Thisted amt*, hvor der i 1880 kan noteres tre landboforeninger: Thyland, Morsø og Han Herredernes, alle med rod i det oprindelige Landøkonomisk Selskab for Thisted Amt. I 1887 deltes dog Thyland i en nordlig og en sydlig forening, især på grund af strid om dyrskuernes placering i foreningens langstrakte område.

Nok så interessant i denne sammenhæng er imidlertid »Foreningen for Sejerlev-Ejerslev-Jørsby Kommuner til Bevarelsen og Forbedringen af det jyske

Kvæg«, som godsejer Mansa (Sø) fik oprettet i de tre nordligste sogne på Mors i 1881. Havde det ikke været for formålsparagraffens andet led, der stillede landøkonomisk virksomhed i udsigt »for saavidt Forholdene tillader det og Foreningens Midler strækker til«, var foreningens levetid uden tvivl blevet kort. Dét jyske kvæg, man ville bevare og forbedre, var nemlig den særlige grå- og blakbrogede varietet, der under agitationen for det sortbrogede kvæg midt i 1890'erne blev forvist fra arenaen. I takt med mejerisagens gennembrud var mælkeydelsen da blevet det vigtigste avlsmål, og Mansa måtte lide den tort at se sin egen besætning af gråbrogede dyr dømt ude som »kødkvæg«.

Også i *Ålborg amt* viste ambitionen om at ville holde den landøkonomiske virksomhed samlet i én foreningsstruktur sig

Hoppen »Kathrine«, som fik 1.præmie ved De jyske Landboforeningers dyrskue i Viborg 1892. Den tilhørte Ernst Bruhn, Rydbjerg.

at være for stor en mundfuld. Ålborg Amts Landboforening, der oprindeligt dækkede Kær herred nordenfjords og størstedelen af Himmerland søndenfjords, kunne ikke fastholde fodfæstet i syd og vest. Allerede i 1870 var Nordvesthimmerland brudt ud og havde dannet Nibe-Løgstør Landboforening, og i 1875 etableredes i Sydhimmerland Hobro-Ålestrup Landboforening. Sidstnævnte er ikke uden interesse i denne forbindelse, for den illustrerer en faktor bag foreningsudviklingen, som er ganske tidstypisk. Foreningens årlige generalforsamling afholdtes i Hobro, et forhold, der medførte, at vesteregnet blev dårligt repræsenteret i

bestyrelse og udvalg. Det var før privatbøllismens tid, hvorfor Hobroegnen altid mønstrede de fleste deltagere på generalforsamlingen. I 1907 foreslog proprietær Kjeldsen, Ll. Restrup, derfor, at generalforsamlingen hvert andet år henlagdes til Ålestrup. Forslaget nedstemtes imidlertid, og resultatet blev, at Kjeldsen i forening med gårdmænd fra Ålestrup, Gedsted og Farsø gik deres vej og dannede Landboforeningen Vesthimmerland. Dermed standsede afskalningen fra Ålborg amts store, gamle forening dog ikke. Allerede samme år (1907) brød Hadsund ud, og i 1916 dannede Aars sin egen landboforening.

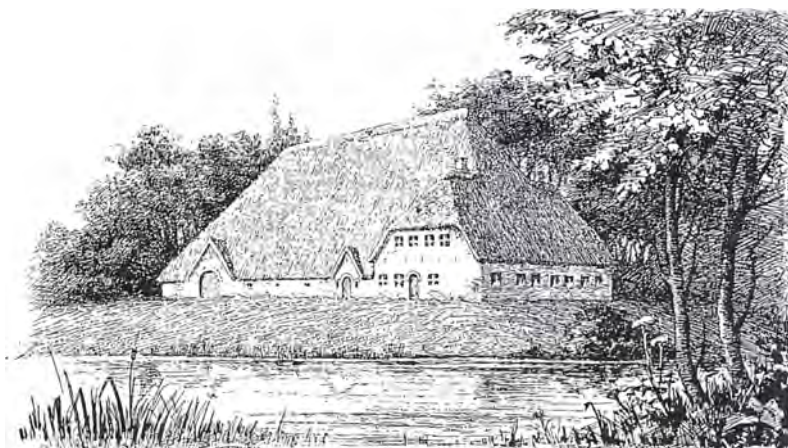
I *Viborg og Randers amter* gentager dette mønster sig. Også her finder vi omved 1880 to veletablerede selskaber i den ældre tradition, henholdsvis Viborg Amts landøkonomiske Forening og Randers Amts Husholdningsselskab, hvortil kom et antal nyere foreninger i området eller virkekredsens periferi. I Viborg amt var foreningsdannelsen efter 1880 behersket og indskrænkede sig til to: Landboforeningen for den østlige Del af Viborg Amt (1897) og Bjerringbro Landboforening (1911). Randers amt præsterer derimod et ret stort antal nye foreninger, der havde rod dels i den politiske strid, dels i datidens vilkår for samfærdsel. Oprettelsen af

Rougsø-Sønderhald Herreders Landboforening 1876 er et godt eksempel på det sidste. Her havde åbningen af jernbanen Randers-Ryomgård-Grenå samme år medført en naturlig afgrænsning og midtsamling af egnen omkring Allingåbro, hvor den nye forening derfor fik adresse.

Ovenfor så vi, hvorledes samfærdselsproblemet kunne give sig udtryk i strid om placeringen af en generalforsamling. Det samme problem, men i en anden skikkelse, lå bag, når valget af dyrskueplads skabte splid. Da Kalø Vig Landboforening i 1903 besluttede at flytte sit skue fra Rønde til Mørke, udløste det voldsomme protester fra gårdmændene på Mols. I skrift og tale

Selv børnene var der tænkt på i forbindelse med et dyrskuearrangement. Billede fra De jyske Landboforeningers jubilæumsskue i Århus 1897.

De ejderske og frisiske Houberg eller Heiborg. Kan bedst sammlignes med en lille dansk firelænget gård, som er bragt undet et eneste stort tag, op til 15 meter højt. Illustration fra Landmandsbogen 1895.

priste molboerne det lyse Rønde og skosede det triste Mørke, men folkene på vigens nord- og vestside var ubøjelige. Dyrskuet blev flyttet – og oppositionen udvandrede. Således blev Kalø-Knebelvig Landboforening til.

I Ringkøbing og Ribe amter blev naturforholdene af afgørende betydning for foreningsudviklingen. Trods hedeopdyrknings gennembrud i de forudgående tyve år var der i 1880 her endnu vidtstrakte og vindblæste hedestrækninger. Hvor naturen forekom mindst ugæstfri, havde opdyrkningen for alvor fået fat, men endnu lå størstedelen af småsamfundene i forholdsvis isolation, indespærret mellem hav og hede. Her forekom problemerne med at komme til og fra endog meget nærværende, og derfor udmærker Ribe og især Ringkøbing amt sig ved mange, ofte små lokale landboforeninger. Typisk i så henseende er eksempelvis området omkring Nr.Nebel syd for Ringkøbing Fjord, som dengang lå afsondret fra omverdenen mellem Søvigssund i syd og store hedestrækninger i øst. Da behovet for oplysning nå-

ede herud, oprettedes Nr. Nebel Landboforening i 1896.

Billedet er det samme overalt i Vestjylland, hvilket dog ikke betyder, at man gik fri af tidens politiske konflikter. Men brødstriden mellem Højre og Venstre igennem, da ramte det de ældre, købstadsbaserede landboforeninger. I 1887 sprængtes Ribe og Omegns Landboforening, idet Højremedlemmerne dannede »Landboforeningen af 1887 for Ribe By og Omegn«. Efter ti år tabte den nye forening dog pusten, og tingene faldt tilbage i det gamle leje. I Ringkøbing amt var Hjern-Ginding Herreders Landboforening den store, gamle forening. Oprettet i 1820 med basis i egen omkring Holstebro, havde den 1843–57 søgt at slå sig fast som hele Ringkøbing amts landøkonomiske Selskab, et projekt, der viste sig ligeså uigennemføreligt som de tilsvarende bestræbelser i Ålborg amt. I 1885 fik man så tillige konkurrence på hjemmebane af »Holstebro og Omegns Landboforening«, et produkt af flere års højtrøstet højreopposition i den gamle forening. Endnu hurtigere end i

Ribe blev udbrudt i Holstebro dog indhentet, og allerede 1890 fandt oppositionen tilbage.

Århus amt udmærker sig ved at være et af de mest foreningstætte områder i landet. Allerede i 1870 havde amtet ikke færre end 7 aktive landboforeninger, og tyve år senere var antallet vokset til 15. Ihvertfald to af disse, Horsens ny Landbrugsselskab (1884) og Odder ny Landboforening (1886), var politisk motiverede, og begge genindtrådte da også i moderforeningerne, Horsens Landbrugsforening og Hads Herreds Landboforening, i henholdsvis 1904 og 1893.

I *Vejle amt* kom foreningsdannelsen efter knopskydningsprincippet til fuld udfoldelse. Af Vejle Amts Landboforening (1851) udsprang således Vejle Vesteregns Landboforening (1864), der atter gav liv til Sdr. Omme (1893) og Brande-Thyregod Landboforening (1895). To gange i vinteren 1894/95 havde sneen forhindret gårdmændene omkring Brande i at nå frem til et foredrag – og så kunne man jo ligeså godt få sin egen forening! Dén er det lykkedes at holde sammen på lige til dagen af i dag. Omvendt i Sdr. Omme Landboforening, hvorfra Grindsted sogn udskilte sig allerede 1899 for sammen med Starup og Hejnsvig at danne Slaugs Herreds Landboforening.

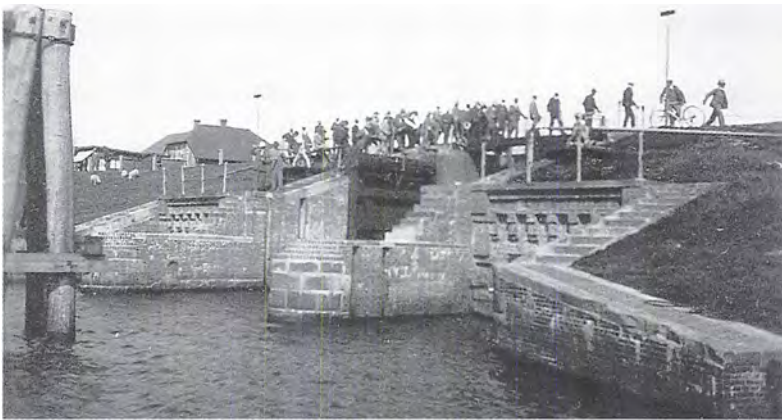
Vejle amts østligste del, altså området omkring Fredericia, leverer i øvrigt landboforeningshistoriens første »ægte« foreningssammenlægning. I tilknytning til omtalen af de politisk motiverede foreningsdannelser ovenfor så vi flere eksempler på, at stridens parter fandt sammen igen. I så fald var der ikke tale om rigtige sammenlægninger, for i praksis betød det

altid, at oppositionen opgav ævred og vendte tilbage til den gamle forening. Anderledes med Elbo Herreds (1860) og Børkop Landboforening (1887), der i 1911 gik sammen i den nye Fredericia Landboforening. De to foreningers baggrund var ikke ganske identisk. Hvor Elbo var en forholdsvis stor landboforening i den ældre, lidt aristokratiske tradition, der havde Børkop sin rod i den foredrags- og diskussionsforening, som frisindede venstre-bønder og højskolefolk havde startet på egnen i 1883. At foredragsforeningen blev til en landboforening skyldtes især den omstændighed, at man derved kunne få andel i statsmidler til de opgaver, der naturligt lod sig opstille i forlængelse af foredragsvirksomheden. Men heller ikke de politiske vinde i Elbo Herreds Landboforening fristede Børkop-folkene i de første mange år. Man skulle således igennem forgæves forhandlingsrunder både 1892–95 og 1906–07, før sammenlægningen 1911 blev ført ud i livet.

Sønderjylland indtager en særstilling, hvilket naturligvis har nær sammenhæng med det forhold, at hele landsdelen var under tysk styre fra 1864 til 1920. Nationalitetskampen indebar et fundamentalt valg mellem dansk og tysk i næsten enhver situation. Også hvad landboforeninger angik, bestod to selvstændige organisationsstrukturer, en dansk og en tysk. Og valgte landmanden at stå i en dansk landboforening, så var det en sag, der ikke blot kunne, men også blev tolket som en politisk manifestation.

Den danske foreningsstruktur blev båret af en række landboforeninger, der alle havde rod tilbage til tiden før 1864. Nord for den nuværende grænse var det i *Ha-*

Jysk græsmarksudflugt til Højer sluse 1925. Højer dige er opført 1859–61 og går fra grænsen til Højer. Det beskytter et areal på godt 10.000 ha omkring Tønder. I diget er indbygget Højer sluse, der regulerer afvandingen af Vidåen.

derslev amt Den nordslesvigske (1846) og Haderslev Amts Landboforening (1861), i *Sønderborg amt* Den alsiske (1855) og Den sundvedske Landboforening (1862), i Tønder amt Det blandede Distrikts Landboforening (1854) og i *Åbenrå amt* Åbenrå Amts Landboforening (1852). I årene mellem 1862 og 1907 kom kun to foreninger yderligere til. Det var Als Nørherreds (1880) og den lille Lysabild og Kajnæs Sognes Landboforening (1884), begge i Sønderborg amt. Blandt de danske landboforeninger syd for den nuværende grænse var Landboforeningen for Flensborg og Omegn (1866) den betydeligste.

Oprettelsen af de tyske landboforeninger i Nordslesvig, der siden 1921 er samlet i Landwirtschaftlicher Hauptverein für Nordschleswig, havde for alvor taget fart efter 1864. Hvad den praktiske virksomhed angik, adskilte de sig ikke på noget væsentligt punkt fra de danske foreninger. 1894-loven om oprettelse af landbrugskamre betød dog en gennemgribende om-

organisering af de tyske, såvel som de danske landboforeningers virksomhed. Hidtil havde udgangspunktet været en landbrugsfaglig organisering »fra neden« med basis i den enkelte landbrugers praktiske behov. Fandt landmanden sig ikke tilrette i sin forening, stod det ham frit for at melde sig ud eller finde en anden. Landbrugskamrene repræsenterede derimod en organisering »fra oven« med den prøjsiske statsmagt som dén instans, der i vidt omfang definerede mål og virkemidler – og dertil også sad på pengekassen. Det slesvig-holstenske landbrugskammer fik til huse i Kiel og startede sin virksomhed 1896. Medlemmer til kammerets bestyrelse og plenarforsamling udpegedes af de lokale amtsråd. Som medlemmer stod landboforeninger, avlerforeninger og i det hele taget organisationer med et landøkonomisk sigte. Virksomheden sikredes dels med statstilskud, dels med skatter, der pålignedes samtlige landbrugsejendomme i forhold til deres størrelse. Også de dansk-

Deltagerne i Foreningen af landøkonomiske Bygningskonsulenters 1. kongres på Fyn 9–10. august 1946 så bl.a. Lundegaard, Lunde ved Stenstrup, som er et typisk eksempel på en Y-gård. Fra venstre ses lade, kostald og hestestald. Den anden »vinge« på Y-et udgøres af en svinestald.

sindede landboforeninger blev opfordret til at tilslutte sig den nye institution, men vægrede sig derved. Årsagen var ikke mindst den skærpede fortyskningspolitik fra 1890'erne, der kulminerede under overpræsident E.M. von Köllers styre 1897–1901. Med udvisninger og indskriden overfor danske foreninger af enhver art søgtes danskheden bekæmpet. I 1897 blev Åbenrå Amts Landboforening således stemplet som »politisk«, og året efter overgik den samme skæbne Haderslev Amts Landboforening. Det skærpede polititilsyn med alt hvad de to foreninger herefter foretog sig, kvalte langsomt, men sikkert enhver aktivitet. I 1906 var man nået så vidt, at Åbenrå-foreningen i alle praktiske henseender lå død. Da greb en kreds af yngre gårdmænd initiativet og oprettede landboforeningen »Fremad«. Formelt var der vel tale om en ny forening, men i praksis var den identisk med den ældre forening, der blot havde fået nyt navn og ny ledelse. Medlemskredsen var

stort set den samme, og i 1922 tog man da også navneforandring til – Åbenrå Amts Landboforening. I sine 16 leveår vedligeholdte »Fremad« efter omstændighederne et ganske betydeligt aktivitetsniveau med dyrskuer og foredrag som de vigtigste ingredienser. Altsammen hvilede det alene på medlemsbidrag og så de ganske pæne entréindtægter, som de forskellige arrangementer kastede af sig.

Foreningsudviklingen i Sønderjylland efter 1906 blev ikke ubetydelig. I Haderslev amt udskiltes Nr.Rangstrup Herreds Landboforening (1912) i al fredsommelighed fra landsdelens ældste forening. I Sønderborg amt kom Den mellemalske Landboforening til i 1912. Tønder amt fik hele fire nye foreninger: Den nordvestslesvigske (1907), Roager, Spandet og Vodder Sognes (1907), Slogs Herreds (1913) og Løgumkloster Landboforening (1919). Slogs Herreds Landboforening er ikke den mindst interessante, for den blev oprettet i den såkaldt »truede« firkant

mellem Tinglev-Tønder-Løgumkloster-Røde Kro, altså i det område, hvor danskheden overhovedet stod svagest. Efter genforeningen fik også Åbenrå amt en »ny« forening. Det var Vis Herreds Landboforening (1920), som dækkede den del af den gamle Landboforening for Flensborg og Omegns område, der ved grænse-dragningen var blevet dansk.

Flere af disse foreninger var – som i kongeriget – naturligvis produkter af den landbrugsfaglige udvikling og det stigende behov for oplysning. Men den grundtone, hvorefter den sønderjyske udvikling blev stemt, var nationalitetskampen. Ved genforeningen 1920 trådte 13 sønderjyske landboforeninger med til sammen 6.000 medlemmer ind i den jyske samvirksomhed. Men som udtryk for deres helt specielle baggrund kan passende tages det forhold, at tre af dem ikke overlevede 1920'erne.

Vender vi os derefter til den fynske landsdel, konstaterer man før 1880 en markant stærkere foreningsaktivitet i den nordvestlige end i den sydøstlige halvdel. Da havde Nordvestfyn – det vil sige det gamle *Odense amt* – 4 lokale landboforeninger. Hertil kom Fyens Stifts patriotiske Selskab, der principielt dækkede hele Fyn, men dog havde den største medlemskoncentration i Odense og det nærmeste opland. I *Svendborg amt* var der 3 landboforeninger 1880, men heraf var to snævert geografisk afgrænsede ø-foreninger for henholdsvis Langeland og Ærø. Den samlede faktor på hele Sydøstfyn udgjordes således af en eneste forening, det hæderkronede Svendborg Amts landøkonomiske Selskab (1855).

I 1920 var de fynske landboforeningers antal vokset til 16, hvoraf én dog indstil-

lede virksomheden samme år. Odense amt tegner sig kun for to af de 8 nye foreninger. I 1881 dannede en kreds af gårdmænd omkring Årup således deres egen forening, da området lå i en død vinkel i forhold til de eksisterende landboforeninger. 1898 fik Odense og omegn en selvstændig forening, angiveligt fordi Odensebønderne intet lokalt dyrskue havde. Gennem mange år havde de været henvist til de skuer, som det patriotiske selskab lod afholde, men denne ordning fandt man efterhånden utilfredsstillende. Her var tale om store fællesarrangementer for hele landsdelen, hvor odenseanerne havde svært ved at markere sig.

På Sydøstfyn formåede Svendborg Amts landøkonomiske Selskab at holde sammen på sit store virkeområde helt frem til århundredskiftet. Midlet hertil var først og fremmest en omfattende foredragsvirksomhed, der nåede ud til selv den fjerneste afkrog. Af betydning for sammenholdet var det også, at medlemmerne kunne enes om at flytte selskabets årlige dyrskue rundt på en sådan måde, at intet område blev forfordelt. De i alt 47 skuer i årene fra 1857 til 1907 fordelte sig således med 10 i Svendborg, 8 i Nyborg, 6 i Fåborg, 9 i Kværndrup, 11 i Ringe, 1 i Korinth og 2 i Svindinge. Allerede i 1890'erne var utilfredsheden med ordningen dog mærkbar, ikke mindst på Svendborgegnen. 1895–97 søgte bestyrelsen at komme oppositionen i møde ved at lade afholde såkaldte bidyrskuer udover det årlige hovedskue, men lige meget hjalp det. I 1901 etableredes Landboforeningen for Svendborg og Omegn, og dermed var signalet til almindeligt opbrud givet. 1913 dannede Nyborg-området sin egen forening, og i 1921 blev det Fåborgs tur.

Også på Langeland gav dyrskuerne anledning til uro. I 1890'erne havde Langelands landøkonomiske Forening (1855) fundet frem til en ordning, hvorefter der afholdtes tre dyrskuer på øen. Foruden hovedskuet i Rudkøbing foranstaltedes to bidyrskuer, ét i nord ved Tranekær og ét i syd ved Lindelse. 1903 besluttedes det imidlertid at opgive Tranekærskuet. Fortrydelsen i nord var stor og resultatet blev da også den nye Nordlangelands landboforening (1906), der frem til 1919 gennemførte sit årlige dyrskue i Snøde. Året efter var det dog slut og parterne fandt atter sammen indenfor den ældre forenings rammer.

Provisorietidens politiske bataljer fik

ikke den samme betydning på Fyn som i Jylland. Fynboerne skabte kun en enkelt forening på denne specielle baggrund. Det var Bondestandens Landboforening (1891), der til gengæld med sit blotte navn signalerede det politiske budskab. Foreningens tidligste navn, Den fynske Bondestands Landboforening, antyder vel, at man oprindeligt sigtede efter at dække hele landsdelen. I praksis skete dog snart en afgrænsning til egnen omkring Tommerup og Nr.Broby i det sydvestlige grænseområde mellem Odense og Svendborg amter.

På den anden side af Storebælt havde sjællænderne i langt højere grad end både jyderne og fynboerne held til at holde sammen på de eksisterende foreninger. I

Et diplom fra 4-H arbejdet, som blev indledt i Danmark i 1920'erne.

Københavns amt blev man således stående ved det man havde i 1880, det vil sige tre landboforeninger, hvoraf den yngste, Ramsø-Tune Herreders, var startet i 1874. *Holbæk amt* fik en enkelt ny forening udover de tre, man allerede havde 1880. Holbæk Amts Landboforening havde førhen tilgodeset sin fjerntliggende vesteregner med et bidyrskue i Kalundborg. I længden var ordningen dog ikke tilfredsstillende, og i 1888 brød Kalundborg-egnen ud og dannede sin egen landboforening. *Frederiksborg amt* havde to og fik yderligere én landboforening efter 1880. Det var Frederiksborg Amts Planteavlforening (1906), der dog i sine første år bevarede en nær tilknytning til Hornsherreds Landboforening, hvoraf den var udgået. Aktivitetsfeltet blev – som det også fremgår af navnet – mere specialiseret end typisk var, og især læplantningen havde foreningens bevågenhed.

I *Sorø amt* tilkom to nye foreninger, således at man i 1920 var nået op på et samlet antal af 6. Den ene af de nye, Sorø-egnens Landboforening (1901), var et resultat af utilfredshed med, at det gamle Sorø Amts landøkonomiske Selskab i stigende grad havde koncentreret virksomheden i Slagelse. Den anden havde derimod baggrund i 1890'ernes politiske konflikt, hvad man lod komme til udtryk i foreningsnavnet: De mindre Landbrugeres landøkonomiske Selskab for Sorø og tilgrænsende Amter (1896), et navn, man af indlysende grunde forlod til fordel for »Skælskøregnens Landboforening« allerede i 1904.

Præstø amt var i 1920 det område på Sjælland, der foreningsmæssigt var tættest dækket. Af de da 7 landboforeninger, var

tre kommet til efter 1880. Ældst blandt de nye var Tureby-Køge og Omegns Landboforening (1881), hvis virkekreds kom til at ligge i grænseegnen mellem fire ældre foreninger, der hver især havde haft ringe gennemslagskraft her. Landbrugsforeningen for Stevns-Faxe m.fl. Herreder (1887) skabtes af venstre-gårdmænd som reaktion mod forholdene i den kun lidt ældre, men mere konservative Stevns Landboforening (1875). Endelig fik Næstved sin egen forening 1894, da hverken den aristokratiske Præstø Amts Landboforening (1839) eller den i Vordingborg beliggende Sydsjællands Landboforening (1862) fristede de Næstved-gårdmænd.

Foreningsudviklingen på Lolland og Falster – det gamle *Maribo amt* – tog i forhold til resten af landet en lidt anden retning. Maribo Amts økonomiske Selskab (1809) var områdets altdominerende landbrugsfaglige foretagende. En mindre forening, Nordfalsters Landboforening, var blevet dannet allerede 1854, men modsat det ældre selskab havde den udelukkende lokalt sigte. Specielt for Lolland-Falster er imidlertid de 4–5 foredragsforeninger, der under navn af »landmandsfor­samlinger« etableredes ved århundredets midte. Det kan næppe betvivles, at disse forsamlinger på én gang svækkede den almindelige tendens til dannelse af egentlige landboforeninger og styrkede Maribo-selskabets position. Vi skal da også helt frem til 1890'erne, før billedet skifter. 1894 fik Østlolland således sin egen landboforening, og fem år senere blev det Vestlollands tur. Begge de nye foreninger greb med deres dyrskuer og anden virksomhed dybt i Maribo-selskabets eksistensgrundlag. Det skræmte dog ikke selskabet, der

snart efter kastede sig over og gennem adskillige år blev den udfarende kraft i arbejdet med den lolland-falsterske samvirksomhed.

I 1920 var antallet af lokale landboforeninger i Danmark vokset til 127. Mest behersket havde udviklingen været på Sjælland, hvor stigningen lå omkring 50%. På Fyn var foreningstallet fordoblet siden 1880. Det samme var tilfældet i Jylland, hvor væksten endda overstiger de 100%, dersom vi medregner tilgangen af sønderjyske lokalforeninger i 1920.

Tabel 1 sammenfatter den beskrevne udvikling, og giver dertil også et overblik over lokalforeningernes antal for tiden efter 1920. Thi sagen er den, at der også efter Genforeningen kom nye foreninger til – dog i et langt svagere tempo. I 1920 havde lokalforeningsstrukturen i hovedsagen

fundet det leje, hvori den skulle forblive det næste halve århundrede.

Foreningsdannelsen 1920–70 omfatter blot 12 foreninger, hvoraf den ene er den tidligere omtalte Fåborgegnens Landboforening (1921) på Fyn. De resterende 11 oprettedes alle i Jylland med hovedvægten på Ringkøbing amt og den tyndt befolkede sydvestlige del af Viborg amt. Fem af de nye tilkom i besættelsesårene 1940–45. Da var det ikke blot medlemmerne, der fik svært ved at nå frem til foreningen, men i lige så høj grad foreningen, som ikke kunne nå ud til medlemmerne. Således kunne konsulenternes mangel på cykeldæk i sidste ende blive netop den faktor, der udløste en ny foreningsdannelse. Yngst blandt lokalforeningerne er Hodsager Landboforening (1961) i Ringkøbing amt, oprindelig en husmandskreds, der

Tabel 1: Lokale landboforeninger 1880–1993 (1880–1920: inkl. danske landboforeninger i Sdr.Jylland).

	Foreninger ved periodens begyndelse	Foreninger oprettet	Foreninger nedlagt	Sammenlutninger i perioden	Foreninger indgået i sammenslutninger
1880–89	77	23	1	0	0
1890–99	99	20	7	0	0
1900–09	112	16	2	0	0
1910–19	126	15	1	1	2
1920–29	139	3	6	0	0
1930–39	136	2	2	0	0
1940–49	136	5	1	0	0
1950–59	140	1	2	0	0
1960–69	139	1	4	1	3
1970–79	134	0	3	4	8
1980–89	127	0	0	5	11
1990–92	121	0	0	13	34
1993	100	–	–	–	–

En havremark et sted i Jylland inspiceres. Billedet er fra 1960'erne.

ovenpå landbrugskonflikten 1960 fandt sig bedre tilrette i gårdbrugernes fællesskab.

Udenfor dette regnskab over nye foreninger efter 1920 falder de danske landboforeninger i Sydslesvig. Bortset fra den gamle Flensborg-forening stod i mellemkrigstiden det danske arbejde relativt svagt her, og først i årene 1946–51 fandt man frem til den endnu eksisterende struktur. Det indebærer seks lokalforeninger, der dækker Flensborg, Sydangel (1946), Husum-Ejdersted (1947), Sydtønder Amt (1949), Gottorp Amt (1950) og Nordfrisland (1951), alle samarbejdende i Fælleslandboforeningen for Sydslesvig e.V. (1950).

Medlemmer og repræsentationsgrad

I praksis er det ganske vanskeligt at foretage en nøjagtig opgørelse af landboforeningernes samlede medlemstal til skiftende tider. Arbejdet bliver ikke lettere, hvis man med en sådan opgørelse tilstræber at skabe et overblik over udviklingen gennem længere tidsrum. Medlemsregistreringen er nemlig en opgave, der altid er blevet løst decentralt, og de principper, hvorefter lokalforeningerne fortegner og opregner medlemsskaren, er først i de seneste årtier blevet nogenlunde ensartede.

Vi har ingen nøjagtige angivelser af landboforeningernes samlede medlemstal

før 1900, det år, hvor man passerede de første 60.000. For den jyske fællesforening er tallet dog opgjort siden starten i 1872, og antager man at medlemsudviklingen på landsplan svarer til forløbet i Jylland, fremkommer billedet i tabel 2.

Holder antagelsen stik, betyder det, at foreningernes samlede medlemstal næsten tredobledes i tiåret 1870–80, mens det i 1880'erne næsten fordobledes.

I forhold til situationen efter 1945, hvor medlemsskaren altovervejende udgøres af professionelle landmænd – og efterhånden også et stort antal forhenværende landmænd – var medlemssammensætningen mærkbart anderledes før 1920. Dengang var alle medlemmer ikke nødvendigvis landmænd, og en landboforening var ikke blot en faglig sammenslutning af landbrugere, men tillige en vigtig del af det sociale netværk, der bandt lokalsamfundet sammen.

Stevns-Faxe Herreders Landbrugsforening er ganske typisk i så henseende.

Tabel 2: Landboforeningernes medlemstal 1870–1900

	Foreningen af jyske Landboforeninger	Landboforeningernes samlede medlemstal
1870	–	8.300
1872	5.692	–
1880	–	21.400
1882	14.403	–
1890	–	42.300
1892	28.197	–
1900	–	59.578
1902	39.654	–

(Kilde: Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1972, s. 261).

Medlemslisten 1889 anfører 416 medlemmer, hvoraf 200 var gårdmænd (selvejere eller gårdbestyrere), 62 husmænd og 1 forpagter.³ Nok så interessante er imidlertid de 79 medlemmer – knapt 20% – der slet ikke var landbrugere, men alligevel havde en sådan berøringsflade til erhvervet, at de stod i dets forening. Det var møllere og mejerister, slagtere og bagere, købmænd og handelsmænd, gæstgivere og lærere, en dyrlæge, en redaktør og et dygtigt udsnit af håndværkerstanden: hjul- og saddelmagere, smede og tømrere, tækkemænd, træskomagere og mange flere. De resterende medlemmer op til 416 er anført som »ungkarl«, hvad der måske kan tolkes som unge, endnu ikke selvstændige landbrugere.

Nogenlunde pålidelige medlemsangivelser findes optrykt i Landøkonomisk Årbogs oversigt over lokale landboforeninger fra og med år 1900. Oplysningerne hér baserer sig på landboforeningernes egne indberetninger. Typisk er der tale om maksimumtal, som omfatter samtlige medlemmer, landmænd såvel som ikke-landmænd, personlige såvel som upersonlige medlemmer (især kvægavls- og kontrolforeninger). På dette grundlag gengives hovedtrækkene i medlemsudviklingen efter 1900 i tabel 3 nedenfor.

Medlemsudviklingen 1900–1970 betegnes ved en markant fremgang gennem århundredets første halvdel, kun afbrudt af et mindre tilbageslag i de vanskelige 1920'ere. Et maksimum nåedes omkring 1950, hvor medlemstallet tangerede 140.000. I de følgende tyve år var der tale om et moderat fald, som efter 1970 har udviklet sig til en markant tilbagegang. Gennem hele perioden udgør jyderne omved 2/3 af medlemsskaren. I Jylland og på

Tabel 3: Lokale landboforeninger, medlemstal 1900–1990

	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990
Hjørring	3301	4390	5665	4264	9354	9511	8868	8417	6627	4783
Ålborg	4261	8077	10018	8530	10100	13658	12632	13404	9851	5956
Thisted	2418	2925	5095	5350	5107	5986	5323	5383	4225	3299
Viborg	5049	6433	9050	8194	6193	5897	5418	8210	6918	5085
Ringkøbing	3689	6287	8205	7062	7732	12538	11352	11750	10501	7814
Randers	4255	7163	8422	8275	6705	7931	7589	7627	5818	4381
Århus	8346	10860	17274	14879	12644	15599	16826	12566	10007	6835
Vejle	3604	4930	4676	4725	4320	5813	5740	6402	5561	4481
Ribe	2511	4872	5007	4547	4436	6307	6357	7545	6603	5281
Haderslev	–	–	2169	2049	2776	3984	3900	3884	3288	2640
Tønder	–	–	660	1000	1042	1684	1755	2036	1581	1168
Åbenrå	–	–	650	625	835	1270	1310	1380	1330	1006
Sønderborg	–	–	1844	905	853	972	1330	1415	1292	1232
Jylland i alt	37434	55937	78735	70405	72097	91150	88400	90019	73602	53961
Odense	3184	3881	4704	5355	5386	6223	4401	4501	3867	2986
Svendborg	2756	4751	6050	7970	7714	8328	6283	5450	4490	3663
Fyn i alt	5940	8632	10754	13325	13100	14551	10684	9951	8357	6649
Frederiksborg	1930	2395	2638	2784	2468	2841	3560	2600	2300	1700
Holbæk	1561	2035	2804	2884	2779	3473	3561	3843	3640	3182
København	1544	1997	2360	1997	1913	2060	2024	1940	1584	1206
Sorø	2276	3452	4269	4204	4686	5436	5068	4483	3848	3111
Præstø	4554	5308	5724	5697	5723	6511	6509	5536	4583	3352
Maribo	3659	4253	5281	5068	5645	5974	6126	5346	4324	2895
Sjælland i alt	15524	19440	23076	22634	23214	26295	26848	23748	20279	15446
Bornholm	680	868	1400	2128	3457	3715	3000	2269	1770	1131
Hele landet	59578	84877	113965	108492	111868	135711	128932	125987	104008	77187

(Kilde: Landøkonomisk Årbog/Landbrugsårbogen 1900–90).

Sjælland bød 1920'erne på faldende medlemstal – tydeligst i Jylland – mens fynboerne befæstede stillingen med en medlemsfremgang fra små 11.000 til godt 13.000 medlemmer. 1930'erne giver fornyet medlemsfremgang, bortset fra de om-

råder i Jylland, hvor L.S.-protesten gjorde sig stærkest gældende – især Randers, Viborg og Århus amter. Tilbagegangen i 1950'erne ramte især landboforeningerne på Fyn, hvor en fjerdedel af medlemmerne forsvandt. I Jylland var det kun tre pro-

cent, og Sjælland kunne endda notere en beskeden medlemsfremgang i samme tiår. Billedet er ligeså ujævnt for 1960'ernes vedkommende, hvor medlemstilbagegangen på Fyn og Sjælland modsvares af en lille fremgang i Jylland. Udviklingen efter 1970 skal vi vende tilbage til (ndf. s. 67f).

Gælder det landboforeningernes egen organisatoriske udvikling, er medlemstallet og forandringerne i det selvsagt af særlig interesse. Rejser vi derimod spørgsmålet om landboforeningernes gennemslagskraft i landbosamfundet, eller leder vi efter en talstørrelse, der kan bidrage til at forklare deres bemærkelsesværdige politiske styrke, da er der ret beset ikke megen

hjælp at hente i de blotte medlemstal. Til den ende kræves et andet tal: medlemsprocenten eller – med et teknisk udtryk – *repræsentationsgraden*, der udtrykker det faktiske medlemstal i procent af det medlemstal, man ville nå, dersom samtlige potentielle medlemmer meldte sig ind. I sagens natur har det aldrig været ligegyldigt for landboforeningerne, om nærved alle landmænd, halvdelen eller blot en fjerdedel af dem var medlem. Thi for enhver interesseorganisation gælder det, at indflydelsen – alt andet lige – vokser med medlemsprocenten.

Kort før århundredeskiftet forsøgte landbrugskandidaten, proprietær N.Hey-

De jyske Landboforeninger på bygningsekskursion til Avsumgård midtvejs mellem Holstebro og Struer 1960. Interessen for moderne landbrugsbyggeri var stærkt stigende i årene efter 1950.

Tabel 4: Landboforeningernes medlemsprocent 1896

	Antal medlemmer	Antal ejendomme over 1 td. htk.	Medlemsprocent
Sjælland	12270	20151	61
Lolland-Falster	2400	4371	55
Fyn	4970	10443	47
Jylland	33490	40399	82
Hele landet	53130	75364	70

(Kilde: Heyman 1897, s. 8283).

man at regne sig frem til landboforeningernes daværende repræsentationsgrad. Amt for amt sammenholdt han foreningernes medlemstal med antallet af landbrug over 1 td. hartkorn. Resultatet blev en medlemsprocent på landsplan svarende til 70, idet jyderne tilsyneladende var væsentligt mere foreningsaktive end øboerne (tabel 4).

Nu skal man næppe lægge for meget i Heymans tal. Som vi har set, var alle med-

lemmer ikke nødvendigvis landmænd, og det gør vel sammenstillingen med ejendomstallet mindre indlysende. Også afgrænsningen af ejendomsstørrelsen ved 1 td. hartkorn virker lidt tilfældig, for netop de små jordbrugere udgjorde en betydelig del af medlemmerne – ikke mindst i de yngre, mere frisindede landboforeninger.

Det sidstnævnte forhold var ihvertfald Foreningen af jydsk Landboforeninger stærkt opmærksom på, hvilket fik betyd-

Tabel 5: Medlemsprocenter i Jylland 1896/97

	Gårde	Huse m. jord	Ejd. m. jord	Lbf.	Lbf.-medl.	Medl. %
Århus	5366	11502	16868	13	7461	44,2
Ålborg	4240	7549	11789	3	3783	32,1
Viborg	4912	8701	13613	4	4203	30,7
Randers	4960	8561	13521	9	4124	30,5
Ringkøbing	4945	9041	13986	9	3488	24,9
Hjørring	4208	9102	13310	4	2709	20,4
Vejle	4629	9449	14078	7	3144	22,3
Ribe	3878	7905	11783	7	2364	20,1
Thisted	3261	6763	10024	4	1836	18,3
	40399	78573	118972	60	33112	27,8

(Kilde: FajL del.ber. 1897, bilag til post IV.)

ning, når man her opgjorde medlemsprocenten. For sammenligningens skyld anføres jyderne 1896/97-opgørelse.

Tabel 4 og 5 giver et udmærket indtryk af vanskelighederne med at beregne medlemsprocenten. Hvor Heyman beregner den jyske repræsentationsgrad til 82%, der angiver jyderne selv små 28%. Mere interessant er måske de lokale variationer i de jyske medlemsprocenter. Tabel 4 udpeger Østjylland – det vil her sige området fra Ålborg over Viborg og Randers til Århus – som landboforeningernes kerneområde, hvor medlemsprocenten lå i størrelsesordenen 30–45%. Kom man længere nord-, vest- eller sydpå faldt medlemsprocenten

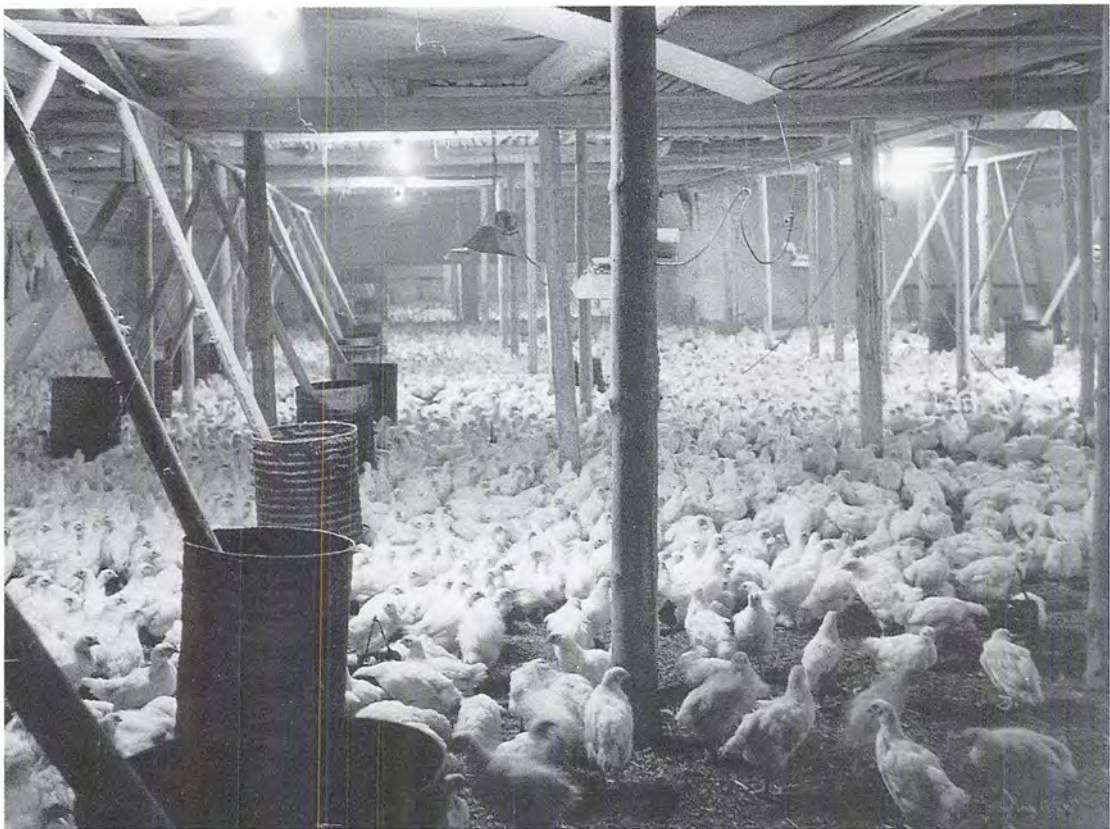
til 20–25%. Det samme resultat fandt Heyman i øvrigt også, idet han for det førstnævnte område angiver medlemsprocenten til 85–139%, men kun 50–75% i det andet.

Holder vi os fortsat til ejendomsstørrelser og -antal, bliver beregninger af medlemsprocenterne efter 1900 mere komplicerede. Oprettelsen af husmandsforeninger og det store hartkorns efterfølgende organisering i tolvmandsforeninger medfører, at landboforeningerne ikke længere er det eneste mulige samlingspunkt for landbrugernes organisatoriske bestræbelser. Hvor vi før 1900 principielt kan regne enhver større eller mindre jordbruger som potentielt landboforeningsmedlem, der må

Som den eneste Fellesforening opretholdt Foreningen af jyske Landboforeninger sit husmandsudvalg selv efter husmandsforeningernes oprettelse i begyndelsen af dette århundrede. Billedet viser udvalget på tur i 1920'erne.

Fjerkræavl blev i 1950'erne og 60'erne præget af en udvikling henimod stordrift. Gamle landbrugsbygninger egnede sig imidlertid kun dårligt til formålet og måtte ofte som i dette tilfælde forsynes med elektrisk opvarmning.

vi efter 1900 sondre mellem brugsstørrelserne.

Endnu omkring århundredeskiftet lå grænserne mellem de forskellige brugstyper temmelig fast. Jordtilliggendet målt i hartkorn, der var et udtryk for jordens ydeevne eller bonitet. Ejendomme med mindre end 1 td. hartkorn regnede man for husmandsbrug, mens et tilliggende mellem 1 og 12 td. hartkorn gav status som gårdbrug. På den anden side 12 td. hartkorn fulgte de egentlige storlandbrug, først proprietærgårdene, siden godserne.

Siden landbrugstællingen 1919 er opgørelsen af landbrugsbedrifternes størrelse imidlertid sket i hektar, der er et areal- og ikke et bonitetsmål. Det er endvidere sådan, at jordens bonitet bliver ringere jo længere man kommer vestpå. På 1 td. hartkorn går der således i snit 6 hektar af øernes fede muld, men omved 14 hektar af den mere karrige jyske sandjord. På landsplan svarer 1 td. hartkorn til ca. 10 hektar, hvilket netop er det jordtilliggende, der i mange sammenhænge regnes for skellet mellem husmands- og gårdbrug.

Gælder det en nøjere bestemmelse af landboforeningernes medlemsgrundlag, er denne grænse på 10 hektar dog ikke meget bevendt, for der *er* tale om betydelige lokale forskelle. Anvendte vi den kritikløst, ville vi komme til at regne adskillige mindre sjællandske gårdbrug for husmandsbrug, og omvendt en del større jyske husmandsbrug for gårdbrug.

I realiteten er det altså ikke helt ligetil at trække en klar grænse mellem husmænd og gårdmænd. Og hvad værre er: uden en sådan grænse kan man ikke opgøre landboforeningernes potentielle medlemstal. Afgrænsningen af gårdmændene i forhold til storlandbrugerne udgør naturligvis et tilsvarende problem. Men modsat husmandsforeningerne har tolvmandsforeningerne på intet tidspunkt omfattet mere end et par tusinde medlemmer, og derfor kan vi se bort fra dem i denne forbindelse.

Med industrialiseringen af landbrugsproduktionen i efterkrigstiden er arealgrænsen mellem husmands- og gårdbrug blevet yderligere udvasket. Faktisk findes

der jo i dag højt specialiserede bedrifter med produktion af eksempelvis æg, slagtekyllinger, pelsdyr eller sågar svin, hvor man baserer sig på avancerede staldanlæg og indkøbt foder. Her er jordtilliggendet mindre afgørende, men alene de økonomiske interesser, der er bundet i bedriften, gør, at man typisk vil finde driftslederen som medlem af den stedlige landboforening. Tilsvarende drives et stadig større antal ejendomme på deltids- eller hobbybasis, hvilket uanset jordtilliggendet snarere tilskynder til husmandsforenings- end til landboforeningsmedlemsskab.

Dermed er antydnet en faktor, der måske mere end jordtilliggendet er afgørende for landmandens valg mellem husmands- og landboforening, nemlig bedriftens mulighed for at aflønne den arbejdskraft, der er beskæftiget i den. Selv om man fra statens side ad lovgivningsvej har søgt at gøre også de mindre brug rentable, så har husmandsbruget i hovedsagen altid været karakteristisk ved, at det ikke kan ernære en familie, uden at dens medlemmer tager arbejde for

En husmand pløjer med sine fjordheste for ploven. Billedet fra Stegø ved Bogense.

Tabel 6: Antallet af landbrugsejendomme med jordtilliggende sammenholdt med medlemsangivelser for landbo- og husmandsforeningerne 1885–1990

A. 1885–1914

	1885	1895	1900	1905	1910
Ejendomme < 1 td.htk.	151.957	161.540	–	183.210	–
Ejendomme 1–12 td.htk.	72.965	73.203	–	74.517	–
Ejendomme > 12 td.htk.	2.041	2.117	–	2.093	–
Ejendomme i alt	226.963	236.860	–	259.820	–
Medlemstal:					
landboforeningerne	–	c. 50.900	59.578	–	84.877
husmandsforeningerne	–	–	–	12.350	36.861

B. 1914–90

	1919	1937	1951	1960	1970	1980	1990
Ejendomme 0,55–9,9 ha.	109.145	106.225	98.087	91.486	44.038	36.196	12.600
Ejendomme > 10 ha.	96.784	101.598	107.748	104.590	96.159	82.959	64.300
Ejendomme i alt	205.929	207.823	205.835	196.076	140.197	119.155	76.200
Medlemstal:							
landboforeningerne	113.965 ¹	111.868 ²	135.711 ³	128.932	125.987	104.008	77.187
husmandsforeningerne	67.214	–	–	91.357	63.579	–	–

(Kilder: Gyldendals Danmarkshistorie 9, s. 126–28; Landøkonomisk Årbog 1900–90; Buksti 1974, s. 288).

¹ 1920, ² 1940, ³ 1950.

andre. Dermed er den traditionelle husmand – ligesom nutidens bylandmand – ikke blot landbruger i mindre format, men også arbejdstager, hvilket har givet husmandsforeningerne deres helt egen interessepolitiske profil.

Med gårdbruget er sagen lidt mere kompliceret. Til langt ind i vort eget århundrede kunne den typiske bondegård brødføde familien og som oftest også et større eller mindre folkehold. Hverken gårdmanden eller hans kone behøvede at arbejde

for andre. Kom familiens unge i fremmed tjeneste, var det i den hensigt at få dem uddannet og ikke forsørget. Konjunkturudviklingen efter 1950 fjernede imidlertid grundlaget for folkeholdet. Først gik pigerne, og siden drog karlene af til byen. I de seneste årtier er turen så kommet til landbokvinderne, hvis lønindkomst ofte spiller en betydelig rolle for bedrifternes samlede økonomi. Faktisk har udviklingen vel nu nået et punkt, hvor bedriftens evne til at aflønne blot én fuldtidsansat – land-

manden selv – må være fuldt tilstrækkeligt til at give ejendommen status af gårdbrug.

Af alt dette kan man slutte, at en blot nogenlunde forsvarlig beregning af landboforeningernes medlemsprocent på grundlag af brugsstørrelser eller arbejdskraftforbrug ikke er umiddelbart gennemførlig – ihvertfald ikke uden så mange forbehold og tilnærmelser, at resultatet måtte blive såre usikkert. Vi må derfor holde os til en simpel opgørelse af landbrugsejendommene og de aktuelle foreningers medlemstal – med de begrænsninger der nu engang ligger deri (tabel 6).

Fra slutningen af 1960'erne bliver det statistiske grundlag for en vurdering af landboforeningernes faktiske medlemsprocent væsentligt forbedret, idet der gennem de seneste femogtyve år med jævne mellemrum er foretaget spørgeskemaundersøgelser blandt landmændene om deres organisatoriske tilhørsforhold. I sagens

natur baserer disse undersøgelser sig på et begrænset antal udspurgte, der skønnes at være repræsentative for erhvervet.

Socialforskningsinstituttets store undersøgelse fra 1969⁴ påviste, at 43% af landmændene udelukkende var medlem af en landboforening, mens 7% stod i både landbo- og husmandsforening (tabel 7). Regner man samtlige landbrugere som potentielle landboforeningsmedlemmer, giver det landboforeningerne en medlemsprocent eller repræsentationsgrad på 50. At det kan være rimeligt således at medregne samtlige landbrugere i landboforeningernes repræsentationsgrundlag begrundes undersøgelsen for såvidt selv, idet den jo påviser en ikke ubetydelig tilslutning blandt de mindste ejendomsbesiddere (2–9 ha jordtilliggende). Omvendt viser undersøgelsen også, at landboforeningernes medlemsprocent stiger mærkbart med ejendomsstørrelsen. Endelig kan man no-

Tabel 7: Landmænd procentvis fordelt efter brugsstørrelse og medlemskab af landbrugsorganisation 1969

	Ejendomsstørrelse (ha)						I alt
	2–4	5–9	10–14	15–29	30–59	60-	
Medlem af:							
Landboforening	14	25	42	55	70	50	43
Husmandsforening	34	46	32	21	5	28	
Både lbf. og hmf.	6	5	9	8	8	0	7
Tolvmandsforening	0	0	0	0	0	2	0
Andre organisationer	2	2	2	3	5	6	2
Andre kombinationer	0	0	3	3	6	34	4
Ikke medlem af nogen org.	44	22	11	8	5	5	15
Uoplyst	0	0	1	2	1	3	1
I alt	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	118	399	274	417	186	64	1458

(Kilde: G. Viby Mogensen 1970, s. 68).

OBSERVA-panelets tilhørsforhold til de landøkonomiske foreninger

tere sig husmandsforeningernes ret betydelige tilslutning i ejendomsintervallet 10–29 ha, hvad der kan tages som udtryk for, at valget mellem husmands- og landboforeningsmedlemskab på de små og mellemstore bedrifter ikke har meget med formelle skel mellem de to brugstyper at gøre.

De seneste medlemsundersøgelser, der er gennemført af Observa hvert tredje år siden 1982, adskiller sig på enkelte punkter fra Socialforskningsinstituttets. Vigtigst er, at Observa opererer med en nedre afgrænsning af ejendomsstørrelsen ved 5 ha, hvad der – når det gælder medlemspro-

center – må virke til ugunst for husmandsforeningerne.⁵

Ved den seneste undersøgelse i 1991 var 69% af 1000 udspurgte landmænd alene medlem af en landboforening, 18% alene medlem af en husmandsforening, 4% medlem af begge og 2% udenfor de landøkonomiske foreninger (resten uoplyste). Selv om både landboforeningernes medlemstal og bedrifternes antal er faldet støt siden 1969-undersøgelsen, har landboforeningerne altså formået at få en stadig stigende andel af landmændene som medlemmer. Fremgangen er sket indenfor alle driftsgrene, og landboforeningsmedlemmerne tegner sig for en fortsat voksende

del af produktionen. Omkring 90% af den samlede landbrugsproduktion finder således i dag sted hos landboforeningsmedlemmer. Den forholdsvise fremgang for landboforeningerne er i alle sammenhænge sket på bekostning af husmandsforeningerne.

Fællesforeningerne

Blev årene 1880–1900 vigtige for den lokale foreningsudvikling, så er dette ikke mindre tilfældet, når det gælder samarbejdet lokalforeningerne imellem. En vis forbindelse mellem foreningerne bestod da

Mejetærsker i arbejde. I perioden 1950–70 overtog en maskine af denne type såvel høst- som tærskningsarbejde i dansk landbrug.

allerede gennem *Det kgl. danske Landhusholdningsselskab* (oprettet 1769), hvortil omkring halvdelen var knyttede som medlemmer. Selskabets hele stilling som rådgivende organ for regering og centraladministration, der især var markant i årene 1875–91, svækkede dog dets muligheder som samlende faktor blandt landboforeningerne.⁶ Det samme gjorde det forhold, at det østlige Danmark var overrepræsenteret blandt selskabets 700–1000 medlemmer.

Med en vedtægtsændring i 1872 forsøgte man at råde delvis bod på forholdene. Ved siden af selskabets tre præsidenter indførtes et bestyrelsesråd på 36 mand, hvoraf halvdelen valgtes af medlemmerne, mens den anden halvdel valgtes amtsvis af de landboforeninger, som var indmeldt i selskabet. I 1872 var dog kun 26 landboforeninger – fordelt på 14 af datidens 18 amter – indmeldt, og det fordredes tillige, at de personer, landboforeningerne udpegede, var personlige medlemmer af selskabet, hvad der kostede den dengang ikke ringe sum af 20 kr. årligt. Derfor lykkedes det kun at besætte 12 af landboforeningernes 18 pladser, og først i 1886 kunne alle amter sende en repræsentant til bestyrelsesrådet.⁷

Også *landmandsforsamlingerne*, som Landhusholdningsselskabet stod som organisator af, tjente en tid lang som bindeled mellem de lokale landboforeninger. Disse store landbrugsfaglige fællesmøder, der kombinerede dyrskue, foredrag, diskussion og folkefest, afholdtes i alt 17 gange, første gang i Randers 1845 med 332 deltagere, sidste gang i Odense 1900, hvor 90.000 mennesker besøgte det da ni dage lange dyrskue. Frem til 1872, hvor landmandsforsamlingerne gennemførtes hvert andet eller tredje år og deltagerantallet

endnu var beskedent, spillede forsamlingerne en ikke uvæsentlig rolle, idet landboforeningerne kunne fremsætte forslag til forhandlingsemner. Efterhånden samlede interessen sig dog stærkere om dyrskuet og de forskellige udstillinger, og da man fra 1866 gav plads til vejledende og oplysende foredrag på bekostning af de landbrugsfaglige forhandlinger, var landmandsforsamlingernes dage som debatforum talte.

Ledende landboforeningsfolk havde da erkendt, at en eller anden form for samvirke var nødvendigt. Thi sagen var jo, at kvægavlen – og med den foreningernes hovedaktivitet: dyrskuerne – så at sige stod midt i et vadested. Husdyrloven af 1852 havde åbnet for statstilskud til præmiering af mønsterdyr ved lokalforeningernes dyrskuer, og spørgsmålet blev da, efter hvilke kriterier de præmieværdige dyr skulle udpeges. Herpå gav lovgivningen intet svar, og indtil århundredeskiftet var det en sag, som lokalforeningerne nok i et vist omfang mente at kunne afgøre selv. Allerede fra 1860'erne indså dog de mere fremsynede det hensigtsmæssige i et samarbejde omkring bedømmelsesregler og andre dyrskuespørgsmål, og snart aktualiserede den stigende interesse for smørproduktion diskussionen om dyrskuebedømmelserne yderligere. Spørgsmål som: »Hvordan bør den gode ko se ud?« eller »Skal der satses på kød-, malke- eller kombinationsracer?« hørte til blandt dem, der kun vanskeligt lod sig løse på lokalt plan – ihvertfald hvis der skulle være sammenhæng mellem mål og midler i det lidt større perspektiv. Besvarelsen krævede – foruden videnskabelige undersøgelser og formidling af resultaterne fra forskere til brugere – en omfattende og løbende debat mellem tidens

førende praktiske landmænd. Og til dén ende fandt man landhusholdningsselskabet for bundet og landmandsforsamlingen for sporadiske.

Løsningen blev da de provinsielle fællesforeninger, som med deres årlige delegeretmøder, omfattende udvalgsarbejde og landsdelsskuer hurtigt kom til at spille en overordentlig vigtig rolle for opinionsdannelsen i dansk landbrug.

Ældst blandt fællesforeningerne er *Foreningen af jyske Landboforeninger*, der oprettedes 1872.⁸ Initiativet hertil udgik fra Horsens Landbrugsforening og dens

Forpagter H.P. Heide, Bygholm (1811–95). Stifter af Foreningen af jyske Landboforeninger 1872 og derefter formand i en del år i 1870'erne. Desuden var han i årene 1862–76 formand for Horsens Landbrugsforening.

driftige formand, forpagter H.P. Heide, Bygholm. Allerede gennem nogle år havde der været et vist samarbejde ved fællesmøder og udstillinger mellem Horsensforeningen og dens to naboforeninger: Vejle Amts landøkonomiske Selskab og Tyrsting-Vrads Herreders Landboforening. De to sidstnævntes formænd, løjtnant Chr. Eckardt, Ørumgård, og møllejejer H. Holst stod da også som medindbydere til det stiftende møde i Horsens 30. november 1872.

Den formelle anledning til mødet var spørgsmålet om ordningen af de jyske hestemarkeder. Året før var der på Indenrigsministeriets foranledning foretaget visse ændringer heri med henblik især på de nordtyske opkøbere. Markedernes antal var blevet færre, hvad der blandt andet gik ud over de såkaldte fastemarkeder i Østjylland. På en ekstraordinær generalforsamling i maj 1872 vedtog Horsens Landbrugsforening da at udtale sig til fordel for en bibeholdelse af det gamle markedssystem. Imidlertid ville et andragende til ministeriet have større vægt, hvis det kom fra flere foreninger i fællesskab, og følgelig vedtog man at rette henvendelse til samtlige jyske landboforeninger.

Mod forventning lykkedes det ikke at nå frem til en enig indstilling til markeds-sagen på fællesmødet i november. Spørgsmålet blev i stedet sendt i udvalg – og siden henlagt. For såvidt kunne historien altså være endt her. Det gør den imidlertid ikke, for »i Forventning om, at lignende Fællesmøder i Fremtiden turde være heldige og gavnlige« havde initiativtagerne med mødeindkaldelsen fremsendt et udkast til love for en jysk fælleslandboforening »til behagelig Overvejelse«. Ovenpå skuffelsen i markeds-sagen må det have været til stor

Baron G.J. Wedel-Wedelsborg, Overdrevsgaarden (1829–1903), formand for Sorø Amts Landøkonomiske Selskab 1883–87 og for De sjællandske Landboforeninger 1880–89.

lettelse for dem, at mødet vedtog oprettelsen enstemmigt og lod lovene passere med kun få mindre rettelser.

Otte år efter jyderne fik sjællænderne deres egen fællesforening, *De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift*. Også her var samarbejdet afprøvet i mindre og ikke så forpligtende målestok i årene forinden. Et sted nævnes det således, at delegerede fra Sjællands dengang fem landøkonomiske selskaber mødtes i februar 1861 for at drøfte forskellige dyrskuespørgsmål og at disse møder fortsattes regelmæssigt i de følgende år.⁹ I 1870'erne forsøgte man sig i Sorø og Præstø amter

med forskellige former for samvirke, mest ambitiøst i Præstø, hvor amtets landboforeninger 1877 ligefrem dannede en egentlig sammenslutning under navnet »De forenede Landboforeninger i Præstø Amt«.

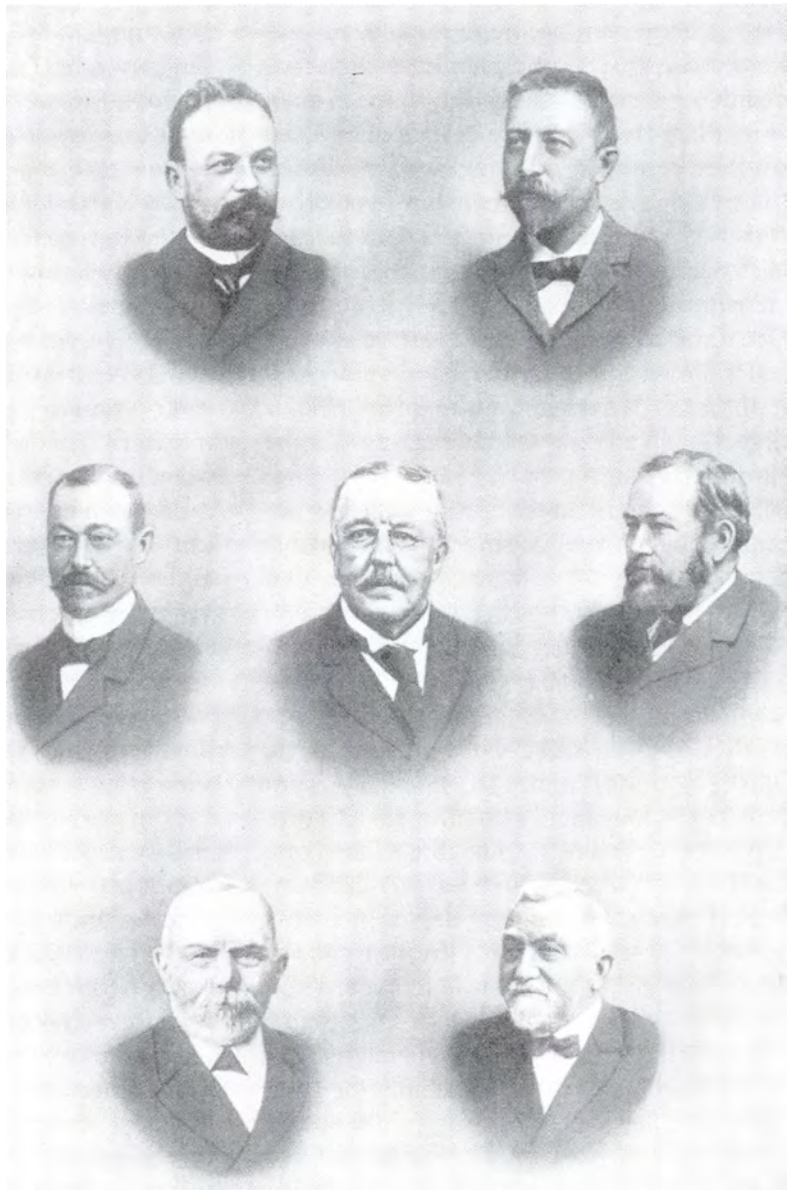
Det var da også på initiativ af netop Sorø Amts landøkonomiske Selskab og Præstø Amts Landboforening at den sjællandske fællesforening blev til. De to foreningers formænd, lensgreve *Holstein-Holsteinborg* og forpagter *G.P. Thalbitzer*, fik i juni 1879 sammenkaldt et møde i København, hvori samtlige sjællandske landboforeninger var repræsenteret. Her nedsattes et femmandsudvalg, der fik til opgave at udarbejde et udkast til vedtægter for den påtænkte fællesforening. Efter et omfattende forarbejde blev denne en realitet ved det stiftende delegeretmøde i Roskilde 28.maj 1880. 13 af de da 17 sjællandske landboforeninger indtrådte straks i fællesforeningen, 3 et par år senere, mens den sidste, Holbæk Amts Landboforening, valgte at stå udenfor helt til 1899.¹⁰

På Fyn og Lolland-Falster fik udviklingen et lidt anderledes forløb. Her eksisterede den formelle organisatoriske ramme for et samarbejde på landsdelsplan for såvidt allerede, idet hvert område havde en stor, gammel forening, der principielt dækkede hele landsdelen. På Fyn var det Fyns Stifts patriotiske Selskab, på Lolland-Falster Maribo Amts økonomiske Selskab.

Omstændighederne omkring den fynske fællesforenings tilblivelse lader sig ikke længere opklare i alle detaljer, men det synes givet, at afsmitningen fra det jyske og sjællandske eksempel har været afgørende.¹¹ På indstilling fra fire af de fem medlemmer af et udvalg, der havde arbej-

det med sagen siden efteråret, vedtog et ekstraordinært møde i Patriotisk Selskab 19.marts 1881 at oprette *Sammenslutningen mellem Fyens Stifts patriotiske Selskab og de lokale Landboforeninger i Fy-*

ens Stift. Udvalgets femte medlem, proprietær Andersen-Rosendal, gik ligeledes ind for etableringen af et nærmere samarbejde, men tog afstand fra det vedtægtsforslag, der var fremlagt, da det efter hans

Det stiftende udvalg bag
De samvirkende lolland-
falsterske
Landboforeninger 1897.
Øverst fra venstre gdr.
Chr. Ebbe, konsulent
H.J.Rasmussen, i
midten fra venstre
konsulent C. Lindholm,
grev L. Reventlow og
forstander A. la Cour. I
nederste række fra
venstre gdr. Chr.
Mortensen og proprietær
O. Rasmussen.

mening ikke tilgodeså lokalforeningerne i tilstrækkeligt omfang.

Og sandt var det, at Patriotisk Selskab kom til at sidde vel tungt på sammenlutningen, så tungt faktisk, at det kunne være vanskeligt at skelne de to størrelser imellem. Ledelsesspørgsmålet løstes på den ganske ejendommelige måde, at Selskabets bestyrelse (bestående af dets formand og næstformand) suppleredes med et medlem fra hver af de deltagende lokale landboforeninger, således at den kunne fungere også som sammenslutningens bestyrelse. Lokalforeningsmedlemmernes indflydelse var det så som så med, for sammenslutningen havde intet delegeretmøde. Den højeste myndighed lå hos Selskabets generalforsamling, og dér havde man kun stemmeret, hvis man var medlem af Selskabet – hvad kun et fåtal af de fynske gårdmænd var.

Som årsag til at lokalforeningerne accepterede den meget ringe lokale indflydelse som pris for samarbejdet, peger den fynske fællesforenings kronikør, Kr. Rask, på foreningernes dengang svage økonomi og besværlighederne med at fastholde medlemsskaren i kriseårene. Nok så væsentligt var dog sikkert det forhold, at de fynske landboforeningsformænd – som typisk var dengang – alle tilhørte det store hartkorn og som sådan tillige var gode medlemmer af det patriotiske Selskab. Rask noterer da også, at det på det stiftende møde 19.marts 1881 fremfor alt var Selskabets ve og vel, som lå deltagerne på sinde.¹²

Frem til 1902, hvor nye vedtægter gav fællesforeningen fuld selvstændighed og Patriotisk Selskab en stilling på linie med de øvrige lokalforeninger, fungerede den fynske ordning reelt ganske tilfredsstill-

ende. Medvirkende hertil var blandt andet, at det hurtigt lykkedes at stable en omfattende landbrugsfaglig virksomhed på benene i form af dyrskuer, diskussionsmøder og faglige udvalg. Problemerne omkring medlemsindflydelsen blev til en vis grad løst med indførelsen af årlige delegeretmøder fra 1887. Disse møders beslutningsmyndighed var dog såre begrænset, og først efter omordningen 1902, der formelt etablerede *De samvirkende Landboforeninger i Fyns Stift*, tilkendtes de fynske delegerede de samme pligter og rettigheder som jyderne og sjællænderne.

Den lolland-falsterske model for samarbejde mellem de lokale landboforeninger bar i dens første år mange mindelser om den fynske ordning. Og det skønt samvirket etableredes relativt sent, det vil sige i marts 1897. Initiativet udgik som sagt fra Maribo Amts økonomiske Selskab, og motivet synes især at have været ønsket om at skaffe landsdelen en mere rimelig andel i de statsbevillinger, der på forskellig vis tilførtes landbruget.¹³

Man lagde beskedent ud med oprettelsen af et stående *Udvalg for de lolland-falsterske Landboforeningers Samvirken med Maribo Amts økonomiske Selskab*, sikkert mest fordi det trods alt kun drejede sig om tre foreninger, nemlig Maribo-selskabet samt Nordfalsters og Østlollands Landboforening. Med den nyoprettede Vest-lollands Landboforenings indtræden i udvalget 1900 indførtes et årsmøde for de tilknyttede foreningers bestyrelses- og udvalgsmedlemmer samt dyrskuedommere, og fem år senere ligestilledes Maribo-selskabet med lokalforeningerne. Ved samme lejlighed antog den nu selvstændige fællesforening navn af *De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger*. Den sidste

større organisatoriske forandring fulgte i 1921, hvor blandt andre kvægavls-, kontrol-, mejeri- og sukkerroedyrkerforeningerne optoges i fællesforeningen, der samtidig fik det årlige delegeretmøde som højeste myndighed.

De samvirkende danske Landboforeninger

På et møde i København 12.–13. juli 1893 mellem de tre fællesforeningers formænd, næstformænd og sekretærer etableredes

H.N. Valentiner (1834–1921). Ejer af Gjeddesdal ved København. En ledende skikkelse indenfor dansk jord- og mejeribrug. Desuden var han 1895–1908 formand for De danske Landboforeninger og dermed en af stifterne af De samvirkende danske Landboforeninger.

De samvirkende danske Landboforeningers Forretningsudvalg, spiren til en landsdækkende overbygning på den lokale og regionale foreningsstruktur, som måtte blive udviklingens næste naturlige skridt. Initiativet udgik fra jyderne, der på et bestyrelsesmøde 4. april i Randers havde vedtaget »at søge de andre fællesforeningers tilslutning til, at delegeretmødernes dagsorden lægges ordentligvis i juli ved et udvalg af fællesforeningernes formænd, næstformænd og sekretærer.« Ifølge forslaget skulle udvalget afgøre hvilke sager, der burde indbringes for alle tre forsamlinger, angive formen for forelæggelsen, gøre udkast til resolution og endelig i et nyt møde efter delegeretmøderne samle afgørelserne i en fællesindstilling.¹⁴

De samvirkende danske Landboforeningers første vedtægter – i form af et *Reglement for Fællesforeningernes staaende Forretnings-Udvalg*¹⁵ – strammede det jyske forslag til formålsparagraf op, men satte tillige ord på hensigterne bag samarbejdet. I sin endelige skikkelse pålagde formålsparagraffen forretningsudvalget:

- at bestemme, hvilke sager der skulle forelægges alle 3 delegeretmøder;
- at gøre drøftelsen på delegeretmøderne mere end tidligere til 3 kontinuerlige behandlinger;
- at forøge fællesforeningernes indflydelse ved at arbejde for samlet enig optræden og
- at repræsentere alle under fællesledelsen hørende landboforeninger.

Med ordene om at man ville repræsentere landboforeningerne og arbejde for deres enige optræden, markerer etableringen af De samvirkende danske Landboforeninger

Der lastes smørdritler og baconballer til det engelske frokostbord. I Odense selvfølgelig. Vignet fra jubilæumsskrift for Fyens Stifts patriotiske Selskab 1910.

et afgørende skifte i foreningsvirksomheden. Den almindelige samfunds- og erhvervsmæssige udvikling pressede langsomt den erkendelse igennem, at landbruget i mere end én forstand var afhængigt af omverdenen. Landbrugskrisen og erhvervets stigende markedsorientering understregede behovet for mere alsidig kommunikation med de instanser, der havde indflydelse på landbrugets pris- og omkostningsniveau. Hvad der lå i kortene for den landsdækkende samvirksomhed, var således både en ny rolle som *interesseorganisation* og et nyt *erhvervspolitisk* virkefelt.

At gennembrudet ikke kom på én gang, vidner den just citerede formålsparagraf

dog om. Efter ordlyden var hovedformålet faktisk ikke at skabe en landsorganisation, men derimod ved samvirke at give *fællesforeningerne* øget indflydelse. Karakteristisk for tiden vidste man at ville repræsentere *landboforeningerne* – ikke landbrugs-erhvervet som sådant. Og overfor hvem eller i hvilken hensigt man skulle gøre sin repræsentation gældende, fastslår vedtægterne endnu ikke.

Foreløbigt var foretningsudvalget en temmelig løs konstruktion, der lod fællesforeningernes delegeretmøder beholde al beslutningsmyndighed. Ledelsen gik på skift, idet fællesforeningernes formænd i tur og orden præsiderede hver et år ad gangen. Som forslagsstillere fik jyderne

formandsskabet i det første forretningsår, hvorefter det ved lodtrækning blev sjællænderne og så fynboernes tur. Som formandsskabet gik også sekretariatsfunktionen og de dermed forbundne udgifter på omgang. Afstemninger kunne kun angå udvalgets egne initiativer og var kun bindende, dersom to medlemmer fra hver fællesforening stemte for. Korrespondance skete i De samvirkende danske Landboforeningers navn og skulle underskrives af alle 3 fællesforeningsformænd.

Også Lolland-Falster var repræsenteret i udvalget fra starten, nemlig ved formanden for Maribo Amts økonomiske Selskab. Derimod indtrådte bornholmerne først i 1903, hvorved den lokale Bornholms landøkonomiske Forening i øvrigt opnåede status som fællesforening.

Forretningsudvalgets arbejde i årene op mod århundredskiftet blev koncentreret om en vis koordination af de magtfulde fællesforeningers virksomhed – helt i overensstemmelse med tankegangen bag dets oprettelse. Endnu var det således, at landbrugets vilkår i høj grad udformedes af erhvervet selv. Betydelige dele af lovgivningen på landbrugsområdet var produkter af landboforeningernes eget initiativ og vedtaget af en rigsdag, hvor størsteparten af medlemmerne endnu havde dybe rødder i landbosamfundet. Harmonien i samspillet mellem landbruget og det politiske system hvilede især på begge parter høje værdsættelse af landbrugets samfundsmæssige betydning. Heraf udsprang både en betydelig politisk fleksibilitet i landbrugsspørgsmål og landbrugsførernes ikke ringe selvagtelse.

Og dog var accepten af landbrugets rolle ikke længere så selvindlysende, som den før havde været. Rigsdagens debatter om

kunstmørret i sidste halvdel af 1880'erne afstedkom den første principielle diskussion om landbrugets erhvervspolitiske stilling.¹⁶ De følgende tiår frembragte en lang række spørgsmål – fra landbrugets kreditforhold over beskatningsproblemerne til den ophedede og langstrakte debat om frihandel contra beskyttelse – der alle skærpede landboforeningernes erhvervspolitiske bevidsthed, men som også gjorde det klart for rigsdagspolitikkerne, at et nyt politisk grundvilkår var under udvikling: mere end tidligere måtte man påtage sig afveje modstridende interesser og anlægge hel-

Efter Systemskiftet 1901 lå den afgørende indflydelse en rum tid hos partiet Venstre, ikke mindst udtrykt gennem forhandlingerne i finansudvalget. På billedet ses bl.a. Niels Neergaard forrest til højre og på den anden side af bordet som nr. to fra venstre Anders Nielsen og som nr. fire Ole Olsen.

De samvirkende danske Landboforeninger havde først til huse i Vestervoldgade 87 og fra 1920 til 1931 i Vester Boulevard 4, i øvrigt samme sted som Landbrugsraadet.

hedssyn i det praktiske lovgivningsarbejde.

Med hele denne udvikling blev det efterhånden klart, at forretningsudvalgets formelle fundament var for svagt. Arbejdet blev for løst, og den tilstræbte koordination af fællesforeningernes virksomhed nåedes ikke altid i det omfang, man kunne ønske. Forretningsudvalgsrådet 18. maj 1912 vedtog derfor et sæt nye vedtægter, der konstituerede De samvirkende danske Landboforeninger som en selvstændig organisation med fem medlemmer: de nu fire fællesforeninger og Bornholms landøkonomiske Forening.¹⁷ I modsætning til tidligere angav vedtægterne nu klart og utvetydigt organisationens interessepolitiske målsætning:

»Formaal

§ 1.

De samvirkende danske Landboforeningers Formaal er ved Samvirken mellem de provinsielle Fællesforeninger at fremme det danske Landbrug og være et almengyldigt og tydeligt Udtryk for dets Ønsker.«

§ 4 fastslog medlemsforeningernes fulde selvstændighed og markerede entydigt overfor hvem, samvirksomheden agtede at gøre sin repræsentation gældende:

»§ 4.

Medens de nævnte 5 Foreninger er fuldt selvstændige og raadige over deres egne indre Forhold, [...] er De samvirkende

danske Landboforeninger et Fællesorgan for Foreningerne og repræsenterer disse udadtil, særlig overfor Staten og andre Erhverv.«

Organisatorisk blev fornyelsen dog ikke ført helt igennem i 1912. Den nye samvirksomhed blev fortsat ledet af et forretningsudvalg, sammensat efter de hævdvundne principper. Herpå blev der dog snart rådet bod. En række møder mellem forhandlere fra fællesforeningerne i sommeren og efteråret 1916 førte således frem til et vedtægtsforslag, der blev fremlagt og vedtaget på delegeretmøderne samme efterår.¹⁸

Ledelsen af samvirksomheden lagdes nu i hænderne på en treleddet struktur:

- et *formandskab* bestående af en formand og en næstformand, der valgtes således, at de fire fællesforeningers formænd og næstformænd præsiderede hver et år ad gangen;
- et 10 mand stort *forretningsudvalg* bestående af alle fem medlemsforeningers formænd og de fire fællesforeningers næstformænd (2 fra Jylland, 1 fra Fyn, 1 fra Sjælland og 1 fra Lolland-Falster);
- en *bestyrelse* bestående af 30 medlemmer, nemlig forretningsudvalget og 20 medlemmer, der valgtes af delegeretmøderne i forhold til foreningernes medlemstal.

Den anden væsentlige nyskabelse var oprettelsen pr. 1. april 1917 af et fast sekretariat, der fik til huse i København. Hensigten var naturligvis at sikre mere fasthed og kontinuitet i ledelsen, hvad der var en forudsætning for at opnå den indflydelse

på landbrugets anliggender, som man tilstræbte.

Vedtægtsændringerne 1916 var udtryk for et kompromis mellem de store fællesforeninger. Specielt jyderne – med 2/3 af medlemsskaren – var noget trykkede ved fællesforeningernes indbyrdes styrkeforhold i ledelsen. Formandskabet kunne man kun forvente at besætte hvert fjerde år, og i forretningsudvalget var man i mindretal overfor øboerne i forholdet 3:7. Kun i bestyrelsen havde man flertal med 17 ud af 30 medlemmer, men det var en balance, der ihvertfald teoretisk lod sig forskubbe, dersom medlemstallene på øerne skulle vise sig at vokse hastigere end i hovedlandet.

Under De samvirkende danske Landboforeninger sorterede ifølge 1916-vedtægternes § 7 i første række sager, som fællesforeningerne, statsadministrationen eller andre direkte henviste dertil, deriblandt at foretage indstilling om fordeling af de forskellige statslige bidrag til landbrugets fremme. På sin side kunne samvirksomheden drøfte og henvise sager til behandling på delegeretmøderne, ligesom den til enhver tid kunne rette henvendelse til regering, Rigsdag eller offentlighed om forhold af betydning for landbruget.

Disse formuleringer gav alt i alt samvirksomheden en ret betydelig indflydelse. Til værn om fællesforeningernes position formulerede § 8 derfor noget, der kunne minde om et *nærhedsprincip*: »De deltagende fællesforeninger træffer selv afgørelse i deres egne anliggender og i sager af særlig betydning for den pågældende landsdel.«

Den jyske utryghed lod sig dog ikke betvinge, og allerede året efter måtte ved-

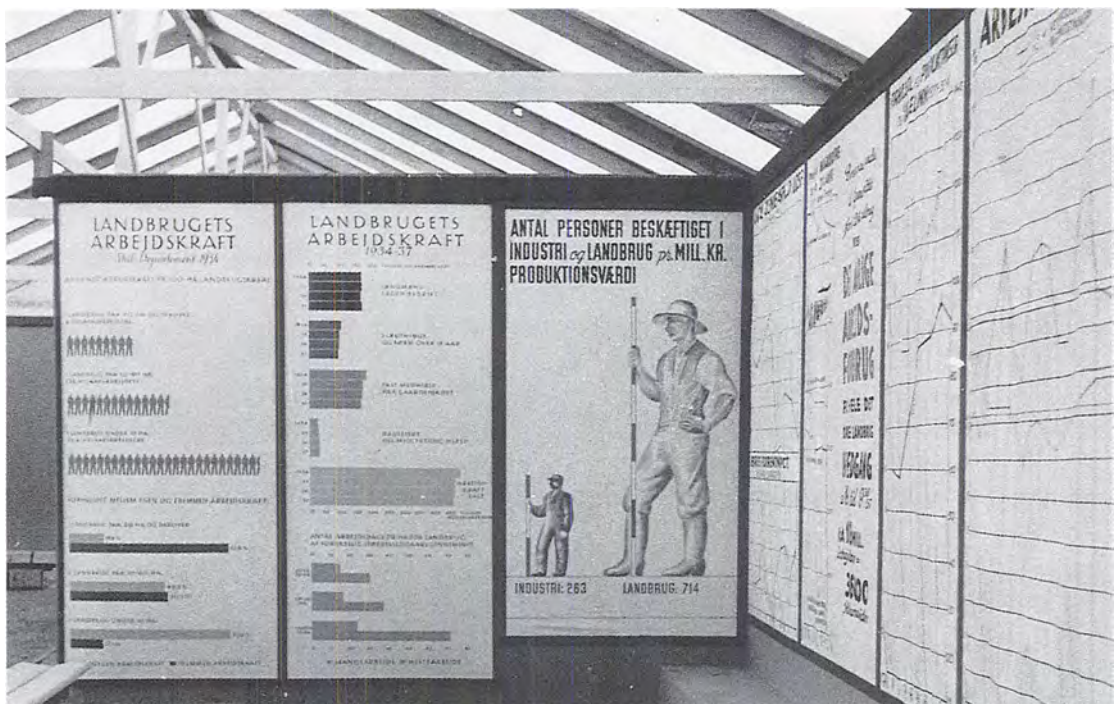

Tabel 8: Medlemsudviklingen i udvalgte landboforeninger 1970–90.

Lokalforening	Medlemstal		
	1970	1980	1990
Ålborg Amts Lbf.	7800	6235	2850
Hjørring Amts landøk. Selsk.	3900	2950	2031
Salling Lbf.	3025	2641	2132
Sorø Amts landøk. Selsk.	200	200	101
Læsø Lbf.	130	130	100
Hedelbf. f. Feldborg og Omegn	101	96	60

tægterne justeres.¹⁹ Ordningen med roterende formandsskab mellem landsdelene blev opgivet til fordel for en konstruktion

med to formænd, der skiftevis ledede forretningerne for hver et år ad gangen. Formelt kunne formandsskabet nok vælges

Helt op til vor tid har landbruget været hovederhvervet i Danmark, ikke mindst når det blev målt ud fra produktionsværdi pr. arbejder. Udstillingen på Det jyske Ungskue 1948 undervurderede ikke denne kendsgerning.

udenfor bestyrelsens kreds, men praksis skabte straks tradition for, at det bestod af formændene for den jyske fællesforening og en af fællesforeningerne på øerne, oftest den sjællandske. Dermed havde man fundet en form, der viste sig at kunne bære igennem helt til 1971.

Opbrud efter 1970

Ser man bort fra kortere stilstandsperioder, er landboforeningernes medlemstal som nævnt støt stigende gennem det meste af dette århundrede. Medlemsskaren på knapt 60.000 i 1900 var halvtreds år senere vokset til det aldrig siden overgåede tal på næsten 136.000. I 1970 holdt man med godt 125.000 medlemmer stadig niveauet.

Da satte nedgangen ind. I de efterfølgende tyve år er lokalforeningernes medlemstal via 103.000 i 1980 dalet til 76.500 i 1990. Billigst er de fynske landboforeninger sluppet med en tilbagegang på 33%. Sjælland (inkl. Møn og Lolland-Falster) har givet afkald på 35% af medlemsskaren siden 1970, mens tallet for Jylland er 40%. Bornholmerne sprænger statistikken: her er medlemstallet i 1990 nøjagtigt det halve af, hvad det var i 1970. Der er dog tale om store lokale variationer, hvad en betragtning af landets største og mindste landboforeninger illustrerer (tabel 8 ovf.).

Forklaringen på denne markante udvikling 1970–90 ligger i en vis forstand lige for. I 20-årsperioden faldt antallet af landbrugsbedrifter fra 140.000 til 80.000, i snit altså med ca. 3.000 pr. år. I 1970 var knap 9% af den erhvervsaktive del af befolkningen beskæftiget i landbruget. Tyve år senere gjaldt det kun 4%.²⁰ Landbofore-

ningernes medlemstal blev med andre ord mindre, fordi der blev færre landmænd.

Og dog er sammenhængen mere kompliceret end som så. Afvandringen fra land til by tog fart allerede fra omkring 1950, hvor hver fjerde erhvervsaktive havde fundet sit udkomme i landbruget. Den helt store tilbagegang i bedriftsantallet forekom gennem 1960'erne, hvor henved 5.000 ejendomme forsvandt pr. år.²¹ Ingen af disse forhold ses dog at have haft den store indvirkning på tilslutningen til landboforeningerne.

At afvandringen fra erhvervet i 1950'erne ikke kom til at betyde stort for landboforeningernes medlemstal, skyldes naturligvis, at den i første omgang især omfattede den store gruppe af medhjælpere, som man almindeligvis ikke fandt på lokalforeningens medlemsliste. Men omvendt kan det nok undre, at tilbagegangen på henved 60.000 landbrugsbedrifter i 60'erne næsten ligeså lidt manifesterede sig i medlemsstatistikken. Selv om mange af de nedlagte ejendomme hørte til i gruppen af mindre brug – og ejerne dermed oftest til den lokale husmandsforening – så var der i nedlæggelserne uden tvivl basis for en solid medlemstilbagegang også hos landboforeningerne.

Imidlertid er dette at forlade sin ejendom ikke ensbetydende med at slippe enhver kontakt med det gamle erhverv – måske snarere tværtimod. Som forhenværende landmand havde man såvist ikke det store behov for landboforeningens konsulentbistand, men derfor kunne man jo godt fortsætte abonnementet på Landsbladet og altså bevare en løseret tilknytning til foreningen. Det er da også i årene omkring 1970, at landboforeningernes »passive« medlemmer er blevet så mange, at man

En mejetærsker fylder meget i landskabet, ikke mindst når den bevæger sig på en smal sognevej. En moderne landmand har ofte store afstande at tilbagelægge både når han kører mejetærsker og bil.

føler sig foranlediget til at registrere dem som sådanne. Af de ovenfor nævnte 76.500 medlemmer i 1990 – et tal, der fremkommer på grundlag af lokalforeningernes egne oplysninger – registrerer De danske Landboforeninger således kun 71.500 som kontingentbetalere til samvirksomheden. Og heraf betaler kun 55.945 kontingent efter reglerne for aktive medlemmer.²²

Sagt med andre ord skjuler den manglende tilbagegang i landboforeningernes medlemstal igennem 1960'erne sig for en stor del i det forhold, at adskillige aktive medlemmer blev passive. Gør den samme tendens sig gældende også efter 1970, tør

vi tro, at den faktiske medlemstilbagegang – når det gælder de professionelle heltidslandmænd – er forholdsmæssig endnu stærkere end procenttallene ovenfor antydede.

Hvorom alting er, så har de seneste tyve års solide medlemstilbagegang trukket dybe spor ikke mindst på det organisatoriske plan. Efterkrigstiden står i forvejen som perioden, hvor lastvognen og telefonen, privatbilen og EDB-maskinen gav landbrugerne større bevægelsesfrihed og bedre kontakt med verden på den anden side markskellet. Før i tiden skulle landmandens egen forening helst ligge inden-

Tabel 9: Sammenlægninger af lokale landboforeninger 1970–92.

Lokalforening	År	Sammenslutningens navn
Nordfynske Lbf. Odense Omegns Lbf.	1971	Nordfyns Lbf.
Bregning-Hover-Nr.Omme Lbf. Videbæk og Omegns Lbf.	1975	Videbækegnens Lbf.
Bramming og Omegns Lbf. Åstrup m.fl. Sognes Lbf.	1977	Bramming-Åstrup Lbf.
Gl. Roskilde Amts Lbf. Ramsø-Tune Herreders Lbf.	1977	Roskildeegnens Lbf.
Ringkjøbingegnens Lbf. Ulfborg og Omegns Lbf.	1985	Ringk.-Ulfborg egnens Lbf.
Lbrf. f. Stevns-Faxe m. fl. Her. Stevns Lbf.	1985	Østsjællandss Lbf.
Aulum og Omegns Lbf. Hodsager Lbf.	1986	Aulum-Hodsager Lbf.
Als Nørherreds Lbf. Den alsiske Lbf. Den sundevedske Lbf.	1987	Lbf. f. Als og Sundevad
Hindsholm Lbf. Nyborg og Omegns Lbf.	1987	Østfyns Lbf.
Bjerringbro og Omegns Lbf. Langaa og Omegns Lbf.	1990	Bjerringbro-Langå Lbf.
Mariager og Omegns Lbf. Ommersyssel Lbf.	1990	Mariager-Ommersyssel Lbf.

Tabel 9 fortsættes næste side

Tabel 9 fortsat

Lokalforening	År	Sammenslutningens navn
Ebeltoft og Omegns Lbf. Grenå Lbf. Kalø-Knebelvig Lbf. Kalø Vig Lbf. Kolind Lbf.	1990	Djursland Lbf.
Slaugs Herreds og Omegns Lbf. Sdr.-Omme og Omegns Lbf.	1990	Grindstedegnens Lbf.
Brørup-Vejen Lbf. Hovborg og Omegns Lbf.	1990	Brørup Lbf.
Brædstrup Lbf. Nørre Snede Lbf. Tørring og Omegns Lbf.	1991	Højderygens Lbf.
Det blandede Distrikts Lbf. Løgumkloster og Omegns Lbf. Skærbæk og Omegns Lbf. Slogs Herreds Lbf.	1991	Vestslesvigs Lbf.
Baag Herreds Lbf. Vends Herreds Lbf. Årup Omegns Lbf.	1991	Vestfyns Lbf.
Roskildeegnens Lbf. Københavns Amts Lbf.	1991	Roskilde og Københavns amts Lbf.
Maribo Amts øk. Selskab Vestlollands Lbf.	1992	Vestlollands og Økonomisk Selskabs Lbf.
Aulum-Hodsager Lbf. Haderup og Omegns Lbf. Vildbjerg og Omegns Lbf.	1992	Hedeboernes Lbf.
Århus Lbf. Hadsten og Omegns Lbf.	1992	Århus-Hadsten Lbf.
Fredericia Lbf. Vejle-egnens Lbf.	1992	Vejle-Fredericia Lbf.

for herredsgrænsen, hvis han skulle have praktisk gavn af dyrskuer, fællesmøder, foredrag og konsulentbistand. Derfor de mange, ofte små lokale landboforeninger. Med efterkrigstidens større bevægelsesfrihed og hurtigere kommunikationsforbindelser er der intet til hinder for, at den fysiske afstand mellem foreningen og dens medlemmer kan være langt større. Og i dette forhold ligger en stærk udfordring til den traditionelle, nærlokale foreningsramme.

Også et andet udviklingstræk har gennem de senere år gjort det vanskeligt at fastholde en struktur med mange små foreninger. Det stærkt mekaniserede og industrialiserede landbrug stiller store krav til foreningernes rådgivningsindsats. En uomgængelig forudsætning for effektiv rådgivning af høj kvalitet med en fornuftig omkostningsstyring er imidlertid, at kundeunderlaget er i orden. Og dét er ikke altid tilfældet i de små foreninger med vigende medlemstal. Her må få konsulenter ofte spænde temmelig vidt, hvis medlemmernes rådgivningsbehov skal dækkes forsvarligt, en situation, der ikke altid har været befordrende i foreningernes bestræbelser på at fastholde medlemsskaren.²³

De danske Landboforeninger var tidligt opmærksom på denne strukturelle modsætning mellem på den ene side de mange små lokalforeninger og på den anden side ønsket om at skabe en mere strømlinet rådgivningsorganisation. I en artikel i Landsbladet slog sekretariatschef Jørgen Skovbæk allerede i 1968 således til lyd for en koordinering af det faglige arbejde, en opfordring, der blev gentaget på det 10. landsformandsmøde i Herning samme år.²⁴ I praksis forestillede Skovbæk sig en samling af de mange små foreninger i større,

som hver især skulle virke indenfor et naturligt afgrænset område og være så store, at en effektiv rådgivning lod sig etablere. I det lidt længere perspektiv skulle man tilstræbe, at der til hver rådgivningsenhed var knyttet en konsulentstab, som effektivt kunne dække ihvertfald de mest betydende fagområder: plante-, kvæg- og svineavl samt økonomi.

At opfordringen blev hørt, fremgår for såvidt allerede af tabel 1 ovenfor. Det ses heraf, at der fra 1970 til i dag er gennemført ikke færre end 22 foreningssammenlægninger, hvori 53 lokale landboforeninger er indgået. Tyngdepunktet ligger især efter 1985, og i sammenhængen vil det ikke være forkert at tale om en veritabel fusionsbølge.

I de fleste tilfælde gennemførtes den egentlige foreningssammenlægning som en proces i flere led, ofte efter skemaet: først praktisk samarbejde om rådgivningsindsatsen, dernæst etablering af fælles konsulentcenter/landbogård og endelig en egentlig sammenlægning af de samarbejdende foreninger. Typisk i så henseende er eksempelvis fusionen i 1991 af de fire lokalforeninger i det gamle Tønder amt, hvor Vestslesvigs Landbrugscenter siden 1973 havde udgjort den fysiske ramme for et vidtstrakt konsulent- og bofællesskab.

Selv om alle disse sammenlægninger har betydet et opbrud i forhold til den ældre foreningsstruktur, så er der dog stadig langt til den situation med større, naturligt afgrænsede foreninger, som De danske Landboforeninger skitserede i slutningen af 60'erne.²⁵ Traditionshensyn vejer tungt – lokalpatriotisme vel ligeså – når spørgsmålet om foreningssammenlægning rejses lokalt.

Også organisationsstrukturens øverste

I efteråret 1987 blev landsudvalgenes virksomhed flyttet fra Viby til nye lokaler, Landbrugets Rådgivningscenter i Skejby.

led er gjort mere strømlinet. Ved en række vedtægtsændringer efter 1970 er det lykkedes De danske Landboforeninger at placere sig som en egentlig landsorganisation på det erhvervsøkonomiske såvel som det faglige område. I 1971 ændredes medlemsgrundlaget således, at de lokale landboforeninger nu blev direkte medlemmer af landsorganisationen. Det forudsattes dog, at de stadig var medlemmer af en af de provinsielle fællesforeninger – i hvis regie delegeretmøderne fortsat afholdtes og hvor man valgte bestyrelsesmedlemmer til samvirksomheden.

I 1980 indførtes årlige, besluttende landsdelegeretmøder, direkte valg af formandsskabet og mere direkte valg til bestyrelsen. Ved samme lejlighed fjernede man ordet »samvirkende« i foreningsnavnet, der således blev til det mere mundrette: De danske Landboforeninger. Endelig genoptog man traditionen med afholdelse af mere uforpligtende, rådgivende landsformandsmøder, der fra 1984 er gennemført én à to gange årligt.²⁶

Den centralisering, der i 1980 stadfæstedes i vedtægterne, var for såvidt allerede en realitet på det rådgivningsmæssige område. Som nævnt var det i 1968 besluttet, at gennemføre en modernisering og rationalisering af det faglige arbejde – om muligt i fællesskab med andre organisationer. Resultatet blev da oprettelsen af Landboorganisationernes faglige sekretariat i 1971, hvor landbo- og husmandsforeningerne etablerede et samarbejde på alle væsentlige faglige områder. I landboforeningssammenhæng betød det, at størstedelen af fællesforeningernes faglige arbejde og det dermed beskæftigede personale blev samlet under de nyoprettede faglige landsudvalg og landskontorer, der med tiden alle har fået til huse i Landbrugets Rådgivningscenter i Skejby ved Århus.

Hele denne omlægning på lokalniveau og i De danske Landboforeningers interne organisation har naturligt nok sat de tidligere så betydende fællesforeninger noget i skyggen. I erkendelse af, at der formentlig må påregnes at gå en rum tid, før end

lokalforeningernes samlingsproces er ført helt til ende, søger man i disse år fra centralorganisatorisk hold at styrke samarbejdet på regionalt plan indenfor de enkelte amter. Flere steder i landet er udgangspunktet herfor fortrinligt, idet der allerede længe har eksisteret sådanne sammenslutninger. Ældst i så henseende er *De samvirkende landøkonomiske Foreninger i Ringkøbing Amt* (oprettet 1902). På indværende tidspunkt er der også oprettet egentlige regionslandboforeninger i Århus, Vejle, Ribe og Sønderjyllands amter, mens man i Viborg og Nordjyllands amter hidtil har klaret sig med mere uformelle formandsmøder.

På Sjælland, Lolland-Falster og Møn er regionsstrukturen og de to fællesforenin-

gers fremtidige rolle vel endnu uafklaret, men det forekommer sandsynligt, at de begge – som også den fynske fællesforening – kan videreføre ihvertfald dele af den hidtidige virksomhed indenfor den nye organisationsstruktur. Hver især dækker de tre fællesforeninger et område, der netop har den passende størrelse og afgrænsning, der skal kendetegne en (stor) regionslandboforening.

I Jylland lader dette sig ikke praktisere, hvad regionsforeningernes fremkomst jo også indikerer. »Landbrugets rigsdag«, Foreningen af jydsk Landboforeningers årlige delegeretmøde, der traditionelt har haft en meget stærk position og været fulgt med stor interesse ikke blot af landbruget, men også af medier og politikere, gennem-

Den moderne traktor med stor trækraft gør det muligt for den almindelige landmand at få jordlagene bedre blandet ved hjælp af dybdepløjning. Det kommer især landmænd med lette jorder til gode.

førtes for sidste gang i 1979. De følgende år stred foreningen sig igennem først med såkaldte årsmøder, fra 1986 med »Jydsk Landbrugskongres«. Med afgivelsen af den faglige virksomhed til landsudvalgene og -kontorerne, beslutningsmyndigheden til landsdelegeretmøderne og det erhvervs-politiske arbejde til landsorganisationen, havde den jyske fællesforening reelt udspillet sin rolle. Konsekvensen heraf drog man på den foreløbigt sidste landbrugskongres, der afvikledes 11. oktober 1990. Skønt det havde ligget i kortene, veg man dog tilbage fra at opløse Foreningen af jyske Landboforeninger. I stedet tilpasses vedtægterne de to opgaver, der siden har været de primære: administrationen af foreningens formue samt varetagelsen – gennem en aktieselskabsdannelse – af den årlige *Dansk Landbrugsmesse* (tidligere Ungskuet) i Herning.

De faglige udvalg

Ledelsen af de enkelte lokale landboforeninger er lagt i hænderne på en bestyrelse, ofte bestående af 10–12 personer, der sidder på mandat fra en generalforsamling, hvortil ethvert medlem har adgang. Bestyrelsernes mødefrekvens ligger under normale omstændigheder på 4–6 møder årligt, mens generalforsamling almindeligvis afholdes én gang årligt, gerne i det tidlige forår. I ældre tid var det almindeligt med to generalforsamlinger. Om foråret stod da valget af dommere til sommerens dyrskue og det øvrige arrangement i den forbindelse øverst på dagsordenen, mens det i efteråret gerne drejede sig om foreningens pekuniære stilling, vinterens foredragsvirksomhed og valg.

For enhver forening er samspillet mellem ledelsen og medlemsskaren af afgørende vigtighed. Svigter kontakten her, mister lederlaget uvægerligt fodfæstet og foreningen før eller siden sin eksistensberettigelse. Løsningen ligger naturligvis i målbevidste foreningsledelser, der er i stand til effektivt at løse ihvertfald tre opgaver, nemlig at opnå synlige resultater af arbejdet, at formidle resultaterne til medlemmerne og endelig at opfange medlemsønsker og omsætte dem til konkret handling.

Hele denne samspilsproblematik – der vokser proportionalt med foreningens størrelse – har langt de fleste lokale landboforeninger traditionelt løst ved at indskyde et lag mellem medlemmer og bestyrelse. Former og formelle betegnelser varierer fra forening til forening, men der i almindelighed tale om to gennemgående størrelser: medlemskredse og faglige udvalg.

Opdeling af foreningernes lokale virkeområde i mindre kredse er ældst og ses at være taget i brug allerede fra midten af forrige århundrede. I 1847 indførte Ålborg Amts Landboforening således otte såkaldte herredssekretærer, som fra 1861 fik sæde i direktionen (d.v.s. bestyrelsen), nu dog med titel af herredsdirektører, hvilket senere ændredes til kredsdirrektører. Målet, der var at styrke foreningens indsats ved den nærmere forbindelse med de enkelte medlemmer, blev dog kun delvis nået. Ved generalforsamlingen 1874 vedtog man derfor oprettelsen af et repræsentantskab (kaldet »det stående udvalg«), hvis medlemmer valgtes ude i kredsene, således at hver af de daværende ni kredse havde ret til at vælge et udvalgsmedlem for hver 20 ordinære medlemmer.²⁷

Ålborg-foreningens »stående udvalg« repræsenterer uden tvivl den organisatorisk mest vidtgående løsning i spørgsmålet om kredsorganisering, hvilket naturligvis har nær sammenhæng med dens hævdvundne stilling som landets suverænt største lokale landboforening. Andre steder i landet klarede man sig med mindre. Med nutidens bedre kommunikation har de forskellige kredsordninger ikke længere den samme betydning som tidligere, hvilket afspejler sig i det forhold, at det sine steder er vanskeligt at få besat de dertil hørende tillidsposter.

Det gælder ikke i samme grad det andet element, lokalforeningernes faglige ud-

valg, skønt samlingen af landboforeningernes faglige virksomhed gennem de seneste årtier også har sat sine spor her og mindsket udvalgenes betydning mærkbart.

Før århundredskiftet var det almindeligt at landboforeningsbestyrelser eller generalforsamlinger nedsatte udvalg, når en given opgave krævede en særlig indsats – og opløste dem igen, når arbejdet var fuldbragt. Efterhånden kom man dog ind på den praksis, at operere med faste udvalg, hvoraf de ældste er de dyrskue- eller ordningsudvalg, som fra 1880'erne etableres i de fleste foreninger.

Lokalforeningernes egentlige faglige udvalg hører som sagt en senere tid til, og

I 1917 overtog Foreningen af jyske Landboforeninger gården Godthaab ved Skanderborg. I de næste 73 år var den centrum for den jyske planteavlsvirksomhed. Billedet viser planteavlsudvalget på trappen til Godthaab. I midten nummer to fra venstre ses formanden, landbrugsskoleforstander H. Hauch.

Til
husholdningsudstilling
hørte også
demonstration af
madlavning. Fra
Ungskuet i Silkeborg
1923.

inspirationen eller initiativet synes i mange tilfælde at være kommet oppefra. Det var således de regionale fællesforeninger, der gik forrest med hensyn til de vigtige *husdyr-* og *planteavlsudvalg*. Foreningen af jyske Landboforeningers husdyrudvalg oprettedes 1881 og planteavlsudvalget tilkom 1900, mens de tilsvarende sjællandske udvalg etableredes i 1883 og 1898. På Fyn fordeltes arbejdet på tre udvalg, et for heste-, et for kvæg- og et for svineavl og mejeribrug – alle nedsat i 1885 – hvortil kom et planteavlsudvalg i 1898. 1889 mente også sjællænderne at måtte dele husdyrvirket på flere hænder, hvilket resulterede i dannelsen af et kvægavls-, et svine- og fåreavls- samt to heste-avlsudvalg, et for sværere og et for lettere heste.

I lokalforeningerne dukker husdyr- og planteavlsudvalgene op i de to første årtier efter århundredskiftet, og flere steder ligger planteavlen foran husdyrbruget i så henseende. På Sjælland dannes flertallet af

de lokale planteavlsudvalg i 1903 efter direkte henstilling fra den sjællandske fællesforening,²⁸ mens et lignende initiativ ikke kan påvises for Fyn og Jyllands vedkommende.

Næste skud på stammen blev *regnskabsudvalgene*, der for alvor slog igennem på lokalt plan i årene under og efter 1.verdenskrig. Allerede i 1896 havde den jyske fællesforening nedsat et udvalg, der – afledt af kontrolforeningsvirksomheden – tog sigte på regnskabet over økonomien i malkekvægsbesætningerne, men snart bredtes arbejdet ud, så det kom til at omfatte alle grene af bedriften. Også på Sjælland havde man øje for betydningen af regnskabsføringen, men her lå sagen under fællesforeningens planteavlsudvalg indtil 1927.

Oprindeligt greb man regnskabssagen temmelig forskelligt an i lokalforeningerne. De fleste steder udgjorde en eller flere regnskabskredse – bestående af et an-

tal landmænd og en regnskabskonsulent – dog grundelementet i arbejdet. Oftest måtte de, der fik ført regnskab, betale et ekstra kontingent. I nogle foreninger ned-satte man straks et regnskabsudvalg, men andre steder oprettedes særlige regnskabsforeninger, der styrede virksomheden praktisk taget uden tilknytning til det øvrige foreningsarbejde.

1920'erne var i det hele taget ti-året, hvor landboforeningernes virksomhed fik større dybde i det faglige og mere bredde i sit sigte. Karakteristisk nok hører oprettelsen af *husholdnings-* og *ungdomsudvalgene* hjemme i denne periode. De førstnævnte inddrog for alvor kvinderne i foreningsarbejdet – skønt udvalgsformændene i de første år flere steder var mænd – og sigtede gennem kurser og foredrag på at udbrede større forståelse vedrørende landbohusholdningernes metoder, produkt-kvalitet og økonomi. Det var en virksomhed, hvis betydning afspejles i det forhold, at også fællesforeningerne oprettede stå-

ende husholdningsudvalg, sjællænderne og jyderne således i 1923 og fynboerne to år senere.

Som nævnt passedes også ungdomsarbejdet ind i den lokale forenings- og udvalgsstruktur fra begyndelsen af 20'erne. Anledningen var en indberetning vedrørende »Oplysningsarbejdet blandt landbougdommen i U.S.A.«, som den danske statskonsulent i Washington fremsendte til Landbrugsministeriet i marts 1921. Det viste sig snart, at det amerikanske *International Board of Education* var indstillet på at støtte et landøkonomisk ungdomsarbejde i Danmark med ganske betragtelige midler, og i foråret 1924 iværksattes da de første initiativer efter amerikansk mønster under fællesmærket »4-H«. Ligesom i Amerika tog arbejdet først og fremmest sigte på de 12- til 18-årige og kom i hovedsagen til at omfatte dyrkning af små jordlodder, pasning af dyr og for pigerne desuden forskellige former for husgerning.

Fællesforeningernes faste ungdomsud-

En moderne stald besigtiges. Snart bliver det drengens tur. Billedet er fra 1957.

Bygningsudvalgsmøde i De jyske Landboforeninger på Hammerum Landbrugsskole. Yderst til venstre ses folketingsmand Olav Øllgaard, fra højre sekretariatschef J. K. Haugaard og forstander Kr. Møller, Hammerum.

valg oprettedes noget senere, i Jylland og på Fyn således i henholdsvis 1936 og 1937, mens man på Sjælland i samarbejde med Husmandsforeningerne fik stablet et særligt »Fællesudvalg for landbrugsfagligt Ungdomsarbejde« på benene i 1941. Modsat 4-H rettede virksomheden sig mod de unge, der allerede *havde* valgt landbruget som næringsvej, og udgangspunktet var de foreninger for unge landmænd, der var blevet stiftet fra begyndelsen af 1920'erne og som i dag samles i foreningen »Danmarks Landboungdom«. Udvalgenes vigtigste programpunkt blev da – i snævert

samarbejde med de unges egne foreninger – at medvirke til en stærkt tiltrængt forbedring af den teoretiske landmandsuddannelse.

I sidste halvdel af 1930'erne fremkommer de første lokale *bygningsudvalg*. Som altid, var effektivisering af produktionen én af vejene gennem krisen, men for denne velprøvede løsning spærrede landbrugets stærkt forældede og nedslidte bygningsmasse nu for alvor. Omkostningerne ved nybyggeri kunne bygningsudvalgene ikke gøre meget ved, men i god overensstemmelse med tidens sans for det funktionelle

søgte man at fremme en hensigtsmæssig og tidssvarende indretning af drifts- og avlsbygninger rundt om på gårdene. Også fællesforeningerne tog sagen op, jyderne allerede i 1930, sjællænderne derimod først i 1944.

Med mekaniseringen efter 2.verdenskrig fulgte endelig landboforeningernes *maskinudvalg* i 1950'erne. Udsætningen af hestene og købet af den lille grå Ferguson var en sag, som landmanden nok kunne klare selv, men snart tog mekaniseringen et sådant omfang, at behovet for konsulentbistand var indlysende. Både udbuddet og maskinernes tekniske formåen voksede tilsyneladende ubegrænset, og dyrskuerne fik stadig stærkere karakter af demonstrationspladser for alt det dyre isenkram. Maskinanskaffelse vil imidlertid altid være et spørgsmål om at få det rigtige redskab på det rette tidspunkt til den rigtige pris, og det blev da maskinudvalgenes vigtigste opgave at indsamle og formidle erfaringerne på dette felt.

De hidtil omtalte faglige udvalg fandtes – og findes i vid udstrækning stadig – i langt de fleste landboforeninger. Af foreningslitteraturen fremgår det imidlertid, at man gennem tiderne har bragt udvalgsformen i anvendelse på adskillige andre områder. Meget afhang i så fald af det lokale initiativ, og skred man til ansættelse af en konsulent på området, fordrede det, at den pågældende forening ikke var for lille. Typisk i så henseende er eksempelvis havebrugsudvalgene, der ligesom de lokale fjerkræudvalg havde en storhedstid i 1920'erne og 30'erne. Før den tid var læplantningen en så vigtig sag, at den flere steder – især i Jylland – fik eget udvalg, og i vor egen tid er både skatteforhold og

landboret gjort til genstand for udvalgsarbejde, dog mest på fællesforeningsplan. Netop fællesforeningen var dog ikke altid løsningen, der først blev taget i anvendelse, når en mindre lokalforening ønskede et snævrere aktivitetsfelt udvalgsdækket og konsulentbemandet. Vejen gik da oftere over et samarbejde med de nærmeste naboforeninger.

Ved indgangen til 1960'erne stod de lokale såvel som fælleslandboforeningerne med en omfattende og alsidig udvalgsstruktur, der afspejlede et halvt århundredes udvikling i dansk landbrug. Antallet af konsulenter, der omved 1900 havde udgjort knapt 70, var 60 år senere mere end ti-doblet og rækken af opgaver, som udvalgene og konsulenterne i fællesskab havde taget op, er på det nærmeste uoverskuelig. Imidlertid havde udviklingen nu nået det punkt, hvor overblikket selv for den indsigtfulde kunne glippe, og i takt med den strukturrationalisering, der allerede så småt havde meldt sin komme, nærmede man sig hastigt det tidspunkt, hvor mere grundlæggende forandringer også i udvalgs- og rådgivningsarbejdet var påkrævet.

De faglige udvalgs betydning for det lokale landboforeningsarbejde kan næppe overvurderes, for det var i udvalgene den engagerede indsigt mødtes med landmændenes praktiske behov – enten direkte eller via konsulenterne. Men også på anden vis spillede udvalgene en fremtrædende rolle. I kraft af den træning i organisationsarbejde, de gav deres medlemmer, blev de tidligt den vigtigste rekrutteringsbasis for landbrugets lederlag på alle niveauer, en funktion, som de i øvrigt tjener endnu i dag.

Anton Bing (1849–1926), landøkonom og redaktør. Bing var først landmand, senere sekretær i forskellige landøkonomiske foreninger, for så i årene 1901–21 at redigere *Ugeskrift for Landmænd*.

Bladvirksomheden

Som konsulenterne og de faglige udvalg har også landboforeningernes bladvirksomhed gennem tiden udgjort et vigtigt led i samspillet mellem organisation og medlemskreds. De ældste – nu for længst hedengangne – blade var dem, som de lokale landboforeninger udgav ugentligt eller hver 14. dag. Flere af dem daterede sig tilbage til begyndelsen af 1880'erne. I antal oversteg de dog næppe en snes, for også dengang var bladudgivelse en såre usikker affære med store økonomiske risici. Al-

mindeligvis var det da også kun de ældre, velkonsoliderede landboforeninger, der overhovedet turde binde an med et sådant foretagende. For de mindre foreninger kunne løsningen så være den, at man på medlemmernes vegne tegnede kollektivt abonnement på en af de større foreningers blade.

Indholdsmæssigt havde formidlingen af landbrugsfaglige oplysninger absolut førsteprioritet, og lokalbladene blev da snart et vigtigt kommunikationsredskab, først for de førende landmænd, siden for de faglige udvalg og konsulenterne.

Det erhvervsøkonomiske og -politiske stof fik – for så vidt man overhovedet kan afgrænse dette område meningsfuldt før århundredeskiftet – en mere stedmoderlig behandling i den lokale landbrugspressen, og på én undtagelse nær var det først med fremkomsten af *fællesforeningernes* bladvirksomhed, at disse emner for alvor blev genstand for formidling til den jævne gårdmand.

Allerede i begyndelsen af 1880'erne var spørgsmålet om udgivelse af et fælles landboforeningsblad for hele landsdelen oppe at vende i de tre fællesforeningers kompetente forsamlings.²⁹ Både i Jylland (1882) og på Sjælland (1883) faldt forslagene dog på de delegeredes stærke usikkerhed overfor planerne. Bedre gik det ikke på Fyn, hvor imidlertid Patriotisk Selskab og Svendborg Amts landøkonomiske Selskab fandt sagen så vigtig, at de fra 1885 fandt sammen om udgivelsen af *Landbrugs-Tidende*. Måske på grund af de strenge tider for landbruget kneb det imidlertid med at holde på abonnenterne – dengang betaltes blad og medlemskontingent til landboforeningen hver for sig – og fire år senere gik *Landbrugs-Tidende* ind.

Erfaringerne var imidlertid ikke spildte. I 1903 påbegyndte fem lokalforeninger udgivelsen af *Ugebladet*, der to år senere dog måtte overtages af den fynske fællesforening, som lod det gå ind 1906. Året efter afløstes det af *Fyns Stifts Landbrugstidende*, som hver uge i de næste halvtreds år distribueredes til langt de fleste fynske landboforeningsmedlemmer. Udgivelsen finansieredes i hovedsagen via annonceindtægter, mens medlemmerne betalte forsendelsen og et beskedent abonnement. Et aktieselskab stod som udgiver, dog med tætte forbindelser til den fynske fællesforening, hvis sekretær frem til 1930 tillige var redaktør af bladet. Succesen var omgående og til at mærke: i 1912 fik man således en henvendelse fra Københavns Amts Landboforening, der dels ønskede at tegne abonnement på bladet for sine medlemmer, dels foreslog dets dækningsområde udvidet og navnet ændret til »Østifternes Landbrugstidende«. Der kom dog ingen bukser ud af dét skind, men sagen understreger, at fynboerne i bladspørgsmålet nu havde fundet en virksom løsning.

Straks ovenpå verdenskrigens besværligheder påbegyndte den jyske fællesforening i 1919 udgivelsen af *Jydsk Landbrug*, og året efter startedes henholdsvis *Sjællands Stifts* og *Lolland-Falsters Landbrugstidende*. På Bornholm udsendte konsulenterne *Leerberg* og *Brandt* på eget initiativ fra 1923 *Bornholms Landbrug* (fra 1937: *Ugeskrift for Bornholms Landbrug*), der i 1925 blev overtaget af Bornholms landøkonomiske Forening som medlemsblad.

Det erhvervsøkonomiske og -politiske stof vandt som sagt kun gradvist indpas i landbrugspressens spalter. Det skete da i takt med erhvervets voksende selvbevidst-

hed i forhold til det øvrige samfund, fremfor alt i årene efter 1.verdenskrig. Undtagelsen, der bekræfter reglen, er bladet *Vort Landbrug*, der i 1887 fik en henstilling fra flere læsere om at give plads for behandling af landbrugspolitiske spørgsmål, som man mente var blevet overset på grund af tidens storpolitiske tumulter. Hertil gav bladets ledelse sit samtykke. Meget blev det dog ikke til, og med forliget på Rigsdagen 1893 forsvandt det stort set igen ud af bladets spalter.³⁰

Vort Landbrug var startet i 1882 på initiativ af landbrugsskolernes, især Tune-skolens lærerkreds.³¹ Det var tænkt som et upolitisk fagblad, der henvendte sig til tidligere landbrugsskoleelever. I 1913 blev bladet overtaget af et aktieselskab og syv år senere af De samvirkende danske Landboforeninger, hvis officielle talerør det har været lige siden. 1936 ændredes navnet til *Dansk Landbrug* og ved siden af det faglige stof afspejlede bladet nu stærkere samvirksomhedens stigende interessepolitiske engagement.

I 1956 gennemførtes en større omlægning og centralisering af landboforeningernes bladvirksomhed. Dette indebar, at fællesforeningerne – bortset fra jydernes – og de fleste lokalforeninger indstillede deres egen udgivelsesaktivitet. For en del af medlemskontingentet fik samtlige landboforeningsmedlemmer fremover det ugentlige *Landsbladet*, og for en beskedent pris kunne de tillige erhverve månedsbladet *Dansk Landbrug*. Førstnævnte gav – og giver fortsat – i dagsaktuel form løbende underretning om forhold vedrørende dansk landbrug og landboforeningernes virksomhed, mens *Dansk Landbrug* leverede mere dybtgående og udførlige artikler om de samme emner. Både inden- og

Tabel 10: Indtægter og udgifter i Ålborg Amts Landboforening 1880–1970

	1880		1920/21		1950/51		1970/71	
	kr.	%	kr.	%	kr.	%	kr.	%
<i>Indtægter:</i>								
Medlemskontingent	2.000	30,9	29.100	36,3	55.986	22,6	233.064	9,6
Statstilskud	980	15,1	20.635	25,7	48.082	19,4	927.321	38,3
Private tilskud	2.000	30,9	1.300	1,6	2.300	0,9	7.500	0,3
Renteindtægter	80	1,2	280	0,3	18.051	7,3	126.099	5,2
Dyrskueindtægter	500	7,7	24.452	30,4	63.848	25,8	83.911	3,5
Regnskabskredse	–	–	–	–	–	–	749.570	31,0
Andet	922	14,2	4.485	5,6	58.973	23,9	293.804	12,1
I alt	6.482	100,0	80.252	99,9	247.240	99,9	2.421.269	100,0
<i>Udgifter:</i>								
Husdyrbrugsudvalg	–	–	26.006	29,0	59.230	24,0	421.272	17,8
Planteavlsv. udv.	–	–	15.000	16,7	50.610	20,5	392.675	16,6
Have- og læplantningsudv.	–	–	1.800	2,0	24.501	9,9	–	–
Husholdningsudv.	–	–	–	–	20.972	8,5	131.152	5,5
Regnskabsudv.	–	–	–	–	11.951	4,8	1.059.858	44,8
Andre udv.	–	–	–	–	4.980	2,0	7.957	0,3
Fællesudv.	–	–	–	–	–	–	86.573	3,7
Bladvirksomhed	–	–	27.175	30,3	41.172	16,7	124.939	5,3
Bidrag t. andre foreninger	160	2,7	6.240	7,0	6.763	2,7	17.821	0,8
Andet	5.710	97,3	13.352	14,9	27.061	10,9	125.267	5,3
I alt	5.870	100,0	89.573	99,9	247.240	100,0	2.367.514	100,1

(Kilde: Bestyrelsens forhandlingsprotokoller).

udenfor landbrugernes kreds vandt *Landsbladet* sig hurtigt en vigtig position i meningsdannelsen. Med *Dansk Landbrug* gik det knapt så godt, og skønt man ved en sammenlægning af bladet med *Jydsk Landbrug* i 1969 søgte at skabe ny livskraft, så måtte produktet af fusionen – månedssbladet *Det nye danske Landbrug* – dog instille udgivelsen i 1975, hvor stoffet overførtes til *Landsbladet*.

Behovet for en mere udførlig behandling især af det faglige specialstof eksiste-

rede dog fortsat, hvilket er baggrunden for landboforeningernes nyeste magasintilbud. Som månedlige tillæg til *Landsbladet* er siden 1990 udsendt de tre specialblade *Kvæg*, *Svin* og *Mark*, hvortil kommer *Landsbladet Hest*, der havde premiere året efter. Tillæggene afspejler den stigende specialisering i dansk landbrug, men repræsenterer også De danske Landboforeningers svar på det vældige informationstilbud, der møder den moderne landmand. Thi ligesom det er tilfældet med den fag-

lige rådgivning, er der nu også på blodområdet mange udbydere. Og i de mange publikationer, som informationsmængden resulterer i, er det ikke altid lige nemt at adskille kommercielle interesser fra neutral oplysningsvirksomhed.

Indtægter og udgifter

Landboforeningernes mangesidede virksomhed og den måde, hvorpå de har prioriteret de forskellige opgaver, afspejler sig i regnskabsmaterialet, der har aflejet sig på alle niveauer i organisationsstrukturen.

Herigennem får man også indblik i, hvorledes indsatsen er blevet finansieret gennem årene.

Vi kan danne os et indtryk af udviklingen i lokalforeningernes økonomi ved for en stund atter at vende tilbage til Ålborg Amts Landboforening, der også på dette punkt fremstår som typisk. Tabel 10 ovf. angiver foreningens indtægter og udgifter i de fire regnskabsår 1880, 1920/21, 1950/51 og 1970/71. For 1880 er opgørelsen dog baseret på budgettet og ikke årsregnskabet for det pågældende år, da sidstnævnte ikke længere foreligger.

I 1880 hidrørte knap en tredjedel af Ålborg-foreningens indtægter fra medlems-

Til dyrskue i Roskilde ca. 1909. Det lokale dyrskue var årets største folkefest på egnen.

bidrag og en ligeså stor andel fra private tilskud. Hvad den sidstnævnte angår, var der dette år tale om en usædvanlig stor donation fra den lokale sparekasse, hvilket nok bringer procenttallet lidt højere op end almindeligt var. Det ændrer dog ikke på det forhold, at landboforeningernes økonomi endnu i 1880'erne i et ikke helt ringe omfang var afhængig af en god portion velvilje fra privat side. De små tusinde kroner, der blev ydet i tilskud fra statskassen, var for halvdelens vedkommende øremærket til dyrskuepræmier, mens den anden halvdel var beregnet på præmiering af »fortrinligt dyrkede« husmandslodder. Endelig havde man indtægter på foreningens tyrehold.

På udgiftssiden vejede dyrskue- og husmandspræmierne tungest med et beløb på knapt 2.700 kr. Også rejseudgifter, lokale leje, avertissementer og bogtryk samt bidrag til en smørudstilling og til »Mejeriasistentens Holdelse« var betydelige. Hertil kom endelig mindre beløb til den jyske fællesforening (100 kr.), til Hedeselskabet og til Landhusholdningsselskabet (hver 20 kr.)

Fyrre år senere er billedet meget forandret. Medlemskontingentet tegner sig nu for en god tredjedel af indtægterne, og også statstilskudet (til præmier og konsulentløn) har fået større betydning. De private tilskud er næsten borte, men til gengæld er foreningens dyrskue blevet en væsentlig indtægtskilde. Hvad udgifterne i regnskabsåret 1920/21 angår, fordeler de sig for de faglige udvalgs vedkommende med knapt halvdel til konsulentløn og resten til præmier, forsøg og administration. Man bemærker, at husdyrudvalgets virksomhed lægger beslag på næsten dobbelt så stort et beløb som planteavlsudval-

get. Bemærkelsesværdig er også de meget store omkostninger, udgivelsen af *Ugebladet* påførte foreningen, og hvoraf det kun lykkedes at inddrive godt 4.000 kr. i annonceindtægter.

I regnskabsåret 1950/51 er forholdet på indtægtssiden mellem kontingenter, statstilskud og dyrskueindtægter stort set det samme som tidligere. Størstedelen af statstilskudet – næsten 43.000 kr. – er dog nu beregnet på aflønning af konsulenterne. Gruppen »andre indtægter« er vokset, og indbefatter indtægter fra blandt andet en avlsdyrauktion, jordbundsundersøgelser og frøsalg. Af udgifterne lægger husdyr- og planteavlsudvalgene nu beslag nogenlunde lige store andele, men også foreningens øvrige udvalgsaktivitet kan mærkes økonomisk.

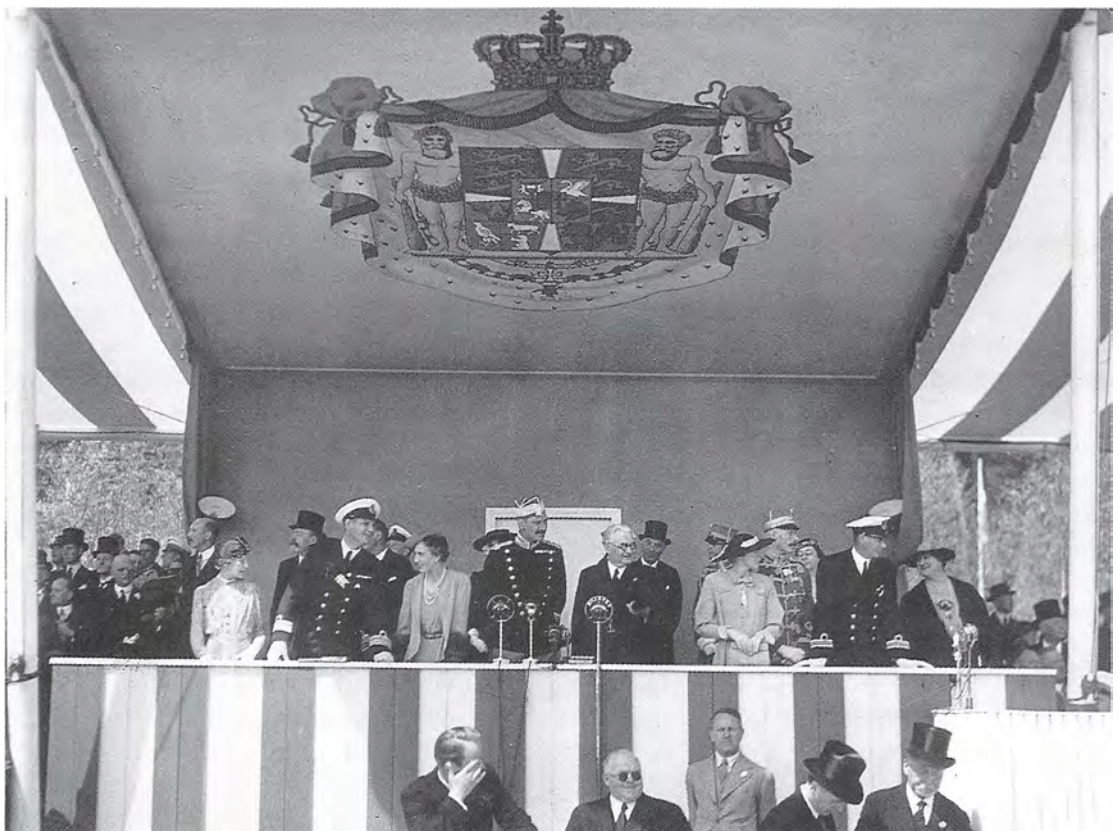
Tallene for tabellens fjerde og sidste regnskabsår, 1970/71, understreger markant regnskabsagens store gennembrud i det forudgående ti-år. Næsten en tredjedel af foreningens indtægter udgøres af den brugerbetaling, landmændene har erlagt for bistand ved udfærdigelse af kasseregnskaber, budgetter og status, og knapt halvdel af foreningens udgifter er gået til regnskabskonsulenter og -assistenter. Disse træk er typiske for de lokale landboforeninger som helhed og endda forstærket i de seneste årtier, hvor ikke mindst anskaffelsen af EDB-udstyr har været meget omkostningskrævende. Det vil givetvis være for håndfast, at betegne nutidens lokale landboforeninger som rene »revisionsforretninger«, men der kan ikke være tvivl om, at mange medlemmer netop har regnskabsassistenten i tankerne, når det årlige kontingent skal betales.

At kun små 10% af Ålborg Amts Landboforenings indtægter i 1970/71 stammede

fra medlemskontingenter, skal man ikke lægge for meget i, for lægger vi hertil de 31% af indtægterne, som regnskabshonorarerne udgjorde, så når vi frem til, at medlemmerne dækkede henved 40% af foreningens indtægter. Næsten samme andel udgjorde statstilskudene – på nær 9.000 kr. til præmier, nu udelukkende til konsulentlønninger. Udover regnskabsvirksomheden var de største udgiftsposter de nu helt ligestillede husdyr- og planteavlssudvalg.

Fællesforeningernes indtægts- og udgiftsforhold svarer i hovedtrækkene gan-

ske nøje til det, man finder i lokalforeningerne, hvorfor vi ikke her behøver at gå i detaljer. Lokalforeningernes medlemskontingent modsvarede i fællesforeningerne af et bidrag fra lokalforeningerne, der blev opgjort som en vis procentsats af lokalforeningernes kontingentindtægt. Med ændringerne i husdyrloven 1880 var der skabt mulighed for statstilskud til fællesforeningernes dyrskuevirksomhed, hvad der på længere sigt medførte, at også fællesforeningernes økonomi for en stor dels vedkommende kom til at hvile på offentlige midler. Det var ikke mindst til-

Kongeløgen fuldt besat under landbrugsudstillingen på Bellahøj i 1938. Landbrugsraadets præsident H. Hauch orienterer kong Christian X om de enkelte begivenheder.

Tabel 11: De danske Landboforeningers indtægter og udgifter 1989

Indtægter:

1. Medlemsbidrag	22,8 mill. kr.
2. Afkast af egenkapital	12,4 mill. kr.
3. Fondsmidler m.v.	
Landbrugslotteriet	1,5 mill. kr.
Landbrugets faglige fond og Hundefonden	1,5 mill. kr.
Financieringsfonden af 1963	14,0 mill. kr.
	52,2 mill. kr.

Udgifter:

1. Fagligt arbejde	12,0 mill. kr.
2. Landsbladet	15,7 mill. kr.
3. Landbrugsraadet	0,8 mill. kr.
4. Sekretariat og øvrigt organisationsarbejde	20,7 mill. kr.
5. Formuekonsolidering	3,0 mill. kr.
	52,2 mill. kr.

(Kilde: Beretning 1990, s. 15051).

fældet, da fællesforeningerne i lighed med de lokale landboforeninger organiserede sig med faste udvalg og konsulenter. Endelig blev de store landsdelsskuer især i mellemkrigstiden en vigtig indtægtskilde.

Vore dages landsorganisation, De danske Landboforeningers økonomiske grundlag er dels et medlemsbidrag på godt 300 kr. pr. aktivt medlem, som opkræves gennem lokalforeningerne, dels afkast af De danske Landboforeningers egenkapital, som udgør godt 160 mill. kr., samt endelig en del af renteafkastet af forskellige fælles fonde, der gennem årene er stillet til rådighed for landbrugets organisationer. Sat på skema, ser det således ud (tabel 11).

Den betydning, fondsmidlerne nu til dags har i De danske Landboforeningers samlede økonomi, er af relativ ny dato. I

årsregnskabet for 1970/71, der balancerede med indtægter og udgifter i størrelsesordenen 4,3 mill. kr., stammede indtægterne således i hovedsagen fra to kilder, nemlig medlemsbidrag fra lokale landboforeninger (1,6 mill. kr.) samt renter og udbytter (2,4 mill. kr.) Blandt landbrugets mange fondsdannelser er det – som det fremgår – Landbrugets faglige fond, Hundefonden og især Financieringsfonden af 1963, der bidrager til samvirksomheden. De to førstnævnte er oprettet i begyndelsen af 1950'erne og baserer sig på restbeløbene i visse prisreguleringsfonde, der var opsamlet i krigs- og efterkrigsårene, mens Financieringsfondens grundkapital tilvejebragtes 1960–72, hvor Sverige i overensstemmelse med den dansk-svenske landbrugsaftale under EFTA-samarbejdet tilbageførte halvdelen af de eksportafgifter,

Da landbruget havde investeret henved 2 mio. kr. på Landbrugsudstillingen på Bellahøj i 1938, var det vigtigt at gøre reklame for skuet over hele landet.

der blev opkrævet på danske landbrugsvarer.

Samvirksomhedens udgifter samler sig om bidraget til det faglige arbejde, der nu i betydeligt omfang gennemføres i samarbejde med Husmandsforeningerne, til bladvirksomheden og til det organisatoriske arbejde. Hvor det før i tiden var udgifterne til det faglige arbejde, der vejede tungest, der er det i vore dage – og det vil især sige efter 1960 – først og fremmest den erhvervspolitiske indsats og formidlingen af organisationens synspunkter, som koster. Det understreger dog meget præcist den udvikling fra fælleslandbofo-

reningernes løse koordineringsorgan til en moderne interesseorganisation, som De danske Landboforeninger har gennemløbet i sit nu 100-årige virke.

Noter

1. For foreningsudviklingen 1805–80, se også: Hans Jørgen Winther-Jensen: Landboforeningerne og bondebruget i det 19. århundrede (1993), s. 00–00 og passim.
2. Den flg. oversigt bygger i hovedsagen på en gennemgang af de omtalte foreningers egne jubilæumsskrifter.

3. Medlemsfortegnelse 1889, Stevns Lokalh. Arkiv.
4. G. Viby Mogensen: De sociale konsekvenser af landbrugets strukturændringer. Socialforskningsinstituttets publikationer nr. 46 (1970).
5. Landmandsmening. Udg. af DdL (1989).
6. Det danske landbrugs historie, bd. 3 (1988), s. 352.
7. Torben Hansgaard: Landbrugsrådets tilblivelse (1976), s. 21.
8. For oprettelsen af FajL, se FajL del.ber. 1872 og 1873 samt J.K. Haugaard (red.): Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872–1922 (1926), s. 41–48.
9. Haugaard s. 43.
10. For oprettelsen af den sjællandske fællesforening, se: Poul Hansen: De samvirkende sjællandske Landboforeninger 1880–1980 (1980), s. 7–8, jvf. også s. 135.
11. Kr. Rask: 100 år i fynsk landbrug 1881–1981 (1981), s. 21–22.
12. Rask s. 27.
13. K.P. Lauridsen m.fl.: De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger 1897–1947 (1947), s. 12.
14. FajL del.ber. 1893, post V.
15. Optrykt i DsdL ber. 1895, s. 15–16.
16. Erik Helmer Pedersen: Landboforeningerne og Danmarkshistorien (1993), s. 50 ff.
17. DsdL ber. 1913/14, s. 4–6.
18. DsdL ber. 1916/17, s. 8 ff.
19. DsdL ber. 1917/18, s. 9–14.
20. Landøk. Oversigt 1992, s. 11; Det danske landbrugs historie, bd. 4 (1989), s. 16–18.
21. Samme.
22. DdL ber. 1990, s. 160–61.
23. Rådgivningen i 90'erne. Udg. af DdL (1989). Jvf. også Jette Mackintosh: Landmanden og hans rådgivere (1993), s. 242 ff.
24. Landsbladet, jubilæumsnr. 1968, s. 27–28; jvf. Rapport for Landsformandsmødet i Herning 21.maj 1968.
25. Vi skal senere vende tilbage til den interne debat og beslutningstagning omkring disse organisatoriske ændringer. Her gælder det blot en oversigt over forløbet.
26. Landsformandsmøderne har intet egl. vedtægtsmæssigt grundlag. Før 1984 er der afholdt 14 af slagsen, nemlig i 1917, 1918 (2), 1919, 1953, 1957, 1962, 1963, 1966, 1968, 1974, 1978, 1980 og 1982.
27. Børge Davidsen (red.): Spredte kræfter samles. Aalborg Amts Landboforening 1844–1944 (1944), s. 37–38 og 42–45.
28. Poul Hansen anf.arb. s. 85–86.
29. For fællesforeningernes bladvirksomhed, se: M. Andersen: Foreningen af jydsk Landboforeninger igennem 100 år 1872–1972 (1972), s. 69–73; Rask s. 60–63; Poul Hansen s. 38–40; Lauridsen s. 24.
30. Kirsten Lotze: Kildemateriale vedrørende De danske Landboforeningers historie (1991), s. 21.
31. Her og for det flg., samme s. 20–24.

1880'erne

To cyklistpar poserer for fotografen, inden de går gennem indgangsportalen til dyrskuet i Roskilde. Cyklen var på mange måder et statussymbol for borgerskabet. Billedet er fra ca. 1909.

Til dyrskue

Torsdag den 6. og fredag den 7. juni 1889 gennemførte fire østjællandske landboforeninger et fællesdyrskue på Juellinge Mark nær Karise. Det var Præstø Amts, Bregentved-Gisselfeld og Stevns Landboforening samt Landbrugsforeningen for Stevns-Fakse Herreder, der således havde premiere på deres nyetablerede samarbejde. Nogle måneder forinden var en sammenlægning »for såvidt Dyrskuer angaar« blevet aftalt mellem de fire foreninger.¹

Begge dage var publikumsinteressen overvældende. Til den første dag havde arrangørerne ladet fremstille 1000 voksen- og 100 børnebilletter. På andendagen rådede man over henholdsvis 6000 og 1000 billetter. Betalingen udgjorde 35 øre for voksne, mens »uconfirmerede Børn« blev indladt for formedelst 15 øre. Til at påse, at ingen uvedkommende tiltvang sig adgang gennem hegnet, havde skuets kasserer, købmand Thrane, Karise, antaget 2 mand.

Fra et fagligt synspunkt var torsdagen sikkert den vigtigste. Da blev hovedparten

af dyrene fremstillet for dommerne og underkastet deres kritiske bedømmelse. De i

alt 448 udstillingsnumre var fordelt på følgende klasser:²

A. Heste, 124 stk.

I. Ældre hingste (over 4 år)	17	stk.
II. 3-årige hingste	12	–
III. 2-årige hingste	23	–
IVa. Ældre hopper (5–16 år)	51	–
IVb. Yngre hopper (3- og 4-årige)	21	–

B. Kvæg, 261 stk.

I. Ældre tyre med flere end 4 brede fortænder	41	–
II. Tyre u. 3 år med 4 brede fortænder	24	–
III. Yngre tyre med 2 brede fortænder	32	–
IV. Tyre over 1 år uden brede fortænder	23	–
V. Samlinger af eget opdræt og tillæg	113	–
VI. Enkelte køer	17	–
VII. Enkelte kvier	11	–

C. Svin, 20 stk.

I. Orner	8	–
II. Søer	12	–

D. Væddere og får, 24 stk.

I. Væddere	18	–
II. Får	6	–

E. Bukke og geder, 19 stk.

I. Bukke	2	–
II. Geder	17	–

Udstillingsdyrene var ordnet efter art, køn og – for hestene og kvægets vedkommende – alder. Race og afstamning keredede man sig mindre om, selv om også disse oplysninger stod at læse i den trykte dyrskuefortegnelse.

Hvad hestene angik, oplyste kataloget det fremstillede dyrs navn, fødselsår, højde, opdrætter og tildelte præmier. Hertil kom en kortfattet angivelse af faderens og moderens, men ikke dyrets egen race. Skal man dømme efter kataloget, var kun et mindretal af de fremstillede heste afkom

af den dominerende, lette Frederiksborg-race, og kun enkelte dyr var af den ligeledes udbredte, sværere jyske race. Langt hovedparten mødte med mere eksotisk oprindelse. Når afstamningen eksempelvis angives som »Værløse-«, »Tårnby-« eller slet og ret »landrace«, kan der bag disse betegnelser naturligvis skjule sig gode typiske repræsentanter for en af de anerkendte racer, hvilket utvivlsomt er tilfældet for flere af dyrenes vedkommende. Men samtidig illustrerer det, at både racebegrebet og sondringen mellem race og det

På Sønder Elkjær fik godsejer Harald Branth dannet en elitebesætning af jysk malkekvæg, der hjemførte mange præmier. Her ses en samling kvier i forbindelse med Fællesskuet i Viborg 1892.

enkelte dyrs individuelle afstamning endnu var temmelig løse størrelser.

Noget tilsvarende gør sig gældende for kvæget. Skønt landmandsforsamlingen i Svendborg 1878 havde knæsat betegnelsen *Rød dansk Malkerace* (RDM) for det alt-dominerende kvægslag på øerne, så er det kun en lille halv snes af de 261 fremstillede dyr ved Juellingskuet 11 år efter, hvis ophav anføres som sådant. 8 ud af 10 dyr angives at være Anglere – en af RDMs mødreracer – eller henføres som efterkommere af en af de værdsatte østdanske kvægstammer: »Gunderslevholm«, »Ourupgård« eller »Turebylille«. Dommernes

bedømmelser angav dog klart den retning, man ønskede det fortsatte avlsarbejde ført i. Det var således et af de få RDM-dyr, den 6-årige, mørkerøde *Elkenøre* fra Thurebylille, der belønnedes med en andenpræmie på 55 kr. som skuets bedste ældre tyr.

Dagen efter forestod lensgreve Moltke, Bregentved, præmieuddelingen, men der var også tid til almindelig selskabelighed. Østsjællands Folkeblad fastholdt i sit referat begivenhedens karakter af folkefest: »Den anden Dyrskuedag oprandt som den første – Himlen var blank og skyløs, og der var ingen Udsigt til Regn. Trods den trykkende Varme kom Folk strømmende i

Kong Christian IX. Den nære forbindelse mellem kongen og Estrup-styret vakte ikke lige stor begejstring i alle landboforeninger, idet en del af de nyoprettede foreninger var domineret af Venstrefolk.

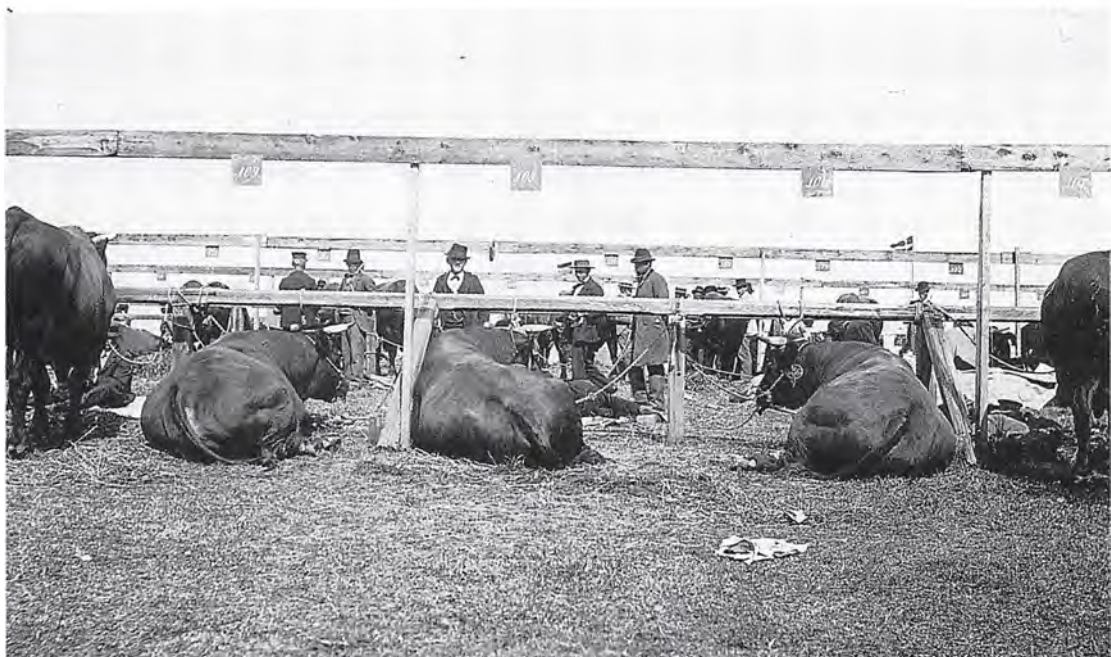
tusindvis til den smukke Dyrskeplads, der med sine Telte lignede en hel Lejr.³ De udstillede dyr var naturligvis det, hvorom interessen samlede sig, men der var også sørget for adspredelse på anden vis. En lokal gæstgiver var betroet at holde sult og tørst borte, og blandt de underholdende indslag noterer man to keglebaner, en gyng, en karrusel og to kraftprøver.

Fredagen afsluttedes med den traditionelle dyrskuemiddag med dans. »Ved Fællesmaaltidet«, beretter avisens udsendte,

»udbragte Grev Moltke Skaalen for Kongen, der nærer en levende Interesse for Landbruget. Kongen leve! (Hurra!)« Der efter udbragtes skåler for enigheden, for den heldige begyndelse på landboforeningernes samvirken og for foreningsformændene. Hofjægermester Oxholm, Rosenfeldt, udtrykte håbet om, at det næste fællesskue ville blive endnu smukkere og fyldigere. Og en vis gartner Larsen takkede landboforeningerne, »fordi de havde ladet Smaafolk fremvise deres Geder«, hvorefter han overrakte lensgreven en krukke gedesmør. I tidens højstemte stil blev der derefter talt »for Danmark, Kvinden, Dommerne, Arrangementscomitéen, Udstillerne o.s.v.« slutter vor hjemmelsmand.

Forud for fællesskuet var gået omfattende forberedelser. Ved et møde på Karise gæstgiveri 17.april havde repræsentanter for de fire landboforeninger nedsat et særligt udvalg til ordning af det planlagte dyrskue.⁴ Udvalget konstituerede sig med formand, næstformand og kasserer, hvorefter man gik over til fordelingen af de mange praktiske opgaver. Til at sørge for indkvartering og underbringelse af dyrene valgtes otte stedkendte gårdejere. Tre mand blev udset til at afstikke dyrskepladsen og sørge for ordning af indkørsel og anvisning af plads til gøglere og handelsfolk. To mand betroedes den vigtige opgave at aftælle præmiebeløbene. Der blev truffet bestemmelse om entréens størrelse, billetternes antal og om antagelse af billetsælgere – 3 på første- og 10 på andendagen – og de to opsynsmænd. Formanden og kassereren påtog sig at anskaffe de fornødne plakater, præmieskilte, sløjfer, diplomer og bedømmelseskort, og i forvent-

Præmietyre af rød dansk malke race på dyrskuet i Roskilde ca. 1908. Der blev ofte handlet med avlskvæg på dyrskuet.

ning om god deltagelse valgtes en mand til at konferere med jernbanevæsenet om den mulige indsættelse af ekstratog til Karise.

Et nyt møde 25.maj klarede de sidste forberedelser. Man tog blandt andet stilling til de underholdende indslags art og omfang og udsendelse af kataloger til dommere og udvalgsmedlemmer.

Dyrskuepræmiernes størrelse og fordeling var en sag, som ordningsudvalget ikke havde indflydelse på. Det var de deltagende landboforeningers bestyrelser, der via et fælles dyrskueudvalg fastsatte præmiebeløbene, og de generalforsamlingsvalgte dommere, som udpegede modtagerne. Den samlede præmiesum androg godt 5.000 kr, der med de aktuelle beløb i parentes fordelte sig således: hingste og

hopper (1.800 kr.); tyre, køer og kvier (2.550 kr.); orner og søer (300 kr.), væddere og får (180 kr.); bukke og geder (100 kr.). Af den samlede præmiesum bidrog de fire landboforeninger selv med halvdelen efter medlemstal, mens staten tilskød resten. Som den største i sammenslutningen dækkede Præstø Amts Landboforening 50% af foreningernes egetbidrag, mens resten fordeltes nogenlunde ligeligt på de tre øvrige, næsten lige store foreninger.⁵

Med sine 448 fremstillede dyr hørte Juelleskuet 1889 til blandt tidens største lokalforeningsskuer. Fordelen herved var, at deltagerne fik lejlighed til at bese et stort antal dyr indenfor hver klasse og dermed fik et mere repræsentativt indtryk af det lokale avlsarbejdes stade. Også pædago-

Tabel 1: Landboforeningernes lokalskuer 1862 og 1887 med angivelse af kvægfremstillingen

	Antal skuer		Kvægfremstillingen							
	Lokal- skuer	Bi- dyr- skuer	Tyre		Køer		Kvier		Samlinger	
			Frem- stillede	Præmi- erede	Frem- stillede	Præmi- erede	Frem- stillede	Præmi- erede	Frem- stillede	Præmi- erede
<i>1862:</i>										
Jylland	37	0	–	186	–	409	–	216		
Sjælland	6	0	–	28	–	40	–	9		
Fyn	6	0	–	23	–	63	–	0		
Lolland-Falster	4	0	–	14	–	46	–	7		
Bornholm	1	0	–	9	–	7	–	0		
Hele landet	54	0	–	260	–	565	–	232		
<i>1887:</i>										
Jylland	43	27	1210	610	2521	1142	679	349	590	386
Sjælland	18	15	352	183	473	197	115	64	219	153
Fyn	9	0	170	74	172	65	10	4	120	69
Lolland-Falster	2	0	36	11	63	34	7	1	17	7
Bornholm	1	0	21	9	9	5	0	0	16	9
Hele landet	73	42	1789	887	3238	1443	811	418	962	624

(Kilde: E.J. Ipsen 1963, s. 8687).

gisk havde det stor værdi, hvis et dyrskue havde en sådan størrelse, at det kunne tiltrække de relativt få, virkelig fremragende dyr. I så henseende levede Juellingskuet imidlertid ikke helt op til forventningerne. Faktisk blev der kun uddelt én førstepræmie (30 kr.), som gik til gårdejer Jens Christensen, Vindsbæksgård, for en hvid, et-årig Holstebro-orne. Og kun i en enkelt klasse – samlinger af køer – faldt der to andenpræmier à 80 kr., som tildeltes gård-ejerne Andreas Jensen, Barup, og Anders Larsen, Smerup. I alle de øvrige ud-

stillingsklasser var et enkelt dyr det bedste, men altså kun værdig til andenpræmie.

Målt med datidens alen var præmiebeløbene ganske betragtelige. Dengang lå time-lønnen for en faglært mandlig arbejder i industri eller håndværk i snit på 30 øre.⁶ I landbruget var lønnen væsentlig lavere, men vanskeligere at opgøre, fordi den til dels ydedes i form af naturalier som kost og logi. Således tør man tro, at en dyrskuepræmie i størrelsesordenen 25–50 kr. rigeligt kunne aflønne en karl i 2–4 måneder.

Husdyrlovene

I årtierne efter indførelsen af junigrundloven tager dyrskueaktiviteten i Danmark et sådant omfang, at det egentlig forekommer helt passende at tale om en bevægelse. Pålidelige opgørelser af dyrskuernes antal i 1850'erne foreligger ganske vist ikke, men tallene i tabel 1 fra henholdsvis 1862 og 1887 antyder tendensen.

Danmarks første husdyrlov af 31.marts 1852 var den vigtigste enkeltfaktor bag den forøgede dyrskueaktivitet. Gennem sin godt hundredeårige virketid underkastedes loven adskillige større og mindre revisioner, hvoraf de vigtigste før 1900 gennemførtes 1862, 1880 og 1887.⁷ Hovedsigtet var dog til stadighed det samme: at fremhjælpe en forbedring af den danske husdyrbestand. For næsten samtlige husdyrkatogrier baserede loven sig frem til 1887 alene på det præmieringssystem, der havde været en væsentlig bestanddel i landboforeningernes virksomhed siden starten i begyndelsen af 1800-tallet. Set fra foreningernes synspunkt var lovens afgørende nyskabelse, at staten nu støttede dyrskuevirksomheden direkte med midler til præmiering af særligt værdifulde avlsdyr.

Det gjaldt også hestene, der dog indtog en særstilling i husdyrlovssammenhæng frem til 1880. Årsagen hertil var vel dels militær – dengang beroede krigskunsten jo stadig på rigtige hestekræfter – dels den, at hestene endnu betragtedes som landbrugets vigtigste husdyr. Når det kom til hesteavl, fandt lovens givere det da heller ikke forsvarligt alene at satse på landboforeningernes private initiativ, og i konsekvens heraf oprettedes de statslige stutier på Frederiksborg og Koldinghus.

Hestenes fortrinsstilling gav sig også udtryk lovens fordeling af tilskud. Under 1852-lovens bestemmelser udbetaltes årligt omkring 14.000 kr. af statskassen til dyrskuepræmier. Heraf gik 8.000 kr. til hestene, mens resten fordeltes på de øvrige husdyrkatogrier. E.J. Ipsen anslår et sted, at beløbet til kvæg næppe oversteg 5.000 kr. om året frem til 1862,⁸ og også efter den følgende husdyrlov tilfaldt broderparten hesteavl.

Det samme var for såvidt tilfældet med husdyrloven af 2.juli 1880. Af lovens samlede bevilling på nu 60.000 kr. var halvdelen afsat til præmiering af hopper, to- og treårs hingste, kvæg, får, svin, fjerkræ og biavl ved landboforeningernes dyrskuer. Den resterende sum sigtede på præmiering af hingste over fire år, der fremstilledes ved særlige distriktsskuer. I den anledning inddeltes landet i 12 (senere 13 og 14) dyrskuedistrikter og man nedsatte et tilsvarende antal hingsteskuekommissioner, hvis medlemmer udpegedes af Indenrigsministeriet og det stedlige amtsråd. Ordningen fik ganske vidtrækkende betydning for dyrskueinstitutionen i Danmark, ikke mindst da distriktsskuerne fra 1887 også kom til at omfatte tyre over tre år. Under navn af statshingste- og statstyreskuer fortsattes de helt frem til 1927 og blev især vigtige for udformningen af regler for den såkaldte afkomsbedømmelse.

Husdyrloven 1880 blev til på foranledning af den jyske fællesforening, der på delegeretmødet to år tidligere havde givet et af sine bestyrelsesmedlemmer, den østjyske godsejer A. Mourier-Petersen, og overretssagfører J. Høegh-Guldberg, Århus, til opgave at udarbejde et detaljeret forslag til revision af den dagældende lov.⁹ Adskillige år senere gav Mourier-Petersen,

Holbækgaard ved Randers ejedes i tiden 1852–1893 af etatsråd A. Mourier-Petersen. Ud over at være en foregangsmand på landbrugets område spillede han også en stor rolle inden for De jyske Landboforeninger.

der i det hele taget blev en fremtrædende skikkelse i landboforeningernes interne husdyrlovsdebat, udtryk for for det synspunkt, at netop husdyrloven var en af de love, der til stadighed bar revisionens mærke i sit skød.¹⁰ Det var uden tvivl rigtigt set, og derfor skal man ikke overvurdere betydningen af det jyske initiativ for lovens ændring. Vigtigere var sikkert, at fællesforeningen ved den lejlighed for første gang tilkendegav viljen til aktivt at ville udnytte landmændenes frie fællesskab til en påvirkning af de ydre grundvilkår, der gjaldt for landboforeningernes virksomhed.

Blandt jydernes ønsker til den nye husdyrlov var dels et om generel forhøjelse af statsbevillingerne til husdyrbrugets fremme, i øvrigt en sag, som i de næste mange år jævnligt var fast punkt på delegeretmødernes dagsorden ikke blot i Jylland, men også på Fyn og Sjælland. Af mere fundamental betydning i den aktuelle situation – og den egentlige baggrund for henvendelsen til ministeriet – var dog ønsket om, at også fællesforeningsskuer fik andel i statsmidlerne til præmiering. Siden 1874 havde Foreningen af jyske Landboforeninger gennemført skuer for såvel fedekvæg som tillægs- eller avlsdyr. Foreningens midler strakte dog ikke til, at disse skuer kunne gennemføres hvert år. Gældende lov tilsagde imidlertid kun støtte til præmieringen, hvis dyrskuet var en årligt tilbagevendende begivenhed. Og dertil kom, at loven – i kraft af sit blivelsestidspunkt – jo intet meddelte om fællesforeningsskuer.

I forslaget til ny husdyrlov, der fremsattes 1879, imødekom indenrigsminister Erik Skeel jydernes ønsker så vidt, at præmiebeløbet til landboforeningsdyrskuer fordobledes. Endvidere tilføjedes en bestemmelse om tilskud til skuer, der afholdtes af flere foreninger i fællesskab. Regler for de egentlige (provinsielle) fællesskuer måtte således afvente den næste husdyrlov af 1887.

Nye avlsforanstaltninger

Frem til omkring 1880 var dyrskuerne som nævnt landboforeningernes hovedaktivitet og dertil også den eneste systematiske gennemførte, fællesskabsbårne avlsforanstaltning i dansk husdyrbrug. Dyr-

Der blev ofte klaget over, at der var for meget gøgl på dyrskuerne. Her er det rovdyrene, der åbenbart trækker interessen væk fra husdyrene i den anden ende af pladsen. Scene fra dyrskuet i Randers omkring århundredskiftet.

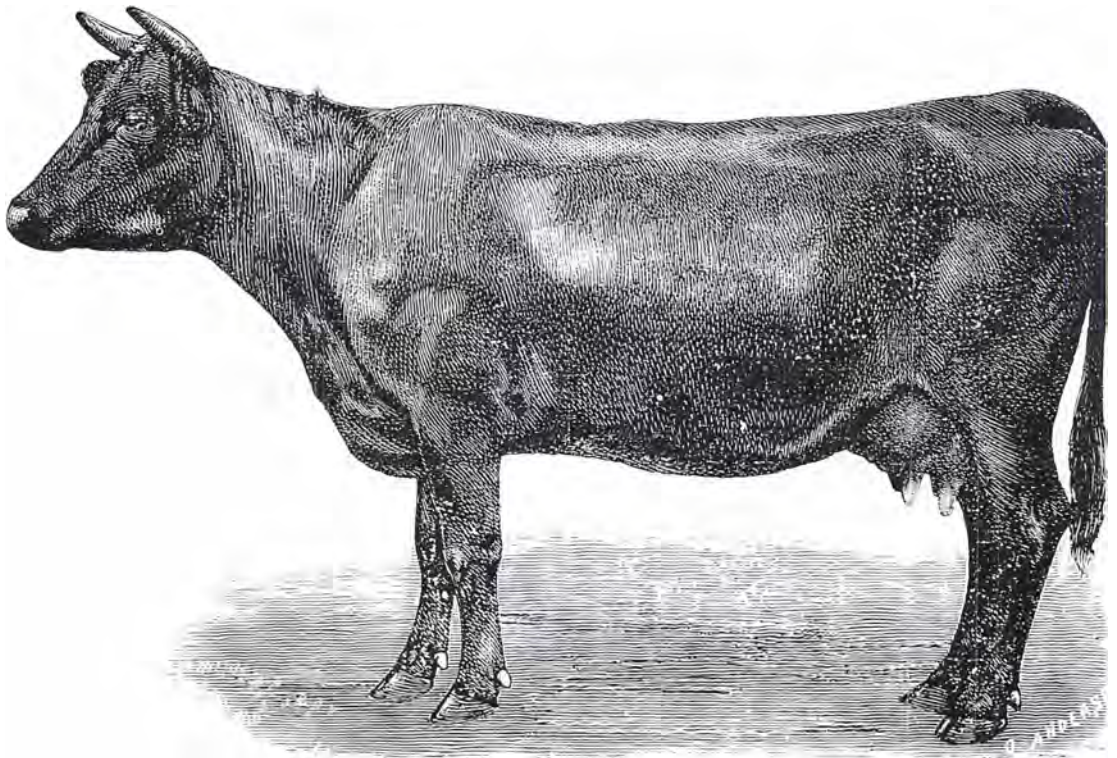
skuernes mange fortjenester uomtalt, så var det dog en virksomhed, hvis betydning først kunne spores på længere sigt. At en tyr blev præmieret på et lokalforenings-skue var i sig selv ingen garanti for, at den kom til at præge avlsarbejdet hos andre end ejeren og måske de nærmeste naboer. Hertil kom, at bedømmelsen ved lokal-skuerne endnu var temmelig uensartet, præget som den var af lokal tradition og egnbestemte normer for, hvilke af dyrenes ydre egenskaber man i særlig grad tillagde betydning. Der var til og med enkelte, som i fuld alvor mente, at især lokal-skuerne snarere måtte rubriceres under kategorien markedsgøgl end som seriøst avlsarbejde.

Alt dette kunne for såvidt være, hvad det var, om ikke konjunkturerne havde ændret sig. Overfor kornets faldende og

smørrets stigende betydning som landbrugets vigtigste eksportprodukt, kom dyrskueinstitutionen, som den tog sig ud om ved 1880, imidlertid til kort. Den danske ko var ganske enkelt ikke god nok, hvad der blankt erkendtes fra førende kvæggavlere over landboforeningerne til langt ind i det politiske system. Noget måtte gøres, og det er på den baggrund man skal se fællesforeningernes bestræbelser på at få forhøjet statstilskuddene til præmiering og indførelsen af de større landsdelsdyrskuer. Tilsammen kunne de to ting øge interessen for at fremstille de virkelig gode dyr, sikre større enighed om avlsmål ved en mere ensartet bedømmelse og dermed forøge dyrskuernes værdi som avlsforanstaltning.

Vigtigere i det større perspektiv var dog det forhold, at situationen nu for alvor åbnede øjnene for nødvendigheden af nye,

En rød fynsk ko af Bellinge stammen, således som tegneren har fastholdt den til Landmandsbogen bind 2, 1895.

til dels uprøvede midler i forsøget på at forbedre kvægbrugets stilling. I tur og orden var det stambogsføring, fælles tyrehold og besætningskonkurrencer, der alle så dagens lys i 1880'erne, ydelseskontrol og udpegning af avlscentre, som hører 90'erne til, samt endelig afkomsundersøgelserne, der vinder frem efter 1910.

Det synes at være et specielt dansk træk, når flertallet af disse foranstaltninger blev bragt til udførelse indenfor de rammer, som landmændenes eget organisatoriske fællesskab frembød. Det er endvidere karakteristisk, at initiativet i vidt omfang ud-

gik fra landboforeningernes førende kvægavlere – oftest i tæt samspil med landbrugsforskningens mest betydende skikkelser, der for fleres vedkommende var nært knyttet til foreningerne enten som faste foredragsholdere eller som medlemmer af fællesforeningernes nye husdyrbrugsudvalg.

For moderniseringsprocessen i husdyrbruget, som jo fandt sted under en dyb økonomisk krise, var det af grundlæggende betydning, at staten ikke skred til protektionisme i form af toldbeskyttelse eller lignende, sådan som det kendtes fra

Sverige, Tyskland og Frankrig.¹¹ Derved blev krisen på sin vis en medspiller, der forstærkede incitamentet til at prøve nye veje. Det betød dog ikke, at man fulgte det engelske eksempel og intet foretog sig, for kendetegnende for den danske udvikling er netop, at man fandt en balance mellem indgreb og laden stå til. Men indgrebene indskrænkede sig til at skabe rammer, især af økonomisk art og især gennem husdyrlovgivningen, for de initiativer og foranstaltninger, som omstillingen til eksportorienteret husdyrproduktion nødvendigjorde. Resten var – som vi skal se – op til fællesskabet og dets organisationer.

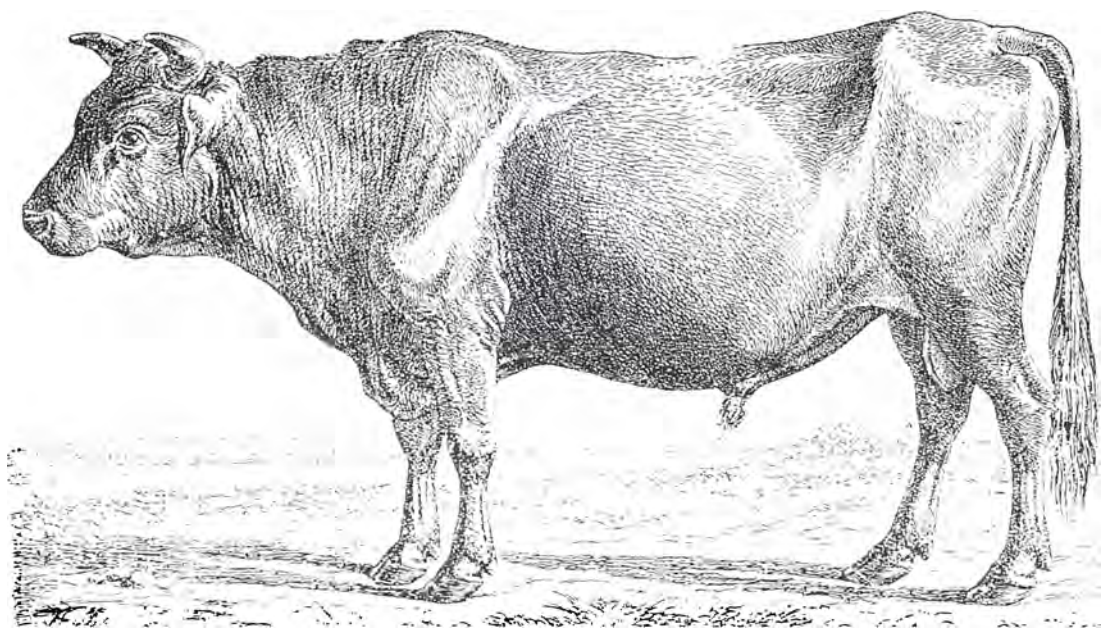
Den danske ko 1880

Målt med nutidens alen var køerne omved 1880 udpræget små, oftest lidt knoklede og uden særlige racemæssige karakteristika. Ældre gengivelser viser os lavbenede dyr med groftbyggede hoveder, svaj i ryggen og store horn. Vægten for en fuldvoksen malkeko, der i dag er godt 600 kg, lå vel i snit omkring 300–350 kg. For en færdigfedet stud til slagtning kunne den nå betydeligt højere op, men så havde resultatet også været adskillige år undervejs. Datidens mælkeydelse vil heller ikke kunne imponere vor tids landmænd. Opgørelser fra tiårene forud for 1880 angiver den gennemsnitlige ydelse til omkring 2.000 kg pr. år.¹² Tallene stammer fra større brug, og man kan trygt gå ud fra, at ydelsen på bøndergårdene har været væsentlig lavere – måske lige godt det halve. Den for smørproduktion så vigtige fedtprocent i mælken var man endnu ikke i stand til at måle, men da muligheden opstod i 90'erne, lå

tallet i størrelsesordenen 3,4%. Til sammenligning kan tjene den oplysning, at vore dages danske malkekøer i snit yder knap 7.000 kg mælk om året med et fedtindhold på den rigtige side af de 4%.¹³

Hvad race angik, var kvæget på øerne endnu ved midten af 1800-årene af temmelig blandet herkomst. Traditionelt rubriceres det som aflæg af den gamle sjællandske landrace, det såkaldte *ø-kvæg*. Allerede dengang karakteriserede sagkundskaben det dog som »Miskmask«, og senere mente også Axel Appel i Det danske Landbrugs Historie, at »en almenrammende Karakteristik af Kvægbestanden« ikke kunne gives.¹⁴ Farvemæssigt fremtrådte ø-kvæget som sort, brunrødt, blakket eller broget – også et tegn på at tilfældig krydsning var mere fremherskende end planmæssig avl.

Omkring 1880 var der gjort ganske meget for at afhjælpe denne tingenes tilstand. Initiativet hertil var udgået fra en række større jordbrugere i årene efter 1840 og indebar en omfattende import af avlsdyr udefra. Det var især de fintbyggede og godt malkende røde køer fra halvøen Angel i Slesvig, man foretrak, men også det lidt større og tungere nord- og vestslesvigske kvæg var eftertragtet. På Lolland-Falster var den senere præsident i Landhusholdningsselskabet, Edward Tesdorpf, Ourupgård nær Nykøbing F., foregangsmand for introduktionen af anglerkvæget i Danmark. I årene 1841–43 indkøbte Tesdorpf de dyr, der kom til at udgøre grundstammen i hans egen vidt berømmede Ourupgård-besætning, hvis tillægsdyr sidenhen skulle gøre sig stærkt bemærket som præmietagere på dyrskuerne såvel som i det lolland-falsterske avlsarbejde. Også

Rød Tyr af Malkerace. Illustration fra Landmandsbogen 1895.

den import af anglerkvæg, der fra 1842 kom i gang indenfor Maribo Amts økonomiske Selskab, havde Tesdorpf som initiativtager.

På Sjælland var drivkraften i arbejdet forvalteren på og siden forpagteren af herregården Gunderslevholm mellem Næstved og Sorø, J.B.H. Andersen, der fra 1846–47 stod for indkøbet af 12–15 stk. anglerkvæg årligt. På dette grundlag tilvejebragtes Gunderslevholmstammen, der snart gjorde Ourupgårdkvæget rangen stridig som Østdanmarks bedste.

Var importen af anglerkvæget oprindeligt en sag for private storopdrættere, så blev den dog snart en opgave for landboforeningerne. Både i Frederiksborg og i mindre grad i Holbæk amt gik den stedlige forening ind i arbejdet. Noget tilsvarende gør sig gældende på Fyn, hvor både

Svendborg Amts landøkonomiske Selskab og Fyens Stifts patriotiske Selskab lod foranstalte indkøb af dyr, der siden bortauktioneredes til medlemmerne. Her samlede interessen sig dog især om det nord- og vestslesvigske kvæg, der med tiden fik afgørende betydning for dannelsen af den røde danske malkerace og var med til at give den fynske kvæggavl en ubestridt førerstilling til langt ind i vort eget århundrede.

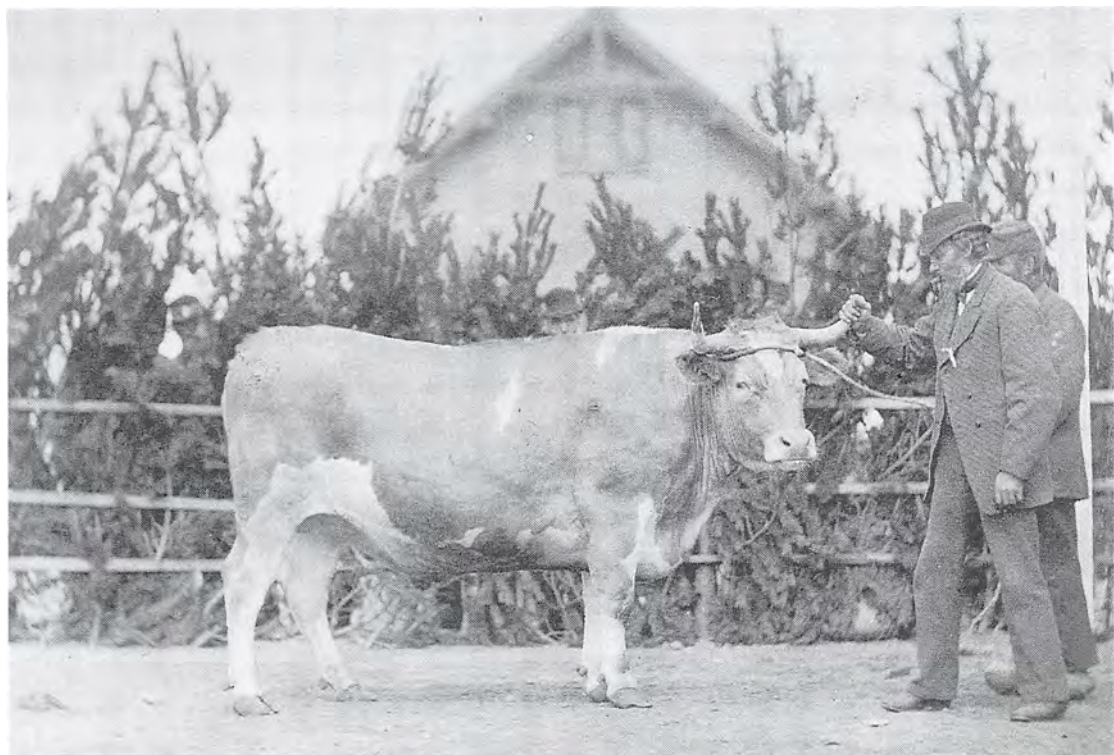
I 1880 var man på øerne således nået ganske vidt i arbejdet på at etablere en nogenlunde konstant kvægrace med den gode malkeevne, som altid betød mere på Sjælland end i Jylland. *Hvor* vidt man var nået, kan være svært at afgøre, for indsatsen havde været koncentreret på få topopdrætteres hænder og indenfor en landboforeningsstruktur, der på øerne endnu

kun talte omkring 7.000 medlemmer. Givet er det, at kvægbesætningerne på bøndergårde endnu manglede meget i ensartethed og at en mere eller mindre tilfældig krydsningsavl stadig florerede.

I Jylland var udviklingen i kvægavlen efter 1870 hastigt på vej – men i modsat retning. I Øst- og Nordjylland var den gamle *jyske race* dominerende. Af farve var den sort- eller blakbroget, og det var en udbredt opfattelse, at de grå (blakkede) dyr var de mest oprindelige. De brogede jydernes statur var tæt og kompakt – hvad der vidnede om gode kødproduktions-egenskaber – men dertil kom malkeevnen, som efter forholdene ikke var ganske ube-

tydelig. Der var således tale om en klassisk to-formålsrace, som dog i 1870'erne måtte se sig trængt fra flere sider. Truslen kom til dels fra det muskuløse *korthornskvæg*, der var blevet indført til Danmark ved århundredets midte. Åbningen af den faste dampskibsforbindelse fra Jylland til England i 1865 gav jyderne adgang til det gode engelske kødmarked og banede tillige vejen for korthorns fremtrængen fra Sydjylland og op langs den jyske vestkyst. Værrer for den gamle jyske kvægrace var dog, at situationen gav rum for en betydelig, men for det meste meget tilfældig krydsningsavl med korthorn. Med hastige skridt var man på vej mod sjællandske tilstande, som

Blakbroget jysk stud, tilhørende propr. Lundegaard, Langegaard. Studen blev præsenteret på dyrskuet i Holstebro 1896 under katalognummer 49.

Forsøg med dyrkning af roer på Landbohøjskolen 1907. Den stigende størrelse af roestakkene refererer uden al tvivl til forskellige gødningsmængder.

de havde tegnet sig i 1840'erne og –50'erne, og den dag, hvor det ikke længere ville være muligt at opdrive en ren jysk ko, syntes ikke fjern.

Udsigterne til en jysk kvægbestand af lutter krydsningsdyr vakte megen bekymring, hvad der afspejler sig i de debatter, som førtes om sagen ved landmandsfor-samlingerne i årtierne før 1880. Med sigte især på de jyske forhold, men for såvidt med stor gyldighed også på øerne, førte Victor Prosch, dengang professor i husdyravl og husdyrbrug ved Landbohøjskolen, her an i kampen mod hele den tilfældighed, der rådede i avlsarbejdet. Kvægavlen måtte gøres mere rationel, mente han. Midlerne hertil var dels en sy-

stematisk renavl på kvægracer, hvis egen-skaber man kendte og kunne videreud-vikle, dels – som en forudsætning herfor – en pålidelig stambogsføring af de dyr, der indgik i avlen.

Agitationen for renavl og stambogsføring nåede også ind i landboforeningernes kreds, hvor Prosch gennem flere år var en hyppigt benyttet foredragsholder. Således på den jyske fællesforenings delegeret-møde i Århus 1875, hvor den entusiastiske professor talte om »Betingelserne for dan-nelsen af rene racer«. ¹⁶ Da var sejren for renavlen dog allerede indenfor rækkevidde – ihvertfald blandt de toneangivende jyske kvægavlere – og under indtryk af smør-produktionens voksende betydning

trængte netop i Jylland et nyt spørgsmål sig på: skulle man fastholde det jyske kvæg som en to-formålsrace eller burde man i virkeligheden satse på udviklingen af to ensidige racer, én til mælke- og én til kødproduktion? Autoriteten på området, Prosch, ville vel ikke afvise, at man kunne forene de to produktionsformål i et og samme dyr, men da skulle de rette forudsætninger være til stede, fortalte han jydernes delegeretmøde i 1876.¹⁷ Hvori de bestod, afslører referatet ikke, men i den aktuelle situation var han ikke i tvivl. Der måtte satses på ensidigheden – hvad de jyske gårdmænd så ellers mente om den sag – og heri støttedes han af to af sine bedste elever, N.P.J. Buus og Harald Branth, der begge blev fremtrædende konkæmpere for det jyske kvægs udvikling til ensidig malke race.

Niels Peter Jensen Buus (1835–86) var rundet af en landmandsslægt fra Ålborgegnen. Som 17-årig blev han optaget på Næsgaard Agerbrugsskole, hvor han snart gjorde sig bemærket ved sin dygtighed og flid. Med et stipendium fra Det Classenske Fideikommis fortsattes studierne ved Veterinærskolen på Christianshavn og Polyteknisk Lærestanstalt. I januar 1856 dimitteredes han fra sidstnævntes landbrugskursus som landets første landbrugskandidat. Straks efter blev Buus antaget som forvalter hos Edward Tesdorpf, Ourupgård, der tre år senere gav ham ansvaret for en af sine ejendomme, Gedsergårds drift. Her skred Buus til værket under anvendelse af de nyeste idéer: intensiv drift med udvidet rodfrugtavl, stærk anvendelse af kunstgødning, rationel kvægavl og en for datiden helt moderne mejeridrift.¹⁸ Efter årene på de tesdorpf'ske besiddelser bestyrede Buus fra 1867 til sin død den store

ejendom Rosvang i Thy. Hertil medførte han en mindre besætning af anglere ved sin tiltræden. Den stamme af jysk kvæg, der allerede fandtes på Rosvang, beholdt han, og udsat for den samme røgt og pleje, der ofredes anglerne, viste også de jyske dyr sig i stand til at svare regning. Dét kom vel lidt bag på Buus, som indtil da nok havde set en patriotisk opgave i forsøget på at fastholde den gamle jyske race, men dog af økonomiske grunde ville holde det for klogest at sætte jyderne ud og tage anglerne ind.¹⁹

Var N.P.J. Buus en fremragende praktiker, så var det samme ikke mindre tilfældet med hans samtidige, godsejeren Harald Branth (1844–1915). Men hvor den ofte lavmælte Buus var de detaljerede undersøgelsers mand, der var Branth agitatoren, som under udfoldelse af stort engagement – og en god del temperament – forstod at omsætte videnskabens resultater til organisatoriske målsætninger. I så henseende havde han taget godt ved lære af faderen, Arnold Branth (1810–91), der ligeledes var stærkt engageret i den jyske fællesforenings arbejde. I 1858 havde Branth senior erhvervet Klarupgård gods ved Ålborg, og 1873 blev han ejer af en anden stor ejendom i området, Sdr. Elkjær, der samme år blev bortforpagtet til og i 1882 overtaget af Harald Branth. Både far og søn hørte til blandt de af datidens store jordbrugere, som med iver greb alt det nye, der bød sig til i landbrugsfaglig sammenhæng. Begge havde de klart øje for landboforeningernes muligheder som platform for deres synspunkter, og hver især gjorde de en tid lang fyldest som formand for den stedlige Ålborg Amts Landboforening; Arnold Branth fra 1852 til –64, Harald Branth i årene 1885–89.

Købmand Hans Broge (1822–1908). Udover at drive en købmandshandel var han en stor landmand, der interesserede sig meget for mejeribrugets og mejeriekseptens vilkår.

Til det jyske delegeretmøde i Ålborg 1876 var fremlagt en *Beretning om bedømmelsen af præmieæskende is- og vandmejerier på mindre gårde i Jylland med under 30 køer*.²⁰ Året forinden havde fællesforeningen udsat ti præmier af 200 kr. til de bedst drevne bondegårdsmejerier i landsdelen. Der var nedsat et særligt bedømmelsesudvalg, der foruden N.P.J. Buus kom til at bestå af formanden for fællesforeningens mejeriudvalg, grosserer Hans Broge, Århus, og Thomas Segelcke, Landhusholdningssselskabets konsulent i mejeribrug og nyudnævnt professor i mejerilære ved Landbohøjskolen. Som den i praktisk landbrug mest velfunderede faldt det på Buus' skuldre at udfærdige udvalgets beretning, som han forsynede med en

lang efterskrift, der fremstår som en dybdørende og sammenhængende argumentation for nødvendigheden af en ensidig satsning på malkeanlæggene i forbindelse med renavl på den jyske race. »Det er den almindelig gængse Mening blandt Landmændene i Jylland«, indleder Buus sit efterskrift, »at man står sig bedst ved at holde en Kobestand, der på én gang er skikket både til Malkning og Fedning.« Men heri tog den »gængse Mening« fejl, for det moderne mejeribrug krævede stærk fodring og skulle dét være rentabelt, måtte man have køer, »der kunne malke Kødet af sig«. Mange var »utilfredse med det jyske Kvæg, som vel er brugeligt til begge Dele [mælke- og kødproduktion], men ikke i almindelighed tilstrækkeligt udviklet til nogen af Delene.« Der måtte altså vælges, docerede Buus, og i al fald for malkekvægets vedkommende ville han ubetinget holde på det jyske kvæg og bestemt fraråde en almindelig indførelse af anglerkøer, for heraf ville der kun komme ærgelser: en masse tilfældig krydsning til yderligere skade for den jyske kvægavl.

Hvad Buus her præsterede, var i virkeligheden – skulle det vise sig – et program for de næste årtiers kvægavlsarbejde. Og det var synspunkter, som udviklingen i dén grad bestyrkede, at de skabte Buus en enestående position som tidens måske vægtigste opinionsdanner på kvægavlsområdet. Også delegeretmødet anerkendte det fremsynede i hans betragtninger og besluttede at lade beretningen udgive i så stort et antal, at hvert eneste landboforeningsmedlem i Jylland kunne få et eksemplar.

Men hvordan kom man nu problemet til livs med de tusindvis af køer af blandet herkomst, der især i Syd- og Vestjylland

Som et led i bestræbelserne på at videreudvikle den røde danske malke race fremlagde De sjællandske Landboforeningers husdyrudvalg i 1884 et forslag om at samle en stambesætning, som kunne tjene som et avlscenter. Ved lensgreve Moltkes (Bregentved) imødekommenhed lykkedes det at få forslaget ført igennem, idet han overdrog forpagtningen af gården, Thurebylille til en bestyrelse, hvori De sjællandske Landboforeninger var repræsenteret. Som avlscenter fik Thurebylille imidlertid kun kort levetid.

var langt talrigere end de renracede dyr, der nu af landboforeningerne promoveredes med så stor energi? Ansporet af husdyrlovgivningen var tanken om at søge bistand fra staten ikke fjern, hvilket kom til udtryk på jydernes delegeretmøde 1880. Her rejste proprietærene H.Harboe og V.Hansen på vegne af henholdsvis Kolding Herreds Landbrugsforening og Kolding Omegns Landboforening spørgsmålet om det ønskelige i, at »Staten direkte eller indirekte træder til for at fremhjælpe og bevare rene Kreaturracer i Jylland.«²¹ At spørgsmålet netop kom fra det sydjyske, var ingen tilfældighed, for her fandt man halvøens mest sammenblandede krea-

turhold med aner i både jysk og slesvigsk, såvel som korthorns- og ø-kvæg. *Hvad* staten burde gøre, stod dog ikke spørgerne helt klart. Selv pegede de på muligheden af at regeringen gjorde indkøb af renracede dyr eller støttede særlige selskaber eller foreninger, der havde dette som formål. Fra anden side (kreaturhandler Meyer, Elbo Herreds Landboforening) lød der forslag om, at landboforeningerne hver især oprettede sin egen forsøgsgård, der skulle frembringe gode kreaturer, mens fællesforeningens næstformand, hofjægmester Lüttichau, Viskum, ville have forsøgsstationer i statsligt regie til landbrugsgets fremme i al almindelighed. Mourier-

Sådan så en præmieko af rød dansk malke race ud i begyndelsen af 1930'erne.

Petersen, der repræsenterede Randers Amtshusholdningsselskab, fandt det bedre, hvis man kunne enes om kun at lade renracede dyr præmiere ved dyrskuerne. Hertil mente en af forsamlingens få gård ejere, Lars Jensen fra Ribe, at ville man kun præmiere rene racer, så måtte al præmiering bortfalde i hans hjemegn. Umisforståeligt skar proprietær Matzen, Skjern, ind til benet: »En Landmand, der først og fremmest skal *leve* af sin Bedrift, har ikke Raad til at ofre noget for rene Racer; det bliver Rigmænds Sag. Skal man saa ikke præmiere andet end rene Racer, kan man lige så godt hæve den lokale [landbo] Forening.« Det måtte blive statens sag at fremme racerenheden, og de mindre landmænd kunne så slutte sig til den af staten således godkendte opgave.

I denne strøm af modsatrettede synspunkter fandt mødets flertal sammen om to udtalelser, hvoraf den ene på Harald Branths initiativ opfordrede staten til at støtte avlen af rene landracer ved indfø-

relse af tyreskuer i lighed med den gældende ordning for hingstene. Den anden udtalelse udstedte en velment advarsel »mod Anvendelsen af Halvblodskvæg, især til Avl«, som det forsigtigt formuleredes.

Nok så vigtigt var det, at debatten gav anledning til nedsættelsen af et udvalg bestående af Buus, Branth og Mourier-Petersen, der fik til opgave at se nærmere på reglerne for præmieuddelingen ved lokal skuerne. Delegeretmødets debat havde i denne som i tilsvarende sager været temmelig springende og var kommet vidt omkring. De delegeredes talelyst lod sig ikke altid bemestre, og ofte druknede principielle spørgsmål i et hav af detaljer. Belært heraf og tilskyndet af fællesforeningens bestyrelse kom Buus og konsorter nu ind på den tanke, at oprette et fast dyrskueudvalg. Til delegeretmødet 1881 forelå da et fuldt færdigt forslag, som udpegede tre felter for det påtænkte udvalgs virksomhed: 1) fællesforeningens egne dyrskuer, 2)

Erfaren mand er god at gæste. En kvægavlkonsulent fremviser koens fortrin og mangler for en skare landmænd af alle aldre. Foto fra 1950'erne.

landboforeningernes lokalskuer og 3) en almindelig virksomhed til husdyravlens fremme.²² Grundsynspunktet bag forslaget var, at man måtte dyrskueinstitutionens og husdyravlens mange tilfældigheder til livs og i stedet skabe enighed om målsætningen og sammenhæng i indsatsen. Til dén ende foreslog Mourier-Petersen, at der ved delegeretmødet – før man skred til oprettelsen af udvalget – forhandlede om, hvorledes lokalforeningerne kunne virke for husdyravlens fremme på en mere rationel og ensartet måde. Mourier-Petersens klare blik for nødvendigheden af »at have baglandet med« afstedkom da et forslag til udtalelse fra delegeretmødet, hvori forsamlingen udtalte sin fulde sympati for tre-mandsudvalgets indstilling og lovede

»Enhver i sin Kreds at arbejde hen til efterhaanden kun at præmiere rene Racer.« Det var dog ikke tilstrækkeligt for syddyrerne, hvorfor slutningsordene ændredes til: »efterhaanden ej at præmiere Blandinger som Tillægsgyr«. Med vedtagelsen af denne udtalelse, der fastslog renavl som det ledende princip, kunne man skride til valg af seks medlemmer til udvalget, der i øvrigt på Branths forslag døbt »Udvalg for husdyravl og husdyrbrug«. Buus, der blev udvalgets første formand, og Branth var naturligvis selvskrevne, ligesom Mourier-Petersen, der sammen med P. Ingwersen, Kirstinelyst, og S. Toft, Louisendal, valgtes i deres egenskab af jyske stutterikommissærer. Udvalgets sjettemand blev Landhusholdningsselskabets husdyr-

brugskonsulent, dyrlæge Peter Jessen, København. Dermed sikredes forbindelsen mellem teori og praksis efter samme model som i fællesforeningens mejeriudvalg, hvor som nævnt Segelcke havde sæde.

Ved delegeretmødet 1888 dukkede sagen om krydsnings- contra renavl op en sidste gang, og atter var det foreningerne i det kvægavlsmæssigt meget blandede Sydjylland, som førte den frem. »Er der Grund til dels i og for sig, dels af Hensyn til den jyske Kvægavl at søge den i det sydvestlige Jylland hjemmehørende Kvægrace bevaret, og hvorledes bør dette ske?«, spurgte Landboforeningen for Ribe Købstad og Omegns formand, N.K. Pedersen.²³ De røde korthornskrydsninger, det såkaldte Ribe-kvæg, havde vist sig mindre fremragende end først antaget. Nu var der problemer med nedarvningsevnen og mælkeydelsen var blevet ringere. Kunne mødet mon hjælpe med råd eller dåd? – «Hvad ville de på den Galej?», spurgte Branth retorisk og tilføjede: »Vi Jyder i det øvrige Jylland kunne have været ligesaa galt farne, om vi havde lyttet til de yndige og lokkende Fløjtetoner om det mageløse ved Krydsningerne.« Hans konklusion, der fik mødets bifald, var ikke uden snert: »Nu vil de Folk have mere Mælk lige som alle andre Steder. Lad os derfor raade dem til at henvende sig der, hvor der er svært rødt Kvæg med megen Mælkeydtyghed. Tag Dyr derfra og hjælp dermed deres Race til Vejrs!« Med denne salut var dommen over den oprindeligt så lovende krydsningsavl i realiteten endeligt afsagt og der skulle gå år og dag, før den påny blev taget op.

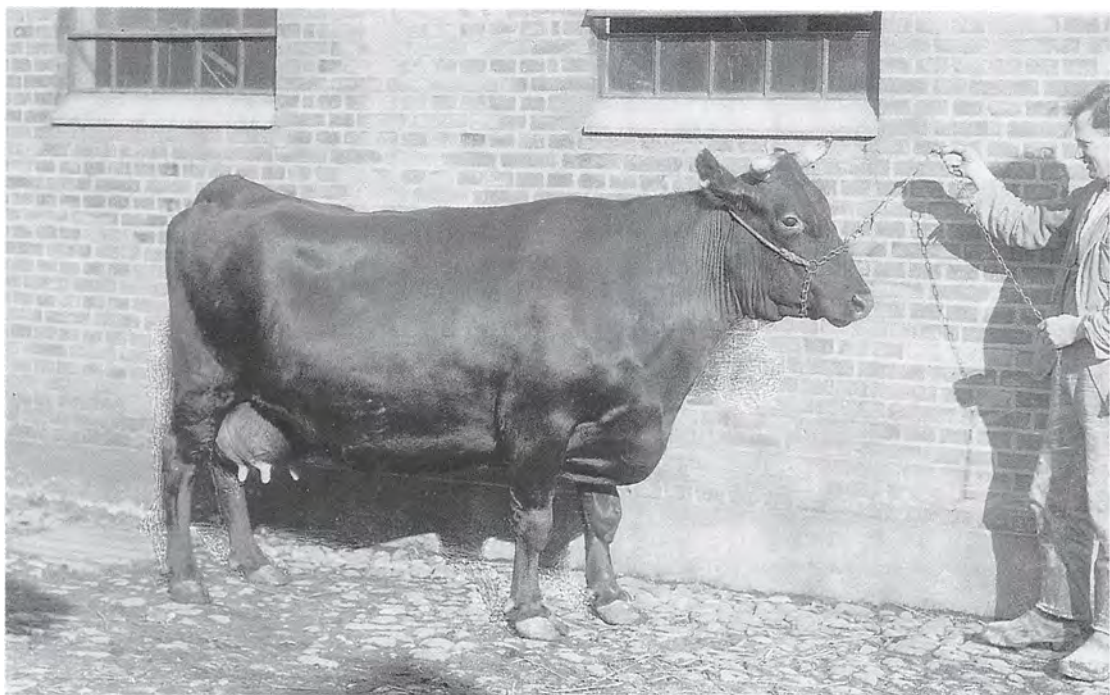
Betegner 1880'erne et afgørende gennembrud for den rationelle og planmæssige kvægavl – stærkt hjulpet på vej af det

tvingende krav om tilvejebringelse af bedre ydende malkeracer – så er det samme ti-år ikke mindre betydningsfuldt for landboforeningernes virksomhed i denne retning. Enkeltmandsinitiativet forsvandt ikke i 1880'erne, for både før og siden bæres kvægavlen i høj grad af førende opdrættere med sans for både detalje og de store linier. Men i de år bliver det systematiske avlsarbejde en sag, som også bredere grupper i landbosamfundet tager del i. Midlet hertil er den organisering – eller med et teknisk udtryk: den institutionalisering – af kvægavlen som landboforeningerne bidrager med dels ved fællesforeningernes oprettelse af husdyrudvalg, dels ved indsatsen for stambogsføringen og siden kvægavlsforeningerne. Dermed skabte fællesskabet sig rammer, der kunne bringe individualisternes fremragende præstationer indenfor hvermands rækkevidde, men – som vi skal se – også tjene som styringsredskaber for fællesskabets opinionsdannere.

Stambogsføring

I ulykkesåret 1864 udkom et lille skrift med den meget lange titel: *Kortfattet Anvisning til en simpel, men nøjagtig Bogføring ved Tillæg af de forskellige Huusdyr og til Indretningen af de herpaa grundede, for ethvert Opdræt nødvendige Stamtafler*. Forfatteren var én af pionererne i arbejdet med at introducere anglerkvæget i Danmark, Gunderslevholm-stammens grundlægger, J.B.H. Andersen. Som en patriotisk gestus, men også for at skabe opmærksomhed om den lille bog, skænkede overskuddet ved salget til de udstillinger, der blev afholdt flere steder på Sjæl-

Ko »nr. 16 Hellerup«, Statens Forsøgsgård i Hillerød. Billedet er fra 1931. Hellerupstammen kom fra herregården Hellerup under godset Ravnholt på Fyn, hvor forpagter Rasmus Kattrup ydede et stort pionerarbejde for RDM-avlen.

land til fordel for krigens sårede og de faldnes efterladte.

Jens Banzon Hee Andersen (1820–92) var søn af en fynsk forpagter. Efter fire år som landvæsenselev på Brobygård blev han som bare tyveårig forvalter på Frederiksgave ved Assens. I 1843 kom han til Carl Neergaards Gunderslevholm ved Næstved, hvor han i otte år beklædte en stilling som avlsforvalter. 1851 overtog han gården i forpagtning og drev den sammen med hovedgården Broksø i de næste knapt 30 år. Andersens virke som kvægopdrætter blev betydeligt. Foruden indsatsen for forbedringen af det sjællandske kvæg blev han den, der med stor iver introducerede den nu forladte *spejllære* ved be-

dømmelsen af malkekvæget. Hertil kom hans utrættelige arbejde som foredragsholder i landboforeningerne, dommer ved landmandsforsamlinger og dyrskuer, affattelse af dyrskuereregler og talrige bidrag til landbrugspressen. Som organisationsmand var Andersen i mere end en menneskealder en ildsjæl i Sorø Amts landøkonomiske Selskabs kvægavlsarbejde. Fra 1861 til sin død sad han i Landhusholdningsselskabets kommission og bestyrelsesråd, og i 1879–80 var han særdeles aktiv for oprettelsen af den sjællandske fællesforening, hvis første sekretær han i øvrigt blev 1880–92.

Skønt Andersens lille 1864-skrift blev pænt modtaget, så er det svært at afgøre,

hvor stor udbredelse de deri nedlagte principper fik. Selv så han ganske optimistisk derpå,²⁴ og de senere trykte stambøger viser, at mange førende avlere er begyndt at føre bog over deres besætninger fra omkring 1860. Der var da tale om *privat stambogsføring*, som mere havde til formål at hjælpe den enkelte opdrætter med at holde styr på besætningens indbyrdes slægtskabsforhold end at virke som en generel avlsfremmende foranstaltning i husdyrbruget.

Den første spæde begyndelse til en *offentlig stambogsføring* i Danmark hører det næste ti-år til, og vi skal frem til 1880'erne, før de første trykte stambøger udgives herhjemme. Målt med europæiske alen er det forholdsvis sent. Første bind af den engelske korthornsstambog udkom allerede i 1822, mens den franske og den tyske stambogsføring for kvæg påbegyndtes i henholdsvis 1855 og 1864. Hvor arbejdet andre steder udførtes af særlige stambogsselskaber eller raceforeninger, der varetoges det i Danmark af landboforeningerne.

Stambogsføring var en opgave, der krævede både organisation og ressourcer, og det er da også karakteristisk at arbejdet herhjemme måtte afvente etableringen af fællesforeningerne. For disse blev det til gengæld den første større opgave, man optog. Allerede i 1875 nedsatte Foreningen af jydsk Landboforeninger et stambogsudvalg, der straks gik i gang med at indhente oplysninger om, hvordan arbejdet var blevet grebet an udenfor landets grænser. Sagens vigtighed afspejler sig i valget af udvalgsmedlemmer, der udelukkende talte folk fra foreningens første geled. Som formand for stambogsudvalget 1875–81 fun-

gerede således fællesforeningens grundlægger og første formand, forpagter H.P.Heide, og på de menige poster fandt man foreningens næstformand 1872–74, løjtnant Chr. Eckardt, godsejer Arnold Branth, professor Prosch samt fællesforeningens formand 1876–84, kammerherre Sophus Skeel, Birkelse. Året efter indtrådte foreningens senere sekretær, overretssagfører J. Høegh-Guldberg. Hofjærgermester H.Lüttichau, Viskum, der havde været med i stambogsudvalget fra starten, efterfulgte 1881 Heide som dets formand, en post han bevarede, indtil udvalget 1885 sammenlagdes med foreningens husdyrudvalg. 1881 betød i øvrigt en indskrænkning i stambogsudvalgets bemanding, således at det foruden Lüttichau og Høegh-Guldberg nu kun talte Mouriier-Petersen og konsulent Peter Jessen.

Også på Sjælland fremstod stambogssagen som et arbejdsfelt af den allerstørste betydning. Fællesforeningens første bestyrelsesmøde 10.juli 1880 indledtes med udfærdigelsen af en skrivelse til Landhusholdningsselskabet, hvori man orienterede om dannelsen af De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift. Næste punkt på dagsordenen var en indgående drøftelse af, hvorledes en almindelig stambogsføring kunne iværksættes.²⁵ Måske med et sideblik til jyderne nedsatte man straks et stambogsudvalg med fire medlemmer, hvoriblandt J.B.H. Andersen, der agerede som den udfarende kraft, og konsulent Peter Jessen, der kunne øse af sine erfaringer fra det tilsvarende arbejde i Jylland. Kun et halvt år efter forelå et udførligt forslag til regler for stambogsføringen, og ved delegeretmødet i januar 1882 kunne fællesforeningens formand, baron

Tabel 2: Stambøger udgivet af fælleslandboforeningerne 1881–94.

År:	Forfatter:	Titel:	Antal dyr:
<i>Foreningen af jyske Landboforeninger</i>			
1881	J. Høegh-Guldberg	Stambog over Heste og Kvæg af jydsk Race, 1. hæfte	128
1883	J. Høegh-Guldberg	Stambog over Heste og Kvæg af jydsk Race, 2. hæfte	72
1889	S. P. Petersen	Stambog over Tyre af jydsk Race, 1. bind	309
1892	S. P. Petersen	Stambog over Tyre af jydsk Race, 2. bind	271
1894	– og A. Appel	Stambog over Tyre af jydsk Race, 3. bind	253
1892	S. P. Petersen	Stambog over Tyre af Rød dansk Race, hjemmeh. i Jyl.	65
1886	J. Jensen	Stambog over Hingste af jydsk Race, 1. bind	400
1888	J. Jensen	Stambog over Hingste af jydsk Race, 2. bind	57
1890	J. Jensen	Stambog over Hingste af jydsk Race, 3. bind	68
1892	J. Jensen	Stambog over Hingste af jydsk Race, 4. bind	105
1894	J. Jensen	Stambog over Hingste af jydsk Race, 5. bind	73
1891	J. Jensen	Stambog over Hopper af jydsk Race, 1. bind	572
1894	J. Jensen	Stambog over Hopper af jydsk Race, 2. bind	665

Fyns Stifts patriotiske Selskab

1891	H. Sørensen	Stambog over Tyre og Køer af rødt fynsk Malkekvæg	–
------	-------------	---	---

Maribo Amts økonomiske Selskab

1896	A. la Cour	Stambog over Tyre af rødt dansk Malkekvæg i Lolland-Falsters Stift	–
------	------------	---	---

De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift

Stambog over Heste og Kvæg i Sjællands Stift, 4 bind udsendt 1885, 1888, 1890 og 1894

Wedel Wedelsborg, meddele forsamlingen indholdet heraf med den tilføjelse, at bestyrelsen *havde* godkendt forslaget.²⁶

Nu rejste imidlertid det problem sig, at fremkalde anmeldelser til stambøgerne fra opdrætterne i et sådant omfang, at der skabtes basis for en udgivelse af materialet. Både jyderne og sjællænderne kom ind på en ret omstændelig og noget vilkårlig op-

tagelsesprocedure, der indbefattede både dyrenes ejere, dommere, foreningsbestyrelse og stambogsudvalg.²⁷ Ad veje, som vi ikke her behøver at betræde i detaljer, løstes problemerne dog, og i 1881 kunne den første trykte stambog udkomme.

Tabel 2 illustrerer ganske klart den fremtrædende position, jyderne indtog, når det gælder stambøgernes 1. generation.

N.Jensen-Toustrup (1846–1916), landmand og politiker. I henved 30 år repræsenterede han Nyborgkredsen for Venstre som medlem af den moderate gruppe. Fra 1914 og til sin død efter en bilulykke i 1916 var han medlem af Landstinget. I 1909 blev han som den første af gårdmandsstand valgt som formand for De jyske Landboforeninger.

Men den afspejler også den afgørende betydning, man dengang tillagde tyrene i kvægavlslarbejdet. Køernes gæsteoptræden i de første stambøger – med tidstypiske navne som »Bredmås« og »Langpatte« – blev en parentes, for først efter etableringen af ydelseskontrollen fik man midler i hænde til en ordentlig stambogsføring af hundirene. Det kom da til at foregå i omvendt rækkefølge, idet fynboerne udsendte første bind af deres kostambog i 1905, lolland-falstringerne i 1907, sjællænderne i 1908 og jyderne så sent som i 1918.

Den praktiske side af stambogsføringen var en både tidkrævende og besværlig opgave, der i altovervejende grad tilfaldt statskonsulenterne og fællesforeningernes husdyrbrugskonsulenter.²⁸ Ikke så få af de dyr, der senere fandt vej til stambogen, kunne takke en opmærksom konsulent for optagelsen. Langt fra altid var ejernes initiativ en given sag, og da måtte stambogsføreren selv eller en betroet hjælper i marken for at skaffe de fornødne oplysninger om eksteriør, afstamning, præmiering og tillæg. Imidlertid var problemet jo dette, at udbrede forståelsen for stambogsføringens principper og hele idé. For flertallet af husdyrbrugere var det nok forbundet med en vis ære, at få optaget et dyr i stambogen, og muligt forøgede det også tillæggets værdi ved salg. Men stambogsføringens afgørende fordel lå et helt andet sted, nemlig i den konstante og nøjagtige registrering af dyrenes egenskaber, som de udviklede sig gennem flere husdyrgenerationer. Kun derved kunne man nærme sig en forestilling om de attråede egenskabers arvelighed – og dermed om det enkelte dyrs avlsværdi. At det i de første år var svært at vinde forståelse for denne tankegang, dokumenterer mere end ét stambogsforord.²⁹

1894 kom til at danne afslutningen på stambogssagens første epoke. Året forinden var Statsdyrskuekommissionen barslet med et forslag om, at staten – og det ville vel sige kommissionen selv – overtog stambogsføringen. I en henvendelse til fællesforeningerne af 27.juli 1893 anerkendte kommissionen »det betydelige og meget meget betydende Arbejde«, der var udført af disse, men mente nu tiden inde til, at sagen fik et officielt stempel og at optagelsesprocedurerne kom i faste rammer. Stambogssagen risikerede standsning

Præsten og digteren Steen Steensen Blicher udfoldede også en større virksomhed som landøkonomisk skribent, bl.a. skrev han en amtsbeskrivelse over Viborg amt.

»ved Forhold, som for Tiden ikke kunne overses«, lød det med slet skjult mistillid til fællesforeningernes fremtidsmuligheder. Forinden man foretog sig yderligere, ønskede man dog en udtalelse i spørgsmålet.³⁰

Både fra Jylland og Sjælland kom et blankt afslag. Jydernes debat indskrænkede sig til tre korte indlæg efterfulgt af en afvisende resolution. Harald Branth og et af fællesforeningens nyvalgte bestyrelsesmedlemmer, gårdejer Niels Jensen, Tustrup, nærrede ikke den fjerneste betænkelighed ved fællesforeningernes fremtid og frabad sig meget den »Centralisation«, der lå i forslaget. Mourier-Petersen forsøgte at

glatte ud: forslaget måtte ikke forstås derhen, at man var misfornøjet med den måde, hvorpå stambøgerne hidtil var blevet ført; man ville blot give arbejdet en mere fast fod at stå på.³¹ Sjællænderne lod sagen passere fællesforeningens stambogsudvalg, der konkluderede, at en forandring i stambogsførelsen var ønskelig. Staten burde bære alle udgifterne og stå inde for stambøgernes lødighed, men i øvrigt overlade regelsætningen for dyrenes optagelse, bedømmelse m.v. til landboforeningerne.³²

Det endte nu alligevel med en betydelig centralisering af stambogsarbejdet, men det skete da på en måde, som er såre karakteristisk for det danske landbrugs organisationshistorie: i fuld erkendelse af fordelene ved en landsdækkende *racestambogsføring* og manglerne ved de provinsielle stambøger, som de hidtil havde været ført, overdrog fællesforeningerne arbejdet til De samvirkende danske Landboforeningers Forretningsudvalg. Blev stambogssagen ikke den direkte anledning til oprettelsen af forretningsudvalget 1893, så blev den dog snart – allerede året efter – udvalgets første væsentlige indsats på det landbrugsfaglige område.³³

Kvægavlsforeninger

Da forpagter J.M. Friis og justitsråd Frants Hvass uafhængigt af hinanden startede agitationen for oprettelsen af kvægavlsforeninger i 1884, pustede de nyt liv i en gammel tradition.³⁴ Fælles tyrehold var ingenlunde ukendt, og allerede St. Steensen Blicher havde i sin beskrivelse af Viborg amt fra 1839 været inde på den tanke, at kvægavlen kunne forbedres ved tættere

Tyren »Mejlgaard Hertug«, født 1916 på Mejlgaard på Djursland blev et år gammel købt af inspektør E. Bilde Jernit og kom hurtigt til at dominere avlen på sin egn. Statskonsulent A. Appels beskrev tyren således: »Meget betydelig, velbygget, smuk, bred og dyb Tyr med fortrinligt Racepræg.«

samvirken bønderne imellem. Han forestillede sig dels at man overlod det til de landøkonomiske foreninger at udpege avlsdyrene, dels at naboer sluttede sig sammen i opdrætterforeninger, hvor bønderne for en moderat betaling kunne få løbet deres køer mod at beholde kviekalvene som tillægsdyr.³⁵

Længe før Blicher skrev, havde tyrehold været en fællesopgave, hvad mange landsbyvedtægter vidner om. Dengang var formålet dog først og fremmest en simpel opformering af kvægbestanden, og først fra midten af 1800-tallet finder vi sammenlutninger med et specifikt avlsforbedrende sigte. Der var da tale om småforeninger, hvor et lille antal gårdmænd gik sammen – ofte på aktie- eller interessentbasis – om købet af en særlig god tyr, som derefter stilledes til rådighed for ejernes såvel som naboernes køer, i sidstnævnte tilfælde mod betaling. Ét blandt mange eksempler er det bekendte *Selskabet Taurus for Renavl af jydsk Hornkvæg*, der stiftedes 1874 af en halv snes gårdmænd på

Århuseggen. Selv om selskabet kun bestod i et par år, så er det et godt udtryk for værdien af dets systematiske indsats, at Taurustyrenes indflydelse kunne spores i hele Østjylland i adskillige år derefter.³⁶

Også landboforeningerne var engageret i tyreholdet længe før kvægavlsforeningerne kom på dagsordenen. Med forskelligt held havde man allerede fra 1840'erne optaget indkøb af gode tyre til udstationering og/eller bortauktionering blandt medlemmerne. I 1847 købte Ålborg Amts Landboforening således for første gang syv tyre af jysk race i Vestjylland og udstationerede dem i amtet.³⁷ Den omfattende § 3 i Svendborg Amts landøkonomiske Selskabs første love 1857 stillede i udsigt, at selskabet ville »virke for, at udmærkede Hingste og andre Handyr anbringes til Afbenyttelse paa saadanne Steder, hvor de maa antages fortrinnsvis at kunne gavne« samt besørge indkøb og bortsalg af gode tillægsdyr. Begge dele gik det dog trægt med. I selskabets fjerde leveår påbegyndtes indførslen og bortsalget

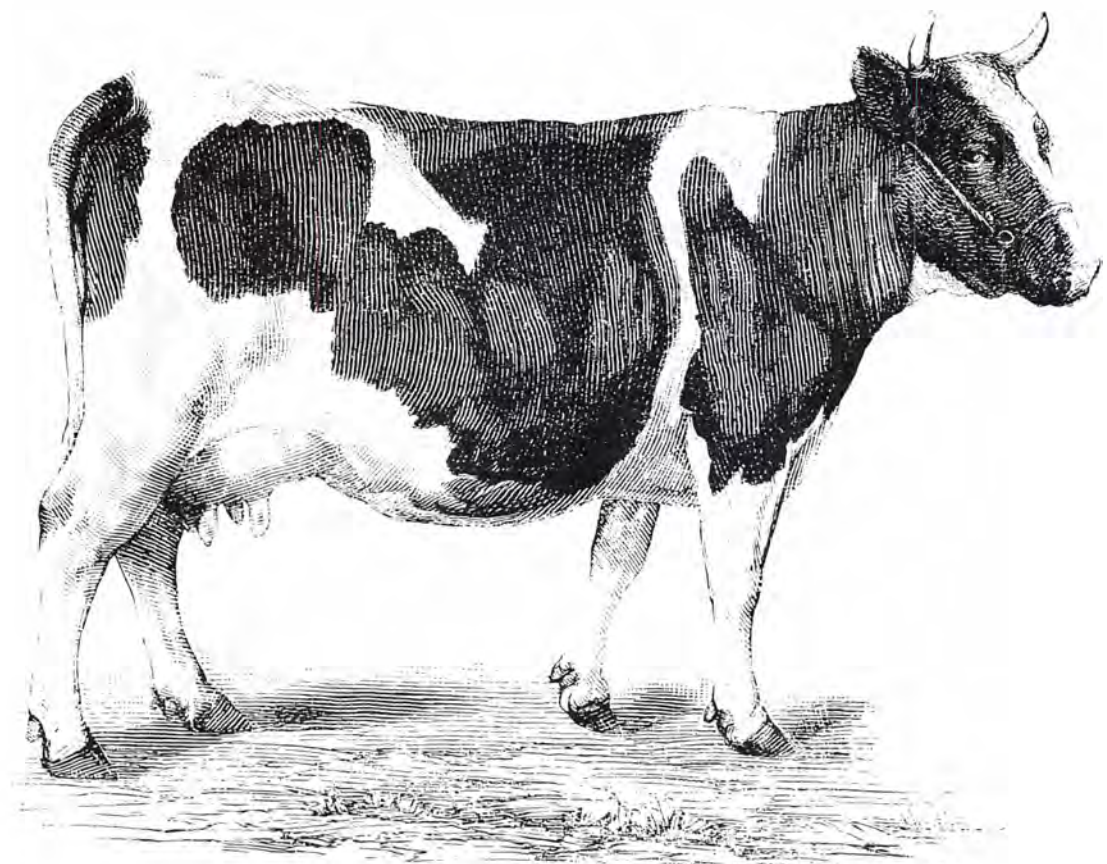
af anglerkvæg, og i løbet af de elleve år, denne virksomhed stod på, omsattes 120 tyre, køer og kvier. Denne beherskede succes modsvarede imidlertid af et klokkerent nederlag: da selskabet i 1870 lod udstationere en smuk anglertyr i Ellerup, blev den kun benyttet af fem medlemmer. En flytning af tyren til Lundby gjorde kun ondt værre, og samme efterår måtte den afhændes ved auktion.³⁸

Vurderet under ét var resultaterne af landboforeningernes virksomhed til fremme af et godt tyrehold meget svingende fra egn til egn. Enkelte steder bed udstationeringen sig fast som et virksomt middel lige frem til det tidspunkt i 1880'erne, hvor kvægavlsforeningerne sætter nye normer for arbejdet. Men det var snarere undtagelsen end reglen. Omvendt høstede mange lokalforeninger så gode erfaringer med auktionerne, at de senere dannede grundlag for etableringen af faste, foreningsledede husdyrauktioner eller markeder.

Heller ikke en helt selvstændig organisering af kvægavlsarbejdet var landboforeningerne fremmed. Til både det sjællandske og jyske delegeretmøde 1884 fremlagde Peter Jessen som medlem af begge fællesforeningers husdyrudvalg et omfattende, ja, næsten visionært forslag om foranstaltninger til fremme af både kvægavl og kvægbrug.³⁹ Hvad det første angik, så Jessen gerne oprettet en »Forening til Kvægavlens Fremme« som en selvstændig afdeling under fællesforeningernes bestyrelse. Heri kunne indtræde de landboforeningsmedlemmer, som kunne tiltræde den nye forenings formål: »at fremme Kvægavlen ved et kyndigt Udvalg af Tillægsdyr, ved Førelse af en Stambog over disse Dyr, ved at søge at skaffe gode

Tillægsdyr, særlig Tyre, hvor disse tiltrænges, samt ved i øvrigt at yde Medlemmerne Raad og Vejledning.« Foreningens område skulle inddeles i kredse af passende størrelse og der skulle ansættes en lønnet, sagkyndig forretningsfører (konsulent). Endelig forpligtede medlemmerne sig til at lade dyrene efterse én gang årligt og kun anvende de således godkendte (kårede) dyr til avl. Hvad kvægbruget angik, foreslog Jessen som den første præmiering af hele kvæghold indført. – Forslagene kom aldrig til realitetsbehandling. På grund af sygdom var Jessen afskåret fra at give møde på delegeretmøderne 1884, og da sagen blev taget op det følgende år, var han død. I erkendelse af den betydning, Jessens person ville have haft for planernes heldige gennemførelse, besluttedes det da at stille dem i bero indtil videre.

De private aktieforeninger og landboforeningernes udstationering og bortauktionering af tyre blev således det fundament, 1880'ernes kvægavlsforeninger rejstes på. Friis og Hvass' pionérgerning lå ikke i deres erkendelse af opgaven: at kvæget skulle forbedres; ejheller i deres bud på midlet: at det skulle ske ved samarbejde – for derom var stort set alle enige. Ny-skabelsen var det synspunkt, at fremskridtene i kvægavlen måtte forceres frem »nedfra«, altså tage udgangspunkt i den enkelte gårdmands nok så kontante interesse i at forbedre sin *egen* besætning. Og i dén sammenhæng var det – som Friis og Hvass så det – ikke stambogsføringen, men de små kvægavlsforeninger, hvor en halv snes gårdejere slog sig sammen i et andelslignende forhold om købet og opstaldningen af en god tyr, der var den hurtigste og sikreste vej til målet. At arbejdet i hidtil uset omfang kom til at inddrage også den

Stamko Nr. 79 på Sønder Elkjær. Ugeskrift for Landmænd skrev i 1892 flg.: »Det vil fremgå af billedet, ... at saavel Størrelsen (Vægten er 1120 Pd.) Dybden, Bredden som den gode harmoniske Bygning ere fastholdte i Besætningen, trods Malkemængdens sterke Stigning.«

jævne gårdmand i et organisatorisk fællesskab, skyldtes ikke, at pionérerne nærede særlig tiltro til de små og mellemstore gårdbrugere. Faktisk gav Friis flere gange udtryk for, at han ikke troede bønderne i stand til at forstå blot hovedlinierne i et landøkonomisk foredrag.⁴⁰ På sæt og vis blev denne ringe vurdering af gårdmændenes evner dog en spore til indsats, for den førte til, at Friis og Hvass fra 1884 og ti-året ud rejste landet tyndt. Først personligt, men siden bistået af fællesforeningernes nye husdyrbrugskonsulenter, redegjorde de ved utallige møder for kvægavlsforeningstanken, ligesom de gav gode, ofte ret håndfaste råd om, hvorledes man greb sagen an. Stærkt hjulpet på vej af landbrugets afsætningsituation – som jo i disse år tilsagde en større vægtning af den animalske produktion – gav agitationen snart resultater, der ikke var til at komme uden om.

Specielt i de første år var de mange nye kvægavlsforeninger dog meget ujævnt fordelt. En opgørelse, der fremlagdes til det jyske delegeretmøde 1888, angiver følgende foreningstal for de jyske amter: Hjørring 8, Ålborg 3, Thisted 2, Viborg 0, Randers 27, Århus 23, Ringkøbing 4, Vejle 10 og Ribe 4.⁴¹ Ikke for ingenting var østjydernes position så dominerende. Gennem årtier havde Østjylland – og da især området omkring Århus og Randers – været førende i kvægavlen. Det var her principperne om renavl først slog igennem. Og det var her man skabte de første fællesdyrskuer, hvor kun renracede dyr kunne præmieres. Foreningstraditionen var veludviklet, og som tidligere påvist er det netop her, man ti år senere finder de lokale landboforeningers højeste medlemsprocenter.⁴² Stærkt medvirkende til kvægavls-

foreningernes hastige gennembrud i Østjylland var selvsagt endelig det forhold, at bevægelsens ledende skikkelse, Frants Hvass, var hjemmehørende her. Som ejer først af Frederiksdal og siden Rolighed i nærheden af Randers var han et fremtrædende medlem af Randers Amtshusholdningsselskab, hvis formand han i øvrigt blev 1887.

Billedet er det samme på Sjælland, hvor Præstø amt var den fremskredne kvægavls kerneland. Efter dannelsen af den første kvægavlsforening (på Sjælland oprindeligt benævnt tyreholdsforening) i Roholte sogn ved Faxe 1884 tilkom yderligere 14 lignende foreninger indenfor de næste to år – alle på foranledning af J.M. Friis, der var ejer af Lindersvold lidt udenfor Roholte og tillige formand for Præstø Amts Landboforening gennem flere år.

Som årene gik, viste kvægavlsforeningerne sig som en såre heldig foranstaltning, der var stærkt medvirkende til den hastige udbredelse af gode avlsegenskaber, der fandt sted i 1890'erne og de næstfølgende årtier. At det skulle gå sådan, kunne man imidlertid ikke vide allerede i 1880'erne, og man sporer da også i begyndelsen en vis usikkerhed i landboforeningerne overfor de nye foreningsdannelser. Her havde man lagt de største kræfter i andre projekter – med stambogsføringen som flagskibet og udpegningen af avlscentre som en endnu ret løs tanke. Hvad det sidstnævnte, avlscentrene, angik, var man i Jylland dog ikke kommet stort videre end til 1880-delegeretmødets forslag om oprettelse af forsøgsgårde. På Sjælland havde sagen derimod nydt fremme. Delegeretmødet 1884 vedtog således at oprette en sammenslutning med det formål at samle en stambesætning, der skulle virke som

Veterinær B. Bang (1848–1932) var ikke alene i Danmark en ledende autoritet på sit område men også i udlandet, idet en række af hans klassiske arbejder blev optrykt i udenlandske veterinærfagskrifter.

avlscenter for den sjællandske kvægavl.⁴³ Af økonomiske grunde var vedtagelsen på det nærmeste uigennemførlig, men da lensgreve Moltke, Bregentved, stødte til med et tilbud om forpagtning af gården Turebylille og et årligt tilskud på 2.000 kr., lykkedes det alligevel at bringe den til udførelse allerede det følgende forår. Projektet blev ingen succes. Kalvekastning og stivsyge florerede i den sammenbragte besætning, flere køer viste sig ufrugtbare og kalvedødeligheden var stor. Tretten år senere, i 1898, indstilledes arbejdet. Noget godt havde Turebylille dog frembragt, idet besætningen 1891–98 havde været vært for

Bernhard Bangs tuberkulinforsøg og således bidraget væsentligt til bekæmpelsen af kvægtuberkulosen.⁴⁴

Kvægavlsforeningerne kom til at optage ganske meget af landboforeningernes tid og interesse i sidste halvdel af 1880'erne. Havde man ikke selv forstret idéen, så erkendte man dog snart de muligheder, der lå i det Friis/Hvass'ske koncept. Hvad det nu gjaldt, var derfor at få styr på de mange små kvægavlsforeninger, så det sikredes, at de alle trak i samme gunstige retning. Tager vi endnu engang den jyske fællesforening som eksempel, så fremgår det af delegeretmødeberetningerne, at man satte temmelig mange ressourcer ind herpå. I begyndelsen kneb det dog. Allerede i 1885 havde Mourier-Petersen fastslået, at tyreholdsforeningerne nu stod på dagsordenen landet over og at der ikke fandtes noget vigtigere for kvægavlen. På formanden, kammerherre Chr. Lüttichaus forslag vedtog man da at henstille til foreningens husdyrvalg, at det arbejdede »hen paa at faa Tyreforeningerne satte i gang«.⁴⁵ To år senere var udvalget kommet så vidt, at der var udarbejdet et forslag til standardvedtægter for »Foreningen til Kvægavlens Forbedring i N.N. Sogn«. Ret meget længere var det ikke muligt at nå, mente udvalgets formand, Harald Branth. Det var mangel på gode tyre, man savnede stærkt en konsulent, der kunne hellige sig opgaven helt og fuldt, og udvalget havde for få midler til rådighed.⁴⁶ Hertil bad delegeretmødet udvalget fortsætte den betrædte vej. Man så med sympati på ønsket om en konsulent, men fandt ingen vej gennem finansieringsproblemet.

Ved delegeretmødet 1888 var situationen lysnet betydeligt. Den nye husdyrlav af 1887 sikrede betydelige bevillinger til

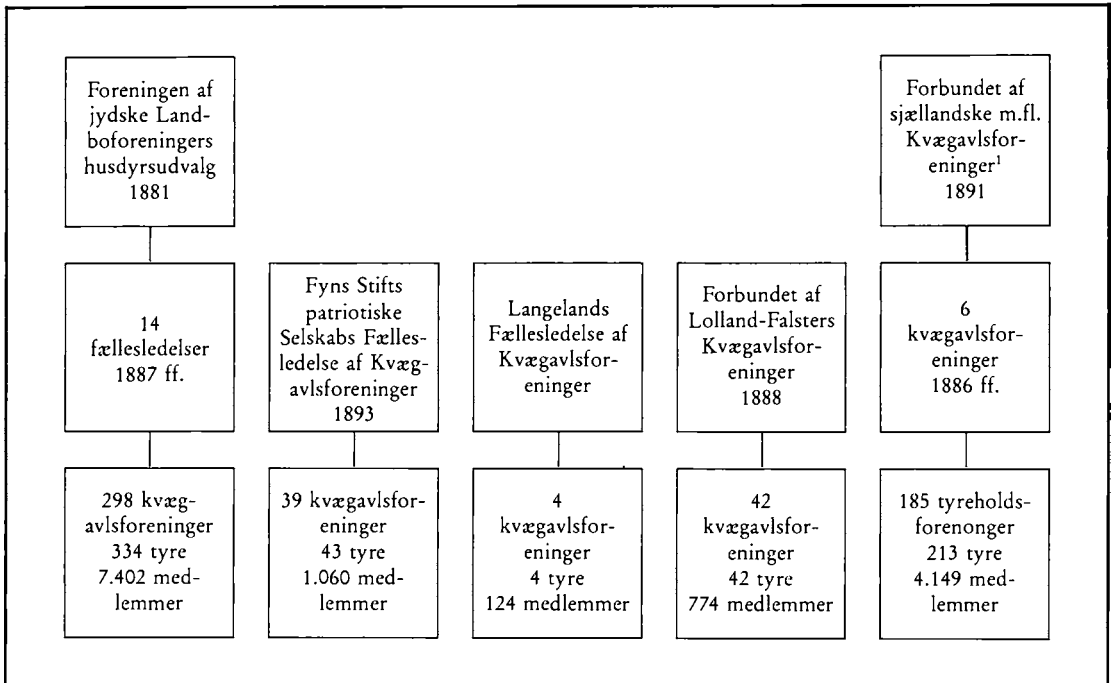
RDM-besætningen på Kollekolle ved Furesøen var i 66 år (1900–66) en af de førende i landet. Tyren »Højvig 136« rangerede næsten på højde med »Højager Nakke« men fik et langt større afkom, da den blev en af de første tyre, der medvirkede i arbejdet med kunstig sædooverføring. Billedet er fra 1954.

anden landøkonomisk virksomhed – herunder avlsforeninger – end dyrskuepræmiering. Derved havde den jyske fællesforening fået mulighed for at ansætte forstander S.P. Petersen, Klank, som foreningens første husdyrbrugskonsulent. Da det samtidig lykkedes at formå Hvass til at indtræde i husdyrudvalget som repræsentant for kvægavlsforeningerne, var der skabt det grundlag, som manglede året forinden. Man kunne nu gå over til problemets andet led – organiseringen af de lokale kvægavlsforeninger – og til den ende var J.M. Friis indbudt som foredragsholder. Baseret på de sjællandske erfaringer, hvorefter tyreholdsforeningerne var ved at blive samlet i amtsvise fællesledelser, foreslog han nu jyderne at gøre det samme.⁴⁷ Fordelene herved var indlysende, mente han. Man kunne undgå at gentage

hinandens fejl, gode avlsdyr kunne nemmere udveksles foreningerne imellem og fordelingen af statstilskud skete mest retfærdigt, hvis man havde en fællesledelse som mellemlid. Samtidig var det »aldeles Nødvendigt, at der arbejdes efter et og det samme ledende Princip i hele Provinsen«, og derfor måtte fællesledelserne samles i »den store jyske Kvægavlsforening«.

Disse tanker fandt nok forståelse blandt de jyske delegerede, men man kviede sig dog ved at gå for voldsomt til værks. Kammerherre Lüttichau udtrykte hovedparten af mødedeltagernes mening, da han fastslog sin tilslutning til bestræbelserne på at organisere kvægavlsforeningerne, men samtidig mente at tjene sagen bedst ved at holde fællesforeningen udenfor. Samlingen burde ikke komme »som en Tvang fra oven, men ... ad ganske naturlig Vej«, lød

Figur 1: Kvægavlsforeningernes organisation 1900

(Kilde: Landøkonomisk Årbog 1900, s. 57–61).

1) Heri indgik også Bornholms Amts Kvægavlsforening (opr. 1892), der repræsenterede 22 tyreholdsforeninger med 33 tyre og 492 medlemmer.

det. Heri var kun Hvass uenig, idet han henviste til den aktive rolle hans egen forening, Randers Amtshusholdningsselskab, havde spillet. Her var nu 32 foreninger dannet, og alle stod i rapport til selskabet.

Delegeretmødets beslutning stod dog fast, og det er formentlig den væsentligste grund til, at *Forbundet af sjællandske m.fl. Kvægavlsforeninger* (oprettet 1891) aldrig fik et modstykke i det jyske. Her blev man stående ved fællesledelser, der indenfor amtsgrænserne virkede i nært samarbejde med de stedlige landboforeninger. Set i bakspejlet var denne løsning ikke helt ringe, for i den udstrækning kvægavlsfor-

eningerne og siden fællesledelserne fandt behov for samarbejde, kom det da til at gå via den jyske fællesforenings husdyrvalg. Og med Frants Hvass placeret her, fik arbejdet ikke lov til at dø ud.

På de næste mange delegeretmøder i den jyske fællesforening aflagde Hvass – eller S.P. Petersen i hans sted – årligt beretning om de bestræbelser, husdyrvalget havde udfoldet. Beretningerne dokumenterer, at Hvass og konsorter trods 1888-mødets beslutning gik overordentligt aktivt til værks. Sidst på året 1888 udsendte udvalget således et cirkulære til de lokale landboforeninger, hvori man foreslog dem

at virke for, at kvægavlsforeningerne i hver enkelt lokalforenings kreds indordnedes under en fællesledelse og for, at nye kvægavlsforeninger blev oprettet. Med cirkulæret fulgte et eksemplar af forslaget til standardvedtægter, udkast til love for fællesledelsen samt skemaer til årlig indberetning om avlsforeningernes virksomhed. Ved delegeretmøde 1889 kunne Hvass gøre status.⁴⁸ På cirkulæret såvel som på en fornyet henvendelse til lokalforeningerne i begyndelsen af 1889 var der kun indkommet ganske få svar. De viste, at organiseringen af kvægavlsforeningerne havde bidt sig fast – men hidtil kun i Østjylland. En opgørelse registrerede fire fællesledelser, der samlede i alt 80 kvægavlsforeninger. Med foreningstallet i parentes var det Randers Amt (50), Silkeborg-Lyngård-

Hids Herreder (14), Århus Amt (11) og Kolding Omegns Landboforenings fællesledelse (5). At Randers amt kom ind på en førsteplads med Amtshusholdningsselskabet som den altsamlende faktor, kan som sagt ikke undre. I modsætning hertil var der i Århus amt virkelig tale om »fællesledelse«, idet seks landboforeninger var gået sammen om opgaven. I Koldingforeningen, der som Randers Amtshusholdningsselskab havde mod på at klare sagen selv, var landbrugskandidat Frederik Hansen, Askov, primus motor. Endelig havde den uventet gunstige udvikling på Silkeborg-kanten sin eneste forklaring i den iver, hvormed den lokale formand for Silkeborg-Lyngård-Hids Herreders Landboforening, proprietær H.I. Hansen, Marsvinslund ved Kjellerup, havde taget sagen

Landboforeningen Frijsenborg-Faurskov Birkes Landboforening foretog i 1898 en rejse til Askov. Her blev de vist rundt af forsøgsleder Fr. Hansen, Askov (stående i anden række som nr. seks fra venstre), tidens førende ekspert for sandagerbrugets område.

Carl Bech (1847–1920) godsejer og organisationsleder. Ud over at drive sin gård Engelsholm ved Vejle på mønstergyldig vis, deltog han i det offentlige liv gennem en række tillidshverv. I tiden 1893–1909 var han formand for De jyske Landboforeninger, hvorefter han til 1912 var direktør for Hedeselskabet. Han var de runde meningers, ikke standpunkternes mand.

op. De 14 avlsforeninger med tilhørende fællesledelse var hans værk, hvilket meget præcist illustrerer, hvor langt det var muligt at nå – om ellers man kunne finde en lokal foregangsmand at knytte an til.

I et betydeligt omfang synes dette sidste at være lykkedes for udvalget i det næste virksomhedsår. Ved delegeretmødet 1890 kunne Hvass da meddele, at antallet af fællesledelser nu var nået op på 8 med 168 kvægavlsforeninger som medlemmer.⁴⁹

Foruden de allerede nævnte var tilkommet Horsens-Skanderborg Fællesledelse, der repræsenterede 5 landbo- og 24 kvægavlsforeninger, Viborg Amts landøkonomiske Forenings og Salling Landboforenings fællesledelse med henholdsvis 6 og 3 avlsforeninger samt Vejle Amts nordre kreds, hvor 3 stedlige landboforeninger udøvede fællesledelse for 11 kvægavlsforeninger. Randers amt var stadig foregangslandet. Her var kvægavlsforeningernes antal nu nået op på ikke færre end 76, og man var således tæt på at nå målsætningen: en avlsforening i hvert sogn.

Set fra Hvass' synspunkt var Nord- og Vestjylland problembørnene. I Ringkøbing amt havde man taget tilløb til organisering af kvægavlsforeningerne, men endnu var et resultat ikke nået. Hjørring amts landboforeninger sympatiserede sikkert med tanken, og var det ikke muligt at tage hånd om sagen i fællesskab, kunne dog den største landboforening, Hjørring Amts landøkonomiske Selskab, klare opgaven alene, hvis den ville. Også Ålborg amt burde kunne udrette noget, mente Hvass, »thi Amtets Landboforening raa-der jo omtrent over det hele Amt og er forgrenet ud til alle Kanter; men i dette Amt findes kun 3 [kvægavls] Foreninger, der ikke staar i nogen Rapport til Landboforeningen.«

Hvass kom ikke ind på årsagen til den norrøjske træghed, men det ligger ligefor at antage, at landboforeningerne i Hjørring amt var så medtagede af de foregående års politiske konflikt mellem højre- og venstrefolk,⁵⁰ at et samarbejde i denne størrelsesorden endnu ikke kunne komme på tale. I 1887 havde amtets største landboforening derfor nedsat sit eget kvæg-

Tyreridt var en yndet folkeforlystelse. Efter sigende var det svært at få tyren til at slå over i galop. Scene fra dyrskue i Roskilde 1908.

avlsudvalg i den erklærede hensigt at oprette et net af samarbejdende avlsforeninger.⁵¹ Meget var der dog ikke kommet ud af det, og den fællesledelse, som Hvass efterspurgte, kom først til verden i 1897. Samme år fik også Ålborg amt sin fællesledelse. Når det ikke skete 7–8 år før, havde det sandsynligvis sammenhæng med det dårlige forhold, der i årene omkring 1890 herskede mellem Ålborg Amts Landboforening og den jyske fællesforening. Henset til sin størrelse mente Ålborg-foreningen sig alt for ringe repræsenteret på fællesforeningens delegeretmøder og i dens styrelse. I årene 1876–84 havde foreningens formand, kammerherre Sophus

Skeel, Birkelse, som nævnt tillige beklædt formandsposten i fællesforeningen, men denne var nu gået over til Chr. Lüttichau, Tjele. Efter Lüttichaus valg til præsident i Landhusholdningsselskabet 1893 stod fællesforeningens formandsvalg samme år mellem kammerherre Carl Bech, Engesholm ved Vejle, og Ålborg-foreningens formand siden 1888, godsejer Malthe Ahlmann, Langholt.⁵² Med stemmeforholdet 116:112 valgtes Bech, og Ålborg Amts Landboforening måtte renoncere på den formandsplads, men vel egentlig mente at have naturlig adkomst til. Også foreningens repræsentation på delegeretmøderne – hvor man kun måtte stille med 3 af de

På mejerimuseet i Hjedding ses (forrest i billedet) en centrifuge drevet af en lodret stående dampmaskine.

omkring 140 delegerede – fandt ålborgenserne problematisk, og i 1891 kom det så vidt, at bestyrelsen besluttede at trække landboforeningen ud af den jyske fællesforening, hvis ikke forholdene ændredes.⁵³ Selv om truslen om udmeldelse aldrig blev bragt til udførelse, så er den dog ganske betegnende for den største jyske landboforenings holdning til fællesforeningen i disse år.

Der var således nok, der kunne begrunde de nørrejske landboforeningers tilbageholdenhed i spørgsmålet om organisering af kvægavlsforeninger. Overfor

de landboforeninger, der endnu intet havde gjort for sagen, måtte Hvass på det omtalte delegeretmøde 1890 da gå mere håndfast til værks. Der var dels den pekuniære betragtning, at statstilskudet til kvægavlens fremme først fremkom, når der fandtes »vel organiserede og ledede kvægavlsforeninger i kredsen.« Ad dén vej tilflød der eksempelvis Randers amt 7–8.000 kr. årligt, og landboforeningerne ville næppe kunne forsvare det, hvis de undlod at skaffe deres kreds sådanne pengefordele. Dernæst – og her vred Hvass armen om på de genstridige – måtte land-

boforeningerne finde sig i, at »Tyngdepunktet flyttes fra Landboforeningerne ud til Avlsforeningerne«, hvis man tillod de sidstnævnte at udvikle sig uafhængigt. Ved ikke at tage sagen op, stod landboforeningerne da i fare for, »at blive indskrænkede til at ordne et Dyrskue, paa hvis Resultat de ikke selv havde udøvet nogen Indflydelse.«⁵⁴

Mælk, mejerier og andelsbevægelse

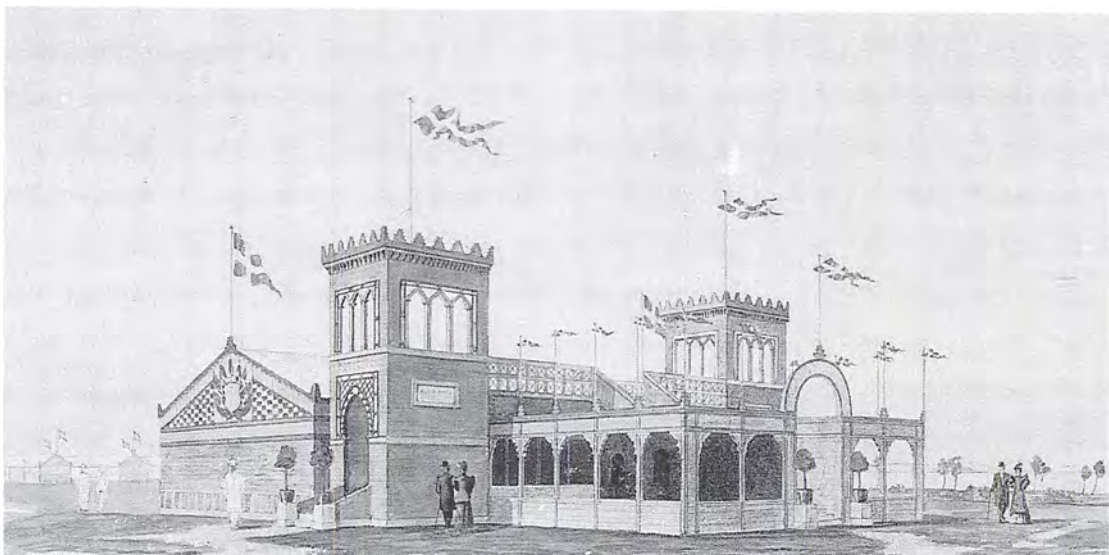
Landboforeningernes indgreb i den udvikling, der førte til etableringen af avlsforeningerne, blev både betragtelig og af varig betydning – og det ikke blot i det jyske tilfælde, som vi her har set nærmere på. Gælder det imidlertid en anden af 1880'ernes nyskabelser: andelsmejerierne, hvis etablering i endnu højere grad hvilede på fællesskabet som kraftressource, så finder vi blandt landboforeningerne ikke den samme markerede vilje til at stille sig i spidsen for fornyelsen. I megen af landboforeningernes egen historieskrivning fremstår landboforeninger og andelsbevægelse ganske vist som to sider af samme sag, men faktisk tyder meget på, at sammenhængen var mere kompliceret end som så – ikke mindst på mejeriområdet, en af andelsorganiseringens første store prøvemarker i Danmark.

Set i et større perspektiv var udviklingen i mejeribrug og i tyreholdet parallel i den forstand, at opgaver, der før var blevet løst individuelt, nu i stadig højere grad overtoges af fællesskabets organisationer. Kvæggets opformering og forædling var som omtalt oprindelig en sag for den enkelte opdrætter. Med de private aktieforeninger som en vigtig, erfaringsdannende

mellemform gled arbejdet siden over på kvægavlsforeningernes hænder. På tilsvarende vis var smørfremstillingen en nok så væsentlig del af næsten enhver gårds daglige virksomhed indtil o. 1860, hvor de første fællesmejerier vinder indpas. Som overgangsform til andelsmejerierne, der ligesom kvægavlsforeningerne bredte sig nærmest eksplosivt fra midten af 1880'erne, er fællesmejerierne ikke uden interesse. Dengang beroede smørproduktionen på en ret omstændelig proces, hvor mælken blev henstillet i lange, fladbundede kar, såkaldte bøtter, eller i dybe vand- eller isafkølede spande. Rummene, hvori dette foregik skulle være lyse, kølige og rene. I sagens natur lod sådanne hjemmemejerier sig kun anstille på de større og helt store landbrug, hvor der fandtes egnede bygninger og et kvæghold af en passende størrelse. Fællesmejerierne kan man da opfatte som de mindre besætningsejeres svar herpå. Trods betegnelsen var der dog ikke meget fællesskab over disse foretagender, for langt de fleste var privatejede og byggede på simpelt opkøb af mælk fra de producenter, der var for små til selv at viderebehandle den efter de nye forskrifter. Når gårdmanden havde afhændet mælken, var han ude af sagaen og for så vidt uden interesse i det videre forløb. Som tidligere bønderne selv, havde også fællesmejerierne vanskeligt ved at opnå en smørkvalitet, der svarede til storbrugenes, og det var baggrunden for en prisnotering som Grosserersocietetets fra 1878, der opererede med fint, henholdsvis godt »herregårdssmør«, »mellemvarer« samt bedste, henholdsvis ringere sorter af »bønder-smør«.⁵⁵

Med smørrets stigende betydning som eksportartikel og de mange mejeriteknolo-

Udstillingsbygning på Jubilæumsdyrskuet i Århus 1897. Her fremvistes kvalitetsprodukter fra landdelens førende mejerier.

giske nybrud i 1800-tallets sidste halvdel blev behandlingen af mælken og afsætningen af smørret snart emner, som kaldte landboforeningerne til indsats. Interessen samlede sig indledningsvis især om formidlingen af forskningsresultater, ikke mindst Segelckes og senere N.J. Fjords.⁵⁶ Snart fik man dog også øjnene op for sagens økonomiske aspekter – sådan som det kom til udtryk i spørgsmålene om smørnoteringen 1884 ff. og margarinelovgivningen 1885–88⁵⁷ – og i det hele taget blev smørret den første vigtige trædesten for landboforeningerne på vejen mod rollen som nutidens moderne interesseorganisation.

Begyndelsen blev gjort med landboforeningernes udstillinger af vintersmør, hvoraf den første afvikledes af Københavns Amts Landboforening i Roskilde 1865. Tre år senere kom jyderne med, og i efteråret 1875 gik Fyens Stifts patriotiske

Selskab i gang med forberedelserne til en smørudstilling i Odense. Oprindeligt var der tale om mindre, lokale udstillinger, men fra midten af 70'erne fik de karakter af landsdelsvise fællesudstillinger (Jylland fra 1874 og Sjælland fra 1878). Udstillingerne havde til formål gennem det udstillede smør og et ofte alsidigt foredragsprogram at sprede oplysning om især fodringsforholdenes betydning og den nyeste mejeriteknik. I sidste halvdel af 1880'erne lå udstillingsvirksomheden stille på Sjælland, og også i Jylland indtræder en pause efter afholdelsen af »Foreningen af jyske Landboforeningers første Mejeriudstilling« i Århus januar 1881. Fra først i 90'erne er man dog i gang igen, nu med store arrangementer, hvor man foruden smør og ost nu også kunne besigtige redskaber, maskiner og forskellige særudstillinger. Den første sjællandske fællesudstilling løb af stabelen i Hillerød 1893, den

første jyske – der altså egentlig var den anden – i Århus 1894. Den lange pause havde utvivlsomt sammenhæng med de organisatoriske forandringer i mejerbruget, hvilket indirekte fremgår af oplysninger om udstillerne. Ved landmandsforsamlingen 1869 i København var der således fremstillet 101 mærker smør, hvoraf 52 stammede fra større gårde, 18 fra gårde med 25–60 køer, 27 fra mindre gårde og 4 fra fællesmejerier. Ved sjællændernes 1893-udstilling stammede det udstillede smør fra 114 andels-, 7 fælles- og 9 herregårdsmejerier samt fra 4 gårde med 10–60 køer og 5 gårde med under 10 køer.

På Sjælland, Lolland-Falster og Fyn blev smørudstillingerne landboforeninger-

nes væsentligste indsats i mejerisammenhæng. Der var altid tale om en art *joint venture*, idet udstillingerne før 1880 normalt arrangeredes i nært samarbejde med smørhandelens grossererere, mens samarbejdspartneren efter 1890 var Dansk Mejeristforening (opr. 1887), senere suppleret med mejeriforeningerne. Dette sidste var også tilfældet i Jylland, men her blev landboforeningernes virke for mejerisagen adskilligt mere omfattende. Baggrunden var en donation fra generalkonsul H. Pontopidan, Hamborg, der i 1875 overlod den jyske fællesforening en aktie på 10.000 kr. i »The Scandinavian Preserved Butter Co.« til fremme af smør- og osteproduktionen i Jylland. Afkastet heraf og midler,

Andelsmejeriet Hjedding omkring 1890. Mejerihåndteringen var åbenbart endnu ikke blevet et mand-domineret erhverv.

der stilledes til rådighed af den århusianske storkøbmand Hans Broge, skabte det økonomiske grundlag for gennemførelse af den tidligere nævnte præmiekonkurrence mellem de bedst anlagte og drevne is- og vandmejerier i Jylland,⁵⁸ men også for at foreningen kunne iværksætte oplæring og undervisning i mejeribrug »for unge, ubemidlede piger«. Arbejdet med den sidste sag blev i øvrigt den præcise anledning til nedsættelsen af det stående mejeriudvalg, der fik Hans Broge som sin første formand og N.P.J. Buus, professor Segelcke, hofjærgermester Fr. Friis, Duelund, og proprietær O. Søltoft, Tyrrestrup, som menige medlemmer. Med baggrund i de pontoppidanske midler, der fikseredes i et særligt legat, blev det udvalgets hovedopgave frem til 1883 at lede uddannelsesvirksomheden, som foruden mejerskerne snart også kom til at omfatte mejeribestyrere, mejerister og medhjælpere.

Der var god efterspørgsel på disse fagfolk, og i 1870'erne og en god del af 80'erne tog adskillige landboforeninger initiativ til ansættelse af rejsemeyersker, der for moderat betaling drog rundt på gårdene og gav anvisning i hjemmemejeri. Mejeristerne gik især til fællesmejerierne, men snart blev også andelsmejerierne stortagere. Med Hjedding Andelsmejeri (opr. 1882) mellem Skjern og Varde som pionéréksempel bredte bevægelsen sig med lynets hast. Allerede året efter var der en halv snes mejerier på andelsbasis i Ribe amt. I 1884 kom turen til Østjylland, hvor Horsens- og Skanderborgegnen gik forrest, og samme år sprang bevægelsen over bælteerne til Sydøstfyn, Stevns og Lolland. Året efter var andelsmejeriernes tal oppe på 74. 1886 kom Nørrejylland og Vestsjælland med, og dermed var vejen banet for

det store gennembrud, der indtraf i de to følgende år. Fra 152 andelsmejerier i 1886 voksede antallet over 310 i 1887 til 558 i 1888, og ved årtiets udgang var man nået op på godt 700.⁵⁹

På det jyske mejeriudvalgs bord havnede de nye andelsmejerier som et af de spørgsmål, der måtte tages stilling til, og det endda på et ret tidligt tidspunkt i forløbet. Anledningen var en forespørgsel rejst af Bølling-Nørre Herreders Landboforening til delegeretmødet 1883: »Vil det være heldigt, at Smørpagningsforretninger træde i stedet for Fællesmejerier?« Tidligere på året havde foreningen haft mejerisagen på dagsordenen, og ved den lejlighed havde man været inde på den tanke, at hjemmemejeriet kunne styrkes ved etablering af fælles smørpagnings. Fællesmejeridrift, herunder de nye andelsforetagender, tog formanden, proprietær Matzen, og flertallet af bestyrelsen afstand fra.⁶⁰ I erkendelse af spørgsmålets vigtighed var der enighed om at forelægge det for den jyske fællesforenings delegeretmøde. Her gav det i første omgang kun anledning til få udtalelser. Et af fællesforeningens bestyrelsesmedlemmer, kommandør H.E. Bluhme, Nørlund, »samstemmede med Forslagsstillerne i, at Fællesmejerierne ere til Skade for Befolkningen«, og professor Segelcke fulgte op med en bemærkning om det ønskelige i, at der ikke oprettedes flere fællesmejerier, men i stedet satsedes på hjemmemejerierne.⁶¹ Derefter blev sagen overdraget mejeriudvalget til overvejelse.

På det følgende års delegeretmøde vendte mejeriudvalgets formand siden 1878, Fr. Friis, i sin beretning tilbage til spørgsmålet og hvad der var gjort ved det.⁶² Sagen var jo, at fremkomsten af cen-

Landbohøjskolens mejeriafdeling, hvor man fremviste en stor samling af mejeriredskaber. Til højre ses en kerneælder, hvis indførelse betød en stor ændring af arbejdsgangen i mejeriet.

trifugen havde banet vejen for fælles behandling af mælken, og strømmen gik så afgjort i retning af fælles- og andelsmejerier, fastslog han. En vurdering af Bølling-Nørre Herreders forslag måtte ses i forhold hertil. Derfor havde udvalget formået landbrugskandidat M.C. Petersen, Ladelundgård, til at gennemføre en undersøgelse af forholdene ved pakkerierne og samtidig gøre sig bekendt med fælles- og andelsmejeriernes virksomhed. I Petersens beretning fandt man nu en meget positiv vurdering af andelsmejerierne og en række stærke forbehold overfor de ganske få igangværende smørpakkerier, det var lyk-

kedes at finde. På den baggrund turde udvalget ikke anbefale Bølling-Nørre Herreders Landboforenings forslag, men indstillede, at der bevilgedes penge til fortsatte undersøgelser. Overfor andelsmejerierne, der »foreløbig bæres oppe af den store Tillid, de nyde rundt om i Landet«, var udvalget ligeså tøvende: »Hvorvidt imidlertid denne øjeblikkelige Stemning er saa absolut rigtig og fordelagtig ligeoverfor en vel udviklet Hjemmemejeri-drift, og hvorvidt de store Forhaabninger, som knytte sig til Fællesmejerivirksomheden, særlig Andelsmejeriernes, virkelig vil vise sig at holde Stik, tør Udvalget ikke

udtale sig om paa Sagens nuværende Standpunkt«, lød det forbeholdent fra Friis. Den afstandtagen overfor M.C. Petersens vurderinger, der ligger i disse ord, blev fulgt til dørs i den efterfølgende diskussion mellem tilhængere og modstandere af fællesbehandling af mælken. Stærkest blandt modstanderne markerede et andet udvalgsmedlem, N.P.J. Buus, sig: Beretningen var blevet offentliggjort af hensyn til beskrivelserne deri, men udvalget var i øvrigt betænkeligt ved de domme, den udtalte om de forskellige mejerisystemer, og havde taget forbehold i så henseende. Tilhængerne på deres side hæftede sig ved andelsmejeriernes fortrin overfor fællesmejerierne, især hvad økonomien angik. Det skyldtes, mente proprietær A. Neergaard, Breinholt, mælken kvalitet, for »i Fællesmejerier er dette en stor Vanskelighed, medens i Andelsmejerier den fælles Dom vil raade Bod derpaa.« Forpagter Winkel fra Vendsyssel var ikke i tvivl om perspektivet og troede, »at Andelsmejerier have en stor Fremtid for sig og kunne have overordentlig Betydning for Landet.« Mere jordnært var Harald Branths synspunkt: »at det paa store Gaarde er vanskeligt at faa Køerne malkede, men forholdsvis let at levere godt Smør, medens det paa smaa Gaarde er let at faa Køerne malkede, [men] vanskeligt at levere godt Smør. Derfor ville de smaa Gaarde staa sig ved at sælge Mælken [til fællesmejeri].«

Til delegeretmødet 1885 fremlagde M.C. Petersen en ny og statistisk bedre underbygget beretning om andelsmejerivirkomheden i Vestjylland.⁶³ Atter var konklusionerne så absolut til gunst for andelsmejerierne. I mejeriudvalget var beretningen blevet udsat for stærk kritik og

Buus havde ment, at den ikke burde trykkes. På delegeretmødet gjorde Fr. Friis det klart, at Petersens betragtninger var hans egne og ikke fremtrådte som udvalgets. Buus fremlagde sine synspunkter efter besøg på 26 fællesmejerier i sommerens løb. Skønt han kunne påpege fejl og mangler i mælken behandling enkelte steder, var det dog ikke tilstrækkeligt til for alvor at rokke ved Petersens undersøgelser. Det indså også Segelcke, der dog ikke ville »indrømme, at Andelsmejerier under alle Forhold have Fortrinet.« Centrifugens fremkomst betød sikkert, at fællesdriften efterhånden kunne konkurrere med hjemmemejeriet, når det gjaldt smørkvalitet. Men da var det muligt, at fællesmejerierne igen ville vinde frem, for »Lederen af et saadant vil arbejde med mere Lyst og Flid for egen end for et Aktieselskabs Regning.« Dertil kom, at andelsmejerierne kun havde bestået i så kort tid, at børnesygdommene endnu knapt havde haft tid til at vise sig. Endelig, mente Segelcke, måtte man påregne afsætningsvanskeligheder, hvis fælles- og andelsmejerierne kastede store mængder af godt smør ud på markedet. Det ville gå som med skummetmælksosten, der var blevet helt usælgelig. Rejstes »der nu Andelsmejerier efter en overvældende Skala, vil det gaa ud over disse Mejerier selv«, lød den professorale argumentation, der ikke tog højde for stigende efterspørgsel, når det gode produkt blev billigere.

Heller ikke ved denne lejlighed nåede delegeretmødet frem til et formuleret synspunkt på andelssamarbejdet. M.C. Petersens beretning efterlod dog det indtryk, at andelsmejerierne var på vej frem. Det samme gjorde docent Fjords epokegørende foredrag – med tilhørende de-

*Koen malkes på marken,
i øvrigt en ret
usædvanlig situation.
Billede fra 1950'erne.*

monstration – om måling af mælkens fedtprocent, der snart gav mejerierne mulighed for at komme snyderiet med mælken til livs gennem individuel afregning og dermed fjerne et af de hårdeste anklagepunkter mod fællesdriften. Skeptikere som Friis, Buus og Segelcke lod sig dog ikke overbevise, og mod sit eget mejeriudvalgs indstilling ville delegeretmødet ikke gå. Overfor den vældige forøgelse i antallet af andelsmejerier i de følgende år forblev svaret derfor et stædigt fastholdt »vent og se«.

Denne tøven i den jyske fællesforening overfor andelsmejerierne kan sikkert et langt stykke ad vejen tilskrives det faktum, at foreningens lederlag endnu i meget vidt omfang udgjordes af storlandbrugere. Det var på deres ejendomme, hjemmemejeriet var nået længst teknisk som kvalitetsmæs-

sigt, og det var »herregårdsmørret« herfra, der opnåede toppriser på eksportmarkedet. I modsætning til gårdbrugerne og de mindre landbrugere havde storbrugerne intet påtrængende behov for at afprøve nye organisationsformer i mejerisammenhæng. Claus Bjørn har da også dokumenteret, at det var gårdmændene og ikke storlandbrugets godsejere, forpagtere og proprietærer, der var ledende i 1880'ernes bevægelse for oprettelse af andelsmejerier.⁶⁴ I gennembrudsåret 1887–88 etableredes 406 mejerier på andelsbasis. For 347 foreligger oplysninger om formændenes sociale herkomst, der fordeler sig således: 19 større landbrugere, 282 gårdbrugere, 8 mindre landbrugere, 28 lærere og 11 i kategorien »andre«. For 91 af de 248 andelsmejerier, der oprettedes alene i 1888, har

Peter Bojsen (1838–1922) landøkonom, skoleleder og politiker. Havde i mange år en bondehøjskole og friseminarium i Gedved ved Horsens. Desuden var han medstifter 1884 af Horsens Landbrugsforening (formand 1884–1901). Initiativtager til det første danske andelssvineslagteri i Horsens (formand 1887–1913) m.v. I perioder var han også medlem af Landstinget.

det været muligt at regne på den samlede bestyrelses sociale sammensætning. Udtrykt i procent er fordelingen således: større landbrugere 1,5%, gårdbrugere 85,0%, mindre landbrugere 9,1%, lærere 1,5% og andre 2,9%.

At det ikke blot var fællesdriften på mejeriområdet, men andelstanken som sådan, landboforeningernes opinionsdannere nærede forbehold imod, illustrerer en anden sag, der bragtes frem til det jyske delegeretmøde 1887. »Hvor vidt bør man arbejde hen til at oprette Andelssvineslag-

terier i Lighed med Andelsmejerier?»⁶⁵ spurgte en af mødets yngste delegerede, den 28-årige gårdejer Anders Nielsen, Svejstrup Østergård ved Alken, der ti år senere skulle fremstå som andelsorganisationens måske vigtigste pionérskikkelse. Baggrunden for spørgsmålet var et fællesmøde mellem bestyrelserne for Høver og Omegns, Solbjerg og Skanderborg Landboforening. Gennem fællesforeningen ønskede man at erfare: 1. hvilke oplysninger, der forelå om anlæggelse af andelssvineslagterier, 2. hvorvidt det var i landmandens interesse at få oprettet sådanne slagterier og 3. om tidspunktet ikke nu var særligt gunstigt henset til den nye told, der fra 1888 skulle lægges på svin til Tyskland?

For de tre foreninger var udviklingen i Horsens utvivlsomt en inspirationskilde af særlig betydning. I 1884 havde de mindre landbrugere her fået valgt et flertal af venstremænd ind i bestyrelsen for den lokale Horsens Landbrugsforening, hvorefter de tilbageværende højremænd havde nedlagt deres mandater og i stedet dannet deres egen forening, Horsens ny Landbrugsselskab.⁶⁶ I landbrugsforeningen var den dynamiske seminarieførstander Peter Bojsen, Gedved, blevet valgt til formand. Den politiske afklaring og den nye bestyrelse befordrede i høj grad foreningens virksomhed. Snart blev en landbrugskonsulent ansat, oprettelsen af tyreholdsforeninger tog fart, og på generalforsamlingen i marts 1887 foreslog Peter Bojsen et svineslagteri oprettet. Ni måneder senere kunne det nye slagteri, der udmærkede sig ved at være landets første på andelsbasis, indvies.

I mellemtiden havde nabolandboforeningerne fulgt projektet med stor interesse, og af Anders Nielsen var den jyske fællesforenings delegeretmøde som nævnt

blevet afkrævet en stillingtagen. Dette sidste kom der nu ikke meget ud af, for fællesforeningens storbrugere var i denne sag præcis så forbeholdne, som de havde været det i diskussionerne om andelsmejerierne. Anders Nielsen var ellers omhyggelig i sin motivering af spørgsmålet: Ved selv at slagte svinene sparede landmændene transportomkostninger og udgifter til vejerpenge. Alene de sidstnævnte, havde Horsens Landbrugsforening regnet ud, kunne over tyve år betale slagteriet. I Nordjylland var der private slagterier, som gav indtil 38% i overskud. Adskilligt tydede altså på, at sådanne slagterier kunne blive indbringende. »Hvis Spørgsmaalet kunde løses som Mejeridriften ved Andelsmejerier, vilde det vist nok være ønskeligt«, mente Anders Nielsen. Som situationen var, gik hovedmassen af svinene til Hamborg, men hvad nu med den nye tyske told?

Flere delegerede kunne nok dele Anders Niensens fortrydelse over vejerpengenes størrelse, og den hamborgske notering fandt man skandaløs. Det afgørende spørgsmål: om landboforeningerne burde gå i brechen for slagterier på andelsbasis, kom kun to talere ind på. »Hvad det gjælder om,« sagde Harald Branth, »er at producere en virkelig god Handelsvare.« Havde man først et godt slagterisvin, kunne dansk flæsk bringes op til højeste pris i England. »Det naa vi ikke ved Andelsslagterierne, og derfor kan Taleren ikke tilraade at gaa den Vej, men [foreslå] at søge at forbedre Svineracen. Dernæst maa vi organisere os Landet over i Svinehandelsforeninger, der kunne beherske Markedet og tvinge Slagterierne til at give den højeste Pris, der kan faas her hjemme.« Heri var forpagter Winkel fra

Vendsyssel ganske enig: »Det er en farlig Historie at etablere Slagterier, der under ugunstige Forhold kunde komme til at ligge med flere Ugers Produktion, hvilket kræver stor Kapital og Fare for Tab.« Nu afsluttede formanden, kammerherre Lütlichau, diskussionen: Bestyrelsen kunne ikke på nuværende tidspunkt afklare spørgsmålet om andelslagterier. De af Branth foreslåede producentforeninger lå heller ikke ligefor. Skulle de dannes, måtte det ske ved privat initiativ i mindre kredse, måske gennem de lokale landboforeninger. Derimod kunne bestyrelsen på rette sted henlede opmærksomheden på misbrug ved vejningen og på jernbanetaksternes størrelse.

Noter

1. Fhds.prot. Stevns Lbf. og Lbrf. f. Stevns-Faxe Her., begge 1889.
2. Fortegnelse over de til fællesdyrskuet anmeldte dyr 1889.
3. Østsjæll.Folkebl. 8/6 1889.
4. Ordningsudvalgets forhandlingsprotokol 1889.
5. Således ved fællesskuet i 1890, idet tal ikke foreligger for 1889. Fhds.prot. Stevns Lbf. 15.nov. 1889.
6. Gyldendals Danmarkshistorie 9, s. 294.
7. Jvf. Erik Helmer Pedersen: Landbosamfundet og Danmarkshistorien (1993), s. 43 ff., 46–47 og 59 ff.
8. E.J. Ipsen: Offentlige foranstaltninger til kvægavlens fremme i Danmark (1963), s. 17.
9. FajL del.ber. 1878, s. 47–48.
10. FajL del.ber. 1891, s. 50–51.
11. Michael Tracy: Agriculture in Western Europe. Challenge and Response 1880–1980 (2.udg. 1982), s. 387–88.
12. K.Hansen (red.): Det danske Landbrugs Historie, bd.3, s. 405–06 og 426.
13. Kontrollerede ydelsesresultater for sortbroget dansk malke race 1985/86, jvf. Det kgl. danske Landhusholdningsselskab (udg.): Kvægavl og kvægbrug, 20.udg. (1987), s. 125.

14. K.Hansen anf.arb., bd.3, s. 312.
16. FajL del.ber. 1875, s. 20.
17. FajL del.ber. 1876, s. 31.
18. DBL, art. »N.P.J. Buus« v. Claus Bjørn.
19. Aksel Pedersen m.fl.: Sortbroget kvæg – baggrund og udvikling i Danmark (1983), s. 154.
20. Optrykt som bilag til FajL del.ber. 1876.
21. FajL del.ber. 1880, s. 50–58.
22. FajL del.ber. 1881, s. 27–49.
23. FajL del.ber. 1888, s. 6–11 m.bilag.
24. Forord til den sjællandske: Stambog over Heste og Malkekvg, bd.1, (1885), s.3.
25. Sj.del.ber. 1880/82, s. 24–25.
26. Samme, s. 31, 43 og 54–55.
27. K.Hansen anf.arb., bd.3, s. 500–02.
28. For konsulenternes stambogsarbejde, se også: Jette Mackintosh: Landmanden og hans rådgivere (1993), s. 81 ff.
29. Se eksempelvis S.P.Petersens forord til første bind af: Stambog over Tyre af jydsk Race (1889).
30. FajL del.ber. 1893, bilag til post II-B-8.
31. FajL del.ber. 1893, s. 19–20.
32. Sj.del.ber. 1893, s. 47–49.
33. Jvf. DsdL ber. 1895, s. 7–9.
34. For en mere udførlig omtale af Friis og Hvass' initiativ, se: Jette Mackintosh anf.arb. s. 44 ff og 48 ff.
35. Aksel Pedersen anf.arb. s. 121.
36. Samme s. 122.
37. Børge Davidsen (red.): Spredte kræfter samles. Aalborg Amts Landboforening 1844–1944 (1944), s. 230.
38. R.Christiansen: Svendborg Amts landøkonomiske Selskab 1857–1907 (1907), s. 5 og 19–20.
39. Sj.del.ber. 1884/85; FajL del.ber. 1884, s. 43–44 samt bilag til post V, s. 14–16, jvf. også del.ber. 1885, s. 15–16 samt bilag til post V B, s. 2.
40. Jette Mackintosh anf.arb. s. 26 ff.
41. FajL del.ber. 1888, bilag til post II B, s. 28–35.
42. Jvf. ovf. s. 48 f.
43. Sj.del.ber. 1883/84, s. 59–64.
44. Poul Hansen: De samvirkende sjællandske Landboforeninger 1880–1980 (1980), s. 11–12.
45. FajL del.ber. 1885, s. 16.
46. FajL del.ber. 1887, s. 46–48 og bilag til post IV B.
47. FajL del.ber. 1888, s. 18–26.
48. FajL del.ber. 1889, s. 16–23.
49. FajL del.ber. 1890, s. 31–34.
50. Jvf. ovf. s. 32 f.
51. Hjørring Amts landøkonomiske Selskab 1845–1945 (1945), s. 155.
52. FajL del.ber. 1893, s. 47 og 63.
53. Bestyrelsens forhandlingsprotokol, 4.feb. 1891.
54. Som note 50.
55. Claus Bjørn (red.): Dansk mejeribrug 1882–2000 (1982), s. 38.
56. Jvf. Jette Mackintosh anf.arb. s. 32 ff og 70 ff.
57. Erik Helmer Pedersen anf.arb. s. 50 ff.
58. Jvf. ovf. s. 104.
59. Claus Bjørn anf.arb. s. 48–85.
60. Samme, s. 57.
61. FajL del.ber. 1883, s. 66–67.
62. FajL del.ber. 1884, s. 7–14 og bilag til post IV, 3.
63. FajL del.ber. 1885, s. 9–14 og bilag til post V A; jvf. også Claus Bjørn anf.arb. s. 57–58.
64. Claus Bjørn anf.arb. s. 85 og 100–06.
65. FajL del.ber. 1887, s. 63–65 og bilag til post XVI.
66. Her og for det flg., se: Flemming Just: Horsens Andels-Svineslagteri. Tr.i: Erik Helmer Pedersen (red.): De første hundrede år. Danske Slagterier 1887–1987, s. 7–89. Henv. gælder s. 17–23.

1890'erne

Ved indgangen til 1890'erne havde landboforeningerne skiftet både stil og tempo. Den traditionsbevidste iagttager kunne stadig udpege dyrskuer og foredragsvirksomheden som de mest synlige udslag af lokalforeningernes virksomhed. Men i forhold til situationen 15–20 år forinden, var meget alligevel forandret: landboforeningerne var godt på vej til at blive den effektive ramme om en landbrugsfaglige debat og meningsdannelse. Og der var sket en vældig udvidelse i aktivitetsfeltet.

Der kan ikke være tvivl om, at landboforeningernes fællesforeninger havde deres væsentlige andel i den fornyelse af den gamle foreningsstruktur og dens indhold, som 1880'erne bragte. Fællesforeningerne fremstår mere end noget andet som den dynamiske faktor, der gav det lokale arbejde mål og retning i disse år.

Også i det større perspektiv fik fællesforeningernes indsats betydning for udviklingen. Det danske svar på landbrugs-krisen – omlægningen til eksportorienteret husdyrlandbrug – blev som det blev i første række på grund af pris- og markedsforholdene. Ville man ikke gribe til en drastisk toldbeskyttelse af kornproduktionen – og det blev af mange årsager aldrig tilfældet¹ – så måtte det forholdsvis mindre og senere prisfald på husdyrprodukter tilsige den økonomisk bevidste landbruger, at lægge kræfterne i stalden snarere end i marken. Tilmed viste markedsforholdene sig gunstige, og dermed blev afsætningsmulighederne for danske husdyrprodukter især i England en faktor, der yderligere forstærkede udviklingen.

Ét var imidlertid tidens økonomiske krav og muligheder, noget andet var at efterkomme eller endda tage fordel af dem. Hvad dette sidste angik, var de forskellige

avlsforbedrende foranstaltninger i kvægbruget en første uomgængelig forudsætning, men også en opgave, der kun lod sig løse i fællesskab. Som vi har set, var det dette faglige samarbejde indenfor lokal- og ikke mindst fællesforeningernes rammer, der var landboforeningernes væsentligste bidrag til 1880'ernes omstillingsproces. Og ydermere: det er præcis dette samarbejde, der adskiller landboforeningerne anno 1890 fra de samme foreninger en menneskealder forinden.

Gårdmændene rykker frem

Også organisatorisk betragtet var landboforeningernes tilstand, som den fremstod i 1890, væsensforskellig fra stillingen ti år tidligere. 1880'ernes stadig fastere markerede vilje til at bruge samarbejdet som løftestang for den faglige fornyelse modsvarede af den bredere tilslutning i landbosamfundet, som det selvsamme samarbejde gradvist opnåede. Nævnt er allerede de mange nye lokale landboforeninger, der kom til i de to sidste årtier af 1800-tallet. Også den nærmest eksplosive medlems-tilgang – fra godt 8.000 i 1870 til knap 60.000 ved århundredskiftet – antyder omfanget af den organisatoriske vækstproces.

Landboforeningernes vækst i bredden var ikke blot udtryk for det større medlemsunderlag, disse årtier bragte, for også socialt set var der tale om et klart brud. Allerede fra 1850'erne havde de førende gårdmænd fundet vej til landboforeningerne – oftest dog kun som menige og for det meste ret tavse medlemmer af en organisationsstruktur, der ledelsesmæssigt næsten helt og holdent hvilede på storbrugenes godsejere, forpagtere og proprietærer.

Bestyrelsen for Ringstedegnens Landboforening ca. 1890. I første række ses som nummer to fra venstre Søren Jensen-Hyldegaard, en af de ledende skikkelser indenfor svineavl. På dette tidspunkt var gårdmændene ved at overtage bestyrelsesposterne rundt omkring i landboforeningerne.

Endnu i 1880 havde 72% af de delegerede ved den jyske fællesforenings årsmøde tilhørt gruppen af større landbrugere – hvorfra også 31 af de dengang 38 jyske lokalforeningsformænd var rekrutteret. Heroverfor havde gårdmændene lagt beslag på 15% af de delegerede og 5 formandsposter. På Sjælland havde fordelingen af delegerede været mere ligelig: 17 storbrugere overfor 13 gårdmænd i en forsamling, der talte 37. Kom det til formandsposter, var storbrugerne dog også her i klart flertal, idet de besatte 9 ud af 13 mod gårdbrugernes ene.

I 1890 var denne tilstand radikalt forandret. Især den sidste halvdel af 80'erne

havde bragt talrige gårdmænd frem til en sådan position i lokalforeningerne, at de nu gjorde sig gældende både ved valg af delegerede og når formandsposterne skulle ny- eller genbesættes. Dette gennembrud i foreningssammenhæng for landbosamfundets middelstand forstærkedes yderligere i de næste årtier, sådan som det fremgår af de følgende tabelopstillinger.

I ikke så få landboforeninger gennemførtes den sociale omsadling på ledelsesniveau uden større kontroverser, idet gårdmændene gradvist overtog flere og flere af de opgaver, der førhen var blevet varetaget af storbrugerne. Det var eksempelvis tilfældet i Ålborg Amts Landbo-

Tabel 1: Jyske og sjællandske delegerede 1880–1910, fordelt på sociale grupper

	Større jordbr.	Gdr.	Mindre jordbr.	Lærere	Andre	I alt
<i>A. Jylland</i>						
1880	63	13	0	1	10	87
1890	55	66	0	5	14	140
1900	54	88	2	9	27	180
1910	32	117	16	5	31	201
<i>B. Sjælland</i>						
1882	17	13	0	2	5	37
1890	18	35	1	2	4	60
1900	19	36	0	1	7	63
1910	18	43	2	0	6	69

(Kilde: delegeretmødeberetninger).

Tabel 2: Jyske og sjællandske landboforeningsformænd 1880–1910, fordelt på sociale grupper

	Større jordbr.	Gdr.	Mindre jordbr.	Lærere	Andre	I alt
<i>A. Jylland</i>						
1880	31	5	0	0	2	38
1890	28	18	0	1	3	50
1900	20	24	0	3	15	62
1910	18	30	5	1	20	74
<i>B. Sjælland</i>						
1882	9	1	0	1	2	13
1890	8	9	1	1	1	20
1900	8	12	0	0	1	21
1910	7	15	0	0	1	23

(Kilde: delegeretmødeberetninger).

forening, hvor gårdmændene i 80'erne og 90'erne via kredsordningen trængte frem til bestyrelsesposterne. Fra 1902 kunne de besætte foreningens formandspost med gdr. *P.P. Pinstrup*, Godensgård, hvad der dog ikke gik helt stille af. Den godsejer-

venlige Aalborg Stiftstidende gik ind i sagen, men var ikke i stand til at true Pinstrup, der støttedes stærkt af den mere frisindede Aalborg Amtstidende.

Andre steder blev forløbet mere konfliktfyldt, ikke mindst i de foreninger,

Lensgreve Ahlefeldt-Laurvig, 1874–1901 formand for Langelands landøkonomiske Forening.

hvor det relateredes til provisorieårenes rigsdagspolitiske opgør. Med *Jens Sørensen*, Saksager, fik Hjørring Amts landøkonomiske Selskab en gårdejer i formandsstolen allerede i 1894, men prisen herfor var en uddybning af den splittelse, der havde behersket selskabet siden 1887. Det samme var tilfældet i en række andre jyske foreninger. Horsens, Holstebro og Ribe er allerede nævnt som eksempler i det foregående.

Enkelte landboforeninger, typisk de ældste, bevarede en aristokratisk karakter til langt op i dette århundrede. På Sjælland gjaldt det eksempelvis Præstø Amts Landboforening og Holbæk Amts økonomiske Selskab, og i Jylland må Randers Amts Husholdningsselskab bære prisen. På Fyn

fik Svendborg Amts landøkonomiske Selskab med *Axel Nielsen*, Nørremosegård ved Kværndrup, sin første gårdmandsformand så sent som i 1928. Helt enestående i denne forbindelse er i øvrigt Fyens Stifts patriotiske Selskab, der i sit nu snart 200-årige virke ingensinde har haft en gårdejer som førstemand.

I de mange nye foreninger, der oprettedes efter 1880, var gårdmændene ofte fremtrædende placeret i ledelsen allerede fra starten. Landboforeningen for Svendborg og Omegn, der i 1901 fik møller *Rasmussen*, Bukkehøve på Tåsinge, som sin første formand, er et godt eksempel. Det samme er de fleste mindre sjællandske foreninger.

Der kan ikke påvises et fast mønster i den udvikling, der med tiden gjorde landboforeningerne til gårdmændenes og ikke storbrugernes faste organisatoriske holdpunkt. Der er måske en vis tendens til, at gårdbrugernes overtagelse af foreningen kommer relativt senere i de ældre end i de yngre foreninger, men tendensen er ikke entydig. Landets ældste landboforening, Bornholms landøkonomiske Forening, havde således i en lang årrække fra omorganiseringen i 1854 til 1878 gårdejere på formandsposten. Derefter tog storbrugerne over indtil 1938, hvor gdr. *H. Brandt Kofod*, Bodilsker, valgtes til formand. En parallel hertil er Hindsholm Landboforening på Fyn. Her strakte »gårdmandsperioden« sig fra foreningens oprettelse 1855 til 1874, hvor forpagter *P. Lollesgård*, Hannesborg, afløste gdr. *Anders Nielsen*, Snave, og blev den første i en række af storbrugerformænd, der først bragtes til afslutning med valget i 1905 af gårdmand *Peder Jensen*, Lille Viby.

Alt dette betyder formentlig, at lokal

Et solidt måltid må der til for at stille sulten på et hold unge landbrugsskoleelever. Scene fra Dalum landbrugsskoles spisesal 1906–07. Forrest til højre ses skolens stifter og forstander Jørgen Pedersen (1854–1908) og over hans hoved sønnen Johs. Petersen-Dalum (1887–1962). Landbrugsskolen, som blev indviet i 1886, videreførte i en vis forstand Christen Kolds højskole – i hvert fald var de fysiske rammer, skolebygningerne, de samme.

tradition og aktørernes personlige forudsætninger havde nok så meget at sige, når der skulle vælges formænd og bestyrelsesmedlemmer. Og havde man først fundet de rette folk, der med den fornødne energi tog opgaverne op og bragte foreningen fremad, så skulle der ganske meget til, før man skilte sig af med dem igen. Det var baggrunden for, at mænd som lensgreve *Ahlefeldt-Laurvig*, formand for Langelands landøkonomiske Forening 1874–1905, eller proprietær *H.J. Dinesen*, for-

mand for Bondestandens Landboforening 1891–1920, trods landbrugskrise og politiske storme alligevel opnåede omved 30 år i formandsstolen.

I 1890'erne vandt også de mindre jordbrugere og lærerne sig en beskeden position i landboforeningernes ledelseshierarki. Hvad de førstnævnte, husmændene, angik, var der tale om en ret kort gæsteoptræden, der stort set afsluttedes med husmændenes selvstændige organisationsdannelse i det næste årti. Det hindrede dog

ikke, at adskillige husmænd i de næste mange år var at finde på landboforeningernes medlemslister, og dobbeltmedlemskaber var ganske hyppige. Den organisatoriske bodeling mellem landbo- og de nye husmandsforeninger var således en proces, der stod på over en længere årrække. Endnu i 1910 – da husmandsforeningerne talte omkring 34.500 medlemmer og for længst havde organiseret sig i fællesforeninger (fra 1902) og med forretningsudvalg (1903)² – optræder husmændene og nogle af deres foreninger på Foreningen af jyske Landboforeningers fortegnelse over delegerede.³ Det var Nordvest Himmerlands Husmandskreds ved lærer C. Visse, Husmandsforeningen »Fremad«, der lod sig repræsentere af to husmænd fra Roslev og Jebjerg i Salling, samt Fjends Herreds Husmandsforening og Husmandsforeningen for den nordøstlige Del af Randers Amt, som dog ikke havde anmeldt delegerede.

Husmandssagens tyngdepunkt i landboforeningssammenhæng ligger imidlertid i årtierne før århundredskiftet, ikke mindst i 1890'erne. Det gælder både når man – som vi senere vil gøre det – betragter landboforeningernes konkrete indsats for de mindre landbrugere,⁴ og når man ser på husmændenes organisatoriske gennemslagskraft i landboforeningerne. Det er således symptomatisk, når den første mindre jordbruger på formandsposten i en landboforening vælges i slutningen af 1880'erne og afløses af en gårdejer i 1900. Der tænkes her på boelsmand Søren Nielsen, Hellested, der 1887 påtog sig opgaven som formand for den nystiftede Stevns-Faxe m.fl. Herreders Landbrugsforening. Rundet af en gammel stevnsk slægt var Søren Nielsen kendt som en dygtig kvæg-

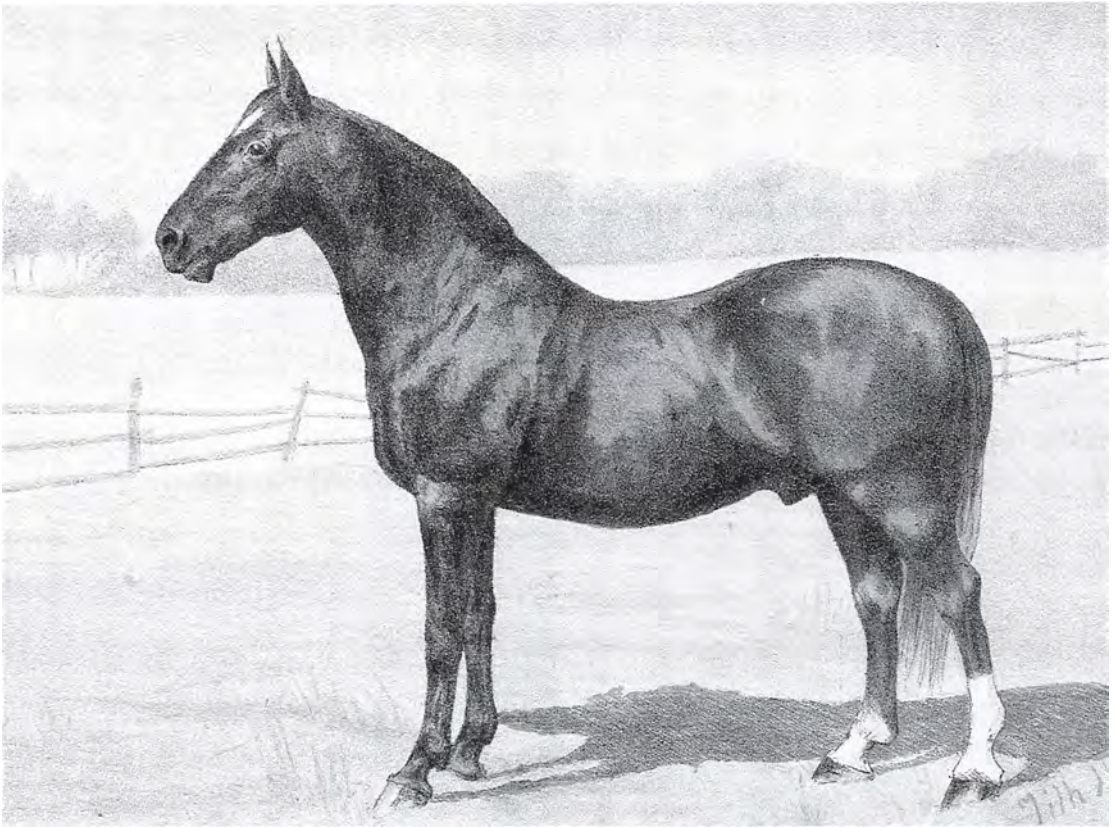
avler, og få år efter var han en af ankermændene i oprettelsen af Køge Andelsvineslagteri.

Ikke mindre tidstypisk var samme forenings valg af næstformand i øvrigt, for loddet faldt på forstander C.P. Knudsen, Karise Højskole, en kapabel naturvidenskabsmand med god indsigt i landbrugs-teori og stor indflydelse på egnen. I 1890'erne gjorde netop gruppen af lærere – fra almen over fri- og højskoler til landbrugsskoler – sig gældende med en vis styrke i landboforeningernes ledelse flere steder i landet. I flere år var landbrugslærer Chr. Christensen, Tune Landboskole, således formand for den stedlige Ramsø-Tune Herreders Landboforening. Tilsvarende trak Odense Omegns Landboforening store vekslere på Dalum Landbrugsskole, hvis forstandere valgtes til formænd i to omgange, Jørgen Petersen fra 1898 til 1908 og Thomas Madsen-Mygdal i årene 1908–16. I Jylland er Kolding og Omegns Landboforening et godt eksempel, idet foreningens to repræsentanter ved den jyske fællesforenings delegeretmøde 1890 var dens mangeårige formand, forstander Niels Pedersen, Ladelundgård, og landbrugskandidat Fr. Hansen, Askov.

Den faglige virksomhed i 1890'erne

Med etableringen af stambogsføring og kvægavlsforeninger havde landboforeningernes faglige virksomhed i relation til kvægholdet fået nogenlunde faste rammer omkring 1890. I endnu nogle år skulle fællesforeningernes husdyrudvalg udgøre ankerpunktet i stambogssagen, mens den nødvendige koordinering af avlsforenin-

Den navnkundige hingst »Hamlet«, således som den i en alder af 21 år blev afbildet i Ugeskrift for Landmænd 1891. Hamlet kom til at spille en stor rolle for den sjællandske landrace, idet den blev far til nogle af Sjællands mest benyttede hingste i avlsammenhænge.

gernes arbejde som nævnt lå hos fællesledelser, der stod i nær kontakt med de lokale landboforeninger og fællesforeningsudvalgene.

Hvad hesteavlen angik, var et helt parallelt system blevet opbygget siden midten 1880'erne, hvor landboforeningerne var gået stærkt ind for oprettelsen af lokale hesteavlsforeninger. På landsplan fandtes der i 1897 knapt 150 statsunderstøttede foreninger af denne type mod næsten 500 kvægavlsforeninger.⁵ Provinsielle sammenslutninger var da under oprettelse. De

samvirkende jyske Hesteavlsforeninger (opr. 1888) blev eftergjort af fynboerne i 1893, mens sjællænderne først organiserede sig i 1902. Som udtryk for den store vægt, man dengang lagde på arbejdet med hesteavlen, tjener den omstændighed, at formandsposterne i sammenslutningerne hyppigt beklædtes af mænd fra landboforeningernes første geled. De jyske hesteavlsforeningers formand i årene 1888–1913 var således folketingsmand Niels Jensen, Toustrup, der via husdyrudvalg og næstformandspost banede sig vej til for-

Foreningen af jydsk Landboforeningers kontor i Århus i 1920'erne. Til højre ses statskonsulent i kvægavl Axel Appel og foran vinduet sekretær J. K. Hangaard.

mandsstolen i Foreningen af jydsk Landboforening 1909–16. Tilsvarende var den fynske fællesforenings formand 1882–91, hofjægermester *S. Vind*, en tid lang formand for de fynske hesteavlsforeninger.

De lokale landboforeningers vigtigste enkeltaktivitet i vintermånederne november til februar var stadig de faglige foredrag, der fortsat ganske præcist afspejlede moderniseringens nedslag i den jævne gårdbrugers hverdag.⁶ Også her var der kommet mere styr på tingene, idet fællesforeningernes nyetablerede foredragsudvalg nu som et fast punkt i sommerens forberedende arbejde entredede med gode

foredragsholdere for den kommende sæson. På dette grundlag udarbejdedes hvert år en tilbudsliste, hvorfra lokalforeningerne kunne vælge de foredrag, der måtte være særlig interesse for.

Landboforeningernes vigtigste indsats i sommermånederne var fortsat dyrskuerne, der nu i et antal af et par hundrede afvikledes fra maj til hen i september. Netop i 1890'erne nåede den danske dyrskueinstitution en spændvidde, der vel kun for de indviede var nogenlunde overskuelig. For det almindelige lokalforeningsmedlem var den stedlige landboforenings eget skue naturligvis hovedsagen, men herudover var

Tabel 3: Det jyske pointsystem 1881 (Her gengivet efter: Aksel Pedersen m.fl.: *Sortbroget kvæg* (1983), s. 120–21).

Pointsystem for tyre	
1. Hovedet let, fine glinsende horn, ikke for tykke, små øren, vide og åbne næsebor	10
2. Velformet hals, let forenet med skulderen, veludskåret svælg.	4
3. Brystet dybt og bredt, veldannet bug.	12
4. Ryggen lige fra nakken til haleroden, veldannede skuldre og en bred lænd. . . .	9
5. Korte, fine og velstillede ben med små glinsende klove.	6
6. Et bredt og veldannet kryds og bækkenparti	12
7. Huden løs og blød med et blødt og godt hårlag.	12
8. Spejlets størrelse og finhed.	15
9. Størrelsen	8
10. Totalindtryk	12
	100

Pointsystem for køer og kvier	
1. Hoved, hals og ribbensbygning med fine knogler og ben.	15
2. Dyb kropsbygning med et bredt og dybt bryst	10
3. Ryggen, krydset, regelmæssig bygning.	10
4. Løs og blød hud med blødt og godt hårlag.	12
5. Yver, patter, mælkeårer og mælkehuller.	20
6. Spejlets størrelse og finhed.	15
7. Størrelsen	6
8. Totalindtryk	12
	100

tilbuddene mange. Fællesforeningernes *provinsielle fællesskuer* var blevet introduceret i ti-året forinden. Her kunne man besigtige blomsten af landsdelens husdyrbestand – og i Jylland tillige de bedste unge tillægsdyr. Særlige *skuer for fedekvæg*, ligeledes landsdelsvise, forekom

endnu i 1890'erne, skønt de var på vej ud. Det samme var den type landsskuer, der foranstaltedes i tilslutning til landmandsforsamlingerne, hvoraf de sidste afvikledes i Randers 1894 og i Odense 1900. Hertil kom så endelig *statsdyrskuekommissionens skuer* for hingste og tyre på distrikts-

plan frem til 1927. For den interesserede kvæg- eller hesteavler var der således nok at gå til!

Dengang var dyrskuerne endnu primært en avlsforanstaltning, der via en bestemmelse af det enkelte dyrs avlsværdi sigtede på at udpege de bedste dyr i hver udstillingsklasse. Til den ende benyttede man sig af særlige bedømmelsesregler, der tog udgangspunkt i en vurdering af det fremstillede dyrs ydre egenskaber eller *eksterior*, idet man antog, at disse egenskaber afspejlede dyrets avlsværdi. Ved en minutios sammenligning af de enkelte dyr foretoges derefter den endelige bedømmelse. Nu kunne hele klassen så opstilles i en lang, graderet rækkefølge med bedste dyr på venstre fløj. Derved fik tilskueren et levende indtryk af, hvorledes elitedyret burde se ud – men også mulighed for at vurdere, hvor i rækken hans egen besætning hørte hjemme.

Dyrskuernes værdi som avlsforanstaltning var tæt knyttet til bedømmelsesproceduren. Også dengang skete det, at nogle af de udstillede dyr skiftede ejermand i forbindelse med et dyrskue og derved kom avlsarbejdet til gode i andre besætninger. Mere betydningsfuld forekommer dog den solide meningspåvirkning, som dyrskuebedømmelserne i sig selv gav anledning til. På sin vis kan man sige, at netop dyrskuet var det af fællesskabets mange udtryk, der nåede ud til den bredeste kreds og derfor havde størst betydning, når det gjaldt fastlæggelsen af avlsarbejdets målsætninger.

Dét placerede uundgåeligt landboforeningerne i en nøglerolle – og det hvad enten deres ledende skikkelser optrådte i intern udvalgssammenhæng eller som kommissærer i statsdyrskuekommissionens regi. For det var her, bedømmelses-

reglerne blev til, og det var også herfra, bestræbelserne på at gøre dem rimeligt ensartede udgik.

I 1880 havde Foreningen af jyske Landboforeninger således nedsat et udvalg for ensartet bedømmelse ved jyske dyrskuer – i øvrigt det samme udvalg, der et par år senere blev til foreningens husdyrvalg. Ved en omfattende undersøgelse fandt udvalget en betydelig forskel i de anvendte bedømmelsessystemer ved lokalforeningsskuerne, skønt man de fleste steder dog dømte under indtryk af de regler, der blev anvendt ved landmandsforsamlingerne.⁷ På den baggrund foreslog udvalget derfor et pointsystem indført for bedømmelsen af tyre, køer og kvier, der i de følgende år blev taget i brug i langt de fleste jyske lokalforeninger.

På Sjælland var først J.B.H. Andersen og siden forpagter Friis ledende i udviklingen af bedømmelsessystemerne. Andersens yndlingsprojekt – introduktionen af spejllæren – satte sig mærkbare spor i den forstand, at man i en lang årrække lagde større vægt på spejlet ved bedømmelsen af kvæget på de sjællandske dyrskuer, end det var tilfældet i det øvrige land. Efter Andersens oprindelige bedømmelsessystem kunne spejlet således give op til 16 af i alt 24 mulige point. I forpagter Friis' pointsystem, der anvendtes i årene 1887–90, kunne spejlet derimod kun give 8 point af en samlet pointsum på 72.⁸

Som noget nyt havde Friis imidlertid »afstamning« med i sit system, en egenkab, der også indgik i de forenklede bedømmelsesregler, som introduceredes af statsdyrskuekommissionen i 1890 og 1902. Det betegnede en vigtig forskydning bort fra det synspunkt, at et dyrs avlsværdi alene lod sig aflæse af dets eksterior.

På dyrskuet i Roskilde 1908 var en stor plads reserveret moderne landbrugsmaskiner, såsom selvbindere og lokomobiler. Den særlige udstilling af vindmotorer viser, hvor stor en betydning man dengang tillagde vinden som drivkraft til mindre maskiner på gårdene, ikke mindst pumpeanlæg.

Herpå tydede også en række forsøg, der var blevet anstillet uafhængigt af hinanden rundt om i landet. Allerede i 1875 havde Harald Branth på Sdr. Elkjær foretaget de første primitive forsøg med måling af mælkenes fedtindhold, der viste, at der på dette punkt var en ikke ubetydelig forskel mellem de enkelte kofamilier. I 1879 opfandt Fjord sit flødekontrolapparat, der få år senere skulle gøre det muligt for mejerierne at afregne leverandørerne på basis af mælkenes »smørværði«. Dermed fik spørgsmålet om den enkelte kos mælkefedme et økonomisk aspekt, der i høj grad befordrede interessen for sagen. I 1891 iværk-

satte forstander Niels Pedersen på Ladelund kontrol med de enkelte køers mælk, og samme år tog gårdejer Ole Pedersen i Ølby ved Køge et lignende initiativ på vegne af 40 leverandører til det stedlige mejeri. Året efter tog mejeribestyrer Lars Hansen, Kildebrønde Andelsmejeri, sagen op, og på Næstved-egnen begyndte 13 herregårde og 5 bondebrug en fælles kontrolvirksomhed i november 1894. Samme år nedsatte den jyske fællesforening et *Udvalg for Dannelse af Smørstammer*, der fik til opgave »at fremme gennem Forsøg og Iagttagelser Kendskabet til Nedarvningsforholdene vedrørende den fede Mælk«. I

praktisk henseende var man godt hjulpet af dr. Gerbers lille, billige og letbetjente kontrolapparat, der var kommet på markedet først i 90'erne og nu muliggjorde en sikker og hurtig bestemmelse af mælkens fedtprocent.

Alt dette betød, at man fra sidst i 1890'erne havde tre faktorer at bedømme, når kvæget blev fremstillet på dyrskue: eksteriør, afstamning og ydelse. Afvejningen af disse faktorer relative betydning var dog så kompliceret, at der skulle hengå endnu en menneskealder, før udviklingen mod ensartede bedømmelsesregler var bragt til endelig afslutning. Endnu omkring århundredskiftet ændredes bedømmelsessystemerne næsten hvert år, og det faldt da på landboforeningernes skuldre at sikre den fornødne kontinuitet. Da var perspektivet dog ganske klart for de fremsynede: egentlig var det kun i forbindelse med eksteriørbedømmelsen, at dyrskuerne overhovedet var strengt nødvendige, for afstamningen dokumenteredes nu gennem stambogsføringen og snart skulle registrering af ydelsestallene tilfalde de nytilkomne *kontrolforeninger*. Den dag nærmede sig hastigt, hvor dyrskueinstitutionen – ihvertfald når det gjaldt kvægholdet – ville miste sin primære funktion som avlsforanstaltning. Skulle dyrskuerne overleve, måtte de tilføres nye mål og virkemidler.

Kontrolforeningerne

Den jyske fællesforenings smørstammeudvalg kom kun til at virke i fem år, hvorefter det opløstes uden at have sat sig nævneværdige spor. Anledningen var kontrolforeningerne, der for alvor slog igennem i

sidste halvdel af 1890'erne og som kom til at involvere en langt bredere kreds af landbrugere. Formålet var i øvrigt det samme: »at danne Stammer af køer, der giver megen og fed Mælk«, som det udtryktes i lovene for landets første kontrolforening.⁹ Den dannedes i Vejen i januar 1895 og fik snart aflæggere over det ganske land. Ti år senere var der oprettet 448 kontrolforeninger med til sammen 10.300 medlemmer og 159.600 kontrollerede køer.¹⁰

Kontrolforeningernes fremvækst er i sig selv et udmærket udtryk for den stigende økonomiske bevidsthed, der gjorde sig gældende i landbruget i disse år. I en artikel i *Mælkeritidende* 1896 slog landbrugs lærer *Jens Johansen*, Ladelund, således fast, at man ikke længere kunne kalde en ko god, blot fordi den gav megen mælk.¹¹ For fremtiden måtte den tillige give meget smør, hvis den skulle gøre krav på prædikatet god. Ydermere, lød det fra Johansen, nytter det ikke, »at en Ko giver Smør for mange Penge, naar den æder for endnu flere. Det er altsaa ogsaa nødvendigt at holde Regnskab med det Foder, Koen fortærer.« Dermed var kontrolforeningernes opgave trukket op.

Fælleslandboforeningernes bidrag til kontrolforeningernes opkomst og udvikling blev ikke så betydeligt, som den tilsvarende indsats for kvægavlsforeningerne et tiår tidligere. Kun undtagelsesvis dukker spørgsmålet op på delegeretmøderne før 1900. Enkelte lokalforeninger engagerede sig dog stærkere i kontrolarbejdet. Det var Præstø Amts Landboforening, Hads Herreds og Skanderborg Amts Landboforening samt Århus Amts landøkonomiske Selskab, der alle tog initiativ i sagen. Husdyrloven af 1902 med dens tilskud til kontrolarbejdet på op til 250 kr.

*Præmietyren soigneret
før den skal på dyrskue.
Roskilde 1909.*

pr. forening forandrede denne situation. I lighed med ordningen på kvægavlsforeningernes område indsattes fællesforeningerne som administrativt led mellem kontrolforeningerne og den bevilgende myndighed. Den organisatoriske inkorporering af kontrolarbejdet i landboforeningsstrukturen, der fulgte heraf, fik en lidt forskellig form fra landsdel til landsdel. I Jylland blev kontrolforeningerne koblet på de eksisterende fællesledelser, der hver især således blev til fællesledelser for kvægavls- og kontrolforeningsarbejdet i deres respektive område. Noget tilsvarende var tilfældet på Fyn. På Sjælland og Bornholm dannede man derimod selvstændige, regionale sammenslutninger af kontrolforeninger, der dog – som det også var tilfældet i de andre landsdele – stod i nær forbindelse med fællesforeningernes husdyrvalg.

Som heste- og kvægavlsforeningerne sigtede også de nye kontrolforeninger på *bredden* i dansk landbrug, hvilket var med

til at give landboforeningernes faglige virksomhed større gennemslagskraft end tidligere. Med avls- og kontrolforeningernes relativt simple organisation på lokalniveau – der hurtigt gav synlige resultater i de enkelte besætninger – tør vi endda tro, at disse foreninger styrkede forståelsen for dette at løse de foreliggende opgaver i fællesskab. Dermed brød de nye foreninger en lanse også for landboforeningerne, hvis voksende medlemstilslutning i disse år næppe var uden sammenhæng med avls- og kontrolforeningernes gennembrud.

Alt dette betød ikke, at landboforeningerne tabte eliten af syne i den faglige virksomhed. Med lokalforeningernes oplysende foredrag og den endnu spæde bladvirksomhed som undtagelserne, der bekræfter reglen, tog de øvrige landbrugsfaglige tiltag på husdyrområdet sigte på de bedste dyr og de dygtigste avlere. I god overensstemmelse med landboforeningernes tidlige medlemsgrundlag havde målet i det faglige arbejde været at styrke det ge-

Gelskov på Fyn, i det sydvestlige hjørne, kan som hoved- og avlsgård spores tilbage til det 15. århundrede. I forpagter Hempel Sybergs tid, 1866–1890'erne, blev der ikke sjældent foretaget mejeriforsøg efter Segelckes anvisninger. Kort efter århundredskiftet bestod besætningen af 110 malkekøer samt 60 stk. ungvæg og kalve af den fynske race. Besætningen vedligeholdtes ved eget tillæg.

nerelle ved udpegning og præmiering af det specielle, her i betydningen: det efterstræbelsværdige. Det gjaldt i stambogssagen, i dyrskuesammenhæng – og faktisk også i ydelseskontrollens indledende fase. Det var således i forbindelse med de særlige konkurrencer mellem hele kvæghold, at Gerber-apparatet for første gang blev taget i anvendelse.

Med Bredkjærs ord var disse konkurrencer kort og godt en kappestrid mellem førende opdrættere om deres kvægholds avlsværdi.¹² På basis af en vurdering af afstamning og eksteriør, oplysninger om fodrings- og opdrætsforhold samt salg af avlsdyr m.v. afgav de udpegede dommere en begrundet redegørelse for de pågældende besætningers avlsmæssige kvalite-

ter. Idéen var »at forædle disse [besætninger] og at højne deres Omsætnings-evne, saa de kunde komme til at staa som Mønsterbesætninger til værdig Efterligning.« Initiativet til konkurrencerne var udgået fra Fyns Stifts patriotiske Selskab, der lod afholde en etårig konkurrence efter disse linier i 1884. Forsøget blev gentaget 1887 og 1891. I mellemtiden havde flere lokalforeninger taget denne virksomhed op. Det gjaldt eksempelvis Maribo Amts økonomiske Selskab 1888 og Aarhus Amts landøkonomiske Selskab året efter.

Fra 1894 udstræktes den fynske konkurrence til to år. Efterprøvning af de enkelte køers ydelse ved hjælp af Gerbers kontrolapparat kom nu til at spille en stor rolle i den samlede bedømmelse. Dermed blev

besætningskonkurrencerne en vigtig forløber for kontrolforeningerne, kraftigt drevet frem af datidens ledende skikkelse i det fynske husdyrlandbrug, forpagter *Fritz Hempel Syberg*, der som adskillige andre af datidens landbrugsfaglige foregangsmænd havde lært grundprincipperne i moderne husdyrbrug hos Edvard Tesdorpf på Falster.¹³ I 1866 forpagtede han hovedgården Gelskov mellem Ringe og Fåborg, som han siden drev i mere end 30 år. Gelskov blev et søgt lærested og i en periode hjemsted for Segelckes mejeriforsøg. Som organisationsmand karakteriseredes Hempel Syberg ved sin umådelige virketrang. Noget atypisk for den kreds af storbrugere, han tilhørte, var Hempel Syberg en varm fortaler for andelsbevægelsen. Selv formand for et lokalt andelsmejeri, blev han primus motor bag dannelsen af den første levedygtige sammenslutning af fynske andelsmejerier, og i 1901 var han blandt foregangsmændene ved oprettelsen af Fyns Andels-Foderstofforretning. Ikke mindre betydeligt blev Hempel Sybergs indsats for det fynske kvægbrug. I årene omkring 1890 udfoldede han en virksomhed for dannelse af kvægavlsforeninger, der kunne måle sig med Friis og Hvass' tilsvarende arbejde på Sjælland og i Jylland, og som fremtrædende medlem af Svendborg Amts landøkonomiske Selskab og den fynske fællesforening blev han 1891 formand for fællesforeningens kvægavlsudvalg. Besætningskonkurrencerne var blot ét resultat af hans store indsats på denne post. 1898 fratrådte han i øvrigt forpagtningen af Gelskov og flyttede til Odense, hvor han blev den egentlige leder af det fynske konsulentkontor.

Overfor den frembrusende kontrolforeningsbevægelse kunne besætningskonkur-

rencerne ikke klare sig i længden. Uanset den fortrinlige planlægning og gennemførelse var konkurrencerne overordentlig ressourcekrævende, og oftest måtte besættningsejerne selv bære hovedparten af omkostningerne. I en kort årrække omkring 1900 opnåede de bedste opdrættere et beskeden tilskud fra staten, der for en tre-årig periode gav de pågældende besættninger rang af *avlscentrer*. Blandt de 11 besættninger med rød dansk malke race, der efter konkurrencerne 1898/99 og 1899/1901 opnåede denne status, noterer man i øvrigt 7 fynske – et glimrende udtryk for den fremtrædende position, den fynske kvægavl nu havde nået.¹⁴

Svineholdet

Den alsidige virksomhed til fremme af kvæg- og hesteavl fremstår også i 1890'erne som landboforeningernes vigtigste bidrag til udviklingen på det landbrugsfaglige område. Nu trængte imidlertid en anden produktionsgren sig på og gjorde krav på opmærksomhed. Det var *svineholdet*, som i disse oplevede en vældig opblomstring. Ved husdyrtællingen 1861 havde man registreret godt 300.000 svin, et tal, der tyve år senere var forøget til 527.000. Derefter gik det raskere. I 1893 var der 829.000 og i 1903 knap halvanden mill. svin i Danmark.¹⁵

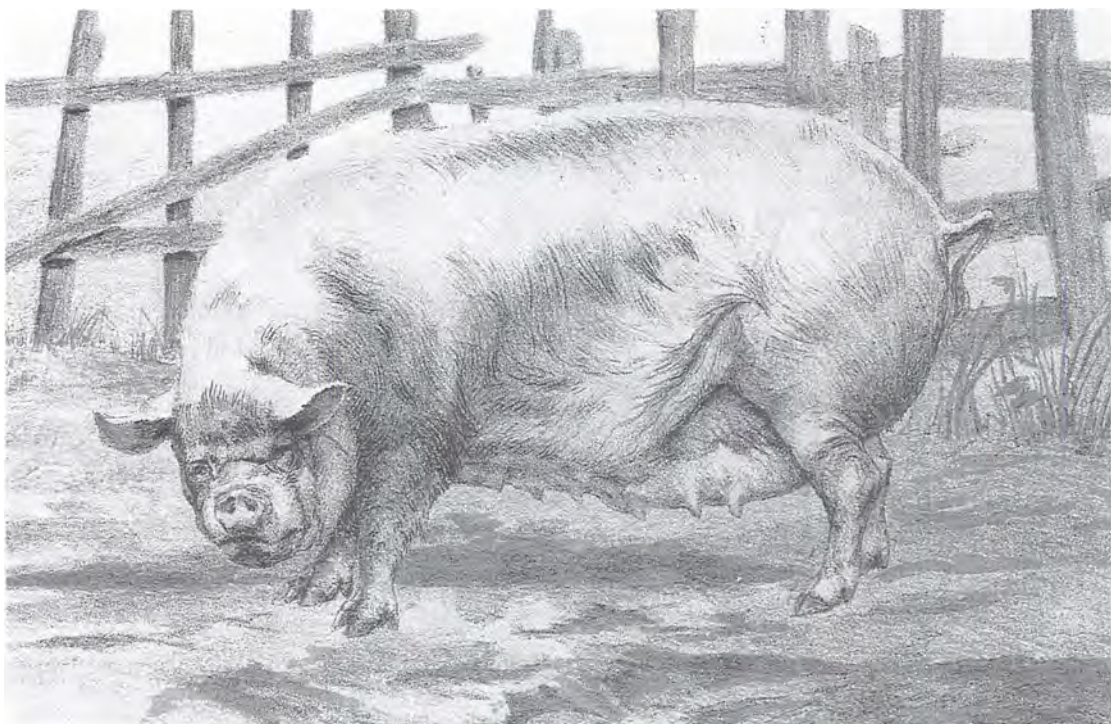
Endnu i 1880 var de gamle danske svineracer altdominerende.¹⁶ I samtidige illustrationer af datidens typiske avlsdyr vil vore dages svineproducent sikkert se en grov karrikatur. Det var der imidlertid ikke tale om, for i overensstemmelse med tidens krav fremtrådte svinet dengang som »en kort, bred og tykhalset Skabning«.

Tilvækstevnen var ikke god – eller blev ihvertfald ikke udnyttet optimalt – og dyrene var i bogstaveligste forstand år og dag om at nå en passende slagtevægt, et forhold, som adgangen til billigt korn samt skummetmælk og valle fra andelsmejerierne siden skulle rette op på. Slagteproduktet var ofte af en temmelig dårlig kvalitet. Kødfylden var for ringe og flæsket for løst. Herpå havde man søgt at råde bod flere steder i landet. I 1850'erne var der således efter holstensk forbillede indført engelske svin til forbedring af landracen, men nogen større betydning synes det ikke at have fået. Blandt de fremmede racer, man da kunne træffe på, var det hvide *yorkshire*-svin hyppigst forekommende, men rundt omkring fandt man også en-

kelte dyr af den sorte *berkshire*- og den røde *tamworth*-race.

Frem til o. 1870 havnede hovedparten af svineproduktionen i danske maver, og rundt om på gårdene var svinene endnu primært en »husbehovsproduktion«. Med urbaniseringen fulgte imidlertid et voksende krav om leverancer til bybefolkningen, og hjemmeslagtingen suppleredes da med privatejede svineslagterier, først i København og på Christianshavn (1866 og 1865), siden i provinsbyerne Holstebro, Århus og Varde. Også befolkningerne i de store europæiske metropoler skulle mættes, hvilket efterhånden skabte basis for en eksport af danske svin og svinekødsprodukter. Indtil 1887 var Tyskland hovedaftager, hvortil man afsatte størsteparten af

Første præmieso præsenteret på Fællesdyrskuet i Århus 1890.

Med den stærke stigning i baconeksporten til England fra og med 1890'erne fulgte også et stadigt større krav til kvaliteten. Først i 1928 indførte man Danish-mærkningen, der i dette tilfælde sikrede det gamle privatslagteri J.D. Koopmanns slagteri det blå stempel.

produktionen som færdigfedede, levende svin. En mindre del – i snit 20–25% – gik til England i form af magre flæskesider.¹⁷ Denne fordeling af eksporten ændredes drastisk i 1887, hvor Tyskland brat lukkede for importen af danske svin. Anledningen var forekomsten af svinepest. Importforbuddet ophævedes ganske vist 1890, men genindførtes atter fem år senere – nu for at beskytte de tyske producenter. Det tyske importforbud blev dermed den faktor, der mere end nogen anden afstedkom den danske svineproduktions nyorientering mod det engelske marked.

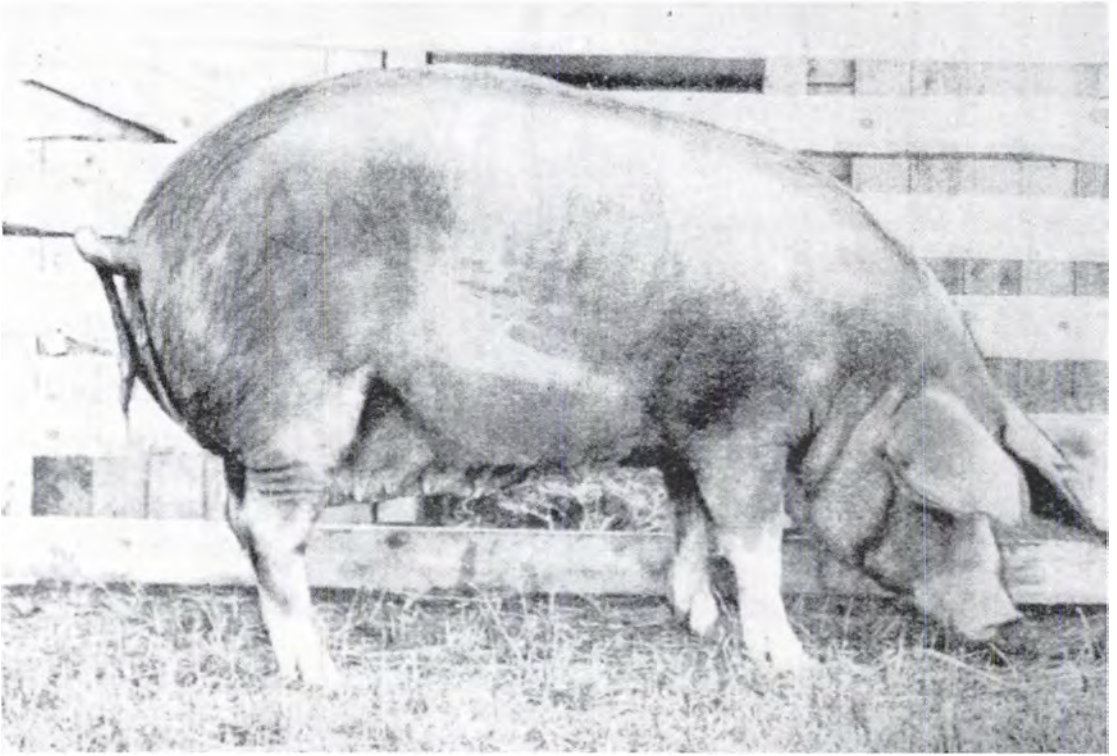
Allerede på et tidligt tidspunkt havde landboforeningernes ledende skikkelser haft et godt øje til svineproduktionen og de muligheder, den rummede. Gode orner og søer var således at finde på dyrskuerne allerede i 1870'erne, og landboforeningernes stigende interesse for transportforhold i 1880'erne havde netop svineeksporten som årsag. Slagteriernes hyppige klager over kvaliteten af det danske flæsk foranledigede 1882–83 husdyrbrugsudvalget

under Foreningen af jydsk Landboforeninger til at iværksætte en række fodringsforsøg under ledelse af inspektør Buus og konsulent Jessen.¹⁸ For at få et nøjagtigt billede af problemets art og omfang foranstaltedes en veritabel spørgeskemaundersøgelse, hvor slagterierne også tilkendegav en mulig årsag til misæren: for stærk fodring med billig majs. Dette kunne Buus og Jessen imidlertid afvise på grundlag af forsøgsresultaterne, der til gengæld viste, at motion og langsom fedning gav et bedre slagteprodukt.

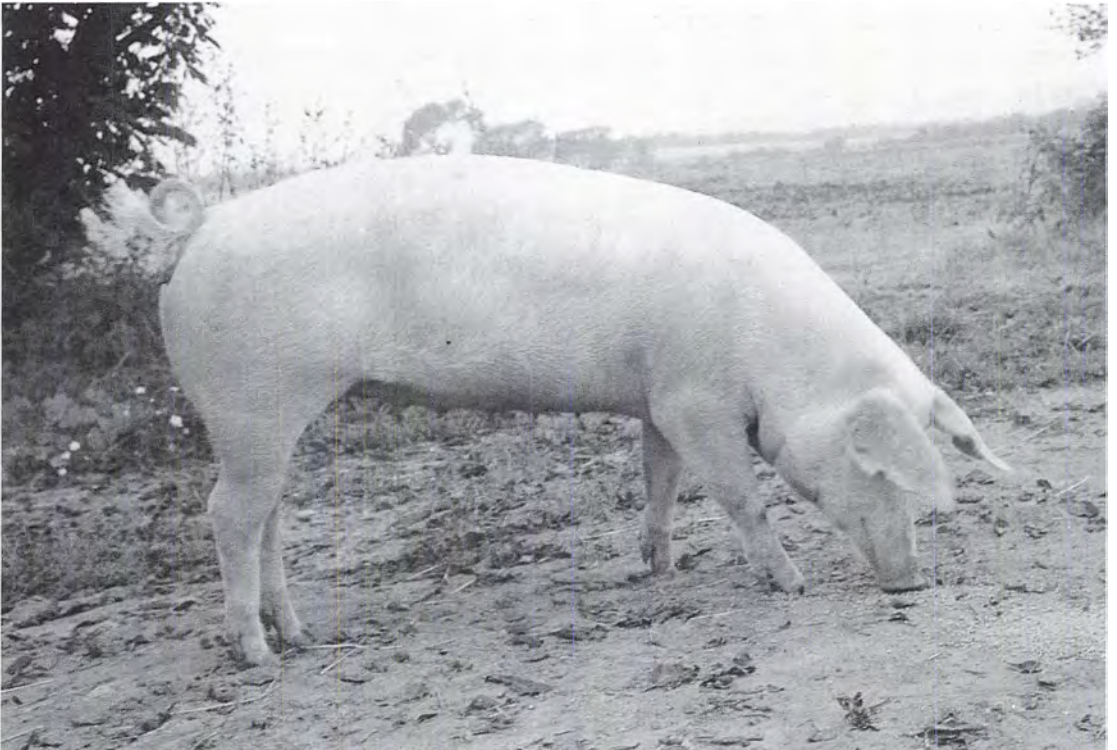
Gælder det landboforeningernes indsats for forbedringen af den del af svineproduktionen, der var tiltænkt det engelske marked, blev det Buus-Jessen'ske initiativ 1882–83 dog en enlig svale. I endnu en halv snes år samlede interessen sig primært om afsætningen, herunder især de praktiske problemer, der knyttede sig dertil, og først fra midten af 1890'erne engagerede man sig for alvor i bestræbelserne på at forbedre avlsmaterialet.

Nyorienteringen mod det engelske mar-

Det danske landracesvin anno 1900 og i dag. Avlsarbejdet har båret frugt.

Tabel 4: Andelsslagterier 1897

År		Andels- havere	Bestyrelsesformand 1897
1887	Horsens	3.500	Forstander P. Bojsen, Gedved
1888	Holbæk	2.000	Gdr. P.P. Sams, Svinninge
1888	Slagelse	2.550	Gdr. H. Jensen, Vemmelev
1888	Fåborg	2.194	Forpagter E. Garde, Korinth
1888	Kolding	5.400	Gdr. H. Buch, Seest
1888	Esbjerg	5.000	Møllejejer H.C. Hansen
1889	Masnedsund	1.800	Gdr. H. Hansen, Vordingborg
1889	Køge	1.700	Gdr. H. Frederiksen, Slimminge
1889	Nykøbing F.	2.400	H.P. Mørtensen, Nykøbing F.
1889	Odder	985	P. Beck, Vesterhaugård
1890	Svendborg	1.000	Købmand J.P. Baagøe
1890	Randers	4.354	Proprietær P. Bjerre, Hadsten
1890	Hjørring	4.450	Gdr. Jens Sørensen, Saksager
1891	Rønne	1.400	Gdr. M.P. Blem, Rønne
1891	Nørresundby	5.000	Proprietær Erichsen, Ålborg
1894	Roskilde	1.240	Mejeriejer H. Rosleff, Roskilde
1894	Helsingør	680	Gdr. J. Nielsen, Fredensborg
1894	Frederikssund	1.810	N. Erlandsen
1894	Skanderborg	1.280	Gdr. L. Jakobsen, Ry
1896	Haslev	672	Gdr. Ole Olsen, Tjæreby
1897	Kalundborg	990	Propr. O. Lawaetz, Refnæsgd.
1897	Maribo	700	Forpgt. Chr. Sonne, Knuthenborg
1897	Nakskov	1.082	Forpgt. Lacoppidan, Pederstrup
1897	Odense	4.400	Propr. Th. Bang, Odense
1897	Bogense	1.156	Propr. O. Langkilde, Bogense

(Kilde: N. Heyman (1897), s. 272–75).

ked, der påfulgte det tyske importforbud 1887, indebar flere ting: For det første måtte der omstilles fra produktion af de tunge og ret fede svin, som tyskerne efterspurgte, til den lette og magre type, englænderne foretrak. Til en begyndelse gik det an med mere behersket fedning og slagtning af dyrene i en yngre alder end man plejede, men snart stod det klart, at der måtte mere til, hvis man skulle leve op

til kvalitetskravet. Som bacongris var den hjemlige race ikke god nok, og skulle man videre, måtte der gribes ind med avlsforbedrende foranstaltninger af den ene eller den anden art. Endelig måtte slagtekapaciteten i Danmark udvides kraftigt, da englænderne jo ikke som tyskerne aftog varen i levende tilstand.

Overfor alle disse påtrængende opgaver kom fællesforeningerne i nogen grad til

Et kort tidsrum fungerede Bjernedegården ved Fjenneslev som svineavlsforsøgsstation for De sjællandske Landboforeninger. Gården købtes i 1904 af sagfører Niels Søren Svendsen, Ringsted og fra 1908 oprettedes nævnte forsøgsstation for svin fra de sjællandske avlscentre. Det var planen, at stationen skulle foretage forsøg med 5–600 svin om året, men sygdom gjorde, at stationen kun fik godt to års levetid. På billedet ses sjællændernes svineavlsudvalg, og i døren (nr. to fra venstre, næstbagest) formanden for De sjællandske Landboforeningers svineavlsudvalg sognefoged Søren Jensen Hyldegård.

kort – ihvertfald i første omgang. En tid lang klamrede man sig til håbet om at det tyske importforbud ville blive kortvarigt, ikke uden grund i øvrigt, eftersom det først i 1895 stod helt klart, at det tyske marked var tabt. Opgaven, at tage svineavlen og dens problemer op, forekom således endnu ikke tvingende nødvendig. Det samme kan siges om fællesforeningernes udeblevne initiativ i slagterispørgsmålet, hvor lederlagets reservationer overfor andelsprincippet lagde yderligere bånd på virkestrangen.

Dermed gled initiativet over på andre hænder, først og fremmest lokalforeningernes. På slagterifronten fulgte man i årene efter 1887 Peter Bojsen og Horsens Landbrugsforenings model, hvor leverandørerne med udgangspunkt i andelsorganiseringen fik stablet 25 svineslagterier på benene på bare ti år. Karakteristisk nok sad gårdejerne også her solidt på formandsposterne.

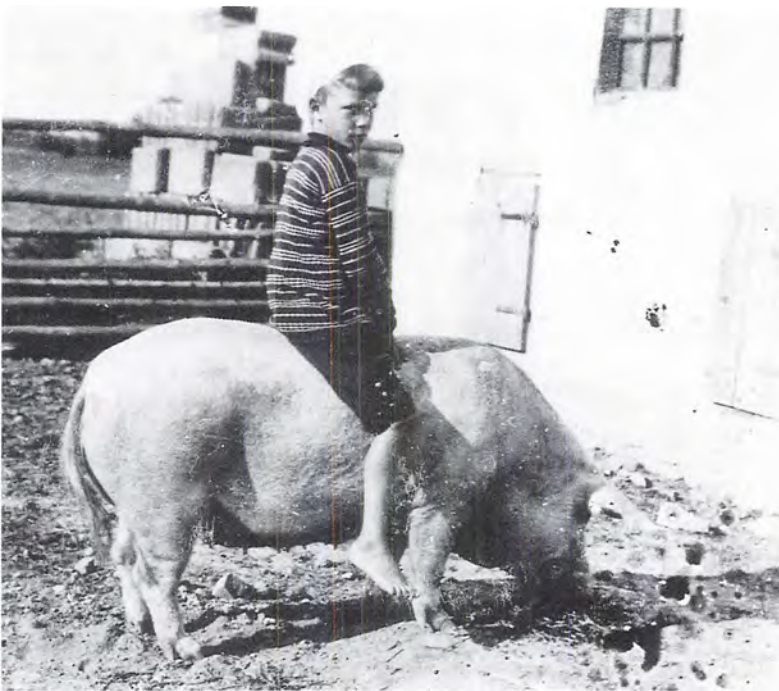
Hvad de avlsmæssige foranstaltninger angik, skulle redningen komme fra Holstebro. Her var landets tredje privatslag-

teri blevet anlagt 1868, da købmand *Niels Holst* udvidede sit salteri med et tilbud til landmændene om også at slagte for dem. I forbindelse med et ejerskifte 1879 knyttedes den 35-årige *Magnus Kjær* til slagteriet, som han i øvrigt overtog som ene-ejer et par år senere. Kjær var en af datidens dristige iværksættertyper, der med megen energi og stort talent forfulgte sin idé: at levere til det engelske marked lange, letfedede svin, der effektivt kunne tage konkurrencen op med de bacongrise, irlenerne indtil videre var hovedleverandører af. Produktionsbetingelser og forbrugerønsker var han dybt fortrolig med. I årene 1860–72 arbejdede og uddannede han sig i den engelske fødevarerindustri, og flere gange berejste han Irland, hvor han studerede praktisk svineavl og sugede indtryk fra slagterivirksomheden i Waterford, Cork, Dublin og Limerick. Alt dette blev Kjærs uundværlige ballast, da han en halv snes år senere overtog slagteriet i Holstebro. Fra starten stod det ham klart, at svineavlen måtte bringes op i et andet gear, og han begyndte snart at udsende en række pjecer, hvor han øste af sine erfaringer. Fra 1881 blev næste skridt indførelsen af gode yorkshire-avlsvir, der dels opstaldedes som avlsbesætning i Holstebro, dels udstationeredes blandt slagteriets kredse af leverandører. Allerede midt i 1880'erne var »Holstebrosvin« blevet et begreb på dyrskuerne og i slagterikredse. Efterhånden kom priserne, som disse dyr hjembragte, fuldt på højde med det, de irske producenter opnåede – utvivlsomt det bedste tegn på, at man også i Danmark var på rette vej.

Snart kopierede flere provinsslagterier den kjær'ske praksis med import og udstationering af avlsvir, og de gode resulta-

ter lod da heller ikke vente længe på sig. Dog er det værd at holde fast i disse ordningers meget lokale karakter. Der var således ikke tale om en generel, på hele svinebruget sigtende foranstaltning, og de steder i landet, hvor der ikke fandtes en driftig slagteridirektør, var man i hovedsagen henvist til den langsomt virkende dyrskueinstitution som eneste middel til fremme af svineavlen. Dét var i øvrigt baggrunden for de *svineavlsforeninger*, der skød frem i 1890'erne. Den første forening blev dannet på Stevns i 1894 og fik gdr. *K.H. Nielsen*, Lindersgård ved Rødvig, som formand. Nielsen var utvivlsomt inspireret af sin nabo, forpagter Friis, Lindersvold, der som omtalt havde været initiativtager til det sjællandske kvægavlsforeningsarbejde i årene forinden. Svineavlsforeningerne blev i mindste detalje modelleret efter mønstret fra kvægavlsforeningerne, hvilket indebar, at mindre lokale grupper af svineholdere gik sammen om indkøb, opstaldning og brug af velgennede handyr.

Svineavlsforeningerne vandt især udbredelse på Bornholm, ikke mindst fordi den stedlige landboforening her tog sagen op. En opgørelse fra 1900 registrerede således 44 foreninger, hvoraf hele 19 på øen i Østersøen. På Sjælland var der da 14 avlsforeninger, på Lolland-Falster 4, på Fyn 5 og i Jylland blot 2.¹⁹ Fra finansåret 1899/1900 at regne modtog avlsforeningerne gennem landboforeningerne statsstøtte til arbejdet, men heller ikke dette skabte den fornødne fremdrift. Med sparerunden 1912, der annullerede statsunderstøttelsen, var svineavlsforeningernes skæbne i realiteten beseglet. Kun bornholmerne holdt stædigt ved. Gennem oprettelsen af De samvirkende bornholmske Svineavlsfor-

For mange husmænd betød opfedningen af en gris, at man ikke behøvede at lide afsavn ved højtidsdage.

Flæskestegen var sikret. Almindeligt var, at man fedede een gris op ad gangen, hvis man da ikke satsede på svineproduktion i et større omfang.

Husmændene ramtes imidlertid hårdt i 1930'erne med den statslige regulering i form af svinekort.

eninger (1913) og et nært samarbejde med andelssvineslageriet i Rønne lykkedes det at holde liv i avlsforeningerne til langt ind i 1950'erne. Da satte introduktionen af den kunstige inseminering også her endeligt punktum for denne fællesskabsvirksomhed.

Stærkt medvirkende til svineavlsforeningernes forlis i det øvrige land var det forhold, at landboforeningerne netop i sidste halvdel af 1890'erne bragte en stortilet plan til udførelse, der så at sige rev tæppet bort under avlsforeningerne. Initiativet var udgået fra den sjællandske fællesforenings svine- og fåreavlsudvalg (opr. 1889), der til delegeretmødet 1893 indbragte et forslag om, at man ved oprettelse af særlige *avlscentre for svin* af yorkshire-race søgte at tilvejebringe betingelserne for

en planmæssig krydsningsavl.²⁰ Grundsynspunktet var, at man ved krydsning af yorkshire- og dansk landrace ville være i stand til at frembringe et produkt, der kunne tilfredsstille forbrugerne på det engelske marked såvel som de danske producenter.

Til denne plan gav mødet sin tilslutning, og ved hjælp af en mindre statsbevilling indkøbtes i 1895 7 orner og 17 søer i England. Dyrene fordeltes nu til fem mindre gårdbrug i Oppesundby, Thorslunde, Flakkebjerg, Svendsbjerg og Kjøng, der alle fik status af anerkendte avlscentre mod at ejerne for et mindre vederlag påtog sig den daglige drift. Det overordnede tilsyn blev lagt i hænderne på statskonsulent *Peter August Mørkeberg*. På grundlag af omfattende teoretiske studier og de prakti-

ske erfaringer, der blev gjort på avlscentrene, kunne Mørkeberg da i februar 1896 på et møde i Landhusholdningsselskabet fremsætte en detaljeret plan for en rationel ledelse af den danske svineavl.

Hovedpunktet var avlscentrene, hvor Mørkeberg foreslog flere oprettede for yorkshire- såvel som for landracen. Finansieringen burde ske gennem statstilskud, og slagterierne skulle kobles på projektet, således at man til stadighed var i nær kontakt med markedet. Efter en høringsrunde, hvor især slagterierne argumenterede for nødvendigheden af at forbedre den danske flæskkvalitet, tiltrådte Landbrugsministeriet forslaget. Allerede året efter kunne de første statsunderstøttede svineavlscentre indvies. Fra Sjælland bredtes systemet nu ud til hele landet, således at der i 1900 kunne noteres 13 centre for yorkshire-avl og ikke færre end 89 for renavl med landracen.²¹ Gennem salg af tillægsdyr satte disse avlscentre – og de mange flere, der kom til efter 1900 – sig på få år umiskendelige spor i svineproduktionen. Fra at være et næsten rent »natursvin« omkring 1890, var den danske gris en menneskealder senere blevet et »kultursvin«, som forsøgsleder *P.G. Rosting* så rammende udtrykte det et sted.²²

Forretningsudvalget i arbejde

1890'erne var tiåret, hvor den spirende interesse for landbrugserhvervets produktionsvilkår i bredere forstand blev integreret i landboforeningernes virksomhed. Hidtil havde foreningernes indsats altovervejende været koncentreret om den faglige virksomhed, således som det er skildret i dette og foregående kapitel. Imid-

lertid voksede erhvervspolitikken – her forstået som aktive forsøg på at påvirke de samfundsbetingedede rammer for landbrugets erhvervsudøvelse – nu frem som en stadig mere betydningsfuld arbejdsopgave. Som det var tilfældet med den faglige virksomhed, hvor landboforeningernes afgørende funktion havde været (og fortsat var) at formidle samarbejdet mellem den brede kreds af landbrugere, således viste også erhvervspolitikken sig som et felt, hvor det organiserede fællesskab med fordel lod sig tage i anvendelse.

Det betyder ikke, at emner med relation til landbrugets omkostningsniveau, afsætningsforhold og bidrag til samfundsøkonomien ikke tidligere havde været drøftet i foreningssammenhæng. Naturligvis havde de det, for også dengang taltes der nok så meget økonomi og politik, når landmænd traf sammen. Eksempelvis måtte den jyske fællesforenings delegeretmøder gennem 80'erne tage stilling til så forskellige spørgsmål som smørnotering og dyrlægevirksomhed, husdyrlovgivning og tilvejebringelse af landbrugets driftskapital, vejvæsenets tilstand og taksterne på jernbanetransport, landbrugsskolernes arbejdsvilkår og kontrol med grovvarerhandelen samt ikke mindst told- og skattespørgsmål.²³ Det var emner, der alle havde en erhvervsøkonomisk eller -politisk dimension, nogle mere end andre. Afgørende i organisatorisk sammenhæng var imidlertid, at fællesforeningerne – eller sågar de enkelte lokalforeninger – endnu handlede helt på egen hånd, når de fremkom med deres henstillinger og andragender til ministerier, myndigheder og andre erhverv.

Deri betød oprettelsen af De danske Landboforeningers Forretningsudvalg 1893 en forandring, der på lidt længere sigt

Baron G. Wedell Wedellsborg, Overdrevsgården, Borup var De samvirkende Sjællandske Landboforeningers første formand, 1880–1889. I 1884 rettedes der henvendelse fra De jyske Landboforeninger, idet de ønskede at få oprettet et landsdækkende repræsentantskab. Sjællænderne forholdt sig negativt til dette forslag, da jyderne ville blive stærkt overrepræsenteret i et sådant råd.

fik konsekvenser i to retninger. Selv om fællesforeningerne i endnu en menneskealder skulle bevare førerstillingen som foreningsstrukturens toporganisationer både erhvervspolitisk og hvad den faglige virksomhed angik, så aner man dog allerede nu konturerne af en *arbejdsdeling*. Efter 1.verdenskrig skulle dén give samvirksomheden en nøglerolle i samspillet mellem landbrug og det omgivende samfund, lokalforeningerne det direkte ansvar for medlemskontakt og faglig rådgivning og

gøre fællesforeningerne til det uundværlige, medierende led mellem organisationsstrukturens øverste og nederste niveau. Nok så vigtig i det større perspektiv var imidlertid det budskab til det øvrige samfund, der lå i nedsættelsen af forretningsudvalget: at landbruget var et *erhverv* i sin egen ret, der på baggrund af sit bidrag til samfundsøkonomien – dengang det betydeligste overhovedet – med føje kunne gøre krav på det samme samfunds velvilje og pekuniære støtte, når det gjaldt erhvervets videre udvikling. Fra at være foreninger, der beskedent androg myndighederne om dette eller hint, blev landboforeningerne under ét til en moderne interesseorganisation, som selvbevidst formulerede det middelstore gårdbrugs krav til det omliggende samfund.

I den snævrere sammenhæng bør nedsættelsen af forretningsudvalget utvivlsomt ses i sammenhæng med de mislykkede forsøg på at skabe en direkte og mere virksom forbindelse mellem landbrug og stat, som gennem 1880'erne var udfoldet fra både landboforeningerne og Landhusholdningsselskabets side. Allerede i 1879 havde Viborg Amts landøkonomiske Forening således fået det jyske delegeretmødes tilslutning til et andragende til Indenrigsministeriet om, at der oprettedes et særligt agerdyrkningsministerium.²⁴ Under indtryk af landbrugskrisen førtes sagen frem med henvisning til behovet for at få samlet landbrugssagerne i én ministeriel organisation, således som det var gjort i en lang række andre europæiske lande. Som den jyske fællesforening så det, kunne kun oprettelsen af et ministerium med landbruget som sin primære ressort, bringe erhvervet ud af dets »tilsidesatte Stilling«. Og at dét skete, var helt nødvendigt, »thi

saa vist som vort Folks hele materielle Velvære, Existens i Nutid og Fremtid berøer paa Agerbrugets Stilling, saa vist er det ogsaa, at de sociale Spørgsmaal, der i Tiden ligger for og fordrer deres Løsning, i vort Land for en væsentlig Del kun vil kunne finde deres praktiske og tilfredsstillende Løsning gennem Agerbrugets og Agerbrugernes Udvikling ved en virksom Støtte og Hjælp fra Statens og Videnskabens Side ...«.

Imidlertid nød sagen ingen fremme, men fem år senere forsøgte man sig påny. Igen var det jyderne, der tog initiativet.²⁵ Nu gjaldt henvendelsen konsejlspræsidiets, som man foreslog at oprette et landbrugsdirektorat eller -departement under Indenrigsministeriet. Heller ikke denne gang kom man igennem med sit ønske, og der skulle gå endnu tolv år, før landbruget ved kgl. resolution af 22. maj 1896 fik sit eget ministerium. Initiativet 1884 gav dog anledning til et mellem spil, der blev nok så vigtigt for den efterfølgende organisationsudvikling. Før at give henvendelsen større vægt, fremsendte jyderne den til fællesforeningerne på Sjælland og Fyn samt til Landhusholdningsselskabet med en opfordring til, at der herfra indsendtes tilsvarende anmodninger. Fynboerne efterkom opfordringen, mens sjællænderne ønskede spørgsmålet drøftet på et møde mellem »samtlige samvirkende Landboforeninger«, før man tog yderligere skridt i sagen. Det lille ord »samtlige« signalerede sjællændernes ønske om at få inddraget bornholmernes forening såvel som Maribo Amts landøkonomiske Selskab i drøftelsen. Dét modsatte jyderne sig imidlertid, og det planlagte fællesmøde blev da heller aldrig til noget.

Som svar på jydernes opfordring gik

Landhusholdningsselskabet i november 1885 ind i spillet med et forslag om oprettelsen af et landbrugsråd. Med selskabets sekretær, *Jørgen la Cour*, som mere end pennefører foreslog man rådet sammensat af 36 mand fra Landhusholdningsselskabet – det vil sige hele selskabets bestyrelsesråd – 19 mand fra landboforeningerne samt repræsentanter fra videnskaben (Landbohøjskolen), det veterinære sundhedsråd og stuttekommisionen.

Forslaget kom til behandling på fællesforeningernes delegeretmøder i 1885 og 1886. I første omgang (1885) gjaldt det den principielle stillingtagen til tanken. Skønt man nærede reservationer mod den dominerende stilling, forslaget gav Landhusholdningsselskabet, godkendtes det så vidt, at fællesforeningerne valgte medlemmer til et særligt fællesudvalg, der i det kommende år skulle arbejde videre med sagen. Debatten her afslørede hurtigt vidtgående uenighed. Henset til det forhold, at Landhusholdningsselskabet og dets bestyrelsesråd i vidt omfang var domineret af sjællandske storbrugere, måtte især jyderne stå fast på et krav om langt bedre repræsentation af det jyske landbrug i det påtænkte landbrugsråd. Kom det til spørgsmålet om finansieringen af rådets arbejde, var alle enige om, at det burde dækkes med en bevilling på finansloven. Noget sådant tog imidlertid tid, og flertallet var da indstillet på, at de tilsluttede organisationer og medlemmerne selv måtte dække omkostningerne i første omgang. Herimod gjorde gårdbrugets repræsentanter nu kraftige indsigelser, for en sådan ordning – hvor kortvarig den end måtte blive – ville efter deres opfattelse føre til, at kun storbrugere lod sig vælge ind i rådet. Og dermed ville rådet blive

Emil Bluhme (1833–1926) søfficer, politiker og landmand. Efter sin afsked med søværnet blev han ejer af to store gårde mellem Hobro og Nibe, gik herefter ind i landboforeningsarbejde. Senere blev han valgt til Folketinget, først for Højre derefter for Venstre.

endnu en bastion for Højre, mente Venstres gårdmænd.

Til delegeretmøderne i efteråret og vinteren 1886 forelå fællesudvalgets endelige forslag. Landboforeningernes repræsentation i landbrugsrådet var styrket en kende, men var det nok? I spørgsmålet om den påtænkte statsbevilling til rådets drift fremkom en flertalsindstilling, der foreslog landbrugsrådet sat i gang med det samme, mens et mindretal ønskede finansieringen afklaret, før man gik videre.

Trods det betydelige forarbejde, der var lagt i forslaget, faldt det med et brag allerede på det jyske delegeretmøde i sep-

tember. Kaptajn H.E. Bluhme, Nørlund, formand for Nibe-Løgstør Landboforening og medlem af fællesforeningens bestyrelse siden 1875, blev dets banemand. Efter hans mening ville forslaget virke ødelæggende for fællesforeningerne, ikke mindst den jyske, og umuliggøre ønsket om et landbrugsministerium. Balancen i rådet mellem jyder og øboer var klart utilfredsstillende. Dertil var det for stort, hvilket ville placere den reelle indflydelse hos bestyrelsen. Og med denne boende spredt over hele landet, måtte arbejdet i vidt omfang overlades til sekretæren – som Landhusholdningsselskabet stillede med i skikkelse af Jørgen la Cour. Nej, bedre ville det være, om man nedsatte et stående udvalg, hvori selskabet og de tre fællesforeninger hver fik tre medlemmer. Og ville selskabet ikke være med, kunne fællesforeningerne jo blot gøre det alene. På den baggrund foreslog Bluhme en resolution, hvorefter mødet erklærede, at det ikke anså »Tidspunktet for heldigt for Dannelsen af et Landbrugsraad som det foreslaede, men anerkjendende Trangen til et fyldigere Samarbejde mellem Fællesforeningerne, henviser det Sagen til Bestyrelsen med Anmodning om, at denne vil søge Tanken yderligere udviklet ved belejlige Tid.«²⁶ Med vedtagelsen af denne tekst var forslaget bortfaldet, et faktum, som sjællændere og fynboer blot kunne tage til efterretning.

De strandede landbrugsrådforhandlinger havde afdækket en voksende kløft mellem landboforeningerne og Landhusholdningsselskabet i både geografisk, politisk og social henseende. Erkendelsen heraf bidrog utvivlsomt stærkt til den nedtoning af konkurrenceforholdet mellem især den jyske og den sjællandske fællesforening,

J. Jensen (1845–1935) veterinær og hippolog. Som statskonsulent i jysk hesteavl gennem mange år var det i realiteten ham, der renavlede den jyske race som trækhest.

der syv år senere – i 1893 – banede vejen for det formaliserede samarbejde i form af De samvirkende danske Landboforeningers Forretningsudvalg. Som omtalt andetsteds var udvalget formelt set en ret løs konstruktion, der organisatorisk først fik fast grund under fødderne med vedtægtsændringerne 1912, 1916 og 1917. I praksis var udvalget underlagt et krav om enighed mellem fællesforeningerne, før et initiativ kunne tages. Dette vilkår lagde ganske vist bånd på udvalgets muligheder for at sætte dagsordenen, men hindrede det ikke i at spille en væsentlig koordinerende rolle i forholdet mellem fællesforeningerne. Herpå giver dets beretninger frem til 1900 adskillige eksempler.²⁷

Forholdene omkring smørnoteringen og smørrets afsætning på det engelske marked var blandt de sager, forretningsudvalget ofrede flest ressourcer på i dets første virkeår.²⁸ Få år forinden havde landboforeningerne fået en repræsentant ind i den toneangivende københavnske smørnotering, men hans indflydelse var begrænset og stadig florerede et system med overpriser, der – som landbruget så det – forgyldte den private smørhandels grosserer på producenternes bekostning. Denne situation skulle siden give liv til landbrugets egne smørekspportforeninger, men i første omgang gik bestræbelserne mod etableringen af en smørprisstatistik, der bedre afspejlede de reelle prisforhold. Idéen kom fra den danske statskonsulent i London, *Harald Faber*, hvem forretningsudvalget havde konsulteret i spørgsmålet om afsætningsforholdene. Det havde afstedkommet en række grundige og indgående betænkninger fra Faber, hvoraf flere blev trykt og således fandt vej til en bredere kreds. Forslaget om egen statistik bragtes til udførelse allerede 1894, hvor forretningsudvalget lod nedsætte et særligt smørprisstatistikudvalg bestående af forpagter *F.J.L. Beck*, Marselisborg, proprietær *W. Pontoppidan*, Thomasminde, og den jyske fællesforenings sekretær, *Høegh Guldberg*. På grundlag af indsendte meddelelser fra snart flere hundrede mejerier, udarbejdedes statistikken over smørpriserne nu én gang ugentligt og distribueredes til mejerierne, forretningsudvalget og dets repræsentant i Københavns smørnotering. Oprindeligt vægrede man sig ved en almindelig offentliggørelse af prisstatistikken, idet man frygtede, at der herved kunne opstå forvirring. Da imidlertid underhåndsmeddelelserne om prisudviklingen ikke afsted-

kom den ønskede forandring, gik man fra 1. januar 1897 over til et nyt system, hvorefter resultaterne offentliggjordes hver onsdag og meddeltes dagbladene gennem Ritzsaus Bureau. Dermed efterkom man et længe næret ønske, der hyppigt var blevet fremført på delegeretmøderne.

Forandringerne i stambogsarbejdet, hvor man gik fra den hidtidige, noget ujævne provinsielle stambogsføring til de landsdækkende racestambøger, blev det andet større resultat af forretningsudvalgets tidlige virksomhed. Registreringen og udarbejdelsen af stambogen for de svære jyske heste blev nu overladt statskonsulent J. Jensen, mens de lette racer gik til konsulent *Ludvig Oppermann*. Statskonsulent Mørkeberg blev overdraget opgaven med hensyn til det røde danske malkekvæg, mens stambogsføringen af det jyske kvæg fortsat skulle ligge hos statskonsulent Axel Appel og konsulent S.P. Petersen i forening. Dermed var arbejdet i sikre hænder, og forretningsudvalgets efterfølgende indsats begrænsede sig da stort set også til den ene opgave, at sikre det økonomiske grundlag for arbejdets videreførelse. I 1897 gik man dog noget længere. Sagen var, at stambøgerne kun vandt ringe udbredelse, og på den baggrund besluttede forretningsudvalget at tilskrive lokalforeningerne med en anmodning om, at dyrskuedømmerne i højere grad gjorde brug af stambogsoplysningerne ved bedømmelserne. I samme retning gik udvalgets opfordring til stambogsførerne året efter om systematisk at indsamle »gode Billeder« af typiske dyr som illustrationsmateriale til de følgende bind.

Ved siden af de her nævnte opgaver tog forretningsudvalget en lang række andre sager op, hvoriblandt spørgsmål om trans-

portforhold – eller med et moderne udtryk: infrastruktur – hørte til de betydelige. I 1890'erne gav dét sig udtryk i henvendelser til ministerierne om sager som statsbanernes befordringstakster og rulende materiel, hastighedsgrænser og havneanlæg samt ikke mindst de dansk-engelske skibsforbindelser. Også en løbende opfølgning af den del af Rigsdagens lovgivningsarbejde, der var af betydning for landbruget, ofrede man megen tid på. Det gjaldt eksempelvis forarbejderne til Lov om handel med gødningsstoffer m.v., Udstykningsloven og planerne for en skattereform. Allerede dengang skabte forretningsudvalget erhvervets tradition for at gå ind i lovgivningsprocessen på et meget tidligt stadium. Stor opmærksomhed viede udvalget de årlige finanslovsforhandlinger, der var af særlig betydning i den forstand, at en stadig større andel af de midler, der bevilgedes til landboforeningernes virksomhed, nu kom via denne lov og ikke som hidtil via husdyrloven. For finansåret 1899–1900 modtog forretningsudvalget således godt 134.000 kr. fra statskassen, hvoraf kun knap 1/3 i medfør af husdyrlovens bestemmelser. Halvdelen af den samlede sum var på forhånd øremærket til præmiering af ypperligt dyrkede husmandslodder og husmandsrejser, endnu en af forretningsudvalgets væsentligere opgaver, som vi senere skal vende tilbage til.

I disse år fungerede forretningsudvalget som et snævrere forum, der bedre end fællesforeningernes bestyrelser kunne varetage relationerne mellem landboforeningsstruktur og stat. Med smørnoterings-spørgsmålet som den mulige undtagelse, hvor forretningsudvalget handlede med stor selvstændighed, var det i øvrigt fællesforeningerne, der angav takten. Og dén

bestemtes først og fremmest af den enighed, disse kunne præstere. Et pudsigt eksempel herpå er et forslag om gennemførelse af »et almindeligt dansk Landbo-Delegeretmøde«, der i 1895 rejstes af de fynske repræsentanter i forretningsudvalget. Med oprettelsen af De samvirkende danske Landboforeninger fandt fynboerne tilsyneladende, at der hertil burde knyttes en delegeretforsamling, der kunne diskutere spørgsmål af almen interesse og ikke mindst sager »vedrørende Foranstaltninger, hvis Iværksættelse maatte afføde Henvendelser til Regeringen og Lovgivningsmagten i Almindelighed.« Man forestillede sig alle lokalforeninger repræsenteret ved én delegeret for hver 200 medlemmer. Dette kunne dog hverken jyder eller sjællændere gå med på, og beretningen nævner da ultrakort, at forretningsudvalget ikke fandt tiden betimelig, hvorfor sagen foreløbig udsattes, idet »foreløbig« – skulle det vise sig – kom til at betyde ikke mindre end 85 år.

Når forretningsudvalgets virksomhed frem til 1900 blev så omfattende, som den rent faktisk blev, så afspejlede det i første række det forhold, at visse opgaver var af en sådan karakter, at kun en løsning på fællesskabsbasis var meningsfuld. På det faglige område gjaldt det eksempelvis i stambogssagen, og kom det til spørgsmål, der involverede andre erhverv eller staten – hvad oftere og oftere blev tilfældet – så blev betydningen af en forudgående koordinering fællesforeningerne imellem på det nærmeste selvindlysende. Nok så væsentligt var dog, at udvalget talte folk, der trods betydelige meningsforskelle i andre sammenhænge meget vel forstod at samarbejde.

Forretningsudvalgets første formand el-

ler præsident, som posten dengang benævntes, var kammerherre Chr. Lüttichau til Tjele, der drev sin ejendom med dygtighed og stor reformiver. Som nævnt havde han i 1884 afløst Sophus Skeel, Birkelse, som formand for den jyske fællesforening, og tre år senere blev han indvalgt i folketinget for Højre. Skønt en af Estrups støtter var Lüttichau moderat konservativ og regnedes af venstrefolkene for én af dem, man kunne tale med. Hans position som landboforeningernes førstemand blev imidlertid ganske kortvarig, for i efteråret 1893 valgtes han til præsident i Landhusholdningsselskabet og nedlagde som følge deraf sit hverv i forretningsudvalget. I øvrigt fik også det ærværdige selskab kun gavn af Lüttichaus mæglende evner en ganske kort tid. Allerede året efter udnævntes han til finansminister i ministeriet Reedtz-Thott.

Ny mand på posten efter Chr. Lüttichau blev godsejer Carl Bech for resten af 1893, etatsråd *Heinrich Valentiner* for 1894 og greve Fritz Ahlefeldt-Laurvig for 1895. I overensstemmelse med vedtægterne startedes der herefter forfra med Bech, der sammenlagt opnåede at beklæde formandsposten seks gange frem til 1909, mens Valentiner sad i fem perioder til og med 1907. Grev Ahlefeldt-Laurvig fik blot tre perioder, den sidste i 1901, hvorefter en slægtning, hofjægermester *C.J.F. Ahlefeldt-Laurvig*, valgtes til formand for den fynske fællesforening og som sådan blev samvirksomhedens præsident ligeledes i tre perioder frem til 1910. Blandt disse fire var det utvivlsomt Bech og Valentiners virke, der satte sig de dybeste spor.

Carl Bech var en af tidens bedst uddannede landbrugsledere. Inden han i vinteren 1873 lærte landvæsen på Tirsbæk, var

han i 1865 blevet student fra Sorø og i 1870 cand.polit. Derefter fulgte et års studier ved Harvard University i USA og en tid som volontør i et større bankhus i New York. Det internationale udsyn lå ham vel nærmest i blodet, og da han i 1874 giftede sig, var det med Josepha del Carmen, resultatet af mødet i Valparaiso 1851 mellem en koffardikaptajn og en lokal skønhed. I 1874 overtog Carl Bech driften af Engelsholm ved Vejle. Snart blev han medlem af amtsrådet og 1878 formand for Vejle Vesteregns Landboforening, et hverv han nedlagde 1893, da han valgtes til formand for den jyske fællesforening. Han blev kendt som en smidig forhandler med alsidige kundskaber og en elskværdig optræden, og da han i 1909 forlod landboforeningsarbejdet, var det for at blive præsident i Landhusholdningsselskabet (til 1919) og direktør i Hedeselskabet.²⁹

I forhold til Bech var Heinrich Valentiner noget ældre, og skønt både student og cand.phil. var hans baggrund ikke så bred. I 1857 var han blevet ejer af Sallerupgård ved Vordingborg og i 1868 overtog han efter faderens død Gjeddesdal ved Greve. Denne ejendoms rang som en af landets mønstergårde opretholdt Valentiner, der selv var en pionér på mejerivæsenets område. Ikke så få af Segelckes og Fjords undersøgelser blev udført på Gjeddesdal. Allerede i Sallerupgård-tiden var han bestyrelsesmedlem i Præstø Amts Landboforening, men det var dog som formand for Københavns Amts Landboforening 1879–92 hans navn blev kendt og respekteret blandt fagfæller. I ikke færre end 39 år – fra 1872 til 1911 – sad Valentiner i Landhusholdningsselskabets bestyrelsesråd og 1890–1908 var han formand for den sjællandske fællesforening. Valentiners

biograf, Aksel Milthers, noterer ham dog mindre som organisationspolitiker end som den fagligt velfunderede landmand, der nåede vidt i kraft af en afdæmpet optræden, præget af hans fordomsfrihed og omfattende dannelse.³⁰

Også fællesforeningernes næstformænd havde som sagt sæde i forretningsudvalget, og blandt dem finder vi andre betydelige skikkelser i faglig eller organisatorisk forstand. Én af dem var Malthe Ahlmann, formand for Ålborg Amts Landboforening 1888–1902 og sin tids betydeligste opdrætter af jyske heste. På hans ejendom, godset Langholt syd for Hjallerup, var en af landets fineste besætninger af sortbroget jysk kvæg opstaldet, der til enhver tid kunne tage kampen op med Harald Branths berømte Sdr. Elkjær-tyre. En anden var skolelederen, landøkonomen og venstrepolitiker Peter Bojsen, Gedved, hvis meritter i relation til Horsens Landbrugsforening og det stedlige andelssvineslagteri tidligere har fundet omtale. Den fynske næstformand, godsejer W. Langkilde, Bramstrup, var temmelig anonym i denne forbindelse, mens det samme ikke kan siges om sjællændernes repræsentant frem til 1896, forpagter G.P. Thalbitzer, Turebyholm, arkitekten bag etableringen af den sjællandske fællesforening 1879–80. Fra 1897 blev Thalbitzers plads i forretningsudvalget overtaget af formanden for Sorø Amts økonomiske Selskab 1887–98, kammerherre *Sophus Barner*, Eskilstrup ved Ringsted, der 1893–95 havde været præsident for Danmarks Agrarforening og på baggrund af en livslang interesse for småårsbruget måske var husmændenes bedste kort i udvalget. Sidste mand i forretningsudvalget før århundredskiftet skulle også blive den længst siddende

Forpagter G.P. Thalbitzer (1833–1917) landmand og organisationsleder. I årene 1866–1910 forpagtede han Thurebyholm under Bregentved. Han var også en foregangsmand inden for foreningslivet og tog i 1880 initiativet til at oprette De sjællandske Landboforeninger, hvis næstformand han var til 1896. Han var uden al tvivl den eneste person, der kunne forlige modsætningerne mellem storlandbrugets og gårdlandbrugets repræsentanter.

blandt de oprindelige medlemmer. Det var greve *Ludvig Reventlow*, Rudbjerggård ved Nakskov, der gennem nitten år repræsenterede Lolland-Falster i udvalget.

Den landbrugsfaglige og -organisatoriske baggrund er selvsagt den faktor, der mere end noget andet bandt alle disse mennesker sammen, men der er også andre lighedspunkter. Med Peter Bojsen som undtagelsen, der bekræfter reglen, tilhørte de alle det store hartkorn, og politisk var

de fleste at finde på Højres moderate fløj. Socialt som politisk var de i nogen grad altså atypiske for den medlemsbasis, de repræsenterede. Det var en situation, der først ændrede sig med valgene til forretningsudvalget i 1902, hvor tre gårdejere, folketingsmændene Niels Jensen, Toustруп, og *Ole Olsen*, Tjæreby, samt amtsrådsmedlem Jens Sørensen, Saksager, kom ind. Med medlemsgrundlaget delte forretningsudvalget i 1893 imidlertid en dyb frustration over den fastlåste situation på Rigsdagen. Skønt provisorieårene frem til forliget 1894 sikkert ikke var helt så lamdende, som de ofte fremstilles – landbruget kunne blandt andet se tilbage på margarine- og fremfor alt den nye husdyrlov som væsentlige politiske resultater – så bredte mismodet sig.

Agrarbevægelsen

I bakspejlet kan vi se, at den langvarige landbrugskrise siden midten af 1870'erne gik ind i sin tredje og afsluttende fase omkring 1890. Skønt priserne fortsatte deres fald til 1896, så gav højprioriteringen af den animalske produktion sig nu det udslag, at eksporten af smør og flæsk steg kraftigt. Det var slut med at producere korn til eksport, og Danmark var blevet nettoimportør af korn og foderstoffer. Prioritetsgælden var vokset og ejendomspriserne faldt fortsat, men i 1890'erne gik det langsommere end i ti-året forinden. Antallet af tvangsauktioner toppede i 1887 og gik derefter mærkbart tilbage.³¹

At der således var lys for enden af tunnelen, var dog svært at se ved indgangen til 1890'erne, og det ikke kun i Danmark, men i størsteparten af Vesteuropa. Deraf

udsprang årtiets næsten almeneuropæiske landbrugsorganisatoriske fænomen: den vildtvoksende protest i form af de såkaldte *agrarbevægelser*, hvis »trusselsbillede« bl.a. omfattede størrelser som den voksende internationale konkurrence på landbrugsprodukter, industrialiseringen og den spirende arbejderbevægelse. Under indtryk heraf og med landbrugskrisen som løftestang rejste agrarerne nu skarpt formulerede krav til statsmagten om en mere landbrugsvenlig lovgivning. Konkret gjaldt det områder som landbrugets kredit- og skatteforhold, renteniveau og beskyttelse af den hjemlige landbrugsproduktion ved hjælp af told.³²

Sverige fik sin organiserede agrarbevægelse i 1895 med oprettelsen af *Sveriges Agrarförbund*, der så det som sin hovedopgave at sikre en effektiv toldbeskyttelse af landbrugsproduktionen. I Norge etableredes *Norsk Landmandsforbund* i 1896 på et tilsvarende program. Allerede 1893 havde de tyske agrarer dannet *Bund der Landwirte*, og samme år var også *Danmarks Agrarforening* blevet stiftet. Fælles for disse foreninger var, at de blev stablet på benene som et alternativ til og delvis i opposition mod den eksisterende landbrugsfaglige organisationsstruktur.

I Danmark blev agrart tonede krav om statslige reformer til gavn for det betrængte landbrugserhverv fremført allerede i 1886 af Harald Branth i et foredrag for Landhusholdningsselskabet. Ugeskriftet *Landbovennen*, der redigeredes af *F. Riegels*, gennem flere år en hørbar delegeret for Vildbjerg og Omegns Landboforening, støttede Branths synspunkter. En anden forløber var den østjyske gård ejer, *Chr. Leth Espensens Bondeorganisationen*, der stiftedes 1887 og to år senere

blev til *Landboreformforeningen* – dog uden at sætte sig synlige spor i udviklingen.

Et gennembrud nåede agrarerne først med det store folkemøde i Fruens Bøge ved Odense 27. maj 1893. Mødet, der blev overværet af godt 2.000 fremmødte, havde den just afgåede næstformand for Fyns Stifts patriotiske Selskab, proprietær Frederik Andersen-Rosendal som initiativtager. Foruden Andersen-Rosendal talte også forstander Jørgen Petersen, Dalum Landbrugsskole, gårdejer *Rasmus Pedersen*, Gislev, og Harald Branth. Mødet resulterede i en beslutning om at oprette Danmarks Agrarforening og godt 800 af de tilstedeværende meldte sig ind med det samme.

Med sine udfordrende krav til politikerne om praktisk reformlovgivning i stedet for »storpolitik« ramte Andersen-Rosendahl en nerve, hvilket kom til udtryk deri, at agrarforeningen efter egne angivelser nåede et medlemstal på 70.–80.000 efter bare et halvt års virke. At også den politiske kamps penneførere følte sig ramt, fremgår af dagbladenes reaktion. Efter mødet i Fruens Bøge benævnte Svendborg Avis Andersen-Rosendal som slet og ret »en Taskespiller«, og Nyborg Avis skrev: »I Virkeligheden har Profeten fra Rosendal kun een Tanke, og det er at lægge Pres paa, at Landmændenes Sager skal yderligere pousseres frem paa Bekostning af andre Stænders Interesser.« Assens Avis mente i agrarernes sag at se et ønske om et opgør med alle de politikere, »der ikke kommer agende til København paa en Møgvogn.«³³

I den sidste påstand var der det rigtige, at Andersen-Rosendal nok så mulighederne, dersom agrarerne gjorde sig selv til

Jørgen Petersen, forstander på Dalum landbrugsskole 1886–1908, stammer fra landsbyen Bårse ved Præstø. Her blev kimen lagt til det store engagement i samfundsforhold, der skulle komme til at præge ham hele livet. Fra en meget beskeden skolegang kæmpede han sig vej gennem adskillige højskoleophold for til sidst at ende med en eksamen fra Landbohøjskolen. I 1908 da han døde i en alder af 54 år, var han slidt op.

et politisk parti. Men det hører med til billedet, at det var en målsætning, som flertallet af agrarforeningens medlemmer ikke kunne tiltræde. Modsætningen mellem land og by var endnu ikke så stærk, som den senere blev, og landbrugets binding til den politiske hovedstrøm, der sammenfattedes i de forskellige Venstregrupperinger på Rigsdagen, satte indtil videre effektivt bom for partipolitiske eksperimenter. Allerede på mødet i Fruens

Bøge havde Jørgen Petersen formuleret det således: »Jeg anser det for heldigt, om Delegeretmøderne fremdeles bliver det Forum, for hvilke Reformspørgsmaalene indankes. Men det har vist sig, at Lovgivningsmagten undertiden er noget tungtør for den Tale, delegeretmøderne fører ... Den agrarpolitiske Forening vil med andre Ord søge at give Delegeretmødernes Ord Vægt.« Det var en målsætning som Andersen-Rosendal kort efter lagde luft til. Efter hans opfattelse var lovgivningsvejen bedre end landboforeningsvejen. Den første gav indflydelse på selve lovene, den anden kun på de råd, der blev givet.

Landboforeningernes forhold til agrarbevægelsen var flertydigt. Dens grundlæggende reformkrav kunne man ikke andet end dele, men samtidig repræsenterede agrarforeningen en organisatorisk nyskabelse, der på sigt kunne true den møjsommeligt opbyggede landboforeningsstruktur. Resultatet måtte da blive, at landboforeningernes ledende skikkelser gik ind i bevægelsen med et klart udtalt ønske om at påvirke udformningen af dens program – men også med vilje til at underbinde de radikale elementer, der i bevægelsen så kimen til et egentligt agrarparti.

Det var baggrunden for, at Carl Bech på det jyske delegeretmøde 1894 kunne sammenfatte landboforeningernes holdning og rette en tak til agrarbevægelsen »for dens Iver og Varme for Landbrugets Vel, for det meget store Arbejde, den allerede har præsteret, og ... for den smukke og loyale Maade, hvorpaa den stadig er optraadt, overladende Landboforeningerne de Opgaver, der nærmest vedrører Produktionen og Afsætningen, medens den selv har paataget sig Forholdet til de andre Erhvervsgrøene og til Partipolitikken.«³⁴ At der ikke

H. Hertel (1859–1927) økonom og organisationsfunktionær. I en del år var han medredaktør af Ugeskrift for Landmænd, senere dets redaktør 1890–1900. I 1901 blev han sekretær i Landhusholdningsselskabet og i 1906 redaktør af Tidsskrift for Landøkonomi, to poster han beholdt til sin død. I denne periode var han reelt selskabets leder.

kunne være en bestemt grænse mellem agrarforeningen og landboforeningernes virkefelt, var klart, mente Bech, men når nogle ville hævde, agrarforeningen ville svække eller ligefrem tilintetgøre landboforeningernes virksomhed og betydning, så måtte han tage afstand derfra. Erfaringerne fra det forløbne år viste, at de to organisationer havde stået i »det venskabeligste, mest anerkjendende Forhold« til hinanden. Ad helt de samme linier havde også etatsråd Valentiner udtrykt sig på det sjællandske delegeretmøde i efteråret

1893: »Vi betragter denne Sag med den største Velvillie og vil arbejde med for den privat, medens vi dog ikke ønsker at tage direkte Del i den i vor Egenskab af Bestyrelse eller ønsker at faa den ind i Landboforeningerne, disse bør nemlig i Henhold til Traditionen være uafhængige af al Politik.«³⁵

De faldne udtalelser er såre karakteristiske for den inddæmning af oprøret, der fandt sted allerede i dets indledende fase. Det samme er det forhold, at medlemmerne af landboforeningernes forretningsudvalg næsten alle gik aktivt ind i agrarbevægelsen. Det gjaldt eksempelvis kammerherre Barner, der som nævnt blev agrarforeningens første præsident, og Malthe Ahlmann, der sammen med Harald Branth gennemførte en større agrarpolitisk turné i det jyske i sommeren 1893. Også Peter Bojsen blev en fremtrædende skikkelse i den jyske gren af bevægelsen. Det fik i øvrigt særlig betydning, idet broderen, lederen af den forligsvenlige del af Venstre, *Frede Bojsen*, bl.a. ad den vej gjorde sin indflydelse gældende på udformningen af agrarforeningens første, relativt moderate program – og kvitterede derfor ved at bringe flere af foreningens mærkesager frem til behandling på Rigsdagen. Disse havde én af agrarernes fremtrædende ideologer, redaktøren af »Ugeskrift for Landmænd«, cand.polit. *Hans Hertel*, efter indbydelse fra forretningsudvalget fremlagt på fællesforeningernes delegeretmøder i efteråret 1893.

For det første – mente Hertel – måtte landbruget rejse krav om, at staten ad international vej søgte guldmøntfoden ophævet. Møntforandringen havde medført prisfald på landbrugets produkter, og prioritetsgælden var blevet vanskeligere at

betale. Toldbeskyttelse kunne også hjælpe landbruget, men da spørgsmålet endnu ikke var »tilstrækkeligt gæret af«, ville han lade det ligge. Hartkornsskatten til kommunerne måtte omordnes, for hartkornsansættelsen var et dårligt skattegrundlag i den forstand, at den hverken afspejlede ejendommens ydeevne eller ejerens skatteevne. Svaret var skat på formue og indtægt, og kommunernes indtægtsbehov måtte begrænses, bl.a. ved at udgifterne til fattig- og alderdomsforsørgelse, retspleje og skolevæsen lagdes over på staten. Endelig måtte jernbanetaksterne nedsættes. Alt dette ville koste staten penge, hvorfor landbrugets bud kunne være en forhøjelse af forbrugsskatterne på luksusvarer, især »alkoholdige Drikkevarer efter Procentindhold og Værdi, Tobak og Cigarer, Silke, Cykler osv.« Endvidere måtte der oprettes en hypotekbank, der kunne forsyne kreditforeningerne med de nødvendige udlånsmidler, og landbruget ønskede den ledige plads i Nationalbankens direktion besat med en landmand eller i det mindste »en i Landbrugsforholdene kyndig Mand«. Endelig ønskede man en friere ordning af landbrugets afsætnings- og eksportforhold, så man med tiden kom alle de fordyrende mellemlid til livs.³⁶

Det var alt i alt et moderat program, Hertel her fremlagde. Flere af sagerne havde allerede været eller skulle senere blive taget op af delegeretmøder og forretningsudvalg. Og al den stund Hertel behændigt undgik det intrikate toldspørgsmål – og dermed undlod at udstille sine beskyttelsessynspunkter overfor de delegeredes næsten enige frihandelsfront –

så vandt programmet almindelig tilslutning.

I forhold til landboforeningernes virksomhed skulle agrarbevægelsen dog vise sig at være en blindgyde. Ganske vist gik flere af dens programpunkter ind som byggesten til det storpolitiske forlig 1894, og dens skattepolitiske tankegodt fandt til dels nedslag i skattereformen 1903. Men Andersen-Rosendals vision om et magtfuldt og centralt placeret bondeparti på Rigsdagen vandt ikke gehør, og da bevægelsen radikaliseredes med samme Andersen-Rosendals valg til præsident for agrarforeningen 1896, kølnedes forholdet mellem den og landboforeningerne mærkbart.

Som det krisefænomen, Danmarks Agrarforening var, sygnede den hen i samme takt, som landbrugets konjunkturer forbedredes efter 1896. I 1903 forlod Andersen-Rosendal den synkende skude og ti år senere var den borte. De spor, agrarbevægelsen da havde sat sig i den konkrete politik, kan synes ubetydelige, men for landboforeningernes egen udvikling var de det ikke. I 90'ernes landbrugsorganisatoriske debat var det agrarerne, der klarest havde øje for det skærpede forhold mellem land- og byinteresser, som samfundsudviklingen førte med sig. Og med deres klart markerede vilje til at rejse landbrugets sager som *krav* til det politiske system, var de stærkt medvirkende til at skubbe landboforeningerne frem mod den moderne rolle som interesseorganisation. Endelig grundlagde de den tradition for oprør i dansk landbrug, som også senere skulle udfordre fællesskabet.

Noter

1. Erik Helmer Pedersen: Landbosamfundet og Danmarkshistorien (1993), s. 000.
2. Erik Helmer Pedersen anf.arb., s. 000.
3. FajL del.ber. 1910, s. 1–16.
4. Jvf. ndf. s. 172ff.
5. N. Heyman: Landbrugsinstitutioner (1897), s. 147 og 183.
6. Jette Mackintosh: Landmanden og hans rådgivere (1993), passim.
7. Aksel Pedersen m.fl.: Sortbroget kvæg – baggrund og udvikling i Danmark (1983), s. 120–21.
8. K. Hansen (red.): Det danske Landbrugs Historie, bd. 3, s. 462.
9. Cit. efter Heyman anf.arb., s. 246.
10. K. Hansen anf.arb., bd. 3, s. 488.
11. Cit. efter Heyman anf.arb. s. 245.
12. K. Hansen anf.arb., bd. 3, s. 471.
13. Dansk biogr. Leksikon, 3. udg. (Claus Bjørn).
14. K. Hansen anf.arb., s. 473–74.
15. J.K. Haugaard (red.): Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872–1922 (1926), s. 381.
16. For en oversigt over svinets historie i Danmark efter 1850, se N. Becks fremstilling i: K. Hansen anf.arb., bd. 3, s. 676–715.
17. Her og for det flg., jvf. S.P. Jensens afsnit om svineavl 1860–1914 i: Claus Bjørn m.fl. (red.): Det danske landbrugs historie, bd. 3, s. 338–44.
18. FajL del.ber. 1882, s. 22–39; 1883, s. 11–24.
19. Landøkonomisk Årbog 1900, s. 105–06.
20. Sj.del.ber. 1893, s. 00–00.
21. N. Beck anf.arb., s. 686–88.
22. J.K. Haugaard anf.arb., s. 380.
23. FajL del.ber. 1881–87; jvf. Erik Helmer Pedersen anf.arb., passim.
24. FajL del.ber. 1879, s. 00; jvf. J.K. Haugaard anf.arb., s. 65–68.
25. Her og for det flg., jvf. Torben Hansgaard: Landbrugsrådets tilblivelse (1976), s. 24–35.
26. FajL del.ber. 1886, s. 27–45; jvf. Hansgaard anf.arb., s. 31–32.
27. For den flg. oversigt, se: DsdL ber. 1895–1900.
28. For en oversigt over noteringssituationen i 1890'erne, se: Claus Bjørn (red.): Dansk mejeribrug 1882–2000 (1982), s. 130–32.
29. Dansk biogr. Leksikon, 3.udg. (Anton Christensen).
30. Samme (Aksel Milthers).
31. Erik Helmer Pedersen: Agrarbevægelsen (1965), s. 176–78.
32. For den flg. omtale af agrarbevægelsen, se foruden den i n. 12 anførte skildring også Erik Helmer Pedersen: Romantik og politik. Til de agrare bevægelses historie (1983), og sm.: Oprørsbevægelser i dansk landbrug (1986).
33. Her citeret efter Kr. Rask: 100 år i fynsk landbrug 1881–1981 (1981), s. 46.
34. FajL del.ber. 1894, s. 2.
35. Sj. del.ber. 1893, s. 00.
36. Her refereret efter FajL del.ber. 1893, s. 22–28.

1900–14

I forhold til tiden forinden karakteriseredes landboforeningernes udvikling i de sidste årtier af det 19. århundrede ved to tendenser, der også kom til at angive retningen for de følgende års fornyelser. Den ene var de centrale organisationsleds voksende styrke overfor det lokale initiativ, således som det er vist flere gange i det foregående. Især kvægavlsforeningerne, men i nogen grad også kontrolarbejdet var resultater af en målbevidst indsats »fra oven«, og i svineholdet vandt som nævnt de nye svineavlscentre – kraftigt støttet af fælleslandboforeningerne – indpas på de lokale svineavlsforeningers bekostning. Regnskabsføringen med den enkelte be-

drifts indtægter og udgifter var endnu et felt, hvor fællesforeningernes initiativ var umiskendeligt. Også her blev de lokale landboforeninger i høj grad bestyret af den kurs, som fællesforeningerne udstak. Som vi skal se i det følgende, var det samme tilfældet indenfor planteavl, der i mange henseender blev omdrejningspunkt for den fællesskabsbårne indsats i årene 1900–1914.

På dette som på de øvrige faglige områder tilfaldt det da lokalforeningerne – via foredrag, kursus og et voksende antal af fagligt velfunderede konsulenter – at varetage den pædagogiske side af sagen i direkte kontakt med medlemsskaren. Når

En kåringskommission vurderer hingstens fortrin og mangler. Resultaterne indføres i en protokol. Kort efter århundredskiftet.

denne kontakt ikke altid blev gnidningsløs, så havde det sammenhæng med det andet forhold, der gradvist gjorde sig stærkere gældende: professionaliseringen på alle niveauer i organisationsstrukturen. Endnu kunne enkelte store lederskikkelser rejse sig på et delegeretmøde og give deres besyv med om snart sagt alle spørgsmål i relation til landbruget, men beretningerne herfra demonstrerer til overflod, at flere og flere viede kræfterne til snævrere og mere afgrænsede problemstillinger. Fremkomsten af de faglige udvalg først på fællesforeningsplan, men fra århundredeskiftet også i lokalforeningssammenhæng, antyder mere end noget andet denne tendens.

Landboforeningernes funktionelle arbejdsdeling med andelsbevægelsen, hvorunder faglige spørgsmål tilfaldt de første og afsætningsøkonomiske opgaver de sidste, er et udtryk for det samme: specialisering. I dén sammenhæng måtte det aktivitetsområde, vi her har kaldt interessepolitikken, blive problembarnet, således som røret om Agrarforeningen i 1890'erne havde vist det – og som man kan se det gentaget flere gange siden i landboforeningernes forhold til andelsbevægelse, husmandsforeninger og de agrare oprørsbevægelser.

Fællesskabet, det vil sige landmændenes evne til at samarbejde henover de grøfter, som organisationsudviklingen og professionaliseringen uundgåeligt gravede, var den ressource, alle trak på og som holdt sammen på en virkelighed, der blev stadig mere sammensat. Men stundom holdt det hårdt, hvad ikke mindst forholdet til de mindste jordbrugere, husmændene, skulle vise allerede i det første årti af det nye århundrede.

Arbejdskraft og husmandssag

I årene 1860–1905 var antallet af landbrug med et tilliggende over 1 td. hartkorn vokset moderat fra godt 72.000 til knapt 77.000 bedrifter. I samme tidsrum var husenes tal forøget fra ca. 140.000 til næsten 213.000. Heraf udgjorde huse uden jord en nogenlunde konstant del, nemlig ca. 30.000 både i 1860 og i 1905.¹ Sagt med andre ord forøgedes antallet af egentlige husmandsbrug med ikke mindre end 65% i perioden.

Disse forandringer i ejendomsstrukturen dækker over et mere kompliceret udviklingsforløb i datidens landbosamfund. På den ene side blev der flere og flere mennesker på landet – og det til trods for at både byernes vækst og Amerika-udvandringen tog deres told af befolkningstilvæksten. På den anden side oplevede landbosamfundets arbejdsgivere – gårdmændene og storbrugerne – at det fra omkring 1880 blev stadigt vanskeligere at skaffe eget arbejdskraft.

Den modsigelse, der tilsyneladende ligger heri, lader sig forklare. Ganske vist steg landbefolkningen i tal, men det gjorde behovet for arbejdskraft så sandelig også – og det så stærkt, at nettotilvæksten (d.v.s. tilvæksten minus udvandring og afvandring til byerne) ikke kunne holde trit med efterspørgslen på ledige hænder. Det intensive husdyrlandbrug, allehånde jordforbedringsarbejder og den nye roedyrking blev talrige gårdmænd og godsejeres redning i kriseårene, men betød samtidig, at arbejdsbyrden voksede.

Dét havde bragt landbosamfundets ringestillede: husmændene, de jordløse daglejere og tyendet, i en ny og mere gunstig position i forhold gårdmænd og storbru-

*Bornholms
husmandsforening på
tur til Hammershus i
1913.*

gere. Og efterhånden som manglen på arbejdskraft blev mere følelig, havde landboforeningerne stadigt hyppigere taget spørgsmålet på dagsordenen ved generalforsamlinger og delegeretmøder. Arbejdskraftproblemet og løsningen af det blev en opgave for fællesskabet.

Allerede i midten af 1880'erne havde Bornholms landøkonomiske Forening

(1884) og den fynske fællesforening (1885) nedsat hver deres husmandsudvalg. Snart skete det samme på Sjælland og Lolland-Falster, og i 1892 tilkom endelig Foreningen af jyske Landboforeningers »Udvalg for Husmandsbrug«, hvis virksomhed i mangt og meget blev retningsgivende for arbejdet også på øerne. Husdyrbrugets forholdsvis stærkere position i Jylland og

de rigere muligheder, der her var for indvinding og kultivering af heder og moser, gav sig udslag i relativt flere husmandsbrug på den jyske halvø, hvilket var baggrunden for husmændenes ret betydelige andel af de jyske lokalforeningers samlede medlemsskare. Endnu i 1906 var lidt mere end hvert tredje landboforeningsmedlem i det jyske således en husmand.²

Skulle man holde på arbejdskraften, gjaldt det om at gøre tilværelsen som husmand mere attråværdig. Fremhjel্পningen af husmandsbruget i henseende til økonomi og produktivitet blev da husmandsudvalgenes primære opgave, men nok så vigtigt var det, at »fremkalde Bevidsthed hos Husmanden om, at han ikke er Daglejer, men Jordbruger, og vække Vilje og Interesse hos ham for at være det«, som den jyske proprietær Neergaard udtrykte det ved delegeretmødet 1889.³ Midlerne hertil var to: dels *præmiering af veldrevne husmandslodder*, dels oplysning om det fremskredne husmandsbrugs mål og midler, således som deltagerne i de populære *husmandsrejser* ved selvsyn kunne erfare det. Præmieringen af husmandslodder gik helt tilbage til 1873, hvor der første gang blev bevilget statsmidler til formålet. Havde præmieringen oprindeligt et noget tilfældigt præg, så kom der efter 1890 mere plan i arbejdet. Her spillede ikke mindst det jyske husmandsudvalg med dets driftige lederskikkelse, sædegårdsejer H.J. Hansen, Marsvinslund, en afgørende rolle. Blandt resultaterne kunne han notere et ensartet bedømmelsessystem og en mere målrettet præmiering. Hvad det sidste angik, kom man i 1890'erne ind på den praksis, at tildele en tre gange præmieret husmand en særlig anerkendelse i form af fællesforeningens Sølvmedalje for Landbo-

flid. De således anerkendte husmænd kunne ikke senere deltage i konkurrencen, hvilket gav plads for nye ansøgere, der nu til gengæld modtog en ret omfattende vejledning og rådgivning allerede ved det første besøg af bedømmelseskomitéen. Samtidig introduceredes de nye »præmier med betinget anvendelse«, hvor præmiebeløbs anvendelse var forudbestemt, eksempelvis til et mindre staldbyggeri, indretning af mødding eller køb af redskaber. Herfra var der ikke langt til de præmie- eller egentlige driftslån, som de dygtigste husmænd snart fik adgang til.⁴

Ét var imidlertid at belønne det enkelte fremstående husmandsbrug, noget andet var at gøre erfaringerne herfra tilgængelige for bredere kredse. Her kommer husmandsrejserne ind i billedet. Allerede i midten af 1880'erne havde udgiveren af *Husmandsbladet*, Frederik Oehlerich, arrangeret de første fællesrejser for husmænd, hvor deltagerne kom rundt og besøgte de bedste småbrug. Omved samme tid var flere lokale landboforeninger begyndt at give individuelle rejsetilskud til husmænd, der dog oftest rejste alene eller i ganske små grupper uden landbrugsfaglig ledsagelse. Fra 1889 ydede staten tilskud til sådanne rejser, hvilket blev den direkte anledning til styrkelsen af husmandsarbejdet på øerne, oprettelsen af det jyske husmandsudvalg og med tiden et nærmere samarbejde mellem fælleslandboforeningerne om udvekslingsrejser mellem landsdelene.

Fællesrejser under kyndig vejledning – ofte afsluttet med et kort ophold på en landbrugsskole – blev nu normen. På Sjælland blev forstander *J. Brink Lassen*, Tune, der også sad i fællesforeningens Udvalg for Husmandssagen, en afholdt leder af fælles-

P.P. Pinstrup (1861–1934) organisationsleder og politiker. I 1896 overtog han fødegården »Goddensgaard« ved Nibe. På dette tidspunkt var han i fuldt færd med at etablere sin dobbelte karriere som landboforeningernes leder gennem en år-række og som landbrugspolitikens mest energiske fortalere på Rigsdagen.

rejserne. I Jylland var det foruden H.J. Hansen folk som Fr. Hansen, Askov, og lærer *J. Waaben*, Faarup, begge fremtrædende medlemmer af det jyske husmandsudvalg, der gik ind i det praktiske arbejde.

Statsbevillingerne til husmandspræmiering og -rejser androg ved århundredskiftet omkring 64.000 kr. årligt, hvoraf højst en femtedel måtte anvendes til rejseunderstøttelse. Som det også var tilfældet med statstilskuddet til dyrskuepræmier, var udbetalingen af statsmidlerne gjort betinget af, at landboforeningerne selv bidrog med et beløb af mindst samme størrelse.⁵ Efter datidens forhold var der tale om ganske betydelige summer, og med den hastige organisering af husmandsforeninger efter 1900 blev dét et problem. For hvis var egentlig pengene, og hvem skulle administrere dem?

Det skulle småbrugerne naturligvis selv, mente husmandslederne, og tænkte vel dermed især på de mange nye lokale husmandsforeninger med tilhørende provinssielle fællesforeninger og landsdækkende foretningsudvalg. Sådan gik det også til sidst, men forinden måtte forholdet til landboforeningerne afklares. Længst i retning af samarbejde nåede man i Jylland, hvor husmandsforeningerne efter en henvendelse til Foreningen af jyske Landboforeninger i 1902 opnåede at blive repræsenteret i det fem mand store jyske husmandsudvalg. Her præsiderede fra 1903 gårdejer P.P. Pinstrup som formand med fire husmænd som menige udvalgsmedlemmer. Det var *Oluf Kristensen*, *Fuglsig*, og *Leon Melgaard*, *Thise*, som begge vel nærmest repræsenterede den jyske fællesforenings mange husmandsmedlemmer. Hertil kom *Jørgen Nielsen*, *Viby*, og lærer *Waaben*, henholdsvis formand og

sekretær i den nye organisation, De samvirkende jyske Husmandsforeninger.

Den jyske ordning blev ikke efterlignet på øerne, hvor husmændenes agitation til gengæld tog så meget mere til i styrke. I 1906 nedsatte Landbrugsministeriet et udvalg, der fik til opgave at endevende administrationen af de forskellige landbrugsbevillinger. Hvad midlerne til husmands-sagen angik, blev resultatet et forslag til en nyordning, der trådte i kraft i foråret 1907.

Nyordningen repræsenterede en mellem-løsning. Man tog – som Oluf Kristensen senere sammenfattede det – administrationen fra landboforeningerne, både de provinsielle og de lokale, men man overlod den ikke til husmandsforeningerne.⁶ For hver landsdel nedsatte Landbrugsministeriet et 5-mandsudvalg efter indstilling fra de provinsielle landbo- og husmandsforeninger. Landet blev inddelt i godt hundrede kredse, i hovedsagen svarende til de lokale landboforeningers områder. I hver kreds dannedes et udvalg med repræsentanter fra kredsens landbo- og husmandsforening samt et medlem udpeget af ministeriet.

Det var ikke alle steder en heldig løsning. I Jylland var det nye 5-mandsudvalg identisk med det jyske husmandsudvalg, hvad personsammensætning angik, hvilket utvivlsomt jævnedes udvalgets vej. På Fyn var konstruktionen derimod ny, og de tre husmænd i udvalget viste ingen skånsel. Som en af flertallets første handlinger noterer Kr. Rask da også udskiftningen af alle gårdmænd (på nær én) med husmænd i det 112 mand store dommerkollegium, der stod for udpegningen af præmieværdige husmandsbrug.⁷

I foråret 1910 var det slut. Kredsordningen blev opgivet og administrationen af

præmier og rejseunderstøttelser overdraget husmandsforeningerne. Allerede ved det jyske delegeretmøde 1909 havde Pinstrup gjort boet op: arbejdet for husmandsbruget var nu i så fast en gænge, at tiden var inde, hvor »Husmandsforeningerne kan magte Administrationen uden Skade for Sagen ...« Landboforeningerne kunne være deres indsats bekendt, fastslog han, og man kunne kun håbe, at husmandsforeningerne selv kunne gøre det endnu bedre.⁸

Indsatsen havde ikke udelukkende indskrænket sig til spørgsmålet om præmier og rejseunderstøttelse – selv om det utvivlsomt var disse sager, der kom til at fylde mest i landboforeningernes praktiske virksomhed for husmandsbruget. Nok så væsentlige var de korte landbrugsskolekurser i planteavl, husdyrbrug og regnskab, der vandt udbredelse fra 1900 med Fr. Hansen og den jyske husdyrkonsulent S.P. Petersen som foregangsmænd.

Også lovgivningen havde husmandsudvalgenes opmærksomhed, og man fulgte nøje med i tilblivelsen af Lov om Tilvejebringelse af Jordlodder for Landarbejdere (1899). Både ved tilblivelsen og ved de efterfølgende lovrevisioner arbejdede landboforeningerne for, at loven fik så liberal en udformning som overhovedet muligt. Det primære sigte – at sikre en større jordbesiddende og selvstændig husmandsstand – måtte ikke strande på snævre bestemmelser, der udelukkede for mange fra lovens forskellige låneordninger.

Delegeretmødernes talrige indlæg om husmandssagen indtil bruddet i 1910 havde igen og igen talt om nødvendigheden af at styrke husmændenes selvagtelse og landbrugsfaglige kunnen. Kun derved kunne husmandsbrugets økonomi

og produktivitet forbedres. Husmandssagen var en national opgave, en pligt, man ikke kunne undslå sig.

Ihvertfald for de delegerede, der kom med højskolebaggrund, var sådanne formuleringer ikke tom retorik. For dem var fællesskabet i landboforeningernes skikkelse mere end blot et praktisk samarbejde om løsningen af konkrete landbrugsfaglige opgaver. Inspireret af den grundtvigske folkelighed og den samme sociale samvittighed, der fostrede en Skjoldborg og en Aakjær, ville disse delegerede, at fællesskabet skulle tjene som løftestang for en højnelse af den enkelte småbruger, menneskeligt som socialt.

Landboforeningernes ledende skikkelser var nok mere pragmatiske i dette spørgsmål: overfor byernes, industriens og arbejderklassens fremvækst var sammenhold i landbrugets egne rækker sikkert det bedste forsvar, og i dén forbindelse kunne man ikke tillade sig at overse den store gruppe af småbrugere og daglejere, hvis arbejdskraft tilmed var uundværlig. Det agrare fællesskab fik dermed et element af både politisk og økonomisk nødvendighed.

Planteavl

I de sidste årtier af det 19. århundrede var landboforeningernes virksomhed altovervejende koncentreret om moderniseringen af husdyrlandbruget. Den interesse, foreningerne tidligere havde vist planteavl,⁹ var på det nærmeste druknet i prisfaldet på korn efter 1876. Undtagelsen, der bekræfter reglen, er det samarbejde om forsyningen med kunstgødning, som den sjæl-

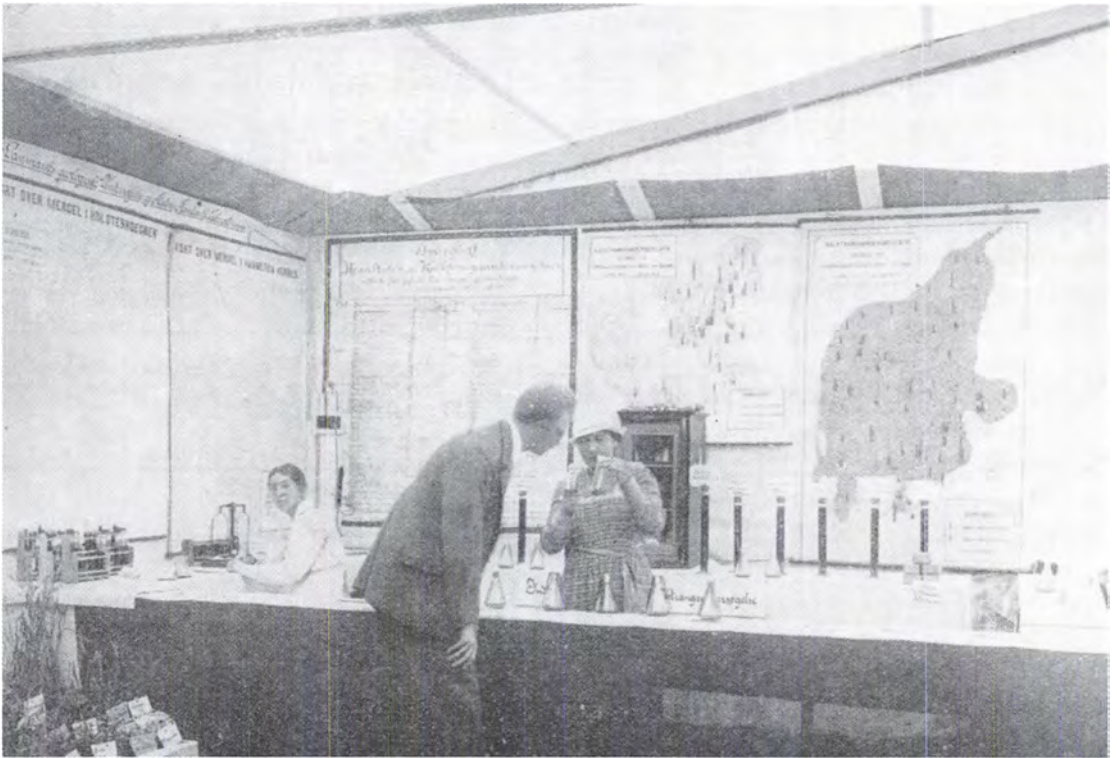
landske fællesforening satte i værk fra 1881.¹⁰

Baggrunden herfor var de gødningsforeninger, der var blevet dannet et tiår forinden.¹¹ Ældst var *Landmandsforeningen i Jylland til Indkjøb af kunstig Gødning* (opr. 1869), der i sin storhedstid umiddelbart før århundredskiftet talte omkring 2.000 medlemmer, hovedsageligt i Midtjylland omkring Viborg. Et tilsvarende initiativ var *Landmandsforeningen paa Lolland og Falster til samlede Indkøb* (1870), men mere kendt blev nok *Holbæk Amts Gødningsforening* (1871), som var den af de tre, der gik i samarbejde med den sjællandske fællesforening og dermed fik hele landsdelen som opland.

Det var gødningsforeningernes fælles formål »ved Hjælp af store samlede Indkjøb og imod kontant Betaling, at forsyne sine Medlemmer med Handels-Gjødning af kontrolleret Indhold og til den billigste Pris«, som det formuleredes i den jyske forenings vedtægter. Enhver jordbruger kunne blive medlem, almindeligvis mod at erlægge 4–5 øre pr. tønde land, han havde under plov. For disse penge fik han sikkerhed for, at den leverede gødning indhold af næringsstoffer svarede til, hvad der var blevet ham oplyst ved købet – hvilket dengang slet ikke var nogen selvfølge.

Vedtægelsen af *Lov om handel med gødnings- og foderstoffer* 1898 fratog vel i nogen grad gødningsforeningerne deres eksistensberettigelse. På Sjælland blev samarbejdet mellem fællesforeningen og Holbæk Amts Gødningsforening da også indstillet samme år, i øvrigt uden at være blevet den store succes. I den lille snes år ordningen bestod, var der omsat gødningsstoffer til en samlet værdi af 123.000 kr., også i datidens kroner et temmelig

Systematiske kalktrængsundersøgelser ved hjælp af azotobacter, kvælstofbindende mikrober, fik stor betydning for det moderne planteavlsbrug. Den ødelæggende kålbrokssvamp oprådte især på kalkfattige jorde og ved at tilføre kalk eller mergel efter konstatering af kalkmangel kunne man næsten komme svampen til livs.

beskedent beløb. Nok så meget som i løsningsen af den konkrete opgave: tilvejebringelse af kontrolleret kunstgødning, lå gødningsforeningernes betydning da i de mere almene praktiske erfaringer, de gav landmændene med forpligtende økonomisk samarbejde. Det var da også på dette grundlag man i 1880'erne dannede de første indkøbsforeninger, der udover kunstgødning også omsatte foderstoffer, markfrø og kul, og dermed blev det organisatoriske udgangspunkt for den andelsorganiserede grovvarerhandel fra 1898.

I forhold til landboforeningerne repræ-

senterede gødnings- som senere indkøbsforeningerne en anden og nok så virksom form for samarbejde landbrugerne imellem. De økonomiske fordele, disse foreninger kunne tilbyde medlemmerne, var utvivlsomt deres bedste argument, og afgrænsningen af deres virksomhed i forhold til landboforeningernes arbejde voldte som oftest ikke problemer. Konturerne af den fremtidige arbejdsdeling mellem en økonomisk orienteret andelsbevægelse og landboforeninger, der sigtede på de landbrugsfaglige problemkomplekser, kunne da allerede anes.

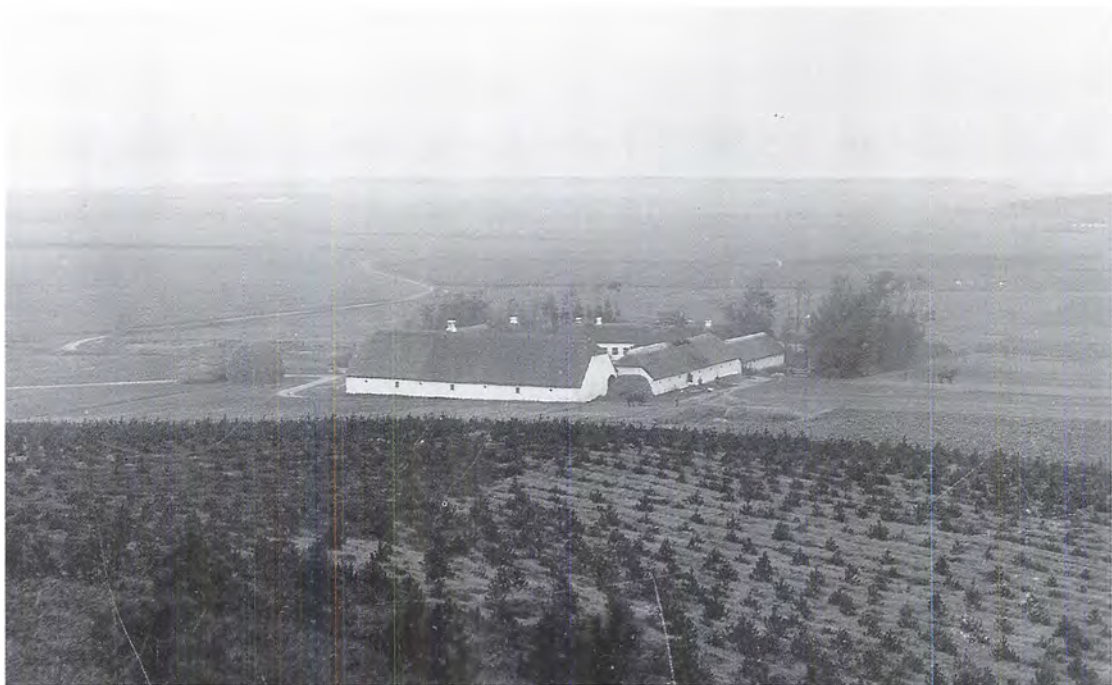

Statsfrøkontrollen i Lyngby ved København.

Enkelte steder havde man dog vanskeligheder med at placere sig i forhold til denne ramme. Fjends Herreds Landboforening (opr. 1882) er et eksempel herpå. Vedtægternes paragraf 1 fastslog det som foreningens formål, at indkøbe så billigt og så godt som muligt »Kunstgødning, Foderstoffer, Græsfrø, Sædekorn og Kolonialvarer, hvorunder indbefattet alt til Landmandsforbruget henhørende med Undtagelse af spirituøse Drikke«, men dertil skulle man »lade afholde Foredrag, Landbruget vedrørende.« Hvor den første opgave var typisk for en nyere indkøbsforening, der lå den anden opgave, foredragene, klart indenfor landboforeningernes traditionelle virkefelt. Hvor meget der kom ud af foredragsvirksomheden i

Fjends vides ikke, men uden betydning i den forbindelse er det næppe, at foreningen omkring århundredskiftet ændrede navn til Fjends Herreds *Indkøbsforening*.

Også den faglige fornyelse i planteavl fra 1880 til op mod århundredskiftet var gennemført uden landboforeningernes direkte medvirken. De førende skikkelser i dette arbejde havde været grundlæggeren af *Ugeskrift for Landmænd*, landøkonomen Erhard Møller-Holst, lærer Chr. P. Jacobsen, handeleggartner Frantz Wendt, lærer Peter Nielsen og ledende folk fra Landhusholdningsselskabet og Landbohøjskolen. Og som resultat af virksomheden opstod blandt andet *Dansk Markfrøkontrol* (1871), en privat forløber for den senere statslige frøkontrol organiseret

Forsøgsstation ved Vester Hassing i Vendsyssel. Stationen er senere blevet nedlagt. Billedet er fra århundredskiftet.

af Møller-Holst, *Markfrøkontoret* (1872) samt *Foreningen til Kulturplanternes Forbedring* (1878). Sidstnævnte udmærkede sig ved at iværksætte systematiske forsøg med foderroer fra 1886 og ved i 1890 at oprette forsøgsstationen i Kgs. Lyngby med senere statskonsulent K. Hansen som bestyrer.

I sine første år prægedes forsøgsvirksomheden ellers helt afgørende af Peter Nielsens pionergerning, som den udfoldedes på den 3,5 ha store skolelod i Ørslev ved Skælskør. Med udgangspunkt i en oprindeligt bredt orienteret botanisk interesse fangedes P. Nielsen i 1870'erne af det moderne landbrugs praktiske planteavlsp problemer. Inspireret af de nye naturvidenskabelige landvindinger og især de en-

gelske gødnings- og sædskifteforsøg i Rothamsted iværksatte han da den virksomhed, der skulle blive normdannende for forsøgsarbejdet i Danmark. Ved hjælp af et særligt vederlag fra Landhusholdningsselskabet var P. Nielsen fra 1877 i stand til i højere grad at hellige sig planteavlsvforsøgene, men ideel blev situationen først, da han 1886 udnævntes til landets første statskonsulent i plantekultur og blev gjort til leder af den nyoprettede forsøgsstation i Tystofte mellem Ørslev og Skælskør.

Tystofte-stationen fik snart flere afløgere. Nævnt er stationen i Lyngby, der i en årrække efter århundredskiftet også disponerede over et mindre areal ved Åkirkeby på Bornholm. Allerede i opret-

telsesåret 1886 havde Tystofte imidlertid fået en filialstation i Askov ved Vejen, som blev gjort selvstændig i 1893 med landbrugskandidat, nu statskonsulent Frederik Hansen som bestyrer. Med oprettelsen af forsøgsstationen i Vester Hassing 1894 (overflyttet til Tylstrup 1906), der fik A.J. Hansen som leder, kom Nordjylland med i arbejdet, mens fynboerne måtte vente til 1905, hvor forsøgsstationen i Årslev blev etableret under ledelse af N.A. Hansen. Før 1914 tilkom endelig stationen Studsgård ved Herning (1906), der også rådede over forsøgsarealer i Borris ved Skjern. Studsgårds første forsøgsleder var ikke en Hansen, men N.J. Nielsen, som kolle-

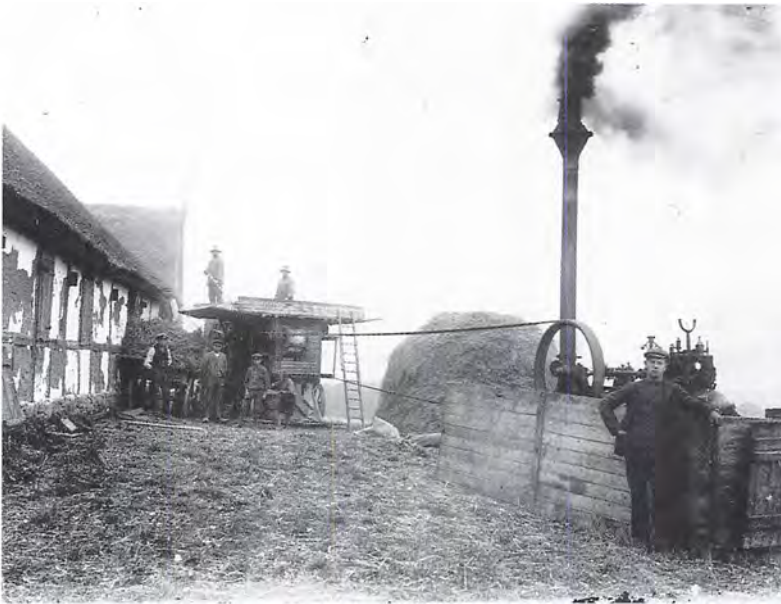
gerne i Vester Hassing og Årslev en kapebel landbrugskandidat.

Hele den nye forsknings- og forsøgsvirksomhed på planteavlsområdet var oprindeligt placeret under Landhusholdningsselskabet og finansieredes med statsmidler. Ser man et øjeblik bort fra forsøgsledernes omfattende foredrags- og rådgivningsvirksomhed, så var det vel kun Fr. Hansen, der var aktivt engageret i landboforeningernes interne arbejde, idet han som omtalt var et fremtrædende medlem af både Kolding og Omegns Landboforening og af det jyske husmandsudvalg. Endnu i 90'erne var husdyrbruget landboforeningernes vigtigste arbejdsfelt,

Forpagter V. Branth til Juellinge på Stevns var for sin tid en meget dygtig landmand med rådighed over det sidste nye landbrugsteknik. Som en af de første for sin egn anskaffede han sig en Fordson-traktor, som her trækker en selvbinder. En kraftig gødskning har åbenbart givet anledning til lejesæd, som gav ekstra besvær i høstens tid. Fra omkring 1920.

På lidt større gårde blev tærskningen ofte besørget af omkørende tærskeselskaber. Lokomobilet måtte da af hensyn til brandfaren placeres i passende afstand fra ladebygningerne. Fra Bornholm.

hvilket sikkert gjorde dem mindre interessante for de landbrugere og den del af videnskaben, der havde planteavl i fokus.

Omkring århundredskiftet vakttes landboforeningernes interesse for plantebruget imidlertid atter til live. Organisatorisk gav det sig blandt andet udslag i, at man valgte en repræsentant til at indtræde i det nydannede Statens Planteavlsudvalg (1898), der fra da af varetog overopsynet med forsøgsvirksomheden på dette område. I udvalget var også Landhusholdningsselskabet og Landbohøjskolen repræsenteret.

Den dybereliggende årsag til landboforeningernes fornyede aktivitet på planteavlsområdet var vel husdyrenes – og det vil især sige malkekøernes – foderbehov. God og rigtig fodring var én af betingelserne for at kunne opfylde den ny tids krav om stor mælkeydelse og høj fedtprocent, og i den forbindelse måtte fodermidlerne og deres

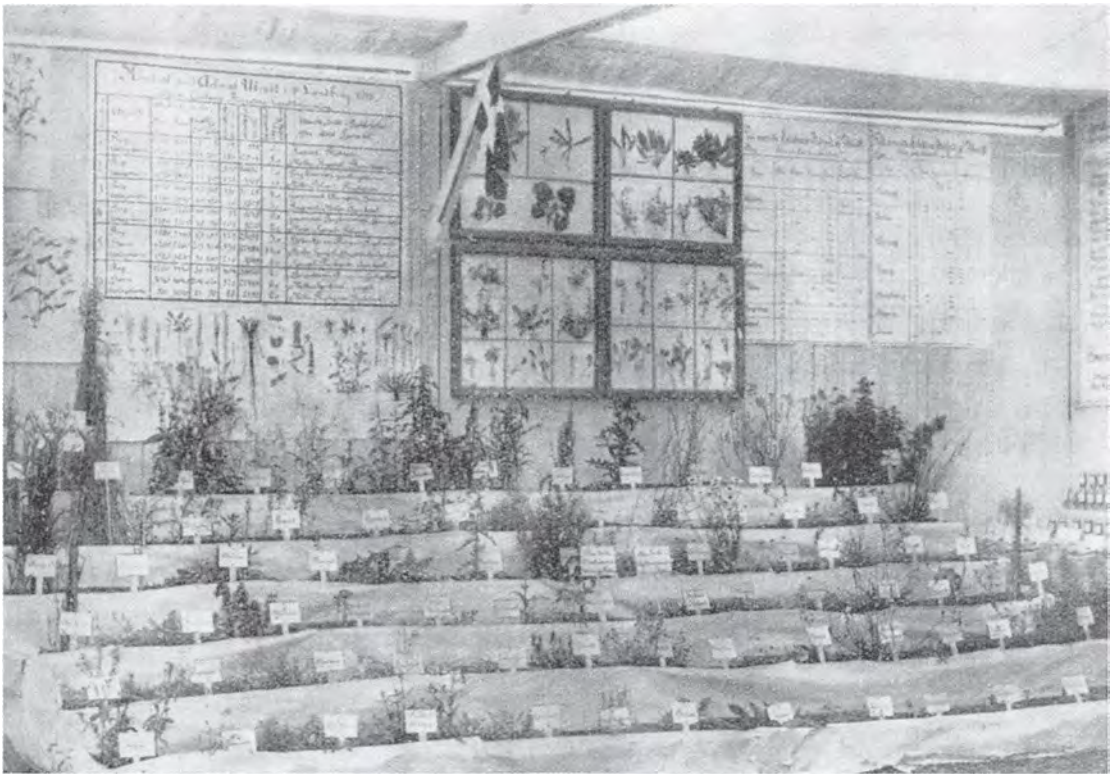
dyrkning naturligvis påkalde sig en vis interesse. Men faktisk var der også – som en af Landhusholdningsselskabets nyvalgte præsidenter, Jørgen la Cour, rigtigt påpegede det på konsulentmødet i oktober 1897¹² – gennem de statslige forsøgsstationers virksomhed efterhånden samlet en betydelig vidensmasse, der formeligt råbte på en systematisk formidlingsindsats. Men hvem turde tage udfordringen op, og hvordan skulle opgaven gribes an?

Svaret blev givet blot fjorten dage senere, hvor professor Theodor Westermann, Landbohøjskolen, til den sjællandske fællesforenings delegeretmøde leverede sit berømte foredrag om den danske plantedyrknings tilstand og mulighederne for at forbedre den. Året efter fik det jyske delegeretmøde foredraget i en let modificeret udgave, men med det samme hovedbudskab: der kunne og burde gøres meget mere ud af planteavl i Danmark.

De naturgivne og landbrugsfaglige forudsætninger var til stede. Midlet måtte være et udvidet samarbejde, sådan som det kendtes fra husdyrbruget og mejeridriften.¹³

Det westermann'ske idékatalog var særdeles omfattende. Ikke så få af forslagene havde været afprøvet hver for sig og i mindre skala, men nyt var det at møde dem samlet i en status, der samtidig angav, hvorledes man kom videre. »Hvilke Forbedringer kunne ventes at vise sig rentable?«, spurgte Westermann og udpegede følgende:

1. *Regulering af jordens fugtighed:* dræningsarbejder på vandlidende arealer. Læplantning, ukrudtsbekæmpelse, grøngødskning og anvendelse af storkornet udsæd på tørre jorde.
2. *Sædskiftet:* rodfrugter og kartofler bør spille en langt større rolle. Helbrakken, der betyder store tab af plantenæringsstoffer, bør indskrænkes og til dels afløses af benyttet brak eller halvbrak.
3. *Gødsningen:* opbevaring og anvendelse af ajle såvel som af fast staldgødning er endnu langt fra tilfredsstillende,

Ukrudt i markerne var generelt et stort problem. Man havde gennem tiden forsøgt sig med mange metoder for at komme det til livs, og havde da også opnået et vist resultat med halv- og helbrak. Den intensiverede planteavlsforskning i begyndelsen af 1900-tallet havde naturligvis ukrudtsbekæmpelse med på programmet. Her ses en ukrudtsdemonstration på en jysk planteavlsudstilling.

trods de gode anvisninger der findes herfor. Grøngødsning med radsæde lupiner og brug af kløver er gode midler til renholdelse af jorden uden brak og til forsyning med kvælstof og muld. Sine steder kan handelsgødning anvendes med fordel, »naar blot Art og Mængde vælges rigtigt, Indkøbet foretages forstandigt, og Anvendelsen sker paa rette Tid og rette Maade.«

4. *Valget af de rette kulturformer* (d.v.s. sort- og artsvalg) er måske det område, hvor der kan nås mest med de færreste midler. Forsøgsstationerne har vist vejen, men vejledningerne herfra benyttes ikke i det omfang, de fortjener.
5. *Jordens behandling*: bedre redskaber og dybere behandling af jorden vil være en fordel. Princippet om at angribe ukrudtet på det tidligst mulige stadium håndhæves ikke. Efteråret bør udnyttes mere energisk til jordbehandling. Skrælpløjning, harvning og tromling af stubmarken efter høst bør være en almindelig forholdsregel på de allerfleste jorde.
6. *Såningen*: større omhyggelighed ved sædefrøets sortering, valg af såmetode og -tidspunkt og sikring af spiringen vil betyde en betragtelig forøgelse af høst-udbyttet.
7. *Kulturplanternes pleje* er frem for alt et spørgsmål om ukrudtsbekæmpelse, og dén bør være den røde tråd gennem alle øvrige forholdsregler ved jordens dyrkning.

Kernen i Westermanns plan var en opfordring til landboforeningerne om at bruge deres egen organisation som løftestang for en tiltrængt udvidelse af den faglige virksomhed: »Midlerne til Gennemførelsen [af

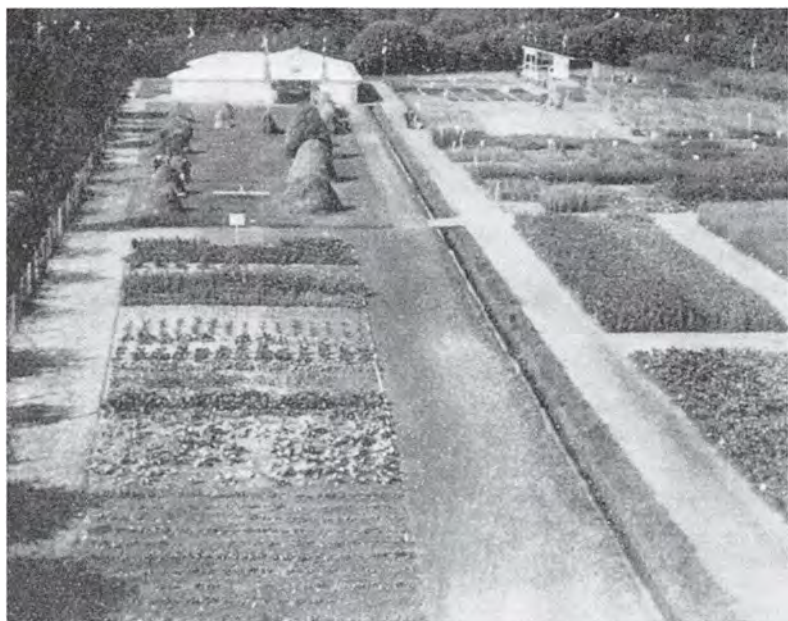
de nævnte forbedringer] falde sammen med Midlerne til at bibringe de Landmænd, der savne dem, en saadan Erkendelse, at de rejse et stærkt og enstemmigt Krav om let tilgængelig Vejledning og Støtte til Iværksættelse af de mange Forbedringer, som de ikke ved egen Hjælp kunne magte, eller som dog kunne gennemføres billigere og bedre ved et organiseret Samarbejde.«¹⁴ Det gjaldt altså to ting: 1. at tilvejebringe de ønskede forbedringer i plantebbruget og 2. at vække landmændene til at bruge traditionen for samarbejde også i planteavlssammenhæng.

På sit eget spørgsmål om, hvilke midler der var særligt egnede til at fremkalde de ønskede resultater, svarede professoren med en byge af forslag. Der burde løbende udarbejdes »meddelelser« og *pjecer*, helst med grafiske fremstillinger, således at forsøgsstationernes resultater nåede ud til en langt bredere kreds end tilfældet var. Materialet burde sendes gratis ud til enhver landmand, der var medlem af en landboforening. Og så skulle det være populært og lettilgængeligt. Fagfolk forfaldt alt for nemt til vidtløftighed, hvad der gav landmanden et påskud for at skyde læsningen fra sig. Resultatet blev – som det allerede kunne ses – at alt for mange slet ikke fulgte med.

Efter Westermanns mening var det dog ikke gjort med en bedre formidling. Der måtte oprettes lokale *forevisningsmarker*, typisk ved landbrugsskoler eller højskoler, hvor virkningerne af de forskellige forbedringer i plantekulturen kunne demonstreres. Et tredje middel var etablering af *lokale gødningsforsøg*. Formålet hermed var at afdække den pågældende jords behov for plantenæringsstoffer samt rentabiliteten ved anvendelse af forskellige gødnings-

På de jyske ungskeer var der som regel arrangeret en særlig planteavlsudstilling. I tilslutning hertil var etableret en forevisningsmark, hvor de besøgende ved selvsyn kunne se fordelene ved at bruge fremavlet såsæd, anvendelse af kunstgødning og brug af moderne teknik. Billedet er fra Fredericia 1910.

midler. Resultaterne var naturligvis kun gyldige for det landbrug eller den mark, hvor forsøget anstilledes, og havde derfor deres største værdi i det samarbejde mellem den enkelte landmand og konsulenten, som de afstedkom. Til disse midler sluttede sig endvidere muligheden af at landboforeningerne gik ind i arbejdet med *tilvejebringelse af egnet sædekorn* ved fremavl, indkøb og eventuelt gratis uddeling. Også ordning af lån til regulering af vandløb samt kultivering af moser og vandlidende arealer var en opgave, som landboforeningerne kunne gå mere aktivt ind i, gerne i samarbejde med Hedeselskabet. Endelig kunne etablering af *kontrolforeninger for plantedyrkning og planteavlsudvalg* være idéer til afprøvelse.

Gennemførtes alle disse foranstaltninger og fik man for alvor landmændenes øjne op for de muligheder, planteavlen frem-

bød, så var det efter Westermanns opfattelse ikke umuligt at øge landbrugets samlede produktionsværdi med 20–25%. I penge ville det være ensbetydende med en tilvækst på omkring 100 mill. kr., hvorved man ville nå en årlig produktionsværdi i omegnen af den halve milliard. Det var unægtelig en ambitiøs målsætning, men den blev mere end nået indenfor det næste tiår. Ved udbruddet af 1. verdenskrig 1914 var landbrugserhvervets samlede produktionsværdi oppe på knap 1.000 mill. kr. eller præcis dobbelt så meget som forudset.

Landboforeningernes minutøse virkeliggørelse af den westermann'ske slagplan – med dens indbyggede brug af fællesskabet som klangbund for en solid påvirkning af meningsdannelsen blandt gårdmændene – satte sig ikke så få spor i foreningernes indre udvikling, ja, blev vel i

virkeligheden perioden 1900–1914s vigtigste organisatoriske nydannelse. Synligst var fællesforeningernes nye planteavlsudvalg, der alle nedsattes i årene 1898–1900 og hvis initiativ i høj grad blev bestemmende for udviklingen også på lokalt plan. Ti år senere havde samtlige lokalforeninger med kun 2–3 undtagelser fået dannet et planteavlsudvalg – i langt de fleste foreninger som det første og endnu eneste stående udvalg.¹⁵ Dermed banedes også vejen for ansættelse af konsulenter, og som årene 1885–1900 betegner et gennembrud for konsulentinstitutionen på husdyrbrugets område, således blev de følgende femten år afgørende for rådgivningsarbejdet i planteavl. De fire konsulenter med speciale i planteavl, der virkede ved århundredskiftet, var i 1905 blevet til 22, i 1910 til 38 og i 1915 til 46.¹⁶

Var hele denne landboforeningernes åbning mod planteavl og dens problemer som nævnt dybest set et produkt af udviklingen indenfor husdyrbruget, så var det dog Westermanns målbevidste agitation, der udpegede de veje, som siden blev fulgt. Westermanns enestående position hvilede især på den store faglige indsigt, han var i besiddelse af, men nok så vigtigt var det, at han som Fr. Hansen i Askov tidligt var gået aktivt ind i landboforeningsarbejdet. I årene 1889–97 var han således næstformand i Københavns Amts Landboforening, hvor hovedresultatet blev iværksættelsen af lokale gødningsforsøg fra 1895. Også Statens Planteavlsudvalg og den sjællandske fællesforening trak store vekslere på Westermanns landbrugsfaglige og pædagogiske evner, og han var det oplagte emne, da fællesforeningens planteavlsudvalg udpegede sin første formand.¹⁷

Blandt de forskellige tiltag, der sattes i værk efter Westermanns anvisninger, var de lokale markforsøg sikkert dem, der gav de deltagende gårdmænd det klareste indtryk af planteavlsarbejdets betydning. Også i det 19. århundrede var der på de lokale landboforeningers foranledning gennemført adskillige markforsøg, men årene omkring 1900 sætter alligevel et vigtigt skel. Af en opgørelse fra den jyske fællesforening fremgår, at der i 1897 gennemførtes i alt 19 markforsøg i foreningens område. I 1914 var tallet nået op på 1463, der fordelte sig på 944 gødningsforsøg og 519 forsøg med andre formål.¹⁸ Gødningsforsøgene afprøvede dels virkningerne af skiftende gødningsmængder i forsøgsværtens afgrøder af vinter- og vårsæd, rodfrugter og græs, men dertil kom ofte forsøg med tilførsel af plantenæringsstoffer i forskellige former: kali, fosforsyre, kvælstof, staldgødning, kalk og mergel, grøngødning samt (under 1. verdenskrig) kogsalt. I gruppen af forsøg med andre formål fandt en meget forskelligartet virksomhed sted. Der eksperimenteredes bl.a. med frøblandinger, sædskifte, såtid og udsædsmængde, udynding og rækkeafstand. I denne gruppe fandt man også forsøg på at bestemme virkningerne af lucerne samt ukrudt, plantesygdomme og læplantning.

De nye planteavlskonsulenter og deres assistenter kom til at bære hovedparten af det praktiske arbejde, der var forbundet med markforsøgene, mens den gårdmand, der stod som forsøgsvært høstede de mest umiddelbare fordele, i første række et bedre kendskab til jordens ydeevne under forskellige forhold. Resten var i vidt omfang op til nabovirkningen. En meget vigtig koordinerende og formidlende indsats blev

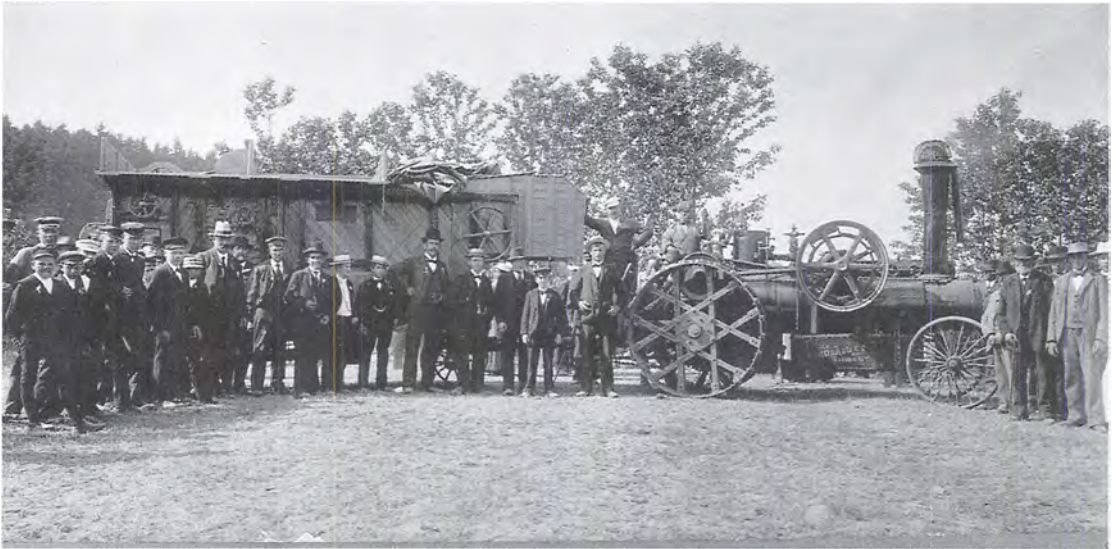

De jyske Landboforeningers planteavlskonsulent M.K. Kristensen var højt anskrevet, fagligt som menneskeligt. Her ses gæsterne ved hans 50 års fødselsdag på Godthaab i 1930. Forrest som nr. tre fra venstre ses J.K. Haugaard, og i midten fødselsdagsbarnet med sin familie.

dog den, som fællesforeningernes planteavlskonsulenter leverede i form af oversigtsskabende årlige beretninger om arbejdet. Med ansættelsen af *Aage Madsen-Mygdal* i 1900 var den fynske fællesforening her først ude. Samme år antog det sjællandske planteavlsudvalg landbrugskandidat *J. Christensen*, formelt som »assistent«, men i realiteten som konsulent. To år senere fandt også jyderne tiden inde og ansatte *Thomas Madsen-Mygdal*, der dog kun virkede til 1908, hvor han afløstes af *M.K. Kristensen*, som varetog arbejdet i de næste 25 år.

Var markforsøgene af størst interesse for den landmand på hvis ejendom, de gennemførtes, så var landboforeningernes

forevisningsmarker og planteavlsudstillinger til gengæld initiativer, der rettede sig til hele medlemskredsen.¹⁹ Forevisningsmarkerne var en sjællandsk opfindelse, og et større antal skal være anlagt her allerede i 1890'erne. På Fyn anlagdes 1901 fire marker ved landbrugsskolerne i Dalum og Skaarup og ved Odense og Nørre Aaby, mens den første forevisningsmark i Jylland blev anlagt på højskolen i Klank i 1896. Den jyske fællesforenings planteavlsudvalgs første rundskrivelse til lokalforeningerne 1901 rummede i øvrigt en kraftig opfordring til at anlægge sådanne marker, men tilsyneladende tog kun en enkelt forening – Hjerme-Ginding Herreders Landboforening – fat på sagen. Året efter gik

Et omkørende tærskeselskab stillet op til parade for fotografen. Som vidnesbyrd om den mest moderne teknik var tærskeværket med lokomobil altid et stort trækplaster for byens ungdom. Fra Åkirkeby, Bornholm.

Malling landbrugsskole ind i arbejdet, og i 1903 anlagdes forevisningsmarker ved Aars og Oddense. Fra da af gik det raskere, således at de jyske landmænd i 1914 kunne danne sig et indtryk af moderne planteavl ved besøg på en af 30 forevisningsmarker. Betingelserne for en heldig gennemførelse af disse projekter formulerede Frederik Hansen under et sommermøde på forevisningsmarken i Varde 1905 således: 1. Der skal være noget at se og lære, 2. marken skal være pyntelig og arbejderne pænt udførte, og 3. marken skal være sort af mennesker!

Med datidens transportforhold kunne især den sidste fordring være svær at honorere, hvilket medførte, at man efterhånden kom ind på en praksis med anlæg, der opretholdtes i et år eller to for derefter at blive flyttet til en ny lokalitet. Derved kom disse »mobile« forevisningsmarker i

deres pædagogiske funktion til at minde en hel del om de forevisningsarealer med tilhørende indendørs planteavlsudstillinger, der snart blev en fast bestanddel af fællesforeningernes og de større landboforeningers årlige dyrskuer. Skønt der havde været afdelinger for planteprodukter både ved de sidste landmandsforsamlinger i Randers og Odense og ved det jyske jubilæumsskue i Århus 1897, så regnes udstillingen ved ungskuet i Skive 1903 almindeligvis som den første egentlige planteavlsudstilling. Den var ikke mindst et resultat af fællesforeningens nyansatte planteavlskonsulent, Ths. Madsen-Mygdals organisationstalent. Her uddeltes anerkendelser for de udstillede produkter, et system, der dog blev opgivet allerede året efter, hvor udstillingen afvikledes i Esbjerg – i øvrigt for første gang nu med tilhørende forevisningsmark.

Foreningen af jyske Landboforeningers pointssystem ved bedømmelsen af hele markbrug 1904.

Man bemærker den betydning, rodfrugtdyrkning og ukrudtsbekæmpelse er tillagt. Det her gengivende system var beregnet på konkurrencer, hvor deltagerne ikke førte regnskab. Var det modsatte tilfældet, anvendtes et tilsvarende system, idet vægtningen af punkterne b. og g. dog reduceredes til henh. 10 og 12 points, mens et nyt bedømmelsespunkt »regnskabsføring« kunne give indtil 10 points.

a. Sædskiftets Ordning i Overensstemmelse med de lokale Forhold, indtil	8 points
b. Rodfrugtmarken (Roer, Kartoffler, Kaal o. lign.)	16 points
c. Græsmarker og Eng samt Staldfoder (hvis dette ikke behandles under f. Brakskiftet)	8 points
d. Kornmarker og Marker med andre Afgrøder, indtil	8 points
e. Tidssvarende Kulturformer (Variateter, Sorter og Stammer), indtil	8 points
f. Brakskiftets Behandling og Anvendelse (Staldfoder), indtil	8 points
g. Samtlige Markers Renholdelse, indtil	16 points
h. Den faste og flydende Staldgødnings Opbevaring og Anvendelse, indtil .	8 points
i. Det samlede Indtryk, indtil	20 points
I alt indtil	100 points

Præmiering som redskab til at fremkalde den ønskede udvikling i planteavl blev dog ikke helt opgivet, men toges i anvendelse i forbindelse med de konkurrencer mellem hele markbrug, der sattes i værk på Sjælland fra 1901, på Fyn fra 1902 og i Jylland fra 1904. Disse konkurrencer var vel den aktivitet, der kom nærmest på Westermanns oprindelige tanke om etablering af »kontrolforeninger for plantedyrkning«, skønt de aldrig fik en organisatorisk form, der blot mindede om kontrolarbejdet i kvægbruget. Af særlig betydning blev imidlertid det arbejde med udarbejdelse af bedømmelsesregler, der var en forudsætning for præmieringen. Et eksempel herpå er det bedømmelsessystem, der fremlagdes af Madsen-Mygdal og Fr. Hansen til det jyske delegeretmøde 1904.²⁰ Som det foreligger, var det tiltænkt konkurrencer, »hvor der er Grund til at tro, at et nogenlunde brugeligt Markregnskab

kun vil blive ført af et mindre Antal af Konkurrenterne«. Forslaget opererer dog også med den mulighed, at pålidelige regnskaber forelå hos deltagerne, hvorefter et lidt ændret system burde tages i anvendelse. Dette sidste blev hyppigere og hyppigere tilfældet, især efter 1. verdenskrig, og afspejler ret præcist den hastigt voksende økonomiske bevidsthed blandt gårdmændene.

Endelig hører også fremavl og salg af sædekorn og læggekartofler til blandt de større opgaver, som landboforeningernes planteavlsudvalg tog sig på i disse år. Undertiden gav det anledning til at landboforeningen blev ejendomsbesidder, idet man enkelte steder valgte at overtage en fungerende bedrift til formålet. Fra landsdel til landsdel og fra egn til egn blev indsatsen dog meget forskellig både af omfang og betydning og meget kom til at afhænge af fremdriften blandt de lokale foregangs-

En foredrags- og gymnastiksal kan bruges til meget. I 1907 oprettedes Borris landbrugsskole (Den jyske Husmandsskole). Den købtes to år senere af Jens Nielsen, indtil da forstander på Klank højskole. På skolen udførtes som vist på billedet et større forædlingsarbejde, der bl.a. resulterede i, at den såkaldte Bretagne-rug blev tilpasset dyrkning på de letteste sandjorde, hvor den nødvendigvis måtte sås særlig sent. Meget passende fik denne sort navnet Borris-rug.

mænd. Temmelig omfattende blev arbejdet i Jylland, hvor fællesforeningen i 1906 fik stablet en egentlig fremavlsordning på benene. Salget af Petkusrug fra Livø blev her den helt store succes, der banede vejen for den øvrige virksomhed på området.

Både de nævnte aktiviteter, såvel som den lange række af mindre betydelige opgaver, planteavlsudvalgene efterhånden tog op, var betinget af de bidrag, staten tilførte formålet. Modsat husdyrbruget havde planteavlen ikke sin egen selvstændige lovgivningsramme, hvorunder til-

skuddene defineredes og fordeltes. Meget var således op til fællesforeningernes planteavlsudvalg, som i nært samarbejde med De samvirkende danske Landboforeningers Forretningsudvalg fra århundredskiftet var gået stærkt i brechen for at tilvejebringe tilstrækkelige midler til arbejdets udvikling og videreførelse. Allerede i 1898 havde enkelte foreninger opnået mindre tilskud til markforsøg ved direkte henvendelse til Landbrugsministeriet, men først fra 1903 etableredes den ordning, der sikrede også de øvrige opgaver med til-

skud over finansloven. For finansåret 1904–05 tilførte Forretningsudvalget da landboforeningernes planteavlssarbejde 45.000 kr. ud af et samlet statstilskud på 200.000 kr. Heraf var 20.000 øremærket til lokale markforsøg og forevisningsmarker, mens resten var bestemt til præmiering af hele markbrug, til planteavlslustillinger samt til analyser og forskellige undersøgelser.²¹ Ti år senere androg tilskuddet alene for Jyllands vedkommende små 70.000 kr., hvoraf godt 26.000 kr. dog nu gik til aflønning af konsulenter og andre medhjælpere.²²

Noter

1. Claus Bjørn m.fl. (red.): *Det danske landbrugs historie*, bd. 3, s. 224–25.
2. J.K. Haugaard (red.): *Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922* (1926), s. 421.
3. *FajL del.ber.* 1889, s. 000.
4. *Samme* 1892–1900, *husmandsudvalgets ber.*, *passim*.
5. N. Heyman: *Landbrugsinstitutioner* (1897), s. 72.
6. Haugaard *anf. arb.* s. 422–23.
7. Kr. Rask: *100 år i fynske landbrug 1881–1981* (1981), s. 49.
8. *FajL del.ber.* 1909, s. 000.
9. H.J. Winther-Jensen: *Landboforeningerne og bondebruget i det 19. århundrede* (1993), s. 000 ff. og *passim*.
10. Poul Hansen: *De samvirkende sjællandske Landboforeninger 1880–1980* (1980), s. 16.
11. For de flg. foreninger, se: *Landøkonomisk Årbog* 1910, s. 94–96; jvf. også Heyman *anf. arb.* s. 282–85.
12. Jette Mackintosh: *Landmanden og hans rådgivere* (1993), s. 000 f.
13. *Sj. del.ber.* 1897, s. 00–00; *FajL del.ber.* 1898, s. 23–37.
14. Her cit. efter foredraget i Århus 1898, s. 30.
15. *Landøkon. Årbog* 1910, s. 55–69.
16. Jette Mackintosh *anf. arb.* s. 000.
17. Niels Siggaard: *Københavns Amts Landboforening gennem hundrede år 1841–1941* (1941), *passim*; jvf. også Westermans biografi i: *Dansk Biogr. Leksikon*, 3. udg. (Erik Helmer Pedersen).
18. Haugaard *anf. arb.* s. 439, jvf. også s. 450.
19. For disse og de efterfølgende arbejdsopgaver, se generelt Haugaard *anf. arb.* s. 452–97.
20. *FajL del.ber.* 1904, s. 86 ff.
21. *DsdL ber.* 1904, s. 5.
22. Haugaard *anf. arb.* s. 497.

Erik Helmer Pedersen

Det centraliserede fællesskab 1950–93

Nye rammebetingelser for arbejdet i landboforeningerne 1950–1973

Et indledende signalement

Et hovedpunkt i skildringen af landboforeningernes organisatoriske virksomhed med det formål at styrke fællesskabet 1950–1993 vil være at få klarlagt, hvorledes landboforeningernes ledende organisationer dels søger at gøre organisationsstrukturen og dens servicemuligheder til et brugbart redskab for landmændene i det daglige arbejde, dels bestræber sig på gennem en stadig udvidet sekretariatsvirksomhed at administrere fælles anliggender for hele landbruget på en sådan måde, at man herigennem giver landmændene så frie og så gode virksomhedsbetingelser som vel muligt. Hertil hører også den opgave at befordre samarbejdet mellem de forskellige landbrugsorganisationer, og det gælder såvel de andre landboorganisationer med Husmandsforeningerne i spidsen som andelsbevægelsens mange selskaber og foreninger, brancherne kaldet i daglig omtale. Det vil betyde et tab af ressourcer, om konflikter i landbrugsorganisationernes verden formindsker landmandens rådighedsbeløb.

Det volder naturligvis nogle analysetekniske vanskeligheder, når denne problemstilling fastholdes over for så lang en virksomhedsperiode som 43 år. Ikke alene ændrer omgivelserne hele tiden karakter, men landboforeningsstrukturen tilpasser sig også løbende udviklingen, efterhånden som koncentrationstendenserne slår igennem også på dette område. Afgrænsningen til erhvervspolitikken, sådan som denne er behandlet i bogen *Landbosamfundet og Danmarkshistorien*, er heller ikke lige let at gennemføre i praksis.

Hovedlinjen i opbygningen af nærværende skildring har været, at den først og

fremmest skal handle om den organisatoriske virksomhed i fællesskabets tjeneste, landboforeningernes ledende koordinationsorganer gennemfører på såvel de indre linjer som de ydre. Hvor den erhvervspolitiske virksomhed især retter sig mod lovgivningsmagten og centraladministrationen i forsøget på at påvirke den politiske beslutningsproces, sigter det organisatoriske arbejde først og fremmest imod at forvalte de generelle virksomhedsbetingelser, de være sig skabt af udviklingen i sig selv eller tilvejebragt i konsekvens af det erhvervspolitiske påvirkningsarbejde. Administration over for politik kunne man forenkle det til.

At en organisation virker i fællesskabets navn, giver nærmest sig selv i et demokratisk-repræsentativt system som det danske. I praksis vil det normalt være således, at det er organisationen, der definerer fællesskabets nærmere indhold, men at det herefter er opgaven for de repræsentative forsamlinger at godkende eller afvise de initiativer, organisationens ledelse har udfoldet i fællesskabets navn.

Skildringen er disponeret i to kapitler med samme kronologiske afgrænsning som i de tilsvarende kapitler (7 og 8) i *Landbosamfundet og Danmarkshistorien*. Første kapitel handler som allerede antydet i overskriften om de nye rammebetingelser, indadtil som udadtil, det organisatoriske arbejde får i perioden 1950–73. Andet kapitel omhandler emnet fællesskab og planlægning, og heri behandles udviklingen gennem de sidste 20 år.

At behandlingen af stoffet i høj grad er eksemplificerende, behøver ingen nærmere påvisning. En mængde emner og enkeltheder kunne være medinddraget i skildringen, men plads- og tidsproblemer har

sat sine begrænsninger. Kildematerialet er så godt som udelukkende landboforeningernes egne beretninger. De er naturligvis behæftet med den tendens, at problemerne anskues ud fra landboforeningernes synsvinkel, men da de først og fremmest handler om den faktiske indsats og i langt mindre grad om påvirkningsarbejdet over for landbrugets omgivelser, er det fundet forvarligt at basere sig på dette materiale.

Tradition og nybrud inden for fællesforeningerne

Når man i dag læser beretningerne for virksomheden i landboforeningernes fællesforeninger i 1950'ernes begyndelse, kunne man fristes til at tro, at arbejdet støt og roligt gik videre i de engang lagte spor. Det var stort set de samme delegerede, der år efter år mødte op til de årlige delegeretmøder for at påhøre formandens og de faglige udvalgsformænds beretninger og for at tage del i såvel den faglige som den erhvervspolitiske drøftelse. Velkendte temaer og emner passede revy, når de enkelte formænd gjorde status over årets arbejde i fællesskabets navn. Den formelle facade var ligeledes holdt vedlige, idet formænd som Hans Pinstrup, Aksel Jensen og Petersen-Dalum tiltalte de delegerede i en høflig De-form. Det offentlige dusseri var endnu ikke sat i system.

Ikke desto mindre kunne den opmærksomme tilhører ikke undgå at bemærke, at der år for år kom nye toner ind i debatten. Nye arbejdsområder trængte sig på, og omvendt mistede nogle af de velkendte opgaver gradvis deres betydning. Koordineringsorganet De samvirkende danske Landboforeninger, her betegnet som

Aksel Jensen (1883–1961), landmand, politiker og kreditforeningsdirektør. Fra 1908–54 var han aktiv i det landøkonomiske foreningsarbejde. 1920–29 var han medlem af Folketinget som repræsentant for Venstre, og fra 1929–59 var han landbrugskyndig direktør i Creditkassen for Landejendomme i Østifterne.

»Landboforeningerne«, var i de samme år ved at opbygge et moderne sekretariat under en ny leder, Helge Clausens dygtige og kompetente ledelse. Denne udvikling måtte atter ses i forbindelse med, at en række arbejdsopgaver efterhånden antog landsomfattende karakter og derfor kaldte på en samordning ovenfra.

Eksempelvis havde den stigende interesse for eksport af avlsdyr haft til følge, at Landboforeningerne, Husmandsforeningerne, Kvægavlsforeningerne og professor L. Hansen Larsen fra Landbohøjskolen 10. februar 1949 oprettede Avlsdyreksportudvalget med sekretariat i Landbo-

Dronning Elizabeth og prins Philip besøger den danske stand på »the Ideal Home Exhibition« i London. De modages af den danske ambassadør i London, Steensen-Leth og frue.

foreningerne. Forskellige fondsdannelser internt i landbruget såvel som i Landbrugsministeriets regi havde gjort det muligt at finansiere fælles, landsomfattende forsøg og undersøgelser på det landøkonomiske område.

Landboforeningernes organisatoriske omverdensbillede havde også ændret karakter. Selv om Husmandsforeningerne stadig holdt fast ved de oprindelige programpunkter på det jordpolitiske område, var de sjællandske husmænds nye formand, boelsmand Peter Jørgensen, nok så meget optaget af at placere småbruget i

den landbrugspolitiske nytid, der svagt begyndte at tegne sig i horisonten. Ved at gå ind i et tæt samarbejde med Landboforeningerne og Landbrugsraadet i Landbrugsgets Produktions- og Afsætningsudvalg af 1948 havde Husmandsforeningerne også demonstreret en vilje til samarbejde, der gjorde det nye udvalg til en art assisterende landbrugsråd.

Andelsbevægelsen var ligeledes under opbrud rent organisatorisk. De landbrugsministerielle eksportudvalg fra 1930' og 1940'erne var fra 1. april 1950 at regne blevet afløst af branchestyrede salgsfor-

Kontorchef S. Villekold fra Andelsslagterierne viser U.S.A.'s ambassadør i Danmark, Eugene Anderson og chefen for Marshall-administratioen i Danmark Charles A. Marshall de danske eksport-emballager på årets Bellahøjudstilling ca. 1950. Som det ses, var køgt dansk skinke blevet en stor eksportartikel.

eninger, der uden at råde over legaliserede magtmidler skulle søge at holde fast ved de centraliserede afsætningsformer og dermed udbuddet på de enkelte eksportmarkeder. Selv om de ledende private eksportører inden for den enkelte branche deltog i de nye salgsforeninger, var det ikke givet, at man kunne bevare sammenholdet omkring afsætningen af de enkelte produkter. Indtil videre sikrede dog salgsforeningerne langtidskontrakter med England om eksporten dertil af smør, bacon

og æg, at der ikke skete frafald inden for de vigtigste afsætningsområder.

Men på anden måde var der tale om ændrede rammebetingelser for landbrugets og dermed landboforeningernes virksomhed. Motiveret dertil af udsigten til højere lønninger og kortere arbejdstid søgte landbrugets unge medhjælpere af begge køn i titusindvis til byerne, og det fremskyndede den igangværende mekanisering af landbruget. Det krævede store investeringer i traktorer, mejetærskere og

Elever i skolegården. Eleveforeningen for Dalum landbrugsskole skænkede på skolens 75 års dag den 5. juli 1961 det gamle lærested et relief, udført af billedhuggeren Robert Lund-Jensen. På billedet ses fra venstre skolens forstander Vagn Fog-Petersen, skolens formand fhv. statsminister Erik Eriksen og tidl. forstander Johs. Petersen-Dalum.

andet udstyr, og selv om der herigennem spares såvel arbejdskraft som udgifter til hestehold, blev forrentningen af den investerede kapital en stor post på et almindeligt landmandsbudget. Det samme gjorde sig gældende for de moderne bygningsanlæg, den nye landbrugsteknik ideelt fordrede, om man ønskede at udnytte alle fordele herved.

Eftersom de eksisterende regler for af-

skrivning og for beskatning i øvrigt var skabt under helt andre forudsætninger, måtte der efterhånden tildannes en praksis, som svarede til landmændenes og skattemyndighedernes ofte så modsatte synspunkter på skatteligningen. Der var med andre ord behov for en central rådgivning på dette punkt, og derfor ansatte Landboforeningerne 1. november 1953 fuldmægtig, landbrugskandidat Charles F.

Jensen, Landsskatteretten, som skatteekspert.

De økonomiske og landbrugstekniske rammebetingelser blev på adskillige områder omlagt i disse år, fremgik det af debatten på årets delegeretmøder. Den samme udvikling kunne iagttages inden for den ramme af administrativ og forvaltningsmæssig karakter, lovgivningen i øvrigt satte omkring landbrugets virksomhed. Eksempelvis ensilerede landmændene i stigende omfang deres grøntafgrøder for derigennem at kunne spare på indkøbte foderstoffer, men gæringsprocessen skabte affaldsstoffer, ensilagesaft, der skulle ledes bort fra siloen. En ny vandløbslov fra 1949 forbød bortledning af ensilagesaft til offentlige vandløb, da den syreholdige vædske kunne dræbe fiskene.

Der blev i begyndelsen af 1950'erne stillet en del midler, mest i form af Marshallmodydelser, til rådighed for videreudvikling af landbrugets produktion og produktivitet, men da lovgivningsmagten inddannede et nyt ministerium som øverste forvaltningsmyndighed, blev den konkrete anvendelse af pengene inden for landbrugets område betroet centrale udvalg under Landbrugsministeriets overledelse. Set på baggrund af de stigende udgifter til lønninger m.v. måtte fællesforeningernes problemer med at få midlerne til at slå til blive sat i skarpt relief. Da forhandlingerne om en evt. øget (omlagt) støtte fra det offentlige til konsulentvirksomheden trak i langdrag, så fællesforeningerne sig nødsaget til at hæve kontingentet betragteligt. Det fik for De fynske Landboforeninger den konsekvens, at medlemstallet gik noget tilbage i de kommende år.

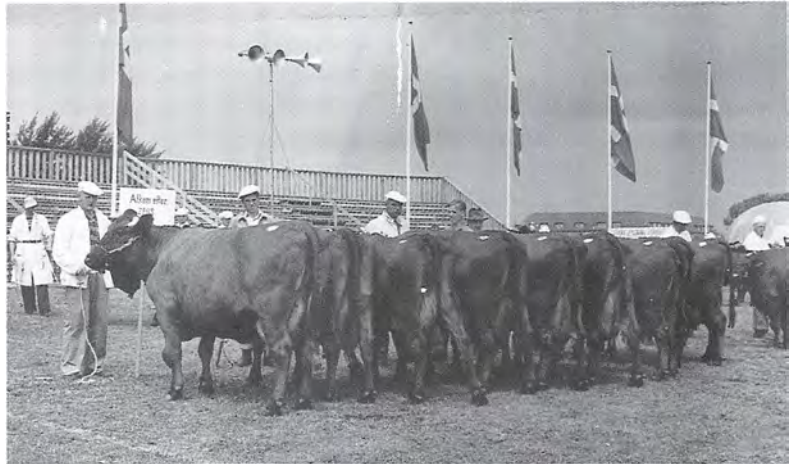
Desuden havde fællesforeningerne i va-

rierende grad et ledelsesproblem. Inden for De jyske Landboforeninger havde formanden siden efteråret 1947, Hans Pinstrup, ikke fuld tilslutning til sin kurs med dens skarpe profilering af den erhvervspolitiske del af programmet. På Sjælland blev såvel Aksel Jensens som Poul Karlshøjs respektive formandsperioder (1947-52 og 1952-54) så kortvarige, at de ikke kom til at præge arbejdet på afgørende vis. Først da forstander Johs. Larsen, Tune Landboskole, i foråret 1954 overtog hvervet som formand, fik De sjællandske Landboforeninger placeret sig noget stærkere i den offentlige meningsdannelse om landbrugets forhold.

For De fynske Landboforeningers vedkommende kunne man i begyndelsen af 1950'erne klart se tegn på, at et formandskifte var i sigte. I 1953 lod bestyrelsen udføre et maleri af fællesforeningens formand gennem 25 år, forstander Johs. Petersen-Dalum, og to år senere gik han af og blev erstattet af en dynamisk slagteriformand og politiker, folketingsmand for Venstre, Niels Eriksen, Kørbitzdal.

Dermed havde fynboerne også søgt at bygge bro mellem andelsbevægelsen, landbrugets fællesvirksomheder, på den ene side og de generelle landbrugsorganisationer på den anden. Landboforeningerne og husmandsforeningerne var nok repræsenteret i de nye salgsforeninger, men samarbejdet kunne undertiden knirke. Primærlandbrugets repræsentanter kunne ikke undgå at føle en vis afmagt over for den ofte noget selvberørende ledelse i de store salgsforeninger, der havde mange års erfaringer bag sig i arbejdet og derfor ikke følte større behov for en debat om evt. alternative strategier for produktions- og salgsarbejdet. Varerne havde i mange år så

Afkomsfremstilling efter tyren Zeus på Bellahøj 1954. Fra 1939–1966 afholdtes Det sjællandske Fællesskue på Bellahøj i København. Fra og med 1969 finder dyrskuet sted i Roskilde.

at sige solgt sig selv til en hungrende omverden.

Arbejdsdelingen mellem provinsen og Axelborg. De ændrede rammebetingelser. Fællesforeningernes økonomiske problemer. Generationsskiftet på ledelsesniveau. Forbindelsen til landbrugets fællesvirksomheder. Det er de fem hovedlinjer, som synes at aftegne sig, når man skal forsøge at afdække brudfladerne mellem tradition og nybrud i det arbejde for fællesskabets udvikling, de koordinerende led inden for landboforeningsstrukturen tog del i gennem 1950'erne og 1960'erne. Af arbejdsøkonomiske årsager har undersøgelsen af fællesforeningernes virksomhed måttet indskrænkes til de tre største af sin art: de jyske, sjællandske og fynske landboforeninger med hovedvægten lagt på de førstnævnte.

Faglig tradition og fornyelse

I årene 1950–54 fulgte den faglige debat på fællesforeningernes delegeretmøder de

velkendte linjer fra den forudgående periode. For husdyrbrugets vedkommende fortsatte man dyrskuetraditionen, omend der både for Sjællands og Jyllands vedkommende spores en tendens til at sammenlægge lokale dyrskuer til større arrangementer for et amt eller tilsvarende område. Stadig afholdt De jyske Landboforeninger afkoms- og kredsskuer for såvel hingste som tyre, men det kneb med at nå op på det niveau, der tidligere havde været gældende. Men avlsarbejdet havde også andre virkemidler at tage i brug. Gennem stambogsføringen og gennem tilsynet med særligt udpegede elitebesætninger holdt man et vågent øje med, hvorledes elitekvægavlen fungerede i en tid, hvor kvægbruget økonomisk betragtet ikke havde det for godt.

De fynske Landboforeninger havde ikke tidligere haft fællesregler for tilsyn med kvægbesætninger, den såkaldte kåring, men efter at man i 1953 havde fået ensartede bestemmelser herfor, gældende for hele landet, udarbejdede det fynske kvægbrugsudvalg det følgende år nogle

De løvbefalede smørbestemmelser skal vise, om eksportsmørret lever op til de krævede kvalitetsnormer. Fik et mejeri for mange anmærkninger, kunne det miste retten til at bruge lurmærket.

fællesregler for tilsyn med kvægbesætninger. Et kåringsudvalg for hvert landboforeningsområde skulle foretage det nødvendige tilsyn og derigennem fastholde et tal-mæssigt udtryk for de kårede køers ydelser og avlskvaliteter i øvrigt.

At arbejdet kunne blive temmelig omfattende, ses af, at De jyske Landboforeninger i 1950 havde 159 besætninger under tilsyn og knap 1.700 besætninger under lokale tilsyn. Desuden arbejdede man med afkoms- og kredsskuer, med afkomsundersøgelser og med kvartalsvise afstammingsbedømmelser. Det er forbavsende, at

såvel husdyrbrugskonsulenter som foreningernes sagkyndige medlemmer kunne bevare overblikket over det store avlsmateriale, som til enhver tid var grundstammen i landsdelenes faglige arbejde på husdyrbrugets område.

Arbejdet inden for kvægavlsforeningerne og kontrolforeningerne fortsatte ligeledes i det velkendte spor. Selv om antallet af malkekvægsbesætninger i almindelighed gik tilbage i disse år, oplevede begge typer af foreninger stigende tilslutning. For kontrolforeningernes vedkommende betød det, at henvendte 60% af kørerne

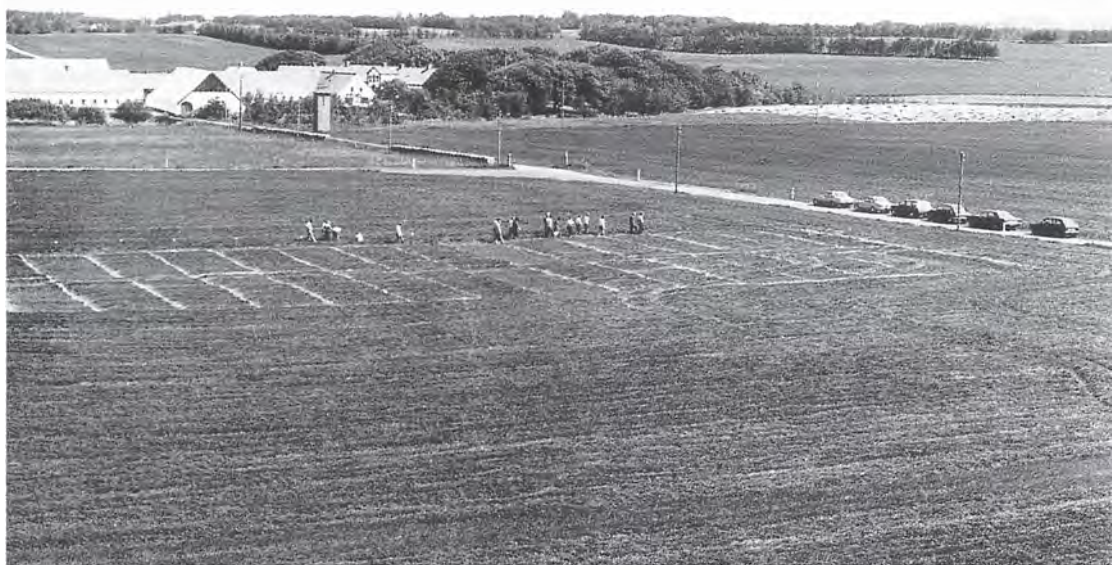
fik deres ydelse kontrolleret. Hvad angik kvægavlssarbejdet, ville de gammeldags tyreholdsforeninger snart være et afsluttet kapitel i husdyrlandbrugets historie. Arbejdet med kunstig inseminering omfattede nu godt 90% af køerne.

Det store arbejde på at fremme besætningernes sundhedstilstand var nu ved at bære frugt. I 1952 erklæredes kvægtuberkulosen for udryddet, og det samme skete tre år senere for den smitsomme kalvekastning.

Fodringsøkonomien var jævnlig til debat på delegeretmøderne. En særlig interesse blev viet fodring med ensilage, eftersom de knappe foderbeholdninger tvang landmændene til at udnytte det hjemmeproducerede grovfoder bedst muligt. Men

kvaliteten af ensilagen lod ofte en del tilbage at ønske. Mejerierne klagede i voksende omfang over den uheldige indvirkning, fodring med dårlig ensilage havde på smørkvaliteten, og derfor gik mejeribrugets organisationer aktivt ind i et samarbejde med landbo- og husmandsforeningerne om at sprede kendskabet til den bedst mulige ensilageteknik.

Desuden nedsattes i 1950 et fællesudvalg for ensilageanalyser, der i sommeren 1950 fik skabt regler for såvel undersøgelser af ensilagens kvalitet samt gennemførelse af ensileringsdemonstrationer.¹ De tusinder af prøver, man lod indsamle i de følgende år, viste dog med al tydelighed, at kvaliteten trods alle anstrengelser stadig lod en del tilbage at ønske. Ud fra devisen: Enten

Forsøgsmarken inspiceres af bilende specialister. Dagligdagsscene fra De jyske Landboforeningers planteavlssarbejde

Det danske landbrugs mekanisering efter anden verdenskrig skabte et næsten umætteligt behov for moderne landbrugsmaskiner. Maskinudstillingen på årets Bellahøjskue optog en stor del af dyrskuepladsen.

god ensilage eller slet ingen afsvor en del landmænd derfor ensilering. Hvorfor ikke bruge majs i stedet, spurgte konsulent Hans Kristensen, Slagelse, på det sjællandske delegeretmøde 1954. Ensilage betaler ikke fremstillingsomkostningerne, mente Gunnar Tvedegaard, formand for Ringstedegnens Landboforening og medlem af fællesforeningens bestyrelse.²

Det var helt tydeligt svineavl og -produktionen, der i disse år samlede mest opmærksomhed ved de faglige debatter på delegeretmøderne. Det havde man dog ikke eneret på, eftersom slagterierne af

mange grunde måtte interessere sig stærkt for de samme spørgsmål. Det vakte imidlertid en del utilfredshed inden for landboorganisationerne, at slagterierne direkte gik ind i rådgivningsvirksomheden. Konsulenttjenesten hørte ikke ind under branchernes virksomhed, præciseredes det ved forskellige lejligheder, uden at det dog fik større virkning.

Planteavlsarbejdet skiftede heller ikke arbejdsplanen ud fra det ene år til det andet. Selv om der nok kunne spores en vis afmatning, videreførte man de lokale markforsøg med gødning og afgrøder.

Noget større interesse blev dog vist de mange jordbundsundersøgelser, der stod på programmet. Det drejede sig om tusinder af kalktrangundersøgelser, der blev gennemført hvert år, hvortil kom kali- og fosfortrangundersøgelser. En særlig interesse udviste De jyske Landboforeninger for undersøgelser over jordens indhold af mikronæringsstoffer, da de sandede arealer i det jyske område erfaringsmæssigt havde behov for at få tilført disse stoffer.

Samarbejdet med Danske Landboforeningers Frøforsyning om at få fremskaffet sædefrø af bedste kvalitet blev ligeledes videreført, og det samme gælder tilsynet med fremavlen af stamsæd, idet man på dette område kunne se tilbage på et mangeårigt samarbejde med de lokale andelsfoderstofforretninger.

Kunne man end strides med kvægbrugsudvalget om ensilagespørgsmålets faglige tilhørsforhold, havde planteavlsudvalgene rundt om i landsdelene absolut eneret på ukrudtsbekæmpelsens område. De nye kemiske bekæmpelsesmidler revolutionerede på få år dette arbejde, således at den hertil sigtende virksomhed ikke længere rettede sig mod egentligt forsøgsarbejde, men mod den mest virksomme form for bekæmpelse. De sjællandske Landboforeninger havde til det formål opbygget et net af ca. 40 sprøjtekredse, der i 1950 sprøjtede henved 23.000 ha mod ukrudt og små 600 ha mod kartoffelskimmel. I 1954 var tallene omtrent af samme størrelse for ukrudt og kartoffelskimmel, men derudover var tilkommet små 2.300 ha med sprøjtning mod skadedyr, et arbejde, som da var i betydelig vækst. Desuden gennemførte tre landboforeninger i det år sprøjtning af 109 frugthaver.

Dette opbud af traditionel landbrugs-

faglig virksomhed kan man da passende konfrontere med det nybrud, der sker inden for maskinudvalgenes og bygningsudvalgenes respektive arbejdsområder. Hvert år forøgedes maskinparken med tusinder af traktorer og hundreder af mejetærskere, og desuden blev malkemaskinen så at sige hver mands eje. Interessen for at spare på den dyre arbejdskraft, ikke mindst i de arbejdskrævende roemarker, fik maskinfabrikkerne til at eksperimentere med snildt konstruerede roeoptagere og -transportører, der kunne overtage en stor del af dette arbejde.

Maskinkonsulenterne fik derved nok at gøre med at bistå landmændene med at vælge de bedst egnede typer af maskiner, med at etablere demonstrationer, som regel udført af de store maskinfirmaer, og især med at undervise de unge på de landbrugsfaglige kurser i maskinernes rette brug. Tusinder af landmænd, unge som gamle, samledes til disse demonstrationer og forevisninger, og landbosamfundet blev grebet af en sand mekaniseringsfeber, der i en del tilfælde suspendede det gustne overlæg af økonomisk natur. Men maskinkonsulenterne udøvede ikke økonomisk rådgivning. Det overlod man til regnskabskonsulenterne, om det overhovedet fandt sted.

I mange tilfælde havde maskinkonsulenterne derimod et snævert samarbejde med deres kolleger på bygningsområdet, da de nye og kostbare maskiner ikke alene stillede krav om dertil indrettede maskinhuse o. lign., men også motiverede ombygninger og opstilling af transportanlæg, der i samme tempo kunne befordre de aflæssede foder og lign. videre til dets bestemmelsessted.

Bygningsudvalgene og de dertil knyt-

Anvendelsen af moderne byggelementer gør det muligt for landmanden selv at bygge sine stalde. Den gamle ajletønde er kommet til ære og værdighed igen, men nu i byggeriets tjeneste.

tede konsulenter blev i disse år udsat for et voksende arbejdspress. Gamle stråttækte stalde og lader egnede sig ikke rigtigt til moderne, mekaniseret landbrugsvirksomhed, men da der i mange tilfælde ikke var råd til at opføre helt nye bygninger, måtte de eksisterende indrettes, så de bedre svarede til en ny tids krav. Desuden byggedes mange nye siloer. Her skulle åbenbart indhentes nogle dyrekøbte erfaringer, fordi mange siloer viste sig at være utætte, hvortil kom de tidligere berørte problemer omkring et lovligt afløb for ensilagesaften. De jyske Landboforeninger gik da ind i et tæt samarbejde med et privat firma, der fremstillede en typegodkendt silo af mærket »Silax«. Fra og med 1953 stillede en eksplosivt voksende svineproduktion store krav om bygning af nye stalde og indretning af gamle hestestalde o. lign. til formålet. Det var af stor værdi for landbru-

gets byggevirkosomhed, at Statens Byggeforskningsinstitut oprettede en afdeling specielt med sigte mod denne side af dets virksomhed. En særlig undersøgelse over landbrugets byggeøkonomi blev da indledt i et snævert samarbejde med Landøkonomisk Driftsbureau, således at de rent byggetekniske problemer kunne ses i sammenhæng med de landøkonomiske.

Koordinering en central opgave

I forbindelse med sin redegørelse på delegeretmødet 1952 for arbejdet inden for det jyske bygningsudvalg oplyste formanden, folketingsmand (V) Olav Øllgaard, at Landbrugets Byggetjeneste under De danske Landboforeninger netop havde udgivet en mindre pjeces »Fornyelse af Avls-

Besigtigelse af mønsterbygninger var en vigtig del af arbejdet inden for De jyske Landboforeningers bygningsudvalg. I sommeren 1951 besøgte man gårdejer Jesper Hansen i Erritsø ved Fredericia. Fra venstre ses næste generation Hansen, forstander K. Møller og folketingsmand Olav Øllgaard og yderst til højre gårdejer Jesper Hansen.

Dansk avlskvæg blev i 1950'erne en stor eksportartikel, fordi en verden i udvikling havde behov for dansk landbrugseksportise. På billedet ses en samling kvier, hvis arveanlæg og mælkeydelse er blevet kortlagt på en afkomsprøvestation september 1954. De bedste eksemplarer blev brugt i en dansk sammenhæng, de næstbedste eksporteret.

bygninger paa en Bondegaard«. Her var efter hans opfattelse tale om et fuldt gen-nemarbejdet projekt såvel teknisk som økonomisk vurderet. Det skulle ikke gøre det mindre interessant for landmændene, at det indebar en besparelse på 20% i byggeomkostninger, tilføjede han.³

Den igangværende modernisering og mekanisering af landbruget kaldte i stigende grad på øget rådgivning og assistance fra centralt hold. Tidligere er omtalt det Fællesudvalg for Ensilageundersøgel-

ser, Mejeriforeningerne, Landboforeningerne, Husmandsforeningerne og Statens Forsøgsvirksomhed i Plantekultur fik ned-sat sommeren 1950. Da Landbrugsministeriet derefter i et cirkulære til samtlige grundforbedringsudvalg gjorde det som en betingelse for at kunne komme i betragtning i henhold til loven af 27. maj 1950 om lån til opførelse af ensilagebeholdere og ajlebeholdere, at afløbsforholdene var i orden, protesterede Landboforeningerne og Husmandsforeningerne i en fælles skri-

velse mod, at grundforbedringsudvalgene fik pålagt en sådan opgave.⁴

Der kunne nævnes flere eksemplarer på, at Landboforeningerne handlede i fællesskabets navn i sager, der angik samtlige fællesforeninger. Det mest oplagte eksempel fra årene omkring 1950 er nok Avlsdyreksportudvalget, som sekretariatsmæssigt fik til huse hos Landboforeningerne. Dansk landbrug havde på dette tidspunkt et overskud af gode avlsdyr, og da sådanne var meget efterspurgt i en verden under genopbygning, kom der i slutningen af fyrrerne en større eksport i gang heraf. Såvel private eksportører som Avlsdyreksportudvalget deltog heri, ofte i hård konkurrence med eksportører fra andre lande, ikke mindst Holland.

Det var i første række tyre i alderen fra ½ til 2 år samt drægtige kvier, der efter organisationernes opfattelse kunne komme på tale og da ledsaget af veterinære attester for tuberkulose, kastning og Mund- og klovesyge. Gennem et fremmedsproget pjecemateriale fik Avlsdyreksportudvalget snart fremkaldt en livlig efterspørgsel efter danske avlsdyr. Det var lande som Grækenland, Øst- og Vesttyskland, Frankrig, Italien, Sverige og Rusland, der var de største kunder. I 1951 eksporteredes 1.655 avlsdyr til en værdi af ca. 3,5 mio kr.⁵

På det fynske delegeretmøde 1951 redegjorde Landboforeningernes sekretær, Helge Clausen, for det omfattende og krævende arbejde, organisationen dér havde fået overdraget for at afsætte dansk avlsvæg.⁶ Tidligere foregik den slags opkøb ved, at kvægprangere blot opkøbte det ønskede antal dyr på de normale kvægmarkeder og derefter fik dem sendt afsted med en seddel om halsen med venlig hilsen

til modtageren. Det gav naturligvis anledning til en del kritik, når køberen tog sit nyerhvervede »avlsvæg« i nærmere øjesyn.

Udvalgets kvalitetsbefordrende indsats fremskaffede i sammenhæng med de udarbejdede pjecer et noget bedre ry for dansk eksport af avlsvæg, men til gengæld krævede det stor tålmodighed og diplomatisk sans at trænge igennem det stive og ineffektive bureaukrati, de østeuropæiske lande brugte i deres samhandel med udlandet. På den anden side måtte sælgeren også gøre lidt mere ved dyrenes eksteriør, påpegede Helge Clausen. Når et dyr blev fanget ind på gårdens græsgang ude på engene, var der ofte vokset et hårlag frem, der ikke umiddelbart gav en køber associationer om et velfriseret dansk præmiedyr af prima kvalitet.

Andre opgaver af central karakter kaldte på Landboforeningernes indsats. Siden 1946 havde man administreret Landøkonomisk Rejsebureau, og dette arbejde fik nu yderligere aktualitet derved, at det i 1949 blev muligt for første gang at sende unge danske landmænd til Amerika for i et år at studere amerikanske landbrugsforhold. Målet var hvert år at få sendt 100 danske på en tur til Amerika. Desuden havde man indledt et samarbejde med Vesttyskland om udveksling af landboudom. Dermed var tallet på den slags udvekslingsarrangementer oppe på 10.

Et af formålene med det amerikanske træningsprogram for unge danske var at gøre dem fortrolige med den høje produktivitet, der efter sigende skulle kendetegne det moderne landbrug derovre. En mærkbar produktivitetsforøgelse var i øvrigt et af hovedformålene bag det amerikanske hjælpeprogram, Marshall-hjælpen, som Danmark såvel som andre lande i

1

ØKONOMI-HANSEN

HANSEN ER DEN BESINDIGE LANDMAND, DER FORETAGER GRUNDIGE BEREGNINGER FØR HVER STØRRE DISPOSITION.

& OPTIMIST-JENSEN

JENSEN ER NØDSAGET TIL AT KØBE MEGET PÅ KREDIT, HAR INVESTERET MEGET I MASKINER OG ARBEJDER MED EN BETYDELIG LØS GÆLD.

HANSEN OG JENSEN ER BEGGE CA. 35 AAR, FAGLIGT DYGTIGE OG FLITTIGE LANDMÆND MED EN GOD UDDANNELSE. BEGGE HAR FOR CA. 10 AAR SIDEN OVERTAGET DERES FÆDRENEJEJDOM. DE TO EJEJENDOMME LIGGER I NORDJYLAND OG ER PAA CA. 35 HA.

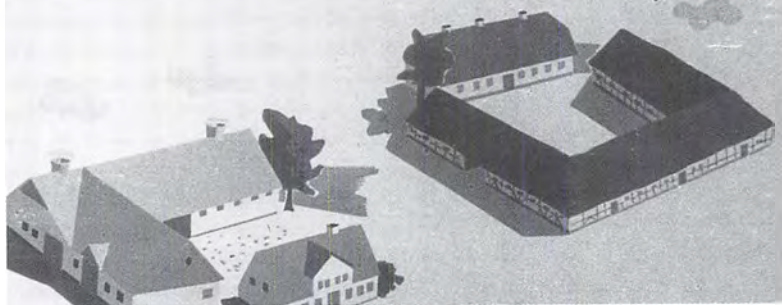
Den besindige gårdejer Hansen og den letsindige gårdejer Jensen sættes i teksten op mod hinanden som i barndommens lærebøger Peter Spar og Søren Sold. Plancherne er blevet brugt på et jysk ungskeue engang i 1950'erne.

2

FORMUEOPGØRELSE

	ØKONOMI-HANSEN		* OPTIMIST-JENSEN	
FAST EJENDOM	96.000 KR.		98.000 KR.	
BYGN OG GRUNDFORBEDRINGER	29.660 -	125.660 KR.	9.920 -	107.920 KR.
BESÆTNING		26.550 -		19.050 -
INVENTAR		40.010 -		53.230 -
FORRAAD		12.020 -		10.740 -
		204.240 KR.		190.940 KR.
ANDRE EJEDELE, BIL		8.300 -		15.450 -
BANK SPAREKASSE OG KONTANT		4.832 -		4.804 -
		217.372 KR.		211.194 KR.
FAST GÆLD	79.962 KR.		64.003 KR.	
LØS GÆLD	21.556 -	101.518 -	68.343 -	132.346 -
FORMUE		115.854 KR.		78.848 KR.

HANSEN HAR BEDRE BYGNINGER END JENSEN EN STØRRE BESÆTNING, ISÆR SVINEBESÆTNING, BILLIGERE, MEN IKKE RINGERE MASKINER, BILLIGERE BIL OG MEGET MINDRE LØS GÆLD.

Nord- og Vesteuropa fik del i fra og med 1948. Den tidligere omtalte lov af 27. maj 1950 om udlån til opførelse af staldbygninger, siloer, ajlebeholdere m.v. kanaliserede 70 mio. kr. af de krævede modydelser fra dansk side ud i landbruget, og ved lov af 31. marts 1953 blev yderligere stillet 15 mio. kr. til rådighed for landbruget af et samlet beløb på 32 mio. kr. i en særlig produktivitetsfond, baseret på Marshallmidler.

Pengene skulle administreres af Landbrugsministeriets Produktivitetsfond, der atter fik etableret en række faglige underudvalg med repræsentanter for såvel Landboforeningerne som de enkelte fællesforeninger. Udover et centralt oplysningsbureau, Landbrugets Informationskontor L.I.K., skulle programmet omfatte såvel landøkonomiske undersøgelser og forsøg som udpegning af særlige demonstrationsbrug. Her kunne landmænd fra nær og fjern med egne øjne se, hvorledes dygtige kolleger havde indrettet deres brug.⁷ Ved at benævne disse udvalg under Landbrugets Produktivitetsfond som »Landsudvalget for...« havde man tilkendegivet, at udvalgene handlede på helhedens vegne, og at målet var at få skabt en ensartet praksis for det arbejde, som hørte under vedkommende udvalg.

På et andet og nok så følsomt område som landbrugets skatteforhold blev der også kaldt på Landboforeningernes centrale rådgivning. Et flertal i en særlig bogføringskommission af efteråret 1949 havde foreslået indført bogføringspligt for ejere af landbrug af en vis størrelse, og trods protester fra landbrugets side fastsatte Finansministeriet ved bekendtgørelse af 14. januar 1954 regnskabspligt for alle ejere (forpagtere) af landbrugsejendomme med

et grundbeløb på 40.000 kr. i henhold til lov om grundstigningsskyld af 27. maj 1950.⁸ Skatterådgivningens stigende betydning ses også af den omstændighed, at Landboforeningerne pr. 1. november 1953 ansatte fuldmægtig Charles F. Jensen, Landsskatteretten, som skatteekspert.

Det er i det foregående vist, hvorledes landbrugets og dermed også landboforeningernes rammebetingelser blev ændret og på visse områder indskrænket i de første år af 1950'erne. Helt bogstaveligt oplevede man, at det øvrige samfund stykke for stykke åd sig ind på landbrugets arbejdsmark, idet det samlede landbrugsareal gik tilbage år for år. Det måtte forurolige landboforeningerne, ikke mindst fordi Husmandsforeningerne ikke havde opgivet kravet om øget udstykning af den danske landbrugsjord. Ved flere lejligheder drøftede De jyske Landboforeninger, hvad man kunne gøre for at modvirke dette jordetab. En af mulighederne var at indvinde landbrugsjord gennem udtørring af lavvandede fjorde og vige langs de danske kyster.

Ved delegeretmødet 1953 skitserede Hedeselskabets direktør, Niels Basse, hvorledes man efter selskabets opfattelse kunne tørlægge ca. 134.000 ha vandareal, hvortil kunne lægges et tilsvarende uudnyttet areal på landjorden. Hedeselskabet havde derfor i januar 1953 indstillet til Landbrugsministeriet, at der blev givet grønt lys for de nødvendige jordbundsundersøgelser. Dette ønske imødekom ministeriet gennem en lov af 31. marts, hvorefter landvinding på søterritoriet kunne iværksættes som en offentlig foranstaltning uden forudgående anmodning fra en kreds af interesserede lodsejere.

Direktør Basse opfattede ligefrem

Landindvinding på søterritoriet. Her undersøges et vandareal, idet målhjulet bruges til at udmåle afstanden mellem prøveudtagningsstederne.

spørgsmålet som en national opgave, og derfor var han dobbelt glad for Hans Pinstrups udtalelse om, at landboforeningerne og Hedeselskabet havde samme interesse i denne sag.⁹ Der blev i den kommende tid kortlagt ca. 20.000 ha vandareal, som egnede sig for udtørring, men derved blev det. Landbrugsminister Jens Smørum udtalte sig ved flere lejligheder meget positivt om landvindingsarbejdets videreførelse, også med tanke på problemerne omkring beskæftigelsen i landdistrikterne. Den forestående omlægning af Skjern Å var netop et arbejde efter Jens Smørum's hoved, betroede han det jyske delegeretmøde 1955. Vi har ikke råd til at lade titusinder af ha landbrugsjord ligge ubenyttet hen, sagde han med eftertryk.¹⁰

Hans Pinstrup havde dog ikke større tiltro til politikernes gode vilje og slet ikke, når det gjaldt landbruget. I sine beretninger på det jyske delegeretmøde lagde han ikke skjul på, at landmændene til syvende og sidst ikke havde andre end sig selv at stole på. Politikere og dyrlæger havde det på samme måde, skal man tro debatten på delegeretmøderne. De var bedst egnede til at skrive regninger ud til folk. Især harmede det kvægproducenterne, at de ikke selv kunne få lov til at give deres malkekøer penicillin mod yverbetændelse.

Det gjorde ikke harmen mindre, at mejeribrugets ledende folk havde været medunderskriver på den slags papirer ovenfra. Kom der rester af antibiotika i mælken,

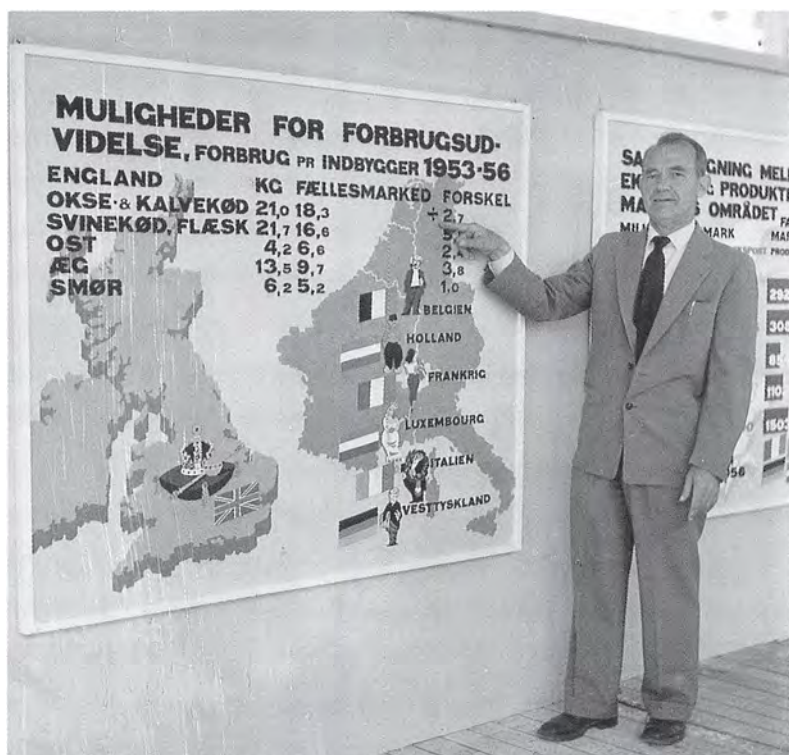
kunne det ødelægge flere dages produktion på mejeriet, forklarede de angrebne mejerifolk. Det var den gamle historie om de få misbrugere, der ødelagde det for det store og ansvarlige flertal, tilføjedes det.

Landboforeningerne og landbrugseksporten

Ved et ekstraordinært delegeretmøde 13. april 1954 var den fhv. politiker, forstander Johs. Larsen, Tune Landboskole, blevet valgt som den sygdomsmærkede Poul Karlshøjs efterfølger på formandsposten for De sjællandske Landboforeninger, og det følgende år trak den fynske formand

Johs. Petersen-Dalum sig tilbage og efterfulgtes af folketingsmand Niels Eriksen. Selv om de begge havde passeret de halvtreds, kan man godt tale om en art generationsskifte på de to formandsposter. Ingen af dem ville nøjes med at administrere en selvkørende organisationsrutine, men havde tværtimod hver for sig klare og ret vidtgående forestillinger om kursen ind i fremtiden. Som de så det, havde landbruget draget stor nytte af det organiserede samarbejde, man under verdenskrisen og den efterfølgende verdenskrig havde haft med det politiske system. Den centrale styring af produktion og afsætning via de landbrugsministerielle eksportudvalg og senere de organisationsbemandede salgforeninger havde for det første været en

Johs. Larsen, en af Landboforeningernes ledende mænd i 1950'erne og begyndelsen af 60'erne, var meget optaget af problemerne omkring afsætningen af danske landbrugsprodukter.

nødvendighed i tider med statsopkøb af danske landbrugsvarer, og for det andet gjort det muligt at regulere udbuddet til andre markedsområder.

I en indre dansk sammenhæng måtte landbrugets organisationer efter deres opfattelse arbejde tæt sammen for at kunne få det politiske system i tale på landbrugets og ikke blot på samfundets betingelser. Som mangeårigt folketingsmedlem for Venstre kunne en Niels Eriksen naturligvis ikke være fremmed over for tanken om i givet fald at påkalde sig lovgivningsmagtens bistand, men stærkere end Johs. Larsen betonedede han, at landbrugets organisationer gennem et intensiveret – og centralt ledet – salgsarbejde kunne hjemføre nogle resultater, der på afgørende måde kunne forbedre landbrugets økonomi. Johs. Larsen ville først og fremmest skabe muligheder for at etablere et organisationsstyret centralsalg, Niels Eriksen ville bruge det til at sælge forædlede danske landbrugsprodukter over hele verden og med sig selv som formand.

Det er essensen af de udtalelser, de to ledere fremsatte i deres første formandsberetninger. De erhvervspolitiske konsekvenser af denne holdning er behandlet i anden sammenhæng¹¹ og derfor kan drøftelsen her blive indskrænket til de konsekvenser, den fik for det organiserede fællesskab.

Selv om deres jyske kollega, Hans Pinstrup, på afgørende områder havde en anden holdning til landbrugsorganisationernes funktion og rolle, kunne han ikke være uenig med dem i deres bekymring over den situation, slagterierne stod i efter bortfaldet pr. 1. oktober 1956 af langtidskontrakten med England om afsætning af størsteparten af den danske baconproduktion

til aftalte priser. Den samme situation havde mejerierne befundet sig i det forudgående år, men da denne branche havde tradition for en fastere styring af såvel produktion som afsætning, var det lykkedes såvel mejeribrugets som smørekseptens organisationer at få hånd i hanke med udbuddet, smørekseptforeningerne ved at oprette et fællessalg, der varetog $\frac{2}{3}$ af den samlede eksport. Desuden gjorde en opsparat arbejdskapital, »smørpuljen«, det muligt at udjævne alt for kraftige udsving i den egentlige smørnotering.

For slagteriernes vedkommende var der ikke det samme bolværk omkring en fortsat centraliseret afsætningsform, når ellers det engelske marked i princippet var blevet frit igen. Efter anerkendende ord til Mejeribrugets for dets resolute optræden i eksportsagen fremmalede Hans Pinstrup på det jyske delegeretmøde 1955 den skrækvision, at 60 slagteridirektører gav sig til at udkonkurrere hinandens virksomheder, når langtidsaftalen om baconsalget bortfaldt til oktober det følgende år. »Det er afgørende nødvendigt, at Slagterierne opbygger deres Salgsorganisation og opsamler de nødvendige økonomiske Midler...«, fastslog han. I en verden, hvor den frie markedsdannelse på landbrugsvarer var afløst af bundne samhandelsformer, var der kun én vej at betræde for dansk landbrug, og på vejskiltet kunne Hans Pinstrup tænke sig at skrive følgende: »Samling af Produktionen, samlet Udbud og skaanselsløs Kamp mod prismæssige Underbud...«.¹² Hverken mere eller mindre.

Ved denne lejlighed samlede debatten på delegeretmødet sig mest om forhandlingerne med regeringen og de politiske partier om at få gennemført en belåningsordning for korn¹³, og derfor gav formandens

Formanden for De fynske Landboforeninger 1955-1961, folketingsmand Niels Eriksen fra gården Kørbitzdal ved Ringe, var også en kendt R.D.M.-avler. Her inspicerer han en af sine præmiekoer en dag i maj 1957.

manende ord om afsætningsituationen ikke anledning til større diskussion. På det efterfølgende delegeretmøde på Fyn en lille måneds tid senere fulgte den principielle debat de samme linjer som i Århus. Direktør i Landbrugsraadet, senere i Dansk Andels Gødningsforretning, Finn Thøgersen, holdt et foredrag om »Landbrugets Eksportforhold«, hvori han på den ene side gav udtryk for en vis tiltro til landbrugseksportens fortsatte udviklingsmuligheder, men på den anden betonedede nødvendigheden af at sikre et fortsat sammenhold om de etablerede eksportorganisationer. Disse blev dog ikke nærmere identificeret, ligesom han heller ikke ytrede sig om, hvorledes begrebet »sammenhold« skulle omsættes til organisatoriske former.¹⁴

Ved valget af Petersen-Dalums efterføl-

ger som formand var der to kandidater, Niels Eriksen og den nordfynske gårdejer og amtsrådsmedlem for De Konservative, Chr. R. Christensen. Skulle man vælge en politiker eller ikke, syntes af være det afgørende spørgsmål, selv om et lukket prøvevalg om formiddagen var faldet ud til fordel for folketingsmand Niels Eriksen. Jeg har ingen politiske aspirationer, betonedede Chr. R. Christensen, omend han måtte erkende, at han ved flere lejligheder havde været kandidat til valg til Folketinget. Der er dog ingen tvivl om, at netop hans politiske tilhørsforhold på forhånd havde umuliggjort hans valg som fynsk formand.

Niels Eriksen kom efter det officielle referat at dømme ikke med nogen længere programtale for sin kommende virksomhed. Landboforeningerne arbejdede efter

Spæklaget måles på et moderne andelsslagteri engang i 1950'erne. Det lykkedes for dansk slagteriteknologi at udvikle en metode, hvorefter man kunne måle spæklaget med millimeters nøjagtighed. Derved kunne man give producenterne en pris, der var i nøje overensstemmelse med kvaliteten af det leverede produkt.

hans opfattelse på to fronter: den landbrugsfaglige og den erhvervsøkonomiske. Om det faglige kunne der ikke herske tvivl, mente han. Det var simpelthen en nødvendighed for at stå sig i konkurrencen. På den anden side ville han prioritere det erhvervsøkonomiske arbejdsområde

som det vigtigste for dansk landbrug netop nu. Efter hans opfattelse stod dansk landbrug ikke stærkt nok for øjeblikket. Der måtte arbejdes ihærdigt for at få en bedre placering ved det nationale forhandlingsbord, og et af midlerne til at opnå dette var et øget samarbejde inden for landbruget.¹⁵

Han blev valgt med stemmerne 192 mod Christensens 121, hvad der næppe kan betegnes som udtryk for stor samdrægtighed inden for De fynske Landboforeninger.

På det sjællandske delegeretmøde 14 dage senere kom Johs. Larsen ind i sin beretning kort ind på landbrugets afsætningsforhold.¹⁶ Som han vurderede situationen, ville det kommende år ikke bringe uovervindelige vanskeligheder for landbrugseksporten. Når enkelte lande søgte at regulere importen af danske landbrugsvarer gennem protektionistiske foranstaltninger, måtte det stærkere end nogensinde appellere til det, han betegnede som »Enhed i vort Varebud...«. Her var adresseangivelsen for enhedsbestræbelserne dog tydeligt angivet: »Det er en vigtig Nutidsopgave at styrke Eksportudvalgene paa alle Produktionsfelter...«, betonede han.

Øboerne tager teten

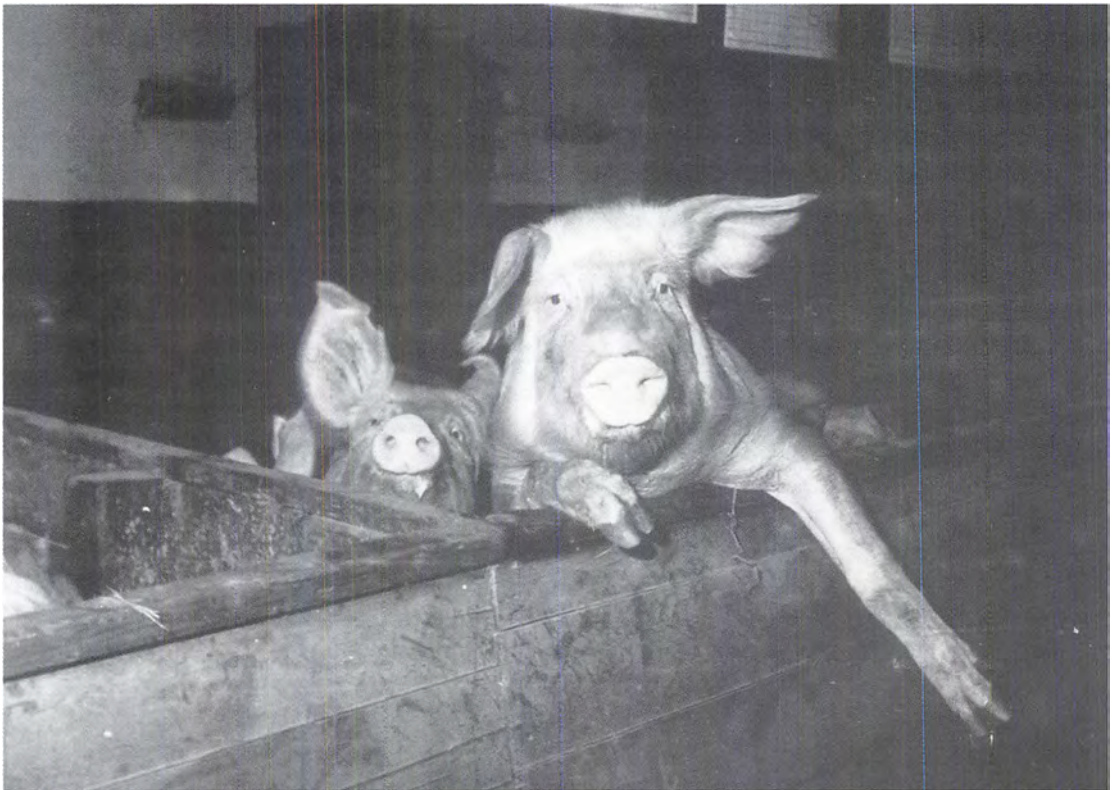
Selv om det ikke er stedet her at skrive slagteriernes historie, må der til forståelse af landboforeningernes vedvarende optagethed af denne branches placering i et større fællesskab erindres om et par hovedpunkter i den indre slagteridebat i løbet af 1956.¹⁷

De langstrakte drøftelser om slagteriernes holdning til afsætningspolitikken efter overgangen til et frit marked i England 1. oktober 1956 viste med al tydelighed, at de fleste slagterier helst ville handle direkte med deres agenter i Storbritannien. Drøftelserne endte dog i første omgang med et kompromis af 19. juli 1956, hvorefter man i en 9 måneders overgangsperiode ville opretholde det hidtidige centralsalg. En måneds tid senere udvidede man det oprinde-

lige 7-mands forhandlingsudvalg med 6 repræsentanter mere, og det nye 13-mandsudvalg fik da til opgave at udarbejde et forslag til retningslinjer for baconhandelens tilrettelæggelse efter 1. april 1957, det tidspunkt, hvor det hidtidige samarbejdsarrangement ville ophøre med at fungere.

Denne udvikling foruroligede Hans Pinstrup stærkt. På delegeretmødet i Århus 5–6. oktober 1956 tog han slagterierne alvorligt i skole for dette brud på fællesskabets uskrevne love. Tanken om at se 60 slagteridirektører som en art højtråbende, indbyrdes krigende gadehandlere for dansk bacon gav ham mareridt: »*Det vil uvægerligt medføre, at Landbrugets Tab i et faldende Marked øges, og at der i et stigende Marked ikke opnaas Markedets Toppris...*«, spåede han.¹⁸ Lige så stærkt vendte han sig mod konserverfabrikkernes ønske om at kunne sælge andre former for dansk svinekød på det frie, engelske marked. Det ville kunne true baconeksporten, som dansk landbrug havde ofret millionbeløb på at etablere og sikre. I parentes bemærket ville det engelske krav om en bacontold på 10% af værdien indebære et tilsvarende prisfald på hjemmemarkedet, og hvem kunne mon begrunde det rimelige i noget sådant, lød hans politisk-retoriske spørgsmål.

Ingen af de tilstedeværende slagterirepræsentanter følte åbenbart større lyst til at gå ind i en diskussion med landbrugets førstemand, men deres tavshed opirrede ham åbenbart i en sådan grad, at han på et senere tidspunkt direkte afkrævede dem et svar. Andelsslagteriernes direktør H. Behnhe måtte da som den første gå på talerstolen, idet han bemærkede, at det var »lidt provokerende« af Hans Pinstrup at

Svinet er et nysgerrigt dyr, der i høj grad reagerer på lyd- og lyspåvirkninger fra de nærmeste omgivelser.

udspørge ham på denne måde. I øvrigt var han enig med formanden, så det kunne der ikke komme større diskussion ud af. I stedet gav han nogle prøver på salgsarbejdet hverdagsliv bag Axelborgs ellers så lukkede facade.

I mellemtiden var Niels Eriksen blevet rustet til at tale på slagteriernes vegne, og det blev en lige så enig tilslutning til Hans Pinstrups linje, men notabene udvidet med tanken om et »Centralorgan«, der var stærkt nok til at kunne styre udbuddet og til at opdyrke nye markeder, en ofte noget bekostelig affære, forklarede han. Selv om tanken om det nye centralorgan blev lan-

ceret i en debat omkring baconeksporten, var der næppe tvivl om, at folketingsmanden med sit centralorgan tænkte videre end til flæsket.

På sit eget delegeretmøde en god måneds tid senere gik Niels Eriksen ret konkret til værks, idet han efter at have betonet flæskeeksportens vanskeligheder på et uroligt marked i England advokerede for at fastholde Eksports-Svineslagteriernes Salgsforening efter 1. april 1957. Lidt mere ubestemt blev han dog i sprogbru- gen, da han i større almindelighed talte om problemerne omkring »Afsætningens Or- ganisering«. Det var den eneste måde, et

erhverv bestående af tusinder af enkeltbedrifter kunne føre en fornuftig afsætnings- og prispolitik på.

I begyndelsen af 1957 faldt priserne kraftigt på de fleste landbrugsvarer, og Landboforeningerne tog da i den følgende tid en række initiativer til at få tilvejebragt en opbremsning af den store svineproduktion, et effektivt centralsalg gennem landbrugets eksportudvalg og en løsgørelse af prisdannelsen på hjemmemarkedet. Husmandsforeningerne kunne i magt og meget være medunderskriver på disse udspil,

men veg dog tilbage fra at få etableret et organisationsstyret monopol på hjemmemarkedet. I stedet lod de i sommeren 1957 landboforeningerne forstå, at der skulle være mulighed for at få hjemmemarkedspriserne reguleret i medfør af en særlig lov herom.¹⁹

Derefter var det landboforeningernes tur til at melde ud om deres holdning til centralsalg m.v. På det jyske delegeretmøde 4-5. oktober 1957 tog Hans Pinstrup sit udgangspunkt i nogle udæskende udtalelser, fribonden på Thousgård ved

Fribonden fra Thy, Jens Kirk (1904-86) uddannet som landbrugskandidat og senere lærer på Næsgård Agerbrugsskole. I 1928 købte han Thousgård ved Thisted, som han havde i 50 år. Som frisindet retsstatsmand bekæmpede han kraftigt LS-bevægelsen og andre agrarpolitiske tendenser i tiden og var desuden en af de ledende inden for den lokale modstandsbevægelse under krigen. Her ses han ved indvielsen af Hanstholm havn, et af de mange projekter, han tog initiativet til.

Thisted, Jens Kirk havde fremsat i Jyllands-Posten, bl.a. i en stort opsat artikel i søndagsudgaven for 25. august. Som overbevist liberalist og som en gammeldags, frisindet bonde var det Jens Kirk meget om at gøre, at landbruget ikke spærrede unødigt af for det frie, private initiativ. Om Landbrugsraadet og dets indsats på det afsætningsmæssige område nærede han ikke høje tanker. »Kommunismens Højborg«, kaldte han det.²⁰

Hans Pinstrup ville helst have ignoreret Jens Kirks kætterske udtalelser, men nogle af formændene havde anmodet ham om at tage til genmæle. Derfor måtte han svare fribonden. Hverken den private handel eller de mange slagteridirektører havde under krisen i 1930'erne vist sig i stand til afværge det store prissammenbrud på vore eksportmarkeder, hævdede formanden. I stedet måtte landbruget selv opbygge en række eksportudvalg, der kunne styre afsætningen. Han måtte derfor betegne sig selv som »Tilhænger af organiseret Planlægning af saavel Produktion som Udbud, byggende paa Markedsanalyse og Markedspleje...«. Og hvad angik Landbrugsraadet ville han stærkt understrege, at det hver eneste dag tog pulsen på det internationale landbrugsmarked. Med lidt fantasi kunne hans tilhørere se for sig, hvorledes signallamperne glimtede i det store kommandorum i Landbrugsraadet, når meldingerne indløb fra observationsposterne over hele kloden. I samme åndedræt roste Hans Pinstrup også eksportudvalgenes indsats. Om Niels Eriksens (nye) centralorgan ikke et ord.

Jens Kirk var ikke udpeget som delegeret for sin kolleger i Landboforeningen »Nordthy«, understregede en af bestyrelsesmedlemmerne i nævnte forening, in-

spektør F. C. Frandsen, Thisted. Man havde ikke valgt ham af den simple grund, at han ikke kunne styre sig selv, når han så en talerstol. Når han alligevel kunne optræde som delegeret ved denne lejlighed, skyldtes det, at han var 1. suppleant som delegeret, og da en af de delegerede – meget belejligt for Jens Kirk – havde sendt afbud, stod han derfor på talerstolen i egen ret. Men ved denne lejlighed var han ret moderat, understregede Frandsen. Han kan være meget værre, forsikrede han. Jens Kirk rejste som bekendt land og rige rundt med sit budskab, men ikke i Thy, for dér kender vi ham, tilføjedes det.

Hans Pinstrup havde været så forudseende, at han »af Hensyn til den fremrykkede Tid...« havde begrænset taletiden til 10 minutter, netop før Jens Kirk fik ordet. Derved fik Kirk ikke sagt alt det, han gerne ville, men fik dog betonet, at dansk landbrug efter hans opfattelse stod foran et vendepunkt. Valget stod i al sin enkelthed mellem, om den enkelte landmand selv skulle have fri rådighed over sin produktion, eller om det var folkene inde på Axelborg, der skulle regere det hele. Svinekort og alt det dér var ham en vederstyggelighed. I stedet skulle man bruge mange flere penge på reklame for danske produkter. Som det var nu, var det såre beskedne beløb, man brugte til den slags. Der blev eksempelvis ikke ofret en krone på reklame for smørret på det danske hjemmemarked. Inden han blev nødt til at gå ned fra talerstolen, fik han fyret en bredside af mod Hans Pinstrup. Det er naturligvis det rene vrøvl, det Jens Kirk fremfører, svarede formanden.

På sit delegeretmøde den 7–8. november 1957 talte Niels Eriksen stærkt og indtrængende om de vanskeligheder, land-

Ældre ladebygninger blev fra 1950'erne ombygget til den lønsomme svineproduktion. Eternittage og massefremstillede staldvinduer afløste de gamle stråtage og de sprækker i murene, som i gamle dage gjorde det ud for vinduer.

brugseksperten stod overfor. Desværre var de danske landmænd for en stor del selv skyld i problemerne, betonedede han. Deres forfædre havde gennem et effektivt samarbejde fået forædlingsindustrien op at stå, men under ændrede markedsforhold havde deres børnebørn ikke helt forstået den kunst at få afsætningen organiseret tilsvarende. Niels Eriksens bud herpå var centralisation. Dansk landbrug burde køres som en stor forretning med fælles reklame, markedspleje o.s.v. Nye produktioner skulle i muligt omfang følges op, og pengene hertil kunne man få ved at lægge en lille afgift på eksporten. Han tegnede ikke nogle organisatoriske rammer rundt

om sine visioner, men eftersom de eksisterende organisationer måtte have en del af skylden for den øjeblikkelige misere, måtte den tænksomme tilhører næsten automatisk slutte, at nu var det på tide at få skabt noget nyt på afsætningsområdet. Ligeledes skulle svineproduktionen bringes ind i ordnede rammer, fastslog formanden. Ville man undgå en direkte produktionsregulering, d.v.s. svinekort, måtte man via en effektiv kornordning få styr på den selvregulerende mekanisme, der hed forholdet mellem kornpris og flæskepris.²¹

Dansk priskonkurrence har mistet enhver mening nu, betonedede Johs. Larsen på det sjællandske delegeretmøde en god uges

tid senere.²² De engelske farmere øgede hele tiden produktionen, lokket frem af udsigten til garanterede priser, betonede han. Desuden drukkede vore konkurrenter ustandselig det britiske marked gennem et statsfinansieret underbud. På smørområdet havde Danmark forsøgt at gennemføre en enstrengt markedspleje, men det havde kun haft svag effekt. Til gengæld var der nu bestræbelser i gang på at fordele det britiske baconmarked mellem de traditionelle leverandører. Det tyske marked var helt i nationalegoismens vold, forsatte Johs. Larsen. I denne situation måtte en landbrugsekspertør som Danmark iværksætte »en leverandørbestemt markedsregulering«, hvis vigtigste elementer var et centralt udbud og en spredning af afsætningen på flere markeder. Sammen med en øget reklameindsats ville det koste en del penge, men man kunne ikke bare sidde med hænderne i skødet og se til. Landbrugsminister Karl Skytte var enig med formanden i de fremsatte synspunkter, men man måtte ikke glemme den private handel, formanede han.

Et råd, flere råd...

Efteråret 1957 var situationen den, at Landboforeningernes formænd nok var enige om at betragte markedssituationen for danske landbrugsprodukter som temmelig kompliceret for ikke at bruge stærkere udtryk, men at de til gengæld havde en divergerende opfattelse af, hvorledes man rent organisatorisk bedst kunne bemejstre situationen. Hans Pinstrup tænkte sig nærmest en fornyelse indefra under brug af de eksisterende organisationer,

mens Niels Eriksen og Johs. Larsen uden at udtrykke sig alt for konkret arbejdede uden for systemets rammer.

En yderligere usikkerhedsfaktor var husmændenes stillingtagen. Gennem samarbejdet i Landbrugets Produktions- og Afsætningsudvalg havde Landboforeningerne og Husmandsforeningerne med held søgt at afstemme de respektive synspunkter efter hinanden, og det ledte rent erhvervspolitisk til en fælles henvendelse til lovgivningsmagten 3. december 1957 med krav om en bedre koordinering af afsætningen, en prispolitik på hjemmemarkedet, en brødkornsordning for 1958–59 og en lettelse i ejendomsbeskatningen.²³

Det førte efter måneders forhandling frem til en lov af 14. juni 1958 om afsætning af danske landbrugsvarer, som oftest kaldt »bemyndigelsesloven«, fordi den gav landbrugsministeren ret til at afstikke nærmere rammer for eksporten og til at lade opkræve eksportafgifter, der kunne indgå i en særlig fond under vedkommende eksportudvalg med henblik på at blive brugt til markedspleje.

I disse forhandlinger spillede Landboforeningerne og Husmandsforeningerne en central rolle. Andelsorganisationerne oplevede på deres side dette som en indtrængning på deres territorium. Denne følelse blev yderligere uddybet ved, at en idé, oprindeligt fostret af Landboforeningernes repræsentanter i Landbrugets Produktions- og Afsætningsudvalg, nu blev virkeliggjort i form af en beslutning om at oprette Landbrugets Afsætningsråd af 14. juli 1958.²⁴

Set på baggrund af Niels Eriksens og Johs. Larsens udtalelser på deres respektive delegeretmøder i de nærmest forudgående år er der ingen tvivl om, at Af-

Som 36 årig blev Johs. Dons Christensen i 1943 forstander på Ladelund Landbrugsskole. I 18 år ledede han skolen, men posten som formand for Andelslagterierne (1959-75) tvang ham til at overlade hvervet til J. Bent Sørensen.

sætningsrådet med dets bredt formulerede formålsparagraf imødekom deres synspunkter på såvel det afsætningsmæssige som det organisationspolitiske område. Der var skabt et nyt organ, der ganske vist ikke skulle forestå selve afsætningen, men ellers være den drivende kraft bag salgsarbejdet.

Dets ledelsesform var ret specielt konstrueret. Andelsorganisationerne havde nok fået flertallet i selve rådet, men såvel i det 9-mands store forretningsudvalg som i det 3-mands store formandskab havde Landboforeningerne og Husmandsfor-

eningerne flertallet. Af landboforeningernes tre repræsentanter i rådet kom de to fra Øerne (Niels Eriksen og Johs. Larsen) og kun én fra Jylland (Hans Pinstrup). Niels Eriksen blev rådets formand med husmændenes Peter Jørgensen og slagteriernes nye formand, Johs. Dons Christensen som næstformænd.

Afsætningsrådets korte, men yderst dramatiske historie er som allerede antydnet kortlagt i hovedtræk og derfor kan behandlingen her indskrænkes til et forsøg på at sætte forløbet ind i en organisationshistorisk sammenhæng.

*Landbrugsraadets
præsident Hans Pinstrup
taler ved
Landbrugsraadets 40 års
jubileumsfrokost 19.
juni 1959. Knap 2
måneder senere
meddelte han, at han
ville nedlægge sine
formandsposter i
landbruget.*

På et sjællandsk formandsmøde i maj 1958 havde Johs. Larsen fremlagt det intrikate problem omkring Afsætningsrådet/Landbrugsraadet. Her betonedes det at Afsætningsrådet for fremtiden måtte være det samlede organ for landbruget og ikke Landbrugsraadet. Derfor talte bl.a. den omstændighed, at Husmandsforeningerne var repræsenteret i det nye organ.²⁵ Hvis ikke Johs. Larsen kunne komme igennem med disse synspunkter, havde han formandsmødets tilslutning til at søge at få Landboforeningerne trukket ud af Landbrugsraadet.

På et bestyrelsesmøde den 22. maj 1958 behandlede Landboforeningerne dette spørgsmål, og efter en lang drøftelse endes man om at forblive i Landbrugsraadet, »byggestenen« i Afsætningsrådet, som Johs. Larsen udtrykte det. Men efter hans opfattelse måtte navnet på det gamle råd ændres, alene af den grund, at det ikke repræsenterede det samlede landbrug. Der gik med andre ord en klar skillelinje ned gennem dansk landbrug. På den ene side stod Afsætningsrådet, domineret af husmandsforeningerne og Øernes landboforeninger under anførsel af Johs. Larsen og

Niels Eriksen og på den anden Landbrugsraadet med De jyske Landboforeninger under Hans Pinstrup og andelsorganisationerne som støttegruppe.

Efterårets delegeretmøder i de store fællesforeninger 1958 må derfor have været afventet med mere end alm. spænding i den danske landbrugsverden. Det var en offentlig hemmelighed, at Landbrugsraadets venner følte sig mindre godt behandlet af Øernes landboforeninger, bag hvis rækker en Hans Pinstrup så husmandsforeningerne camouflere sig i skyggen af det omfattende udtryk »Landbrugets Afsætningsråd«.

Traditionen tro lagde Hans Pinstrup ud på den jyske landborigsdag 10–11. oktober 1958 efter at have tilkastet forsamlingen sin efterhånden velkendte høvdingehilsen: »Mine Herrer Delegerede! Højtærede Forsamling! Jydske Bønder!«²⁶ For en gangs skyld gjorde han ikke meget ud af sin sædvanlige hudfletning af det politiske system med dets voksende ligegyldighed over landbohjemmenes surt betalte slid o. s. v., men gik ret hurtigt ind på eksportforholdene og forhandlingerne om bemyndigelsesloven. Han nåede at få nævnt Landbrugsraadet og dets centrale rolle to gange, inden han via en afdækning af behovet for støtte til eksportgrene og til markedsundersøgelser m.v. nåede til det kildne punkt:

»Her kommer *Afsætningsraadet* ind i Billedet...« fortsatte han sin redegørelse. Ikke *Landbrugets* Afsætningsråd, men åbenbart en art rådgivningskontor ovre i det fjerne København, måtte hans tilhørere tro. For en sikkerheds skyld understregedes det, at det havde »et stærkt begrænset Arbejdsfelt...«. Det kunne kun

arbejde i nøje forståelse med de eksisterende salgsgsorganisationer, f.eks. på kartoffelområdet. Arbejdet i rådet ville ikke på noget punkt ændre ved de eksisterende forhold. Det ledte Hans Pinstrup over i en omtale af de problemer, det nyoprettede fællesmarked ville stille dansk landbrugs-eksport overfor og nævnte derefter, at direktør Niels Kjærgaard, Landbrugsraadet, den næste dag ville holde et foredrag om disse problemer. Inden Hans Pinstrup afsluttede sin tale, der også indeholdt adskillige hip til Husmandsforeningerne for deres kammerateri med regeringen, fik han indflettet et par bemærkninger om Mejeri-brugets veludbyggede kontaktnet ud i den store verden.

Banen var kridtet op gennem denne indledning. Afsætningsrådet og dets venner sad på reservebænken, mens hans pinstrupperne spillede uden behov for udskiftning. Flere af de rigtig jyske formænd stod derefter op for at tilsige Hans Pinstrups opfattelse deres fulde støtte. Jens Kirk, som denne gang var med som delegeret, medens inspektør Frandsen kun figurerede som suppleant, tilsagde derimod Afsætningsrådet sin støtte og sympati. Eftersom dets direktør, Viggo Villadsen – selv jysk bonde, understregede Jens Kirk – pludselig var blevet syg, opfordrede Jens Kirk mødet til at sende Villadsen en hilsen med ønsket om god bedring og lykke til hans arbejde. Det skete også, men kun som en strengt personlig hilsen.

Niels Eriksen havde også ønsket at få ordet, ikke for at kommentere Hans Pinstrups beretning, men for at svare på et par ironisk farvede spørgsmål til ham personlig fra gårdejer Chr. Østergaard, Vrensted, formand for Brønderslev og Omegns

Statskonsulenter i udlandet på besøg i Danmark i forbindelse med Landbrugsraadets jubilæumsfrokost 19. juni 1959

Landboforening. »Jeg har hørt, at det er en Mand af stort Format, og at han favner vidt...«, lød Østergaards karakteristik af den fynske formand. Nu ville Østergaard gerne vide, om Niels Eriksen efter at have fået tilstået et års arbejdsfred ville rejse land og rige rundt for at fortælle om de resultater, han til den tid måtte have opnået.

Niels Eriksen måtte hertil svare, at Afsætningsrådet ikke i sig selv kunne genskabe en god økonomi for dansk landbrug, men at det kunne være med til at sælge danske landbrugsvarer bedre i en verden, der mere og mere prægedes af stordrift. Når der skulle etableres et større markedsfremstød for vore varer, måtte kræfterne samles ét sted, ikke drysses ud

over forskellige vareområder. I øvrigt ville han ikke ind i en polemik med Hans Pinstrup om Landbrugsrådet og dets indsats. Det havde gjort en masse godt, og der var ingen grund til at rejse en strid på dette grundlag.

På det fynske delegeretmøde i begyndelsen af november 1958 skulle der også holdes foredrag om aktuelle afsætningsproblemer, men nu med direktør Viggo H. Villadsen, Afsætningsrådet, som taler. Inden da havde Niels Eriksen som rådets formand søgt at udrede de sammenfiltrede tråde i landbrugsopinionens noget forvirrede billede af dets baggrund og virkemåde. Over for en stadig mere differentieret efterspørgsel på danske landbrugsvarer var det nødvendigt at have et organ,

Viser regnskabet underskud? De to topledere inden for landbruget, Chr. Speggers – til venstre – og Anders Andersen får forevist den nye regnemaskine på LEC i Århus. Billedet er fra begyndelsen af 1960'erne.

der kunne skabe overblik og samle tingene til en helhed, mente Niels Eriksen. De ændrede handelspolitiske vilkår krævede også, at rådet udøvede en kontrolfunktion over for eksportpriserne. Underbud måtte i en sådan situation være bandlyst. Der var stadig behov for et landbrugsråd, der arbejdede på det handelspolitiske område, men afsætningen var dog det grundlæggende spørgsmål. Hvis alle blot ville arbejde til gavn for det danske landbrug, ville der ikke opstå friktioner i samarbejdet, sluttede han.

Viggo Villadsen veg i sit indlæg uden om en direkte mandjævning med Landbrugsraadet, men opholdt sig mest ved behovet for følge udviklingen nøje på det enkelte markedsområde. Man skulle ikke bare sælge til en agent, men samle alle tænkbare

anstrengelser om at påvirke kunderne i det egentlige forbrugsvalg. Eftersom danske landbrugsprodukter kun i begrænset omfang var indarbejdet som mærkevarer, måtte der gøres en stor indsats for at sikre, at de ikke druknede i det store udbud af varer på et moderne supermarked.²⁷

Johs. Larsen anskuede i sin tale på det sjællandske delegeretmøde Landbrugets Afsætningsråd som en naturlig fortsættelse af den strukturrationalisering, som dansk landbrug indledte i 1880'erne, men nu med afsætningen, ikke produktionen som aktivitetsområde.²⁸ For sit eget vedkommende så han gerne en samling i Landbrugets Afsætningsråd af alle de aktiviteter, der hørte ind under et landbrugsråd, men eftersom det ikke lod sig gøre, måtte man fortsætte med at have to råd.

På vej mod en samlet koordinering

Landbrugets Afsætningsråd var næppe kommet i gang med sit arbejde, før der blev rejst tvivl om dets berettigelse som et selvstændigt organ. Det afgørende spørgsmål blev ikke overraskende sat af De jyske Landboforeninger, men på en helt uventet måde, efter at man i de første måneder havde ført en heftig polemik i pressen om rådet og dets virksomhed.

Den 6. august 1959 kunne man i Jydsk Landbrug læse den overraskende meddelelse, at Hans Pinstrup ikke ønskede genvalg som formand for De jyske Landboforeninger. Det var i enhver henseende et opsigtsvækkende skridt, eftersom det danske landbrugs organisationer dengang som nu ikke havde tradition for at skifte sine ledere ud i utide. Han gik som en meget skuffet og bitter mand, og især vendte hans vrede sig mod Husmandsforeningerne, som gennem deres vægelsindede holdning gjorde det umuligt at føre en konsekvent landbrugspolitik.²⁹

Hans efterfølger blev et ubeskrevet blad i organisationspolitisk henseende, folketingsmand for Venstre i Hornsletkredsen, gårdejer Anders Andersen. Han blev efter flere afstemninger valgt med stemmerne 206 mod 172 til den anden kandidat, forstander K. Møller, Hammerum Landbrugsskole. At vælge ham var som at skrive under på en blank veksels, sagde Anders Andersen bagefter. Hans stærke placering inden for Venstre motiverede dog i sig selv valget, idet det åbenbart var de jyske delegerede meget om at gøre at vælge en formand, der kunne fastholde organisationens hidtil så stærke stilling i det danske landbrugs organisationsverden.

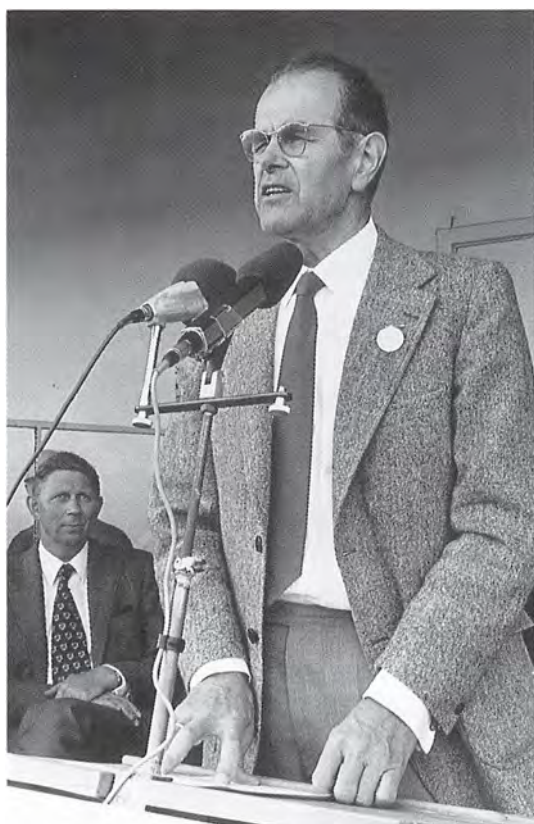
Fra første færd stod det klart, at Anders

Andersen ville prioritere det erhvervspolitiske arbejdsområde højest. Det landbrugsfaglige arbejde skulle på ingen måde forsømmes i den anledning, men det skulle gerne gives en retningsimpuls, der dybest set motiverede den erhvervspolitiske indsats.

I sommeren 1960 begyndte en række drøftelser om Afsætningsrådets fremtid med Mejeribruget under dets ny formand, gårdejer Christian Speggers, som den drivende kraft. I marts det følgende år var man efter et meget opslidende forhandlingsforløb nået så langt, at man kunne vedtage vedtægter for et reorganiseret afsætningsråd, nu benævnt som Landbrugets Afsætningsudvalg, d.v.s. et fællesudvalg, nedsat af Landbrugsraadet.

Selv om Afsætningsudvalgets formålsparagraf ret nøje svarede til rådets, var der nu ingen tvivl om, at afsætningen helt suverænt blev varetaget af andelsorganisationerne gennem deres salgsforeninger og ikke af noget andet organ. Til gengæld blev Landbrugsraadet reorganiseret, så at Landboforeningerne fik en stærkere stilling. Rådet bestod nu af 3×3 repræsentanter for Landboforeningerne, Andelsudvalget og salgsforeningerne, mens præsidiet skulle udgøres af 2×6 repræsentanter for Landboforeningerne og Andelsudvalget.³⁰

Endnu i efteråret 1960 kunne Niels Eriksen og Johs. Larsen på deres respektive delegeretmøder udtrykke forventning om, at det måtte lykkes at bevare Landbrugets Afsætningsråd i en tilpasset skikkelse, men allerede på dette tidspunkt havde Anders Andersen skabt sig så stærk en position som landbrugets erhvervspolitiske leder, at end ikke Husmandsforeningerne så sig i stand til at opretholde deres

Forstander for De fynske Landboforeninger, forstander Vagn Fog-Petersen, åbner det fynske fællesskue 22. juni 1972. I baggrunden ses den socialdemokratiske landbrugsminister 1971–73, Ib Frederiksen.

modstand mod Afsætningsrådets omdannelse. Niels Eriksen drog for sit vedkommende den konklusion heraf, at han ved delegeretmødet i 1961 trak sig tilbage som formand for De fynske Landboforeninger.

Hans efterfølger blev forstanderen for Dalum Landbrugsskole Vagn Fog-Petersen, der med stemmerne 223–82 vandt over modkandidaten Johs. Rosager, formand for Fyns lette Hesteavl. Vor formand skal ikke være en boget skolemand,

men have muld på støvlerne, erklærede Rosagers talsmand, en proprietær. Desuden var Fog-Petersen slet ikke fynbo, sagde en anden. Tung jysk indadvendthed brødes her med udadventt fynsk lune, kunne man nok forstå.

Johs. Larsen gik af i 1963, men ytrede sig ikke nærmere om baggrunden herfor. At hans helbredstilstand lod en del tilbage at ønske, var dog ingen hemmelighed. Hans efterfølger blev uden modkandidat næstformanden, Arne Pilegaard Larsen med Landboforeningernes tidligere sekretær, Helge Clausen, som næstformand.

Over en periode på fire år havde de tre store fællesforeninger skiftet formænd i utide. Dermed blev også sat et punktum for en århundredgammel rivalisering mellem landsdelene med modstillingen jyder-øboer som det centrale problemkompleks, idet dog øboerne indbyrdes kunne have sine problemer med at finde frem til en fælles holdning til de foreliggende spørgsmål. De sjællandske Landboforeninger var trods alt den største fællesforening af de fire samarbejdspartnere, og det gav ikke så sjældent anledning til debat. Husdyrlandbrugets fynske pionerer følte sig ikke altid værdsat efter fortjeneste.

Ths. Madsen-Mygdal er til dato den eneste fynske leder, der er blevet formand for Landboforeningerne og præsident for Landbrugsraadet. Hans kandidatur behøvede dog ingen særlig motivering, fordi han i sin person på én gang repræsenterede fortiden, forstået som beretningen om husdyrlandbrugets enestående udvikling, og fremtiden på fortidens vilkår. Desuden var han jyde og havde virket i en del år som De jyske Landboforeningers planteavlskonsulent. Det var nok de færreste, der i 1960'ernes begyndelse forestillede

Anders Andersen i formandsstolen med den uundværlige cigar. Til højre ses direktør Niels Kjærgaard, Landbrugsraadet, og til venstre er A. Pilegaard Larsen indsat i billedet.

sig, at Arne Pilegaard Larsen skulle blive næste øbo for bordenden i dansk landbrug. Der sad jo Anders Andersen, og han tænkte næppe på at gå af i utide.

Produktiviteten i højsædet

I indledningen til dette kapitel om landboforeningerne og fællesskabet 1950–73 blev ledetråden for 1950'ernes udvikling spundet op over fem temaer, der hver for sig antoges at rumme vigtige elementer i udviklingen: Arbejdsdelingen mellem provinsen og Axelborg, de ændrede rammebetingelser, fællesforeningernes økonomiske problemer, generationsskiftet på lederniveau og forbindelsen til landbrugets fællesvirksomheder.

Debatten om Afsætningsrådet udgør på denne baggrund en art konklusion på 1950'ernes organisatoriske udvikling i landboforeningernes regi: Fællesforeningernes rolle som midtpunktet i såvel det

faglige som erhvervspolitiske arbejde lakkede hastigt mod enden. Danmark var på landbrugets område ved at udgøre en sluttet enhed uden klart markerede grænser mellem de enkelte områder. Afvandringen fra länddistrikterne, især følelig på Sjælland, og husdyrbrugets tyngdepunktsforskydning vestover havde effektivt nedbrudt grænserne mellem landsdelene og i mere end én forstand gjort Jylland til hovedlandet.

For 1960'ernes vedkommende vil opmærksomheden blive rettet mod landsorganisationen De samvirkende danske Landboforeningers endelige forvandling fra et organisationskontor i København til et centralt koordinationsorgan for såvel den folkevalgte ledelse som det assisterende sekretariat, udstyret som det efterhånden blev med de fornødne ressourcer i administrativ og servicemæssig henseende.

Som i det forudgående tiår er det især de vanskelige afsætningsforhold, der sætter dagsordenen for den organisatoriske til-

Storbytrafikken afskærer forbindelsen mellem Axelborg og Frihedsstøtten. Situationsbillede fra 1960'erne.

pasningsproces; men hvor man i 1950'erne søgte at få bedre styr på markedsmekanismen, var det i 1960'erne først og fremmest landbrugets placering i en samfundsøkonomisk sammenhæng, der motiverede det organisatoriske arbejde for fællesskabets trivsel. De forskellige former for hjemmemarkedsordninger og kontantstøtte skulle følges op af en tilsvarende modernisering af landbruget, således at man i en ikke alt for fjern fremtid skulle kunne gå direkte ind i et bredere markedsfællesskab. De midler, der under kontantstøtten blev sluset ind i Landbrugets Dispositionsfond,

blev i høj grad anvendt til at understøtte nogle markedsinitiativer, der først efter en nødvendig indkørfase begyndte at svare regning.

Det blev ovenfor betonet, at fællesforeningerne savnede økonomisk styrke til at udbygge, ja blot fastholde deres hidtidige virksomhed som regionale koordinationsled for landboforeningernes virksomhed. Ganske vist blev det økonomiske grundlag for konsulentordningen omlagt og forbedret en del i 1955³¹, men det løste ikke det generelle problem omkring arbejdets finansiering i almindelighed. Her stod

Landbrugets EDB-center (LEC), set fra luften. De to store bygninger blev dog hurtigt så trange, at man, for at afbøde dette, i 1970'erne tilkøbte et ekstra areal til opførelse af en tredje bygning.

Landboforeningerne efterhånden i en noget stærkere position, da landbrugsinterne og -eksterne fondsdannelser gjorde det muligt at etablere fælles aktiviteter af faglig og organisatorisk art. Under Landbrugsministeriets Produktivitetsudvalg blev efterhånden opbygget en række underudvalg, der koordinerede den fælles indsats. Fra begyndelsen af 1960'erne blev en stor del af landbrugsforskningen sat ind på at løse researchopgaver, der stod i nøje sammenhæng med landbrugets aktuelle udviklingsproblemer.

Opbygningen af Landbrugets EDB-Center, L.E.C., var en nødvendig forudsætning for at få den overordnede koordinering til at virke efter sin hensigt. Ved at indkode og derefter analysere en mængde enkeltdata fra avlsarbejdet, fra produktionsapparatet, fra produktionen i dens enkelte faser og fra afsætningen kunne man ikke alene konstatere, hvorledes processen rent faktisk forløb, men man kunne

også i et vist omfang lede den ind i den ønskede retning. Gennem støttepolitikens konkrete udmøntning var det derefter muligt at prioritere de enkelte mål i den udtænkte strategi.

Et centralt problem i landbrugets udvikling i 1960'erne blev spørgsmålet om det ønskelige og nødvendige i en vis form for produktionsregulering. Svineproduktionen voksede år for år, og da England, dengang det altdominerende hovedmarked for dansk svinekød, gennemtvang en »frivillig« kontingentering af dets bacon- og skinkeimport, ønskede slagterierne at bremse produktionen op gennem et institutionelt arrangement, toprissystemet eller »svinekort«, som ordningen benævntes i 1930'erne.

En variant af en sådan form for produktionsbegrænsning var de forslag til direkte kontraktproduktion, som grupper af landmænd gjorde sig til talsmænd for. Den enkelte landmand og statsmagten skulle da

De skiftende formænd i Landboforeningerne (her Anders Andersen og Pilegaard Larsen) har gjort god brug af Jørgen Skovbæks konstruktive evne til at udforme principper for dansk landbrugspolitik.

på forhånd aftale de mængder, den enkelte landmand måtte producere på nærmere aftalte betingelser.

Her over for valgte Landboforeningerne efter mange overvejelser at lade forholdet mellem en fastsat kornpris og den aktuelle flæskepris være afgørende. Gennem en kornordning hævdede man prisen på foderkorn så tilpas meget, at den heraf følgende produktionsfordyrelse i sig selv begrænsede udbuddet af slagterisvin. Økonomisk styring frem for institutionel dirigering blev løsenet. Derved opmuntrede man også landmændene til at anlægge driftsø-

konomiske betragtninger, når de skulle tilrettelægge deres produktion.

Først som sidst skulle produktiviteten hæves på alle niveauer. Når salgspriserne i bedste fald kun steg svagt, mens produktionsomkostningerne voksede år for år som følge af den stigende konkurrence om faktorerne arbejdskraft og kapital, måtte svaret blive bedre udnyttelse af de anvendte produktionsmidler. Landbrugsforskningen og -økonomien skulle anviser nogle bedre egnede produktionsteknikker, og organisationerne og uddannelsessystemet skulle i fællesskab lære landmændene,

Lucerne-hø stakkes. Det lunefulde danske sommervejr gjorde det dog undertiden til en problematisk affære at få høet tørret tilstrækkeligt godt.

hvorledes de under anvendelse af disse skulle kunne tilvejebringe en rentabel produktion.

I dette arbejde tjente to publikationer fra Landboforeningerne til stor nytte. Det drejer sig om den årlige beretning om det organisatoriske arbejde, efter farven på omslaget kaldt »den grønne« og dens tal-mæssige modstykke »Landøkonomisk Oversigt«, en art landbrugsstatistisk årbog med tilhørende tolkning af de fremlagte oplysninger kaldt »den røde«. De to publikationer blev i første række anvendt som referencemateriale ved efterårets delegeretmøder i fællesforeningerne, og eftersom formændene som oftest bad sekretari-

atet på Axelborg om at være dem behjælpelig ved udarbejdelsen af vedkommende formandsberetning, blev delegeretmøderne efterhånden en art formidlingskanal for de synspunkter og holdninger, som afspejlede den fælles landbrugsstrategi.

En vanskelig tilpasning

På sit første delegeretmøde som formand for De fynske Landboforeninger 9. november 1962 udtalte forstander Vagn Fog-Petersen, at landbruget var ude i en voldsom tilpasningsproces, som mange følte sig

magtesløse overfor. Situationen var dog langt fra håbløs, betonedede han. Hvis blot det omgivende samfund tog det fornødne hensyn til landbruget i udformningen af den økonomiske politik, havde erhvervet på sin side gode muligheder for at modernisere dets grundlæggende strukturer i overensstemmelse med tidens krav.

Her som i de øvrige fællesforeninger faldt det øjensynligt formanden lettere at drøfte landbrugets generelle problemer end konkret at anvise organisationens rolle og placering i den igangværende udviklingsproces. Det erhvervspolitiske indhold i beretningen betones i samme takt som de organisatorisk-faglige spørgsmål omkring fællesforeningernes virksomhed rykker i baggrunden. Udtryk som »fynsk« eller »sjællandsk« landbrug bruges sjældnere og sjældnere, eftersom den igangværende specialisering så åbenbart gik på tværs af regionsgrænser.

Fællesskabet blev med andre ord defineret nationalt, ikke regionalt, når fællesforeningerne holdt deres årlige delegeretmøde i 1960'ernes begyndelse. Selv om der gjorde sig visse traditioner gældende i hver enkelt landsdel, når det gjaldt den konkrete udformning af det faglige arbejde, drøftede man stort set de samme problemer.

For planteavlens vedkommende stillede interessen for andre afgrøder og dyrkningsformer forsøgsarbejdet over for nye udfordringer. I Jylland kunne man f. eks. konstatere en genvakt interesse for græsmarksbruget, og det ledte i 1961 til ikke færre end 34 forsøg, hvor man sammenlignede udbyttet fra hhv. græsmarken og roemarken. Den våde sommer samme år skabte nye problemer, eksempelvis et stærkt øget behov for korntørring og for-

søg med tilførsel af ekstra salpeter til roemarken, fordi regnen havde udvasket en stor del af kvælstoffet.

I form af flerårige forsøg afprøvede man de såkaldte NPK-gødninger, d.v.s. gødninger med såvel kvælstof som fosfor og kalium, også gennem nedfældning i striber langs roerækkerne sammenlignet med almindelig breddsåning af gødningen. Desuden undersøgte virkningen af stigende mængder flydende gødning. Magnesiummanglen blev med årene mere udtalt i det jyske område, og det forsøgte man også at vurdere rent forsøgsmæssigt. Et særligt udvalg under det jyske planteavlsudvalg helligede sig forsøg med nedfældning af stigende mængder af såvel flydende ammoniak som kalksalpeter.

Plastikalderen holdt også sit indtog i landbrugsarbejdet, idet man i disse år foretog flere forsøg med dækning af roekuler med halm og plastik i stedet for halm og jord. Det viste sig da, at den nye metode gav fuldt så gode betingelser som den velkendte.

Formidlingen af den nyeste viden på planteavlsområdet fulgte det velkendte mønster med foredrag rundt om i lokalforeningerne, med markvandring og med publicering af en diger årsberetning. For Sjællands vedkommende fortsatte man arbejdet på de to forsøgsgårde, der tilhørte Stevns Landboforening og Thureby-Køge og Omegns Landboforening. På de enkelte dyrskuer rundt om i Sjælland arrangeredes planteavlsudstillinger, og på Bella-høj 1961 kunne man se en udstilling over temaet »Frøavl«. I mark og have var der i tilslutning til udstillingen gennemført en række demonstrationer over de bedste og mest egnede sorter.

De enkelte foreninger ydede på mange

Moderne roehøstningsteknikker gør det muligt at afhugge, findele og videretransportere materiale, så det kan placeres i en ensilagebeholder. Bagefter bliver roerne taget op af en særlig maskine.

måder medlemmerne en omfattende og varieret assistance på så forskellige områder som fremskaffelse af jordbrugskalk og mergel, ved fremavl af såsæd og læggekartofler, ved bekæmpelse af muldvarpe, især et jysk anliggende, og ved sprøjtning mod ukrudt og skadedyr. Forsøg med bekæmpelsesmidler mod frøukrudt i korn rettede sig især mod afprøvning af nye blandingspræparater. I roemarkerne arbejdedes der først og fremmest med båndsprøjtning ved såning. Særlige sædskifteforsøg tog sigte på at belyse mulighederne for sanering af et anstrengt bygskifte gennem anvendelse af havre, roer eller kløvergræs som vekselafgrøder.

Moderne maskiner og tidssvarende bygninger hørte snævert sammen med markbrugets forhold. Der blev i 1960'ernes begyndelse oprettet mange nye stillinger som maskinkonsulent. Landboforeningerne og husmandsforeningerne i de enkelte lokalområder gik i stigende grad sammen for at ansætte en sådan. Dermed blev der mindre behov for kurser i maskinernes rette anvendelse. Demonstrationerne blev videreført omend med varierende tilslutning. På Sjælland kunne man f. eks. iagttage en tendens til, at de store efterårsdemonstrationer af roeoptagere ikke længere samlede den store tilslutning, efterhånden som en arbejdsbesparende proces som ensilering

Køerne sørger for sig selv i en moderne stald.

af grønafrøder tiltrak sig landmændenes opmærksomhed.

De jyske Landboforeningers maskinudvalg gjorde en stor indsats for at udvikle korntørringsanlæg og lavede desuden tegninger og materialeliste til en universaltørresilo. Kontinuerlige tørrerier syntes her at være fremtiden, men det var af stor betydning at få tørresiloerne dimensioneret rigtigt. På bygningsområdet sørgede De jyske Landboforeninger for at få kendskabet til moderne landbrugsbyggeri spredt gennem konsulentmøder, gennem bygningsmøder og gennem 1–2 bygningskursioner om året. Desuden arrangeredes bygningsudstillinger på de årlige ungdomskuer. Med mellemrum revideredes en særlig fortegnelse over mønsterbygninger, der kunne vejlede landmændene i det svære valg af bygningstype.

Der var kort sagt grøde i vejledningsarbejdet på bygningsområdet, men som

det bemærkedes i rapporten til det jyske delegeretmøde 1965, ville det utvivlsomt styrke interessen for arbejdet, om rådgivningsvirksomheden på dette område også fik statstilskud til deres virksomhed.

EDB-teknikken og køerne

Den stærke afvandring fra landbruget i begyndelsen af 1960'erne bevirkede i forning med de stigende lønomkostninger, at planteavlensarbejdet inden for landboforeningerne i voksende omfang tog arbejdsbesparende og alligevel produktivitetsfremmende teknikker op til undersøgelse.

På husdyrbrugets område var der også stærk interesse for moderne teknik, men der var en del skepsis at overvinde hos landets kvæg- og svineavlere over for tanken om at gøre dyrenes røgt og pleje til et spørgsmål om livløse mekanismer og pro-

Hver ko i stalden kan få sin individuelle foderration afmålt ved hjælp af moderne fodringsteknik. Her er det roerne, der skæres til i den nøjagtige mængde.

cedurer. I 1950'erne havde man en overgang vist en del interesse for løsdrifts-stalde, ikke mindst når ideen kombineredes med tanken om at organisere dem på andelsbasis, men et øget foderforbrug syntes at gøre tanken uinteressant i økonomisk henseende.

I 1960'ernes første halvdel aktualiserede de stadigt stigende omkostninger ved at få dyrene passet ideen med fornyet kraft, og der blev udformet mange typer på moderne løsdriftsstalder. Dertil kunne føjes interessen for mekaniske udmugningsanlæg. Adskilligt tydede dog på, at spaltegulve til svin og ristedækkede grebninger til kvæg ville være en endnu bedre løsning på

det arbejdskrævende renholdelsesproblem i store stalder.

Det store husdyrregnskab havde mange underafdelinger, ikke mindst på avlssiden, idet det her gjaldt om at holde styr på de arveanlæg i den avlsbiologiske masse, som på længere sigt ville forbedre såvel kød- som mælkeproduktionens økonomi. Hulkortsystemet og noget senere den elektroniske databehandlingsteknik blev her det redskab, som for alvor gjorde det muligt at sammenføje de mange enkeltheder fra dagliglivet i stalden til et overskueligt og anvendeligt hele. I 1961 var husdyrbrugsudstillingen i hus på det jyske ungs-kue i Herning arrangeret i samarbejde med

Mejeriernes Hulkortcentral og havde som særligt tema hulkortprincippet anvendelse, ikke mindst i kontrolforeningsarbejdet.

Netop på dette område mærkede man for alvor omkostningsforøgelsen, for selv om landets mere end tusind kontrolassistenter næppe hørte til de højest lønnede medhjælpere i landbruget, måtte deres lønninger i et vist omfang følge den almindelige udvikling. I et stigende antal tilfælde søgte kontrolforeningerne at modvirke denne omkostningsforøgelse ved at slutte sig sammen i større enheder, hvor en væsentlig del af selve kontrolregnskabet med ydelse og fodring blev overtaget af hulkortcentralen, senere Landbrugets EDB-central. Dermed blev der færre kontrolforeninger, men modsat udviklingen på Sjælland kunne de jyske foreninger registrere en tilgang i antal besætninger og antal køer under kontrol.

Fra oktober 1963 tog man en større elektronregnemaskine i brug ved EDB-centralen i Århus. Herved blev det muligt at databehandle prøvemalkningsresultaterne. Det frigjorde kontrolassistenten for de arbejdskrævende rutiner som de daglige ydelsesberegninger, det daglige bogføringsarbejde samt alle årsopgørelser og indberetninger. Med støtte fra husdyrbrugsudvalget under Landbrugsministeriets Produktivitetsudvalg, i daglig tale kaldet LPU-udvalget, blev der i efteråret 1963 i en sydsjællandsk kontrolforening etableret en demonstration i den moderne tekniks muligheder. Ved et tæt samarbejde mellem de enkelte medlemmer i foreningen, dens assistent og den stedlige husdyrbrugskonsulent blev der i de enkelte besætninger foretaget en grovfoderopgørelse og -fordeling samt en foderplanlæg-

ning. På dette grundlag kunne assistenten ved hver prøvemalkning udskrive den fordeltildeling, som svarede til ydelsen fra hver enkelt ko.³²

Som det med mellemrum blev påpeget i den sjællandske beretning, var der også andre gevinster at hente for dansk kvægbrug ved maskinel behandling af massedata. Først og fremmest tænkte man i denne sammenhæng på de 130 og 305 dages ydelsesopgørelser over afkommet efter tyre, der benyttedes i kvægavlens arbejde. Resultaterne herfra havde LPU-udvalgets husdyrbrugsudvalg udsendt med mellemrum i en del år. Den slags undersøgelser havde i realiteten kontrolforeningsarbejdets grunddata som vigtigste forudsætning.

Der blev med tiden færre kontrolforeninger og kvægavlsforeninger, men det var ikke ensbetydende med en svækket interesse for kvægavlen i almindelighed. Tværtimod satte de nye tekniske muligheder ekstra skub i avlsarbejdet, og på dyrskuerne landet over meldtes der fortsat om rekorddeltagelse. Efterhånden blev der færre lokalskuer, men til gengæld voksede presset på de store fællesskuer i de enkelte landsdele. På det jyske delegeretmøde 1965 kunne husdyrbrugsudvalgets formand, gårdejer Kr. Rykind Eriksen, med stolthed berette, at årets ungsku i Århus havde givet husly til den hidtil største fremstilling af kvæg. Som helhed var det den bedste i ungskuets historie, tilføjede han.³³ Også udstillingen af svin var af betragtelig standard, fortsatte han, selv om dagens debat om den ulyksalige svinepukkel kastede sin skygge ind over avlsarbejdet.

Større produktion og øget produktivitet kunne man læse i overskriften til det meste

Karolinepiger til konkurrence. Engang i 1950'erne »fødtes« koen Karoline som en art nationalitetsmærke for den danske (røde) ko. Som et godt blikfang for dansk landbrug, når det var mest appetitvækkende, ansatte man Karolinepiger til at lave og præsentere den mad, som dygtige husmødre kunne tilberede. På billedet konkurrerer sjællandske Karolinepiger om at blive landts bedste.

af det arbejde, der blev udført i fællesforeningernes centrale udvalg om planteavl, maskiner, bygninger og husdyrbrug. Med nogen ret kunne det samme siges om de øvrige arbejdsområder, fællesforeningerne beskæftigede sig med. Områder som svineavl, fjerkræavl og specialafgrøder var som arbejdet i de øvrige produktionsorienterede udvalg styret af de økonomiske muligheder, som teknik og konjunkturer i forening satte for deres virksomhed. Specielt for fjerkræavlen gjorde der sig imidlertid en stærk afmatning gældende ved

midten af 1960'erne, og det prægede naturligvis arbejdet i de respektive udvalg.

Fællesforeningernes ungdomsudvalg tænkte også i økonomiske baner, når de organiserede arbejdet inden for de enkelte arbejdsområder, 4-H arbejdet, husholdningsfaglige skoler og kursus, landbrugsfaglige skoler og kursus samt forskellige former for konkurrencer. Arbejdet skulle gerne give de unge deltagere en bedre forståelse af de økonomiske vilkår, der ville blive deres, når generationsskiftets tid engang var inde. For kunne ungdommen

Den moderne landhusmoder har som alle andre brug for tekniske hjælpemidler, ikke mindst vaskemaskiner, da landbrugsarbejde ikke netop hører til det mest renlige af sin art.

overtage ejendommene til de fantastisk høje priser, de nu var drevet op i, spurgte formanden for det jyske ungdomsudvalg, direktør Fr. Nielsen, ved sin sidste beretning som formand i 1965. Lempelser for nyetablerede landmænd var efter hans opfattelse et af de mest presserende spørgsmål, landbruget overhovedet stod over for.³⁴

Også husholdningsudvalgene tænkte i produktivitetsfremmende baner. På det nysnævnte delegeretmøde oplyste formanden for det jyske husholdningsudvalg, Rigmor Pinstrup, at man på årets ungsuke havde arrangeret en udstilling over temaet »Husmoderens Maskinpark«. I samme

forbindelse ville hun desuden nævne, at udvalgets demonstrationskøkken i Skanderborg var blevet moderniseret. Dets udstyr af moderne maskiner blev hele tiden udskiftet, fordi fabrikanterne var ivrige efter at gøre husmødrene bekendt med det sidste nye på området.

Endelig var der regnskabsudvalget eller som det hed på sjællandsk Udvalget for Driftsøkonomi. Det tænkte altid i kroner og ører og tog naturligvis tidligt EDB-teknikken i anvendelse. Det sjællandske udvalg holdt således et tredages kursus i maj 1965 i opgørelse af landbrugsregnskaber ved hjælp af EDB. Den dag var ikke fjern, da den gammeldags regnskabsbog

med de møjsommeligt prentede tal og bogstaver var erstattet af et evigt flimrende billede på skærmen.

Landsorganisationen tager form

Det blev nævnt ovenfor, at LPU-udvalgets husdyrbrugsudvalg omkring midten af 1960'erne havde gjort dansk husdyrbrug en stor tjeneste ved at have udført og publiceret en sammenregning af data fra kontrolforeningsarbejdet. Det er et af de første håndgribelige vidnesbyrd om nyttevirkningen af det faglige koordinerings- og servicearbejde, landbrugets landsdækkende organisationer og udvalg fra slutningen af 1950'erne udførte i stærkt stigende omfang. At arbejdet voksede stærkt, ses måske bedst af den omstændighed, at en oversigt over landboforeningernes repræsentation i diverse råd, nævn og udvalg fylder henvend 40 sider i Landboforeningernes beretning for 1960–61.

I nærværende oversigt er det naturligvis umuligt at yde dette arbejde blot nogenlunde retfærdighed. Vigtigere end at fortabe sig i alenlange opremsninger er det dog at søge at få klarlagt den rolle, Landboforeningerne spillede i denne udvikling. I nævnte beretning oplystes det, at organisationen selv havde nedsat 8 udvalg: Bladudvalget, Budgetudvalget, Kornafregningsudvalget, Landsudvalget for landboforeningernes indkøbs- og finansieringsforeninger, Husholdningsudvalget, Kvægavlsudvalget, Skatteudvalget og Vandløbsudvalget. Hertil må føjes 7 raceudvalg omkring stambogsføringen.

For flere udvalgs vedkommende gemmer funktionen sig bag navnet og kræver ingen yderligere kommentarer, i andre til-

fælde er det nødvendigt at forklare forholdet lidt nærmere. Kornafregningsudvalget var oprettet med det formål at tilvejebringe mere ensartede og for landmændene tilfredsstillende afregningsprincipper, særlig hvad angik kornets vandindhold, i omsætningen af korn mellem landmænd og kornhandel. Landsudvalget for landboforeningernes indkøbs- og finansieringsforeninger havde til opgave at rådgive de lokale indkøbs- og finansieringsforeninger, Landboforeningerne siden 1957 havde været med til at få oprettet. Bag skatteudvalgets og vandløbsudvalgets etablering lå en formodning gemt om, at der på juridisk-administrative områder som disse kunne blive tale om følelige indskrænkninger i landmændenes hidtidige råderum.

Kvægavlsudvalget blev oprettet ved beslutning på bestyrelsesmødet 22. maj 1959. Baggrunden herfor var en opfordring fra formændene for de provinsielle kvægavlsudvalg om at oprette et sådant udvalg, der både kunne rådgive samvirksomheden i den slags spørgsmål og fungere som bindeled mellem de provinsielle kvægavlsudvalg. Som en af udvalgets første opgaver drøftede man en bedre koordinering af de forskellige dyrskuerregler, en opgave, som længe havde trængt sig på. Desuden overvejede man regler for afkomsfremstilling inden for de enkelte landsdele.

Landboforeningernes kvægavlsudvalg var dog ikke ene om at varetage centrale opgaver inden for feltet. Som tidligere nævnt fandtes der f. eks. et husdyrbrugsudvalg under LPU-udvalget. Dette landbrugsministerielle udvalg gik tilbage til regeringens beslutning i 1958 om gradvis at nedtrappe den såkaldte dollarpræmieringsordning, som i henvend en halv snes år

Mejetærskerens efterladenskaber i form af fastbundne halmknipper transporteres hjem fra marken under brug af et forspand af fjordheste og en arbejdsvogn, der hører til en svunden tid.

havde haft til formål at støtte eksporten til dollarområdet gennem en indirekte form for eksportpræmier.

Det beklagede landbrugsorganisationerne meget stærkt, fordi ordningen havde muliggjort en stor eksport af bl.a. kødkonserves til U.S.A. Organisationerne blev derfor inddraget i overvejelserne om en mulig erstatning, og dette resulterede i oprettelsen af en ny støtteordning gennem en lov i 1960 om oprettelse af Danmarks Erhvervsfond. Fonden baseredes på et beløb af ca. 220 mio., restbeløbet fra dollarpræmieringsordningen. Desuden skulle

der på de årlige finanslove tilskrives fonden et vist rentebeløb, der tænktes anvendt til eksportfremmende og produktivetsforøgende foranstaltninger.³⁵

Naturligt nok så Landboforeningerne en særlig opgave i at være med til at fremme det produktivetsforøgende arbejde, også fordi man herigennem havde mulighed for at videreføre arbejdet fra tidligere produktivetsprogrammer i medfør af Marshall-hjælpen. Under disse havde landbruget haft en andel på ca. 44%, og den ville man naturligvis gerne fastholde. Der blev dog ikke fastsat en fast forde-

lingsnøgle for midlernes fordeling, men for finansåret 1960–61 fik landbruget rådhed over 1,4 mio. kr. eller 40% af rådighedsbeløbet.

Efter drøftelse mellem Husmandsforeningerne og Landboforeningerne fik man opstillet et fælles program for de første 1,4 mio. kr., og det blev senere godkendt af Landbrugsministeriet.³⁶ I alt 8 aktivitetsområder kunne komme i betragtning med beløb af varierende størrelse. Husdyrbruget fik det største beløb, 240.000 kr., dernæst fulgte driftsøkonomi med 210.000 kr, medens mekanisering og husholdning fik hver 200.000 kr.

For hvert af disse områder skulle findes et fagligt underudvalg, der skulle udforme et detaljeret program for beløbets anvendelse. De eksisterende udvalg for Landbrugets Informationskontor L.I.K. og husholdningsarbejdet skulle videreføres. Det samme gjaldt det eksisterende planteavlsudvalg, dog med en ændret sammensætning. For husdyrbrug, driftsøkonomi og ungdomsarbejde blev der oprettet nye underudvalg. Endelig blev man for bygningsområdet og mekaniseringsområdet enige om at overlade Landbrugets Rationaliseringsfond af 1956 (i udvidet skikkelse) den opgave at udforme de nødvendige programmer. I de centrale underudvalg om husdyrbrug, driftsøkonomi og planteavl havde Landboforeningerne og Husmandsforeningerne hver 5 repræsentanter, nemlig 4 landsdelskonsulenter og ét folkevalgt medlem.

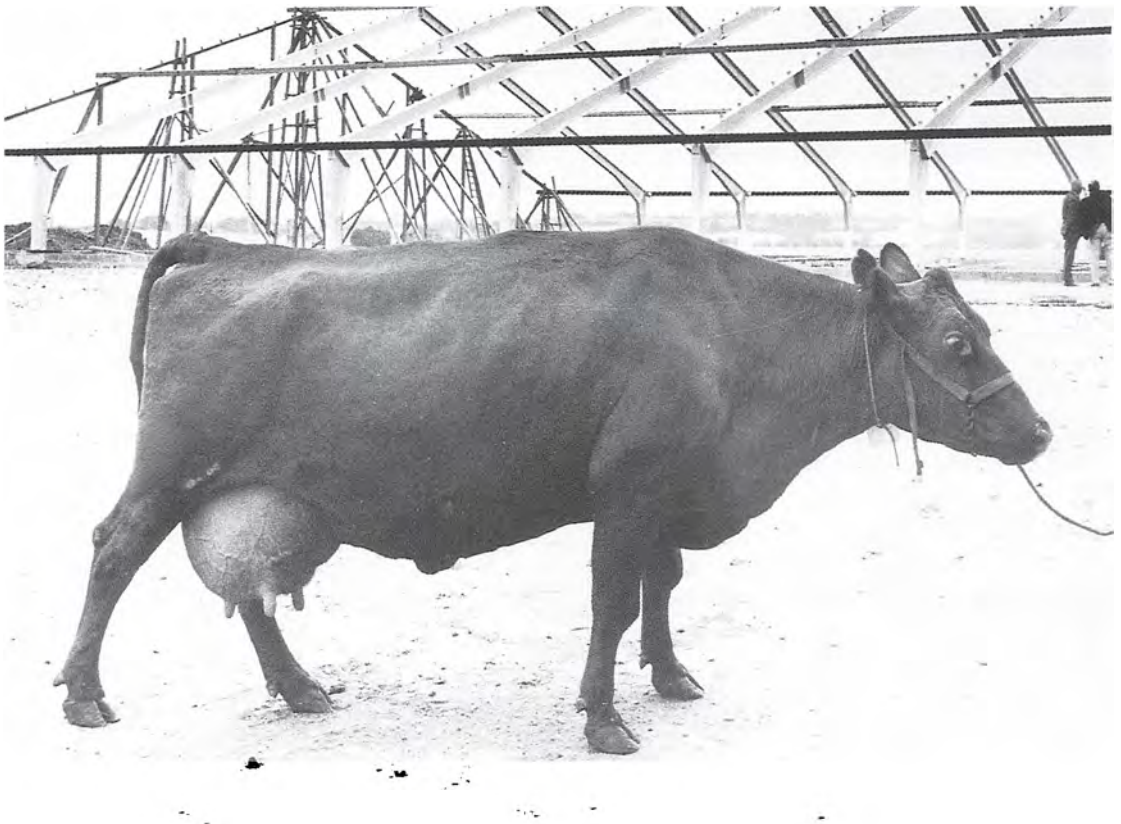
Når der til denne koordineringsvirksomhed føjes det rådgivende og lovforberedende arbejde, Landboforeningerne var impliceret gennem Landbokommissionen af 1960 og gennem langstrakte forhandlinger om hjemmemarkedsordninger og

kontantstøtte til erhvervet, får man et klart indtryk af den stigende betydning, Landboforeningernes sekretariatsvirksomhed fik i disse år. Arbejdet foregik naturligvis efter de retningslinjer, som den folkevalgte ledelse havde afstukket, men det ligger i sagens natur, at sekretariatets udspil på de enkelte områder i de fleste tilfælde satte dagsordenen for såvel det faglige som det erhvervspolitiske arbejdsområde.

Landboforeningerne og forskningen

På en del områder tog Landboforeningerne selv initiativet til at få et fagligt arbejde sat i sving. Et typisk eksempel herpå er oprettelsen af Landboorganisationernes udvalg for teknisk-økonomiske undersøgelser. På det sjællandske delegeretmøde 15. november 1959 havde Johs. Larsen foreslået oprettet en teknisk-økonomisk kommission, nedsat af landbruget selv. Den skulle parallelt med arbejdet i den påtænkte landbokommission overveje de konkrete erhvervsspørgsmål, som måtte dukke op i kølvandet på de forestående strukturdrøftelser. Ændringerne i landbrugets produktionsforhold og ikke mindst mekaniseringen med alle dens konsekvenser havde blotlagt en række problemer af vidtrækkende natur, påpegede Johs. Larsen. Som eksempel herpå nævnte han det stigende antal kvægløse brug, der kunne registreres overalt i landet, ikke mindst på Sjælland. Desuden havde problemerne omkring arbejdskraften og dens aflønning skærpet interessen for løsdriftskostalde og andelskostalde.³⁷

Da Landboforeningernes bestyrelse erklærede sig enig med Johs. Larsen i disse

Præmiekoen skal finde sig til rette i et moderne landbrugsbyggeri, hvor den selv skal sørge for sit foder og finde sig en soveplads. Billede fra fellsskuet i Roskilde 1968.

synspunkter, oprettede Landboforeningerne i samarbejde med Husmandsforeningerne og Andelsudvalget i foråret 1960 Landboorganisationernes udvalg for teknisk-økonomiske undersøgelser, hvor hver deltagerorganisation var repræsenteret gennem tre folkevalgte medlemmer. Selve undersøgelsesarbejdet skulle ledes af et sekretæruvalg, bestående af de tre sekretariatsledere, og med kontorchef S. P. Jensen som den fagligt ansvarlige. Undersøgelsesområdet blev i bred almindelighed angivet til at være de problemer, som den hastige teknisk-økonomiske udvikling

skabte for landbrugets produktion, forædling og afsætning.

Efter tre års intensivt undersøgelsesarbejde under medvirken af agronomerne Ib Skovgaard og Tage Liengaard forelå de to første rapporter fra udvalget om to så aktuelle emner som »Malkekvægholdet« og »Konservering af græsmarksafgrøder«. I den førstnævnte rapport drøftedes såvel kvægholdets betydning og problemer i almindelighed som de økonomiske konsekvenser ved at erstatte »gammeldags« kostalde med moderne løsdriftsstalde og andelsstalde. Det konkluderedes på dette

grundlag, at der nok ville være flest fordele ved at modernisere sin kostald inden for de bestående rammer, vel at mærke hvis bygningerne egnede sig hertil. Oprettelse og drift af andelskostalde skabte så store problemer af økonomisk og samarbejds-mæssig natur, at man skulle tænke sig godt om, før man gik ind i et sådant projekt. En sammenligning af båsestalde og løsdrifts-stalde viste tilsvarende kun små forskelle i det samlede økonomiske resultat.

Hvad angik rapporten om »Konservering af Græsmarkagrøder« blev det nødvendige undersøgelsesarbejde støttet af Øernes Andelsselskab for Indkøb af Foderstoffer, der på denne måde ville markere 60-året for selskabets oprettelse. Efter sammenlignende undersøgelser over forskellige fodringsformer mente udvalget at måtte konstatere, at den traditionelle fodersammensætning stadig var at foretrække rent økonomisk. Skulle arbejdsomkostningerne stige drastisk, forelå naturligvis en anden situation, som udvalget også havde taget højde for ved at undersøge forskellige alternativer til det traditionelle foder. Men stadig var roerne et centralt element i foderplanen.

Som man vil se, gav de to rapporter næppe de mest reformivrige inden for landmændenes kreds gode argumenter i hænde for at eksperimentere alt for kraftigt med nye teknikker på husdyrbrugets område. På den anden side betegnede rapportererne et nybrud, og det på to områder. For det første viste de med al ønskelig tydelighed, hvor langt videre man kunne komme med driftsøkonomiske undersøgelser, om man blot tog den moderne analyseteknik i anvendelse i stedet for at basere sig på skøn eller overslag. For det andet afdækkede den endnu tydeligere det

problem, at overgangen til nye og mekaniserede driftsformer i såvel markbruget som husdyrbruget var behæftet med store usikkerhedsfaktorer. Selv om man i et vist omfang kunne trække på udenlandske erfaringer, var der et stærkt behov for at få intensiveret den danske forskning på området.

I foråret 1962 henvendte Landboforeningerne og Husmandsforeningerne sig derfor til en række organisationer og institutioner, som beskæftigede sig med forskning og forsøg inden for landbrugets område. Henvendelsen mundede ud i et forslag om at oprette et kontakt- og koordineringsorgan, et forum, hvor man kunne drøfte foreliggende opgaver på feltet og desuden foretage den nødvendige koordinering af indsatsen.³⁸

Forslaget blev positivt modtaget, og i sommeren 1963 var der udarbejdet vedtægter for et sådant koordineringsorgan, i god overensstemmelse med tidsånden korporativt stykket sammen af lige dele statslig og landbrugsorganisatorisk institutionsmagt. Fem institutioner førte »staten« i sit skjold, fem »landbruget« og to var selvejende institutioner med tilknytning til forskningsområdet. Et repræsentantskab på 60 medlemmer med Johs. Larsen som formand og husmændenes Peter Jørgensen som næstformand sørgede for at skabe den nødvendige forbindelse til det bagland, som i sidste instans skulle nyde godt af den forskningsmæssige indsats.

Meget passende fik det nye organ navnet »Landbrugets samråd for forskning og forsøg«, i daglig tale »Samrådet«. En katalog over de mest presserende forskningsopgaver viste et behov for statslige bevillinger på ialt 12 mio. kr., men for finansåret 1964–65 nøjedes man med at

En præsentation af teknikken ved planteavlsforsøg ved Landbohøjskolens foranstaltning.

bevilge 8 mio. kr., en beløbsramme, som blev fastholdt i de følgende år. De medvirkende organisationer og institutioner blev derefter anmodet om at redegøre for de projekter, man gerne så blive taget op i de følgende år, og til det formål dannede man 5 arbejdsgrupper for planteavl, husdyrbrug, arbejdskraft, maskiner og bygninger og endelig landbrugsøkonomi inkl. forædling og forarbejdning.

Landbrugsorganisationerne inden for Samrådet tog i øvrigt initiativet til at få knyttet nærmere forbindelse til LPU-udvalgets underudvalg for planteavl, husdyrbrug og driftsøkonomi gennem oprettelse af et særligt udvalg De landøkonomiske foreningers forsøgsudvalg. Hidtil havde den herhen hørende virksomhed fået støtte fra bevillingen fra Danmarks Erhvervsfond, men gennem det nye initiativ

håbede man at få arbejdet intensiveret. Desuden fik Samrådet skabt tættere forbindelse mellem landbrugsforskningen i Norden, idet man fik oprettet Nordisk Kontaktorgan for Jordbrugsforskning. Et synligt resultat af denne indsats fik man i 1966 gennem et seminar om kornforædlingsproblemer, arrangeret i samarbejde med Biocentralen.

Det er også i denne sammenhæng, man må se bestræbelserne på at udvide arbejdet inden for rammerne af Landbrugets Rationaliseringsfond. I 1958 havde man ophævet bygningsudvalget og mekaniseringsudvalget under LPU-udvalget, og det blev da overladt rationaliseringsfonden at færdiggøre og finansiere det igangværende arbejde under disse udvalg. Efter drøftelse på et møde i Fredericia 12. november 1960 omorganiseredes arbejdet inden for byg-

nings- og maskinområdet derigennem, at der nedsattes et fællesudvalg omfattende såvel bygninger som maskiner. Det skulle bestå af 5 repræsentanter fra hhv. Landboforeningerne og Husmandsforeningerne og udgjorde dermed bestyrelsen for Landbrugets Rationaliseringsfond.

Gennem bevillinger fra Danmarks Erhvervsfond det følgende år skabtes der den fornødne basis for at ansætte en forstander på hovedgården Ørritslevgård på Nordfyn, en ejendom, som rationaliseringsfonden havde købt i 1957. Valget faldt på Erik Olsen, der indtil da havde været maskinkonsulent ved De jyske Landboforeninger. Derefter gik man i gang med at udbygge Ørritslevgård som forsøgsstation.

Allerede efteråret 1962 kunne man derfra udsende beretningen »Observationer over Staldnyheder«, hvori der blev redegjort nærmere for en række mulige løsninger på det påtrængende problem om staldens evt. ombygning.

Forskning, forsøg, afprøvninger. De tre begreber gik igen og igen i disse omskiftelernes år i begyndelsen af 1960'erne, hvor landbrugets konjunkturer gik den modsatte vej af iderigdommens på det teknisk-økonomiske område. Det var specialisternes epoke. Konsulenter og assistenter dukkede op alle vegne. Landbrugssproget udvidedes i 1962 med endnu en titel, idet man fik ansat bremseassistenter. De skulle ikke som ordet ellers antyder standse no-

Resultatet af byghøsten køres i hus under brug af en transportvogn. Halmen efterlades på marken.

Axelborg udbygges i begyndelsen af 1960'erne. Eksport-Andelssvineslagteriernes Salgsforening Ess-Food, anvendte en del af sine salgsindtægter på at lade opføre en 8-etagers administrationsbygning med plads til såvel branchemæssige som salgsmæssige aktiviteter.

gen eller noget, men derimod måle en traktors ydeevne ved at spænde den for en varevogn, forsynet med et særligt apparat til at måle trækraft med, et dynamometer. Hele landet var i så henseende delt op i seks distrikter, hvor ikke færre end 4.887 traktorejere i 1962 mødte op det første år for at få deres »Ferguson« eller »Fordson Major« spændt for dynamometret. Derefter kunne motorkraften justeres opad eller nedad, hvorved man kunne spare 1 liter brændstof i timen. Den slags argumenter kunne en krisetyngt landmand forstå uden videre.

Tidens forsøgs- og afprøvningsarbejde på landbrugsteknikkens område var i høj

grad beroende af moderne og som regel kostbart udstyr. Planteavlfolkene rundt om i landet hilste derfor med glæde, at LPU-udvalgets planteavlsudvalg i 1963 fik tilført bevillinger fra Danmarks Erhvervsfond. Derved kunne man f. eks. indkøbe forsøgsmejetærskere, der kunne arbejde lokalt – mod betaling selvfølgelig.

Denne intensivering af arbejdet kan ikke forstås, uden at man ser det på baggrund af den kapitaltilførsel, som blev landbrugets part disse år, dels gennem erhvervets egne fondsdannelser, dels gennem de store midler, som tilflød erhvervet gennem de såkaldte Sveriges-penge, de svenske myndigheders tilbagebetaling af en del af tolden

Gårdejer Chr. Hansens ejendom i Stubberup ved Nysted, sådan som den så ud i slutningen af 1940'erne. At vi er på Lolland, fremgår med al ønskelig tydelighed af roemarken i baggrunden. Det er utvivlsomt hvedehalm, der er sat i stak bag stalden.

på importerede danske landbrugsvarer. En del af midlerne blev i første omgang placeret i Landbrugets Finansieringsfond, oprettet 1961, og derefter, da der blev offentlig blæst om administrationen af disse midler, i Finansieringsfonden af 1963. Senere tilkom i kraft af kontantstøtten til et kriseramet erhverv Landbrugets Dispositionsfond, som gav de centrale landbrugsorganisationer mulighed for at lede udviklingen på nærmere bestemte aktivitetsområder i den ønskelige retning.

Midt i vadestedet

Landboforeningerne holdt sit 9. landsformandsmøde i Fredericia i dagene 26.–27. maj 1966. Heri deltog formændene for samtlige 139 landboforeninger samt organisationens ledelse og særligt indbudte gæster. Fire store temaer udgjorde mødets fyldige dagsorden, og da hver enkelt tema-drøftelse foregik på basis af et oplæg fra en specialist på området, kom disse papirer til at fungere både som en status over udviklingen og som et forsøg på at tegne et fremtidsperspektiv.¹

Lastvognen overtog efter 1950 størstedelen af mælketransporten til og fra mejeriet. Men hestevognen holdt dog stand helt op mod fællesmarkedstiden.

Sekretariatschef Kr. Nielsen talte om Landbrugsbedrifternes og landboforeningernes tilpasningsproblemer. En femtedel af ejendommene var forsvundet, men produktionen var ikke desto mindre vokset med 40–50%, konstaterede han. Denne linje ville nok blive fastholdt med svineproduktionen som det bærende element. Men hvem skulle overtage bedrifterne, når 6–7.000 landmænd bakkede ud hvert år og kun hvert tredje blev afløst af en ny mand på gården? Kr. Nielsen så for sit blik en fremtidig landbrugsstruktur, der nok var domineret af 2- eller 3-mands store familiebrug på 50–75 ha, men hvor der

var plads til et rigt udvalg af bedriftsstørrelser.

Der var sket en stor produktivitetstigning, især gennem markmekanisering og afgivelse af arbejdskraft, erkendte han, men den vej syntes nu lukket. I stedet måtte man gennem en liberalisering af jordlovgivningen og gennem omfattende bygningsrationaliseringer og -investeringer skabe helt nye produktionsformer. Det krævede igen bedre finansieringsmuligheder – og uddannelsesmuligheder – for den unge landmand. Desuden måtte landboforeningernes faglige virksomhed udbygges og moderniseres gennem en ud-

videt konsulenttjeneste, f. eks. ved at ud-danne mellemteknikere eller landbrugs-assistenten og gennem øget samvirke mellem de lokale foreninger i form af et fælles konsulenthus. Desuden burde organisationsstrukturen i almindelighed slankes en del. Mand og gård hørte sammen, og det gav betydelig effektivitet, fastslog han. Det samme skulle også kunne siges om organisationsvirksomheden.

Arne Pilegaard Larsen indledte om Landbrugets fællesforetagender og udtrykte heri sin store anerkendelse af den indsats, der gennem 1960'ernes første år var ydet for at gøre rammerne omkring fællesskabet tidssvarende. Grovvarsektoren havde vist vejen, bl.a. ved at få oprettet Andels-Grovvarhandelens Landsplanlægningsudvalg i 1963 og ved det følgende år at etablere rammerne omkring et fremtidigt forretnings samarbejde, Dansk Landbrugs Grovvarsekselskab D.L.G. Desuden havde de store andelsgrovvarsekselskaber og Dansk Andels Gødningsforretning, D.A.G., i 1965 overtaget Dansk Landbrugs Andels Maskinkøb, D.L.A.M.

For andelsmejeriernes vedkommende var de godt 1.400 lokalmejerier ved at slutte sig sammen i større eller mindre mejeriselskaber, dygtigt bistået af Mejeribrugets Planlægningsudvalg af 1958. Ambitionsniveauet lå dog noget højere end som så, betonedes Pilegaard Larsen, idet Mejeribrugets Fællesorganisation i 1964 havde fostret en storstilet plan om at slutte det hele sammen i Mejeriselskabet Danmark a.m.b.a. For andelssvineslagteriernes vedkommende var der i 1963 nedsat et særligt planlægningsudvalg, der skulle bistå de 61 andelsslagterier i deres overvejelser om at gå sammen i større enheder.

Lignende drøftelser var i gang inden for kødsektoren og æghandelen, oplyste Pilegaard Larsen.

Direktør N. Kjærgaard, Landbrugsraadet, talte om Markedsføring og handelspolitik, de to opgaver, som Landbrugsraadet og Landbrugets Afsætningsudvalg havde røgtet i fællesskab siden samgangen i 1961. Fremtidsperspektivet var i denne sammenhæng en tilslutning til Fællesmarkedet, med eller uden England, fastslog Kjærgaard. Efter hans opfattelse var det usandsynligt, at England i overskuelig fremtid skulle kunne undvære importen af danske landbrugsvarer.

Endelig rundede Anders Andersen det hele af med at tale om Landbrugspolitikken og forholdet til det øvrige samfund. Mest opholdt han sig ved samspillet med det omgivende samfund og mindre ved erhvervets indre samarbejde om landbrugspolitikken eller med andre ord fællesskabets kår i en usikker fremtid. Dog præciserede han, at det ville være formålstjenligt at understøtte koncentrationstendenserne inden for andelssektoren. Desuden var det vigtigt at intensivere forsknings- og forsøgsvirksomheden. Mange problemer trængte sig på her, betonedes han, såsom spørgsmål omkring kornkvaliteten, sædskiftet, forskning over staldklima og moderne landbrugsbyggeri samt kvalitets- og produktudvikling.

På mange måder udgør oplæggene til landsformandsmødet i Fredericia maj 1966 en art status over fællesskabets vilkår i et landbrug under udvikling frem mod en fremtid, der vurderet rent landbrugspolitik tegnede noget usikker. Det er imidlertid også karakteristisk, at de enkelte indledere ikke udtrykte sig alt for håndfast

Et skifte på posten som leder af Landboforeningernes sekretariat. Efter 5 års virksomhed overlader Kr. Nielsen den 15. august 1966 hvervet til fuldmægtig Jørgen Skovbæk, ansat i sekretariatet fra 1959.

om de konsekvenser, man efter deres opfattelse skulle drage af den stedfundne udvikling.

Kr. Nielsen gik nok længst, når han mere end antydede, at foreningsstrukturen i sin øjeblikkelige udformning havde overlevet sig selv. Det ligger nær at antage, at sekretariatschefen især tænkte på landboforeningernes tretrinsstruktur lokalforening-fællesforening-landsorganisation, idet den på mange måder skabte overflø-

dige eller i hvert fald forsinkende forbindelsesled i kommunikationen mellem en centralt placeret forsknings- og forsøgsvirksomhed og de landmænd, som til syvende og sidst skulle nyde godt af de frembragte resultater. I en tid med knappe ressourcer på det økonomiske og personelmæssige område havde man ikke rigtig råd til at udføre alt for mange parallelforsøg rundt om i landsdelene. Tingene måtte koordineres bedre, om man med rolig

samvittighed kunne sige til de bevilgende myndigheder, at man fik fuld valuta for de penge, der blev stillet til rådighed for landbrugets faglige virksomhed.

Udviklingen kom her en Kr. Nielsen til hjælp. I 1960'ernes første år var der sket en udskiftning på vigtige sekretærposter inden for fællesforeningerne. De jyske Landboforeningers sekretariatsleder i godt fyre år, J. K. Haugaard, havde trukket sig tilbage i 1962. Hans efterfølger blev en yngre konsulent og landbrugslærer Anders R. Holm, som imidlertid døde efter kun to års virksomhed. Han blev efterfulgt af Bjørn R. Christensen, til da konsulent i husdyrbrug og landbrugsbygninger i Brønderslev og Omegns Landboforening og samtidig forstander for Brønderslev

Landboskole. I De fynske Landboforeninger foregik et lignende generationsskifte, idet fællesforeningens sekretær gennem henvend 35 år, N. Peter Poulsen, 1. august 1965 blev afløst af J. M. Riis.

Med dette skift på sekretariatslederposten i to vigtige fællesforeninger var der skabt et bedre udgangspunkt for en uhildet drøftelse af fordele og ulemper ved organisationsstrukturens hidtidige opbygning og virkemåde. Der ligger da også nærmest noget symbolsk i, at det var Kr. Nielsens efterfølger som leder af Landboforeningernes sekretariat, Jørgen Skovbæk og hans fynske kollega, J. M. Riis, der i 1967 tog hul på strukturdrøftelserne. I løbet af få år ville den mangeårige sekretær for Fællesudvalget for Kvæg i Fyns Stift,

Landbrugets generalstab holder møde. Fra venstre afdelingschef S.P. Jensen, kontorchef J. Broe Pedersen, de to formænd Anders Andersen og A. Pilegaard Larsen samt sekretariatschef Jørgen Skovbæk.

konsulent A. Wulff Pedersen, falde for aldersgrænsen. Det ville ikke blot aktualisere problemerne omkring stambogsføringens fortsættelse, men også rejse det intrikate spørgsmål om det faglige arbejdes ledelsesforhold.²

Disse samtaler ledte til den gennemgribende modernisering af landboforeningernes faglige ledelsesstruktur, som fandt sted i begyndelsen af 1970'erne, og som er behandlet indgående i Jette Mackintosh's bog om rådgivningstjenesten.³ Forhandlingerne på det 10. landsformandsmøde i Herning den 21. maj 1968, afholdt i 75-året for De samvirkende danske Landboforeningers oprettelse, kom da til at virke som en naturlig fortsættelse af den strukturdebat, som udviklingen havde ledt frem til gennem det meste af 1960'erne og som Kr. Niensens indledning på landsformandsmødet i Fredericia maj 1966 havde sat i gang for alvor.

Ved denne lejlighed fik Landboforeningerne med Jørgen Skovbæk som den drivende kraft i virkeligheden grønt lys for tanken om en direkte kommunikation i faglig henseende mellem landsplanet og lokalforeningerne. Og tolv år senere var turen kommet til den erhvervspolitiske samling omkring et landsdelegeretmøde.

For medlemmernes skyld

Ved landsformandsmødet i 1968 havde man udover strukturproblemer i landboforeningernes faglige ledelse to andre hovedtemaer på programmet. Det ene bar overskriften Den landbrugspolitiske situation og problematik, en debat, som Pilegaard Larsen skulle lægge op til. Det andet var Udviklingstendenser og problemer i

landbrugets fællesforetagender ved slagteriernes formand, Johs. Dons Christensen. Selv om der var langt fra den landbrugsfaglige servicevirksomhed, Skovbæk og hans organisation varetog, og til Dons Christensens millionstore slagteriindustri, lå der alligevel en fundamental enighed til grund for deres vurderinger. Begge tog de deres udgangspunkt i medlemmernes situation, i den nyttevirkning, deres respektive organisationer kunne have for den enkelte landmand. Hvis ikke medlemmerne havde behov for organisationen og dens virksomhed, mistede den sin eksistensberettigelse, måtte være konklusionen på deres indlæg.

Det blev ovenfor gjort gældende,⁴ at landbrugets største problem i 1960'erne var tilpasningen til de nye virksomhedsbetingelser. Organisationernes opgave i denne tilpasningsproces var dermed af dobbelt natur. På den ene side skulle de bistå landmændene med råd og dåd, når samfundets regelsæt for at drive landbrug blev ændret på afgørende punkter. På den anden side skulle de hele tiden være et hestehoved foran udviklingen på de enkelte sagsområder, fordi der rundt omkring i centraladministrationens og friluftorganisationernes kontorer sad større eller mindre projektgrupper, der var ved at forberede en anden rolle- og byrdefordeling i spørgsmålet om forvaltningen af det danske landskab med alle dets naturlige herligheder.

At påvirke selve lovgivningsarbejdet var fundamentalt set et erhvervspolitisk anliggende og er som sådan behandlet andetsteds⁵, men når de nye eller ændrede love først var en kendsgerning, måtte en organisation som Landboforeningerne på fællesskabets vegne søge at øve medindfly-

Landboforeningernes skatteekspert gennem mange år, Charles F. Jensen, fra 1961–72 landbrugskyndig direktør i Østifternes Kreditforening og 1972–88 medlem af direktionen for Kreditforeningen Danmark. Desuden har han i perioder haft bestyrelsesposter på alle niveauer inden for Landboforeningerne.

delse på deres fortolkning og administration.

Et fundamentalt problem i forbindelse med samfundets forøgede krav om kollektiv rådighedsret over dele af landbrugsjorden var naturligvis størrelsen af den erstatning, som landmanden fik i konsekvens af en indskrænket rådighed over den fædrene jord. Gennem 1960'ernes første år havde Landboforeningerne på fællesskabets vegne ført en række principalsager herom, ikke mindst i forbindelse med

spørgsmålet om erstatning for placering af elmaster og nedgravning af telekabler.

Landboforeningerne hævdede, at der i den slags sager var tale om et indgreb i ejendomsretten, og at det fordrede fuld erstatning som ved ekspropriation. Dermed skulle der både betales erstatning for elmasternes placering på marken og for den værdiforringelse, som arealet og dermed bedriften som helhed blev udsat for. Det resulterede 1963 i en landsaftale med elværkerne herom, men denne blev senere opsagt af Landboforeningerne. I stedet skulle den enkelte landmand se at få etableret en aftale ud fra visse grundprincipper for erstatningernes beregning i forhold til grundværdien.

Et særligt vanskeligt problem gjorde sig gældende ved ekspropriation af arealer til anlæg af motorveje. De gamle regler i forordningen af 5. marts 1845 om grundafståelse til jernbaneanlæg var blevet afløst af mere tidssvarende regler, udtrykt gennem en lov om ekspropriationer af 4. juni 1964. Den indeholdt en række forbedringer af lodsejernes retlige stilling, men rejste også en række tvivlsspørgsmål om bestemmelsernes rette fortolkning.

I den anledning rettede Landboforeningerne først en henvendelse til Ministeriet for offentlige Arbejder og til vedkommende folketingsudvalg om organisationens principielle opfattelse af spørgsmålet⁶ og dernæst, da loven var en kendsgerning, til de nedsatte kommissariater ved statens ekspropriationer.⁷ Derved fik man fastslået, at der skulle ydes erstatning for såvel selve jordafståelsen som den samlede sum af ulemper, landmanden blev påført i anledning af ekspropriationen. Derimod fik man ikke klarlagt alle problemer i forbin-

delse med den ændrede jordfordeling, der måtte gennemføres i konsekvens af ekspropriationen. Lovteksten var simpelthen ikke fyldestgørende nok på dette punkt.

Med Post- og Telegrafvæsenet fik man i december 1967 en Langtidsaftale om erstatninger for anbringelse af telekabler i almindelig landbrugsjord, som teksten har som overskrift.⁸ I samarbejde med maskinhandelsbranchen blev der udarbejdet nogle regler for opstilling af en standard-købekontrakt⁹, og omtrent samtidig fik man udformet en aftale med kornhandelens organisationer om standardregler for kornafregning m.v.¹⁰

Skatterådgivning havde Landboforeningerne som tidligere anført beskæftiget sig, lige siden den senere sekretariatschef Charles F. Jensen i 1953 blev ansat som skatteekspert. Efterhånden som der blev ansat konsulenter i driftsøkonomi rundt om i landboforeningerne, blev den direkte rådgivningstjeneste som regel udført af disse. I stedet koncentrerede Landboforeningerne sig om at udsende oversigter over nyskabelser inden for skattelovgivning og -administrationen. Fra januar 1957 udsendte man 6–7 gange om året nogle »Skattemeddelelser«, samlet af ekspeditionssekretær B. G. Jensen, Statens Ligningsdirektorat. De skulle give landboforeningernes formænd og økonomikonsulenter samt lærerne i regnskabsføring på landbrugsskolerne en orientering om de afgørelser, der måtte være af særlig interesse for landmændene.

Desuden nedsatte man et særligt skatteudvalg med Charles F. Jensen som formand. Vurderingsprincipper for landbrugsjord, skattelettelse for nyetablerede landmænd og særlige skattelettelse for

opsparing var nogle af de problemer, som skatterådgivningen i særlig grad beskæftigede sig med i disse år. Indførelse af mer-værdiafgift i 1967, MOMS'en til afløsning af engros-OMS'en fra 1962, skabte også en masse problemer for landmændene, når de, omend i begrænset omfang, skulle optræde som en art skatteopkrævere. Et plaster på såret blev det imidlertid, at der for landbrugets vedkommende blev indført en særordning med årsopgørelser af momsregnskabet, efterfulgt af kvartalsvise indbetalinger af afgiften. Derved fik landmanden en vis kreditlettelse eller om man vil en art betaling for det udførte kontorarbejde. At ordningen motiverede mange landmænd til at anlægge et egentligt driftsregnskab, nævnes for fuldstændighedens skyld.

I landboretlig henseende blev Landboforeningerne nok præsenteret for sit hidtil største problem, da det firfløjede jordlovs-kompleks af 18. juni 1969 kom til verden. Det drejede sig om lov om by- og landzoner, lov om om tilbudspligt over for den lokale kommune ved salg af landbrugsjord i byudviklingszoner, lov om naturfredning og lov om frigørelsesafgift m.v. af fast ejendom, d.v.s. en afgift, der skulle svares, hvis en del af ejendommen inddrog under byzone eller et sommerhusområde.

I alle fire tilfælde drejede det sig om landboretlige forhold, der i årevis, ja i årtier havde spøgt i landmændenes bevidsthed som en mulig begrænsningsfaktor i deres rådighed over ejendommen, men som hidintil ikke havde haft den helt store betydning for dem. Den første naturfredningslov kom til verden i 1917. Udover de alm. regler om bevarelse af særligt karakteristiske naturområder indeholdt

Bisgaard på Samsø. Et eksempel på et landbrugsbyggeri fra ældre tid, der i høj grad må siges at være fredningsværdigt.

den også bestemmelser om bygningsfredning, men de havde ikke i større omfang haft betydning for alm. landbrugsvirksomhed.

For bygningsfredningens vedkommende blev sagen dog pludselig aktuel derigennem, at en række landboforeningsmedlemmer på Samsø meddelte, at deres ejendomme uden forudgående varsel var blevet underkastet begrænset fredning. Til stor forbavselse for Landboforeningerne kom det da for dagen, at noget sådant var fuldt lovligt. De pågældende lodsejere måtte affinde sig med fredningsservitutten uden at kunne få erstatning.

Det forekom de fredningsramte landmænd så meget mere uforståeligt, som flere andre bygninger i nabolaget syntes dem nok så fredningsværdige som deres egne gårde. I et enkelt tilfælde var en bygning fra 1940 blevet kendt fredningsværdig!¹¹ Landsbyfredningen på Samsø blev dog senere ophævet, men sagen gav anledning til, at Landboforeningerne tog det principielle spørgsmål op over for myndighederne om at få en repræsentant for landbrugets interesser repræsenteret i det særlige bygningstilsyn.

I 1961 havde kulturministeren nedsat en kommission til at behandle det kompli-

cerede spørgsmål om naturfredningslovens rækkevidde og om dens forbindelse til dermed beslægtede spørgsmål. Seks år senere barslede kommissionen med en diger betænkning, hvis væsentligste indhold, i hvert fald set med landmandens øjne, var at bebyggelsesreguleringen skulle fjernes fra naturfredningsloven og i stedet henlægges under den almindelige byggelovgivning. Desuden skulle de såkaldte naturparkområder sikres for eftertiden gennem hele landskabsfredninger. Sidst men ikke mindst skulle folk have lov til at færdes frit i naturen.

De gældende regler om særlige bygge-

linjer var ikke blevet strammet bortset fra vejbyggelinjen, der blev foreslået sat til 150 m i stedet for som hidtil 100 m. Der ved ville man se at komme fiduslandbruget til livs, såsom hønsehuse i barokstil, men ikke de alm. landbrugsbygninger, havde man forsikret Landboforeningerne. Mest betænkelig var Landboforeningerne dog ved den bestemmelse, der åbnede de private skove for offentligheden. Det måtte man på det bestemteste tage afstand fra, skrev man til det folketingsudvalg, der i samlingen 1967–68 var blevet nedsat til at behandle det genfremsatte forslag til ny naturfredningslov.¹²

Folk fra byen besøger deres familie i høstens tid. Når mejetærskeren har endt sit arbejde på marken, skal halmen bjærges i hus til senere brug i stalden.

Forslaget til by- og landzonelov ville også indebære betydelige indskrænkninger i landmandens dispositionsmuligheder, forudså Landboforeningerne og søgte da også at overbevise vedkommende folketingsudvalg om det betænkelige i at inddrage landbruget under de almindelige bebyggelsesregler. Organisationens indvendinger blev dog ikke taget til følge og for fremtiden skulle enhver bygningsændring, der ikke havde direkte tilknytning til landbruget, godkendes af amtsrådet, i byudviklingsområder dog af byudviklingsudvalget. Dog kunne der bevilges erstatning til en ejer af en ejendom i landzone, ifald

der herigennem skete en begrænsning af den hidtidige udnyttelse af ejendommen.¹³

VKR-regeringens iver efter at afbalancere landmændenes og fritidsinteressernes ofte noget modstridende naturopfattelse gik imidlertid længere end til brugen af det danske land. I april 1969 kom to love om det danske vand, både når det ofte i noget forurenat tilstand skulle ledes bort fra ejendommen, og når det skulle hentes op fra undergrunden til brug i bedriften eller i husholdningen.

Vandløbsloven af 9. april 1969 bestemte, at spildevand fra store forureningskilder såsom landbrugets industrivirksomheder

Marksprøjten er klar, og sprøjteplanen diskuteres. Fra venstre ses kemikalieekspert Mogens Møller, Svendborg, konsulent Aage Rasmussen, Skamby, og lederen af FAF's flyvetjeneste, Erik Holst Jensen, Svendborg. Foto fra 1971.

ikke uden videre måtte ledes til vandløbene, men at spørgsmålet altid skulle indbringes for en vandløbsret, en landvæsenskommission. Derimod måtte der godt ske afledning fra toiletter og fra stalde, og det samme gjaldt spildevand fra husholdninger og landbrugsbedrifter. Derimod var møddingsvand omfattet af vandløbslovens almindelige forbudsbestemmelser, der skulle hindre afledning af forurenede eller forgiftede vand eller vædske.

Det rene vand blev behandlet i vandforsyningsloven af 18. april 1969. Landboforeningerne havde dog ikke større held til at overbevise lovgiverne om, at de skærpede bestemmelser om ret til vandindvinding ville gå landbrugets interesser for nær, især bestemmelsen om, at en kommunalbestyrelse uden for vandindvindingsområder kunne give tilladelse til at indvinde indtil 2.000 kubikmeter vand om året til markvanding. Det ville jo kun gøre det muligt at vande et område på 2 ha, indvendte Landboforeningerne. Her fik man kun den indrømmelse, at indenrigsministeren for visse områder i landet kunne forhøje grænserne for vandindvinding.

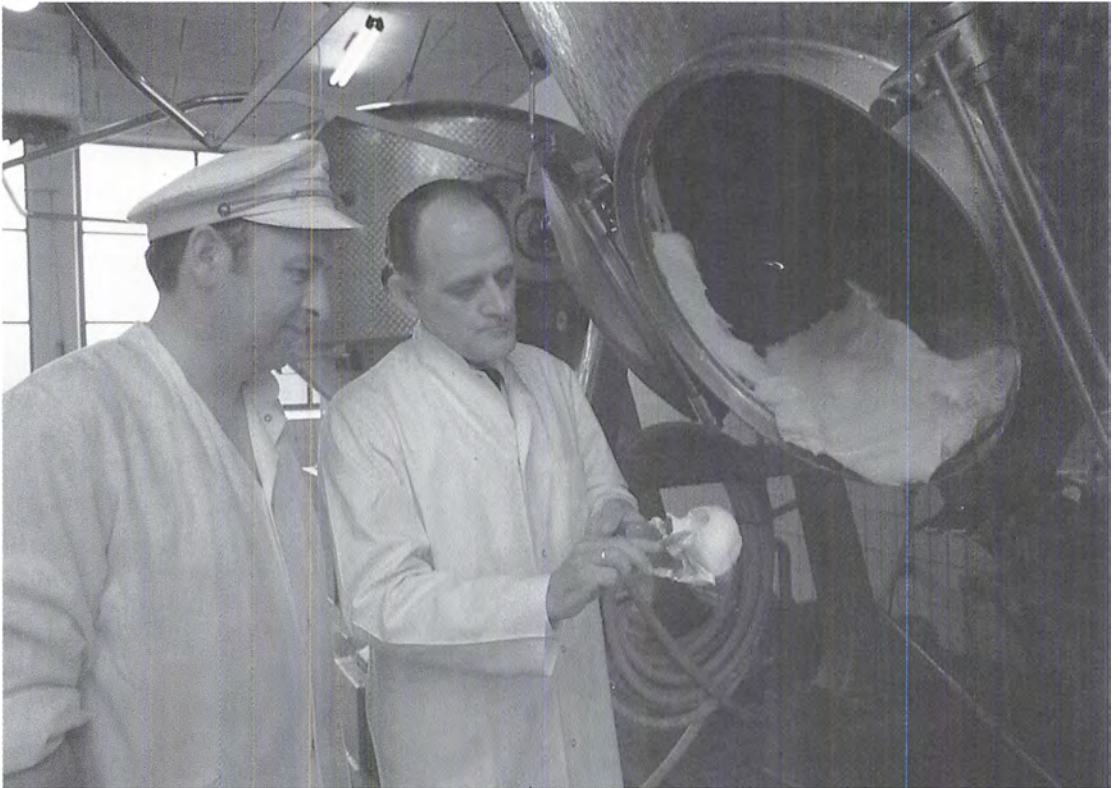
Disse problemer vendte gang på gang tilbage til Landboforeningernes bord i årene omkring 1970. Zonelovgivningen fastsatte for landzoners vedkommende, at der til ethvert byggeri uden direkte tilknytning til erhvervsformål skulle indhentes forhåndstilladelse fra amtsrådet. Dermed ville man f. eks. forhindre camoufleret villabyggeri under påskud af, at der var tale om en aftægtsbolig. Hvis amtsrådene mod forventning ville håndhæve denne regel for håndfast, ville Landboforeningerne i givet fald gå til ministeren herom.

De lokale sundhedskommissioner blev i voksende omfang opsøgt af parcelhus ejere, der klagede over lugt- eller støjgener fra en nærliggende landejendom. En tidlig morgenhilsen fra en hanekylling under opvågningen kunne bringe folk sådan i affekt, at de med sundhedsvedtægten i hånd krævede krædet eller landbruget bortvist. Alle var enige om, at der var dejligt ude på landet, men derfor behøvede det da ikke at lugte alt for landligt. I en del tilfælde lykkedes det dog Landboforeningerne at overbevise sundhedsmyndighederne om, at der i tilstrækkelig grad var dæmmet op for hanegal og griselugt fra den pågældende ejendom.

Den slags sager kunne nok påkalde sig nogen opmærksomhed fra medierne, men det var for intet at regne mod den debat, der kunne opstå omkring anvendelse af kemiske bekæmpelsesmidler ude i naturen eller tilsætningsstoffer i forbindelse med forædlingen af animalske fødemidler. Her fik Landbrugsraadet imidlertid nedsat en særlig arbejdsgruppe, der fik til opgave at følge udviklingen nøje. Det ville stride direkte mod landbrugets interesser, om forbrugeren fik det indtryk, at der var rester af bekæmpelsesmidler i den mad, man spiste.

Et hamskifte

1972 blev året, der på mange områder indvarslede en ny udvikling for det danske landbrug. Danmark kom i Fællesmarkedet efter et klart ja ved folkeafstemningen den 2. oktober. Bedre priser og sikrere produktionsvilkår i det hele taget ville efter alt at dømme blive landbruget til del, når først tilslutningen var en kendsgerning. Land-

På et moderne mejeri er kærningen af smør blevet en sag for højmoderne teknologi.

brugsorganisationerne ville derimod ikke længere være direkte involveret i administrationen af erhvervets politiske og administrative anliggender, eftersom den nye EF-administration samledes i Landbrugsministeriets regi. For fremtiden måtte man søge at gøre sin indflydelse gældende ad andre veje, ikke mindst i forhold til EF-myndigheder på nationalt og internationalt niveau.

Det organiserede fællesskab omkring den landbrugsfaglige og servicebetonede virksomhed i landboforeningernes kreds blev derimod ikke direkte berørt af begebenhederne i 1972 bortset fra, at den

igangværende strukturrationalisering inden for landbrugets fællesvirksomheder blev yderligere fremskyndet. Stordriftens attråede fordele skulle lægges oven i den fremgang, der formentlig ville være en kendsgerning efter tilslutningen til Fællesmarkedet. Fem store mejeriselskaber dominerede nu mejerisektoren.

På samme måde havde de fem største fusioner inden for andelsvineslagterierne godt 43% af totalmodtagelsen af svin til de danske svineslagterier. Kvæg- og kødsektoren blev på sin side opsplittet i en branchepæret og en kommerciel del. Den 9. september 1972 oprettedes Kødbbranchens

Selv om dets marmorerede kød måske ikke falder i alles smag, er Hereford-kvæget et både nøjsomt dyr og prydeligt islæt i det danske landskab.

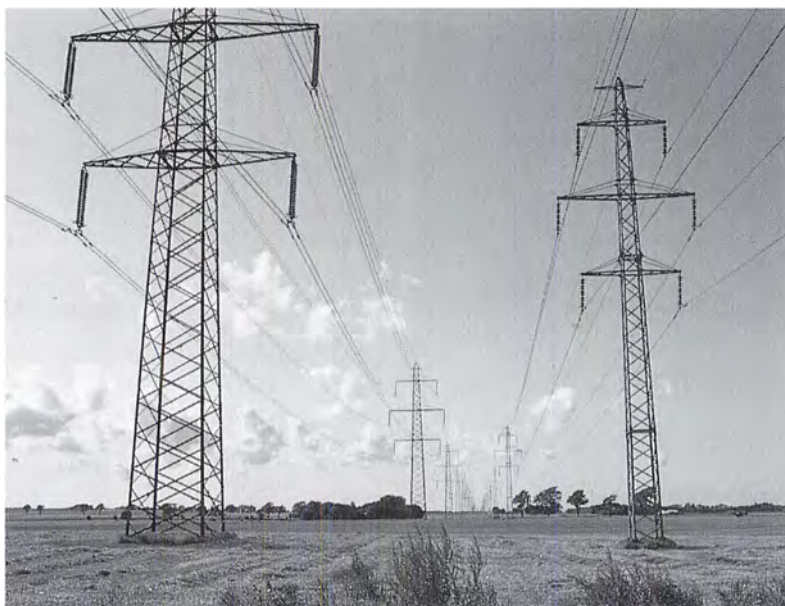

Fællesråd med deltagelse af andelsselskaber, landboorganisationer og private sammenslutninger. Tyngdepunktet i salgsforeningen Oxexports virksomhed kom derved til at ligge på det kommercielle område. For sektoren fjerkrækøds vedkommende dannedes et selskab Asa Chick A/S Fjerkræavlscenret Danmark, der med 5 virksomhedsgrupper i ryggen skulle

sikre, at der ved dansk medlemskab fortsat ville være et konkurrencedygtigt nationalt avlsmateriale til rådighed.

Avlsdyreksporten var ligeledes genstand for en vis strukturrationalisering, idet man i 1971 dannede Fællesudvalget for Avlsdyreksporten for at få et nærmere samarbejde i stand mellem salgsorganisationen Breedania og to private eksportfirmaer på

Elmasternes placering i den danske jord har givet anledning til mange trætter mellem landmænd og el-selskaber.

Landmændene ville have fuld erstatning for driftstabet, el-selskaberne mente, at modparten overdrøved beløbets størrelse.

området. På den anden side så Landboforeningerne, Husmandsforeningerne og kvægavlsforeningerne det følgende år sig nødsaget til at konsolidere kapitalforholdene i Avlsdyreksportudvalget, som derefter under navnet Danimal skulle forestå organisationernes eksport af avlsdyr.

På det landbrugsfaglige område var der ved at ske en centralisering af ledelsesformen, idet fællesforeningernes faglige koordineringsvirksomhed gradvis blev overtaget af en række landsudvalg, de fleste med sæde i Viby ved Århus. Når man læser de årlige beretninger, som de blev aflagt på delegeretmøderne i årene inden sammen slutningen i de nævnte landsudvalg, får man det indtryk, at det faglige arbejde på mange måder gik videre i det gamle spor. Forsøgsvirksomheden kørte videre, i fornødent omfang tilpasset det ændrede behov, et landbrug under specialisering havde for afprøvning af landbrugstekniske

hjælpemidler. Mellem linjerne kan man desuden læse en usikkerhed over for fremtiden, når nu det nye ledelsessystem begyndte at samle og koordinere virksomheden.

Landsorganisationens faglige bistand på det landboretlige og administrativt-faglige område skiftede heller ikke karakter, men det omgivende samfunds voksende interesse for miljøet tvang på mange måder Landboforeningerne over i en rolle som medadministrator af det regelsæt, en stadig voksende strøm af love, bekendtgørelser og cirkulærer bragte til offentlighedens kundskab. En nyt stort lovkompleks af 7. juni 1972 indsnævrede på adskillige områder yderligere landmændenes råderum. Gennem dette kompleks blev naturfredningsloven skærpet, selv om landbo- og husmandsforeningerne i en fælles henvendelse gjorde opmærksom på, at de gældende bestemmelser forekom

fuldt ud tilstrækkelige.¹⁴ Ved denne ændring blev reglerne for anlæg i det åbne land skærpet på mange områder. Det var nu forbudt at etablere nye pelsdyrfarme og dambrug uden indhentet forhåndstilladelse fra fredningsplanudvalget. Desuden åbnede man mulighed for at forlænge myndighedernes tidsfrist for rejsning af en fredningssag, hvis en lodsejer fik fredningsplansudvalgets afslag på en ansøgning om ændret anvendelse af et areal under en fredningsplan.

Endvidere blev loven om by- og landzoner strammet, bl.a. derigennem, at boligministeren i visse tilfælde kunne overtage administrationen af lovens bestemmelser. Omvendt decentraliseredes administrationen af bestemmelserne om landzonerne. For fremtiden var det amtsrådene eller byudviklingsudvalget, der kunne meddele dispensationer. Landbo- og husmandsforeningerne foretog i den anledning en fælles henvendelse til vedkommende folketingsudvalg, hvori de anholdt den praksis, der var ved at udvikle sig omkring administrationen af zonelovens bestemmelser om det åbne land. Organisationerne havde regnet med, at dette ville ske på en lempeligere måde end i spørgsmålet om byzonerne, men realiteten var i stedet, at det skete efter nøjagtig de samme principper.

Ved den endelige udformning af lov om sommerhuse og camping opnåede landbo- og husmandsforeningerne at få udvirket, at begrebet »Ferie på landet«, d.v.s. sæsonmæssig udlejning af uudnyttede beboelser på land- og skovbrugsejendomme, ikke blev omfattet af lovens restriktive bestemmelser. Loven om erhvervelse af fast ejendom til fritidsformål ville næppe føre til statslig opkøb af jord inden

for de allerede fastlagte sommerhusområder, forsikrede boligministeren, og en vis mulighed for at anvende ekspropriation kunne ikke bruges til at fremskaffe arealer til privat sommerhusbebyggelse. Det stod i selve loven. Råstoffer i jorden måtte for fremtiden ikke udnyttes uden særlig tilladelse, bestemtes i en lov om udnyttelse af sten, grus og andre forekomster.

Men lovsamlingen af 7. juni 1972 indeholdt ikke den længe ventede, egentlige nyskabelse på miljøområdet, nemlig selve miljøloven, som ellers havde været på trapperne længe. Landboforeningernes gengivelse af lovforslagets indhold kunne ellers nok få en moderne landmand af den forretningsdrivende type til at rynke brynene, fordi lovens sigte udtrykkelig angaves som det at prioritere de økonomiske hensyn lavere end de økologiske. Under en fortegnelse over de værste naturforurenere nævntes bl.a. fjerkræfarme, svinefarme og pelsdyrhold. Der ville blive behov for mange henvendelser til de implicerede styrelser og folketingsudvalg, når først lovforslaget kom til endelig behandling i Folketinget. 1960'ernes lektie om tilpasningens svære kunst ville nok blive overgået af 1970'ernes krav om planlægning.

Noter

1. LBFs beretn. for 1949–51, s. 57ff.
2. Sjæll. beretn. 1954, s. 57f.
3. Jyske beretn. 1952, s. 80f.
4. LBFs beretn. for 1949–51, s. 63ff.
5. Sst., s. 78ff.
6. Fynske beretn. 1951, s. 122ff.
7. LBFs beretn. for 1952–54, s. 54ff.
8. Sst., s. 822ff, jfr. Beretn. for 1949–51, s.44ff.
9. Jyske beretn. for 1953, s. 35ff. jfr. Erik Helmer

- Pedersen: Hedesagen under forvandling, 1971, s. 441ff.
10. Jyske beretn. for 1955, s. 36ff.
  11. Se f. eks. Jacob Buksti: Et enigt landbrug? 1974, passim. og Erik Helmer Pedersen: Landbosamfundet og Danmarkshistorien, 1993, passim.
  12. Jyske beretn. 1955, s.19ff.
  13. Erik Helmer Pedersen: Landbosamfundet og Danmarkshistorien, 1993, s. 318.
  14. Fynske beretn. 1955., s. 46ff.
  15. Sst., s.63ff.
  16. Sjæll. beretn. 1955, s. 24ff.
  17. O. Tvede: Eksport-Svineslagteriernes Salsgforening 1950–1975, 1975, s.33ff.
  18. Jyske beretn. 1956, s.24ff.
  19. Jacob Buksti, anf. v., s. 55ff.
  20. Jyske beretn. 1957, s.21ff.
  21. Fynske beretn. 1957, s.37ff.
  22. Sjæll. beretn. 1957, s. 28ff.
  23. Jacob Buksti, anf.v., s.60ff. jfr. Erik Helmer Pedersen, anf.v., s. 322.
  24. Jacob Buksti, anf. v, s. 70ff.
  25. Sst., s. 76ff.
  26. Jyske beretn. 1958, s.11ff.
  27. Sst., s. 54ff.
  28. Sjæll. beretn. 1958, s.36ff.
  29. Jacob Buksti, anf. v., s. 101ff.
  30. Sst., s.134ff.
  31. Jette Mackintosh: Landmanden og hans rådgivere, 1993, s. 224ff.
  32. Sjæll. beretn. 1963, s. 59ff.
  33. Jyske beretn. 1965, s. 56ff.
  34. Sst., s. 32
  35. LBFs beretn. for 1958–60, s. 44ff.
  36. LBFs beretn. for 1960–61, s. 83ff.
  37. Sjæll. beretn. 1959, s. 36ff.
  38. LBFs beretn. for 1963–64, s. 149ff.

Fællesskab og planlægning 1973–93

Landbolivet skal foregå reglementeret

Landboforeningernes organisatoriske rolle i det større landbrugsfællesskab i årene 1973–93 er forholdsvis svær at indfange i præcise vendinger, fordi der hele tiden sker ændringer i de ydre og de indre forudsætninger for denne virksomhed. En vis forenkling af det sammensatte billede får man imidlertid, når man opstiller et par kronologiske grænsepæle i forløbet.

Den første kan sættes ved 1979 og den anden ved 1987. I den første delperiode fra 1973 til 1979 arbejdes der ihærdigt fra myndighedernes side på at udbrede læren om planlægningens nyttevirkning for samfundet som helhed som for en vigtig sektor som landbruget. Landbolivets iøjnefaldende planløshed skal i muligt omfang indpasses i planlægningens firkantede faste skema. Landboforeningerne prøver med et vist held på at sikre landbruget mod følgerne af at gøre det åbne land til én stor byzone. Omvendt viger man ikke selv tilbage fra at bruge planlægningsformen til at skabe større opslutning omkring det faglige arbejde inden for landboforeningerne.

I næste delperiode fra 1980 og til 1987 er nøgleordene derimod kontrol og styring på den ene side og indflydelse gennem samarbejde på den anden. Landbrugets organisationer og institutioner har lært at bruge EDB-teknikkens muligheder for at lade regnskabstallenes nøgne, ja undertiden brutale sandhed blive styrende for den virksomhed, den enkelte landmand udøver på sin bedrift. Planlægningens lidt abstrakte regelsæt afløses dermed af programpakken konkrete anvisninger på, hvorledes landmandsskabet rettelig bør udøves, hvis man fortsat vil have mulighed

for at drive sit landbrug. Over for planlæggernes og fritidsforbrugernes krav om medindflydelse på brugen af naturressourcerne slår man ind på forhandlingsvejen i et forsøg på at redde kostbar tid til nærmere omtanke og til udsættelse af alt for rigoristiske indgreb.

I sidste delperiode fra omkring 1988 og til dagen af i dag sker en begyndende strukturuomdannelse. En række forudsætninger af nærmest historisk karakter bliver taget op til nærmere drøftelse, og selv om der her i foråret 1993 ikke kan drages nogen endelig konklusion af en igangværende udvikling, ligger det nær at antage, at fællesskabets grundsætninger i stort og småt må omskrives efter dagens krav.

Da Danmark med virkning fra 1. februar 1973 gik ind i de europæiske fællesskaber, var Landboforeningerne som vist ovenfor i fuld gang med at tilpasse sin faglige og rådgivende virksomhed til tidens udfordringer, især på det landbrugsøkonomiske område. De nye landsudvalg var ved at etablere sig, de fleste med Viby ved Århus som adresse, og til etableringen hørte også et større arbejde på at knytte de mange kontakter, der var nødvendige for at få det faglige arbejde til at gå videre i den nye tid.

På det erhvervspolitiske landscenter i København var der ikke sket de helt store forandringer på det organisatoriske område, eftersom fællesforeningernes delegeretmøder stadig var det forum, hvori synspunkterne på landbrugets økonomiske og erhvervspolitiske udvikling blev fremlagt til nærmere drøftelse. På den anden side skete der allerede i december 1973 et lederskifte, idet hovedmanden bag 1960'ernes centraliserede landbrugspolitik, Anders Andersen, forlod det landbrugsorganisa-

Arne Pilegaard Larsen åbner det sjællandske fællesskue i 1975, mens landbrugsminister Poul Dalsager lytter. Pilegaard Larsen er nok den landbrugsleder, der har talt mest indtrængende om et tæt samarbejde mellem landbruget og det omgivende samfund.

toriske arbejde for i stedet at koncentrere sig om regerings- og folketingsarbejdet.

I stedet blev det Arne Pilegaard Larsen, der skulle forsøge at tilpasse det organisatoriske arbejde inden for landboforeningerne til EF-tidens nye forudsætninger. Aksens Århus-København skulle fastholdes og styrkes, således at det landbrugsfaglige og det erhvervspolitiske ikke trak hver sin vej. Desuden skulle der sikres en fast forbindelse til de mange konsulent-huse eller centre, de lokale landboforeninger havde opbygget i løbet af den sidste halve snes år.

Sidst, men ikke mindst skulle man søge at øve indflydelse på den planlægnings-

virksomhed, de offentlige myndigheder var i fuld gang med ud fra ønsket om at sikre offentlighedens fortsatte og helst udvidede adgang til den danske natur, til det sunde miljø på landet. Pr. 1. april 1974 ville der på det miljømæssige område ske en række ændringer i de rammebetingelser, hvorunder landmændene og deres organisationer ville komme til at virke. De lokale sundhedsvedtægter ville blive erstattet af et landsomfattende miljøreglement, der ville erstatte de lokale traditioner på området med et fast og stramt knyttet regelsæt for hele landet.

Fra samme tidspunkt skulle man indhente amtsrådets tilladelse, om man ville

Store regnmængder øger problemerne omkring møddingsvand, der ikke længere må ledes ud i vandløbene.

bortlede spildevand fra sin virksomhed, og kravet gjaldt også principielt de bestående anlæg. Efter den gamle vandløbslov fra 1949 var det landvæsensretterne, landvæsenkommissionerne, som skulle give tilladelsen, og de havde ikke arbejdet efter fælles normer herfor, men snarere efter livets krav. Nu forelå der i stedet fælles regler herfor, udarbejdet af Miljøministeriet. I øvrigt var det pr. 1. oktober 1974 forbudt at udlede møddingsvand i vandløbene. Udledning af husspildevand fra enligt beliggende ejendomme var fortsat ikke ulovligt, men man skulle indhente tilladelse fra kommunen.

En ting var at komme af med det forurenede vand, en anden at pumpe det rene vand op fra undergrunden. Tidligere havde det været hver mands ret at grave sig en brønd, blot sundhedskommissionen kunne sige god for boretstedet. I konsekvens af loven om miljøbeskyttelse af 13. juni 1973 blev såvel vandforsyningsloven

som vandløbsloven ændret på en række punkter. En af konsekvenserne blev, at selv om det fortsat var tilladt at indvinde grundvand til husholdningen og til almindeligt brug på gården, skulle man have tilladelse til markvanding. Holdt man sig inden for 2000 kubikmeter om året, kunne kommunalbestyrelsen give lov hertil. Deri var ikke sket ændringer.

Skulle man bruge vand i større mængder, havde det hidtil været landvæsenkommissionen, man henvendte sig til. For fremtiden var adressen imidlertid amtsrådene, og deres indstilling hertil kendte man ikke på forhånd. En langvarig tørke i 1975 og påny i 1976 aktualiserede spørgsmålet om ret til vandindvinding i større omfang. En ny vandforsyningslov af juni 1978 henskød i almindelighed dette spørgsmål til amtsrådenes afgørelse. På dette tidspunkt var jordbrugets behov for kunstig vanding frem til år 2000 opgjort til 800 nye vandindvindsanlæg om året, såle-

Et landbrugssceneri, som man kender det i dag. Tårnsiloen var oprindeligt et kendetegn for amerikansk landbrug.

des at der år 2000 kunne vandes ca. 725.000 ha eller knap halvdelen af behovet. Det ville beslaglægge ca. 10% af de tilgængelige vandressourcer. Den da eksisterende kapacitet gjorde det muligt at kunstvande ca. 300.000 ha fra ca. 12.000 vandingsanlæg. Miljøstyrelsen ville dog ikke garantere, at landbruget kunne få sit behov dækket ind. Regnmængderne kunne man fortsat ikke styre via planlægning.

Kyllingerne i Hedensted og svinene i Værum. Det var to sager fra 1970'ernes begyndelse, der optog sindene meget, ikke alene på lokalt niveau, men også i det fjerne København. Miljøreglementet sagde om naboforholdet mellem en bondegård med alle dens lyde og og dufte, at der for nye staldes vedkommende skulle være mindst 15 m til anden mands beboede hus. I byzoneområder med overvejende samlet boligbebyggelse var det ikke længere tilladt at holde svin, kvæg, geder, får og heste, dog med den sikkerhedsklausul, at der

kunne meddeles bestående ejendomme dispensation for minimumskraverne.

I tilfældet Hedensted drejede det sig om en kyllingefarm, hvis lugt naboerne ikke brød sig om at indsnuse i længden. På basis af Meteorologisk Instituts målinger kunne det imidlertid fastslås, at det højst drejede sig om 10–14 døgn om året, hvor lugten kunne være til gene for naboerne. Efter et større tovtrækkeri mellem de involverede parter og myndigheder stadfæstede Miljøministeriet imidlertid Miljøstyrelsens beslutning om at standse kyllingefederiet pr. 1. oktober 1972. I afgørelsen blev det fastslået, at selv om man befandt sig i en landzone, var denne ikke alene forbeholdt landbrugsvirksomhed. Ej heller var der basis for at antage, at sundhedsvedtægternes bestemmelse ikke gjaldt 100% for virksomheder, beliggende i landzone.

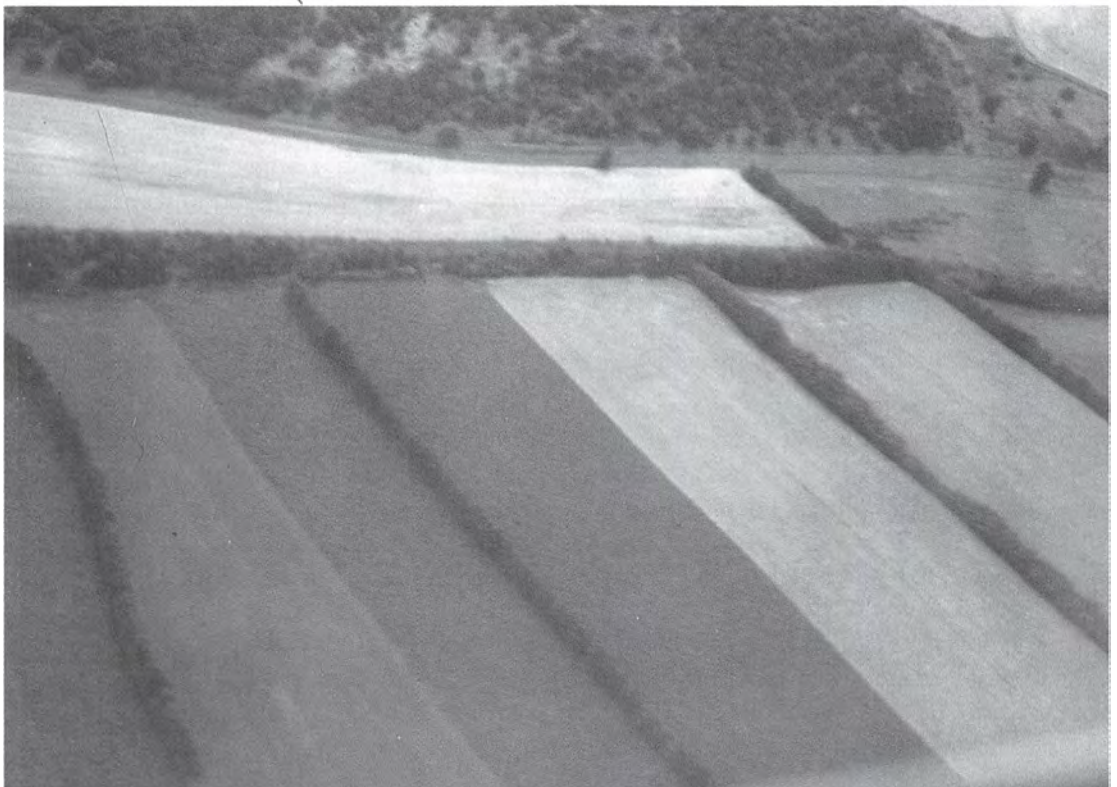
Større held havde man med svinene fra Værum. En nyopført og i enhver hense-

ende eksemplarisk indrettet svinestald til ca. 400 svin fik en række beboere til at klage over lugt, støj og flueplage. Sundhedskommissionen for Langå kommune forbød derfor i 1972 svinestalden, og dette forbud blev stadfæstet af Miljøstyrelsen. Derefter indankede Landboforeningerne sagen for Miljøministeriet med påstand om, at svineholdet blev erklæret lovligt. Det var i øvrigt ejendommens eneste indtægtsgrundlag. Deri fik man ret af Miljøministeriet i maj 1974, idet det fandtes godtgjort, at stalden ikke lugtede værre, end det var at forvente i et område som dette.

Landbruget har ikke en frizone

Den 26. juni 1975 kom en ny byggelov, der med virkning fra 1. februar 1977 skulle erstatte den hidtidige landsbyggelov. Desuden blev en række bestemmelser om byggeriets indretning flyttet over i loven om kommuneplanlægning. Det gjaldt således regler om mindste grundstørrelse, om maksimal udnyttelsesgrad i forhold til arealet og om maksimal bygningshøjde. For fremtiden måtte ingen bebyggelse på landet rage højere op i landskabet end 8,5 m, medmindre andet var fastsat i en lokalplan eller der blev meddelt dispensation.

Før i tiden opdyrkede man magre jorde og satte for en sikkerheds skyld læhegn mellem markerne. Nu klassificeres de ofte som marginaljorde, som skal braklægges. Produktivitetstøringen på den gode jord mere end opvejer tabet ved ikke at dyrke marginaljordene.

Desuden var landbruget i modsætning til tidligere (byggeloven af 1960) ikke fritaget for søge om byggetilladelse, før byggeriet gik i gang. Tidligere opførte man bygningen og skrev derefter til kommunen, at nu stod den der. Husmands- og landboforeningerne opnåede dog det tilsagn fra boligministeren, at man i det kommende bygningsreglement ville forenkle byggesagsbehandlingen så meget som muligt og da specielt med sigte på landbrugets driftsbygninger.

Med eller mod sin vilje var dansk landbrug i disse år ved at blive presset ind i et juridisk defineret fællesskab med andre beboere og virksomheder på landet. Indtil videre ville en placering i en landzone i henhold til zoneloven sikre en vis del af den særstatus, der var nedarvet gennem generationer. Derfor så man det også som et opmuntrende tegn, at man i en lov af 26. juni 1975 gennemførte en del konsekvensændringer i de eksisterende planlægningsregler.

Hertil hørte en bestemmelse om, at visse arealer under særlige omstændigheder kunne overføres fra byzone til landzone. Der ville man trods alt hellere være end i en byzone, som et bysamfund under ekspansion eller som slet og ret led af vokseværk havde streget ind på kortet som mål for kommende ekspansion. Det tjente også til yderligere beroligelse for landboforeningerne, at byudviklingsudvalgene var blevet ophævet fra og med 1. april 1975, hvorefter hele zonelovsadministrationen lå hos amtsrådene. De var trods alt tættere på landbrugets hverdagssituation end nogle byudviklingsudvalg, som prioriterede større samlede bebyggelser højere end lokale ønsker om udstykninger og bebyggelse.

I øvrigt foruroligede det landbruget, at man i den fysiske planlægning først og fremmest tænkte på at båndlægge arealer til andet formål end til dets vigtigste brug: at blive dyrket efter dets bestemmelse. Når alle andre havde fået deres del af jorden, kunne jordbrugserhvervene passende få resten. På Bornholm havde man imidlertid været så forudseende, at man havde indledt en klassificering af jorden efter bonitet, ledsaget af en kortlægning, der viste, hvor den gode og den mindre gode landbrugsjord var beliggende. Dette princip arbejdede Landboforeningerne ihærdigt på at få overført til hele landet, således at den forestående regions- og kommuneplanlægning ikke helt kom til at foregå på planlæggernes betingelser.

Planlæggerne kunne også på anden måde komme i vejen for landbrugets behov. Den igangværende specialisering inden for landbruget havde overflødiggjort en mængde landbrugsbygninger, som i en del tilfælde kunne bruges til andet formål. På Bornholm tænkte man i denne forbindelse især på at bruge dem til sommerbeboelse for turister. Normalt fik man tilladelse hertil, men vejmyndighederne kom undertiden den slags initiativer på tværs ved at forbyde udkørsel til en adgangsbe-grænset vej. Ved en drøftelse med Vejdirektoratet fik landboforeningerne reglerne lempet så tilpas meget, at visse ikke særligt trafikkrævende virksomhedsformer skulle kunne få dispensation.

Men indendøre var landbrugets organisationer slet ikke så afvisende over for tanken om at planlægge og med at koordinere de fælles anstrengelser bedre. Sammenlægningen af den faglige rådgivningstjeneste i Viby gjorde det i voksende omfang muligt at lede udviklingen i den ønskede retning,

En sand rationaliseringsbølge satte ind i 1970'erne. Her aflæser datamaskinen selv håndskrevne tal, hvorved kontrolassistenten slipper for at lave hulkort. Arbejdssituation fra Landbrugets EDB-center.

stærkt understøttet af EDB-teknikkens muligheder for at opmagasinere og analysere store datamængder.

For planteavlens vedkommende var der pr. 1. april 1973 sket det, at Husmandsforeningerne blev parthaver i arbejdet, og at man derigennem fik mulighed for at koordinere tingene bedre rundt om i landets mange konsulentcentre og -huse. Planerne for forsøgsvirksomheden, centralt som lokalt, gennemgik ikke umiddelbart den store ændring, men man kom brugerne noget mere i møde ved at supplere det hidtil udsendte meddelelsesblad »Plante-

avlsorientering« med det tværfagligt orienterede blad »Jordbrugs-Information«.

Det pegede i samme retning, at Landsbladet i 1976 overgik til off-set trykning, så at man derved fik mulighed for at erstatte det hidtidige månedsskrift »Det nye landbrug« med nogle faglige tillæg til Landsbladet. I 1976 blev det til seks kvægtillæg, tre svinetillæg og tre planteavlstillæg. Fra 1977 ville man udgive ialt 18 tillæg årligt, seks for hvert af de tre hovedområder.

Desuden arrangerede Landsudvalget for planteavl ved dets landskontor store te-

maudstillinger på landets fællesskuer. I 1976 var det »Specialafgrøder«, der stod på programmet. Et nyoprettet specialafgrødeudvalg udførte på sin side en række forsøg af speciel karakter, såsom bekæmpelse af meldug i asieagurker. Dette nævnes også for at vise, hvorledes specialiseringen og den ivrige søgen efter lønnende nicheproduktioner hele tiden kaldte på nye initiativer inden for det faglige arbejde.

Rentabilitetsproblemet trængte sig på alle vegne. Ved siden af de faste arbejdsopgaver som eks. landstilsyn med kvæg, eksteriørmæssig bedømmelser af döttergrupper og kontrolforeningsarbejde for det jyske område tog Landsudvalget for Kvæg en række nye initiativer. Et af dem hørte undet et særlig udvalg for fodring, idet højtydende effektive køer simpelthen gav den bedste økonomi. Derfor arbejdede man på at få opbygget et udvidet EDB-foderprogram med prognose for mælkeproduktion, opdrættets tilvækst samt kødproduktion, med udregning af foderbehov og med udarbejdelse af fysiologisk og økonomisk optimale foderplaner, som det hedder i teknikersproget.

Ikke mindst de store investeringer i moderne staldbyggeri krævede øget opmærksomhed omkring de driftsøkonomiske forhold på den enkelte bedrift. Økonomien i de enkelte aktivitetsområder måtte følges nøje, om ikke udgifterne skulle løbe foran indtægterne. Landsudvalget for Driftsøkonomi havde i samarbejde med LEC fået konstrueret et nyt regnskabsystem til anvendelse i landbruget, »S 72«. Det blev taget i brug for alvor i løbet af 1973–74. Derved blev det muligt at koordinere arbejdsrutinerne regnskabskontrollerne imellem, selv om det var de færreste

landmænd, der i den anledning ville kunne konstatere nogen ændring i den regnskabsmæssige service.

Det var imidlertid ikke muligt i større omfang at vejlede den enkelte landmand direkte fra Viby. I stedet måtte man henvise ham til den årlige beretning, samlet på basis af regnskabsoplysninger fra hele landet. Desuden udsendtes i regnskabsåret 1976–77 særlige pjecer i oplag på 12–15.000 eksemplarer om regnskabsproblemer i forbindelse med kvæg, svin og vanding.

I det særlige produktivitetsudvalg under LPU-udvalget tog man ligeledes rentabilitetsproblemet op til overvejelse. I foråret 1977 startedes et nyt projekt »Investeringsplanlægning i mælkekvægsholdet«, hvor opgaven bl.a. gik ud på at udvikle en model for langtidspanlægning. Desuden ville man også undersøge de mere kortsigtede problemer i forbindelse med langtidspanens realisering såsom alternative gennemførelsesplaner. Desuden fortsatte man udviklingen af projektet »Produktionssystemer i svineholdet«, hvor man foråret 1978 stod klar med en nærmere begrundet opfattelse af de forskellige produktionssystemers indbyrdes konkurrenceevne. Som tilfældet var i kvægområdet, fik man oprettet et særligt kontaktudvalg til L.E.C. for at sikre en faglig koordination af aktiviteterne på det regnskabsmæssige område.

En stor del af den faglige rådgivning måtte iflg. sagens natur ske inden for de grænser, som arbejdsopdelingen mellem de enkelte landskontorer satte. Landbo- og husmandsforeningerne følte derfor et stigende behov for at få finansiering og likviditet til at hænge sammen, til med andre ord at få iværksat en tværfaglig in-

Den danske forhandlingsdelegation på vej til møde i EF om landbrugspriserne. Fra venstre mod højre ses H.O.A. Kjeldsen, Martin Nielsen, Axel Ladegaard Jensen, Hartvig Dehn, Hans Larsen-Ledet, Jørgen Pedersen, Klaus Bustrup. Foto fra begyndelsen af 1980'erne.

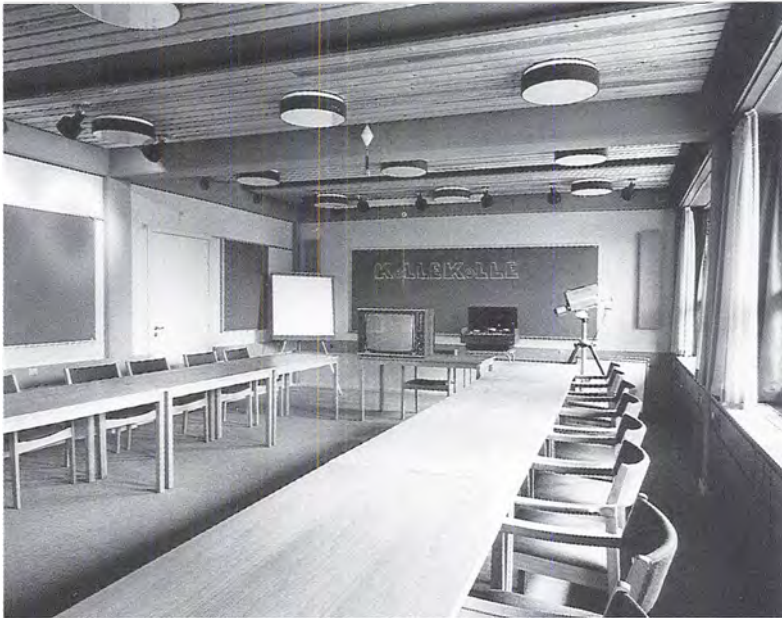
vesteringsrådgivning. Derfor fik man i 1977-78 udviklet et tværfagligt, flerårigt rådgivningsprogram, som tog sin begyndelse ved landmandens indledende overvejelser og først sluttede, når den nye stald var kørt ind rent økonomisk.

Det faglige landscenter skulle da udarbejde et skriftligt hjælpemateriale, hvorefter de lokale foreninger fik etableret nogle særlige konsulentgrupper. Det var da opgaven for disse grupper at udføre den konkrete rådgivning, medens foreningerne på deres side fik lavet en forpligtende aftale med de landmænd, der ville være med i rådgivningsprogrammet.

Styring som led i fællesskabet

I denne korte gennemgang af nogle af de vigtigste træk af historien om Landboforeningernes rolle som formidler af et organisatorisk fællesskab er det kun en meget lille del af det pågældende arbejdsområde, som bliver gjort til genstand for nærmere omtale. Der kunne skrives hele kapitler om den indsats, som udøves af landbrugsinstitutioner som Landbrugets Informationskontor og Landbrugets Oplysnings- og Konferencevirksomhed L.O.K. efter deres oprettelse i hhv. 1953 og 1963 og som begge omkring 1980 fik øget betydning som institutioner, som talte landbrugs sags indadtil som udadtil. På L.O.K.s

Moderne mødevirksomhed inden for dansk landbrug gør selvkært brug af nøjagtig de samme audio-visuelle teknikker som andetsteds i samfundet. Her et mødelokale på L.O.K.'s kursusejendom Kollekolle ved Furesøen.

kurser kunne den vordende foreningsleder få sig den nødvendige skoling i foreningsvirksomhed, og L.I.K.s informationsmateriale gjorde det muligt for ham at opretholde et højt informationsniveau som landbrugets og landboforeningernes lokale talsmand.

Landbruget kom for alvor i mediernes søgelys i årene omkring 1980. Årsagen var den noget triste, at landbruget som et kapitalintensivt erhverv stærkere end nogen anden sektor i samfundet følte virkningerne af et kombineret rentehop og prisstop. Det tidligere omtalte program om tværfaglig rådgivning fik derfor en uventet kraftig og for så vidt beklagelig stor tilgang fra og med udgangen af 1980. Pengeinstitutter og Hypotekbanken forlangte i de fleste tilfælde, at der skulle ydes tværfaglig bistand i forbindelse med gældssaneringer. Dette kunne foreningerne godt praktisere

uden at benytte den særlige støtteordning. Det indebar normalt, at der blev oprettet en skriftlig aftale med den pågældende landmand, og at der blev ydet et tilskud, som normalt udgjorde 3.000 kr. for en 2-årig periode. I Landboforeningernes beretning for 1980–81 blev det anslået, at der pr.1. august 1981 var henvend 2.000 programmer under udførelse. Foreløbige beregninger tydede på, at nye 2.000 programmer ville blive udformet inden for den næste toårs periode,

I mellemtiden var der taget et organisatorisk initiativ på området, idet man i 1980 fik oprettet Landboorganisationernes fællesudvalg for udvikling af driftsøkonomisk og tværfaglig rådgivning. Heri indgik såvel folkevalgte som medarbejdere fra Landboforeningernes og Husmandsforeningernes respektive landsudvalg for driftsøkonomi. Arbejdsområdet blev opdelt i to

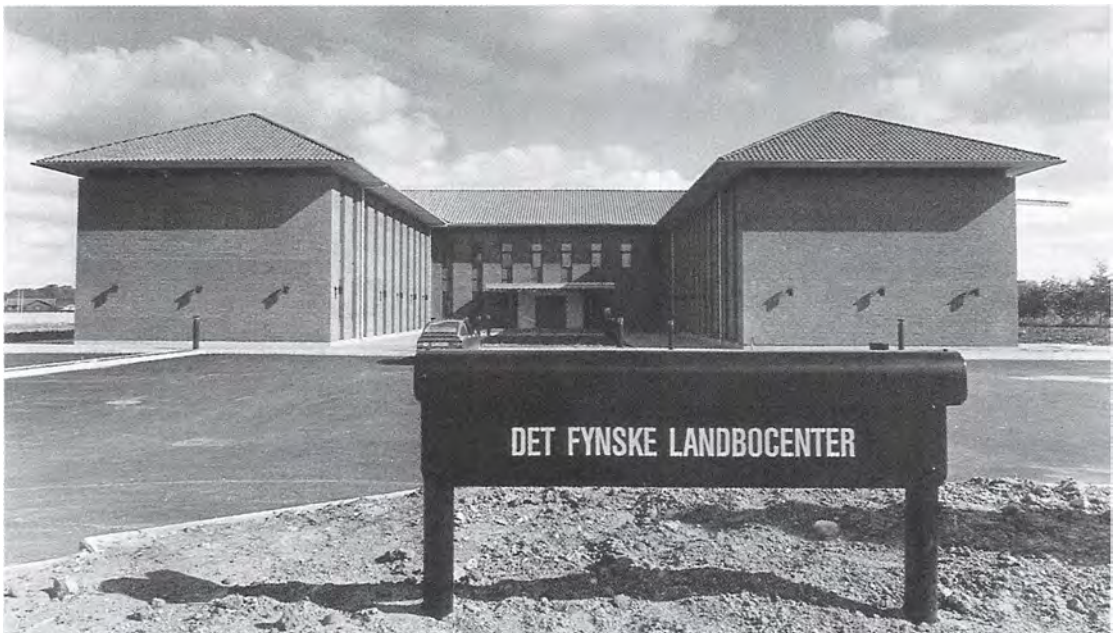
sektioner: A, der først og fremmest tog sig af planlægning og af arbejdet med tværfaglig rådgivning og B, der skulle varetage styring og kontrol. Udvikling af regnskabs- og budgetsystemer hørte til nogle af de opgaver, sektionen skulle løse. En ajourføring af S 72 og overførsel af data fra mejerier, slagterier m.v. kom også på tale i denne forbindelse.

Der hørte imidlertid også en formidlingsopgave med til fællesudvalgets opgave. Sektion A skulle således undersøge informationsbehov og -systemer ved bl.a. at videreudvikle et driftsledesspil til brug på landbrugsskolerne. I stedet for at blive kastet på hovedet ud i problemerne skulle de vordende landmænd have haft mulighed for at analysere og gennemspille nogle af de situationer, de som driftsledere

kunne tænkes at blive stillet i, når de sad ved skærmen og gjorde dagens resultat op.

Begge sektioner havde desuden til opgave at medvirke ved efteruddannelse af konsulenter på Tune Landboskole. I sin årsberetning for 1981-82 kunne L.I.K. oplyse, at driftsledesspillet var blevet gennemført for 2. år af ca. 1.000 elever på landbrugsskolernes driftslederkursus ved hjælp af terminalanlægget på L.I.K.

Den tværfaglige rådgivning blev i disse år søgt i tusindvis af interesserede landmænd og da ikke mindst ejere af de bedrifter, der var under gældssanering. I beretningen for 1981-82 refereredes en analyse, man havde foretaget af rådgivningsprogrammernes geografiske placering. Den viste, at det gennemgående var de større foreninger/centre, der havde fået de

Det fynske Landbocenter, opført 1979, er et typisk udtryk for koncentrationstendensen inden for landbrugets rådgivningstjeneste og administrationsvirksomhed.

Svinene ser ud til at trives godt i fri luft, hvor halmen i stort omfang gør det ud for en slags stald.

fleste projekter sat i gang. Det kunne tyde på, at de små foreninger havde svært ved at mobilisere de nødvendige ressourcer hertil. Erfaringerne i praksis viste dog, at konsulenternes og foreningernes interesse for sagen nok vejede lige så tungt som spørgsmålet om de nødvendige penge hertil. Det ledte lige ind i den diskussion, man førte inden for landboforeningernes verden i disse år om organisations- og ledelsesforhold i det faglige arbejde. I samarbejde med Handelshøjskolen holdt man i 1982 en konference, hvori man bl.a. beskæftigede sig med størrelsen af foreningernes konsulentcentre og organisation.

Landboforeningernes formand H. O. A. Kjeldsen gjorde sig ved denne lejlighed til talsmand for, at man for fremtiden arbejdede henimod »bæredygtige centre«, d.v.s. enkeltforeninger eller samarbejdende foreninger med et underlag på

1.500–2.000 medlemmer og en 4–6 strengt konsulentbemanding. Det skulle dog ikke ske her og nu gennem nedlæggelse af små centre, men gennem en naturlig udvikling i den nærmest kommende tid.

Landsudvalget for Kvæg var på dette tidspunkt inde i en strukturdebat, der havde sin baggrund i det reducerede antal besætninger. De mange organisationer, der virkede på samme område, trak også den forkerte vej rent omkostningsmæssigt. Netop disse år begyndte omkostningerne omkring rådgivningstjenesten at vokse stærkt, dels som følge af stigende lønningssudgifter, dels på grund af store anskaffelsesudgifter i forbindelse med køb af avanceret EDB-udstyr.

Netop Landsudvalget for kvæg var langt fremme med at udvikle såvel manuelle som EDB-styrede programmer vedr. produktionsplanlægning og -kontrol. Det drejede

sig om et Ko-Op-planlægningsprogram, et EFK-foderkontrolprogram (1 dag) og et program med den noget besværlige titel PFK-periodefoderkontrol. Sigtet var at lade samme kontrolassistent gennemføre såvel ydelses- som produktionskontrol. Da man ved valget af grovfoder måtte tage hensyn til en række forhold, nedsatte landskontorerne i eftersommeren 1980 en tværfaglig gruppe, hvis første resultater fandt vej til dyrskuerne sommeren 1982 under overskriften »Koen i centrum – grovfoderet«.

Jordbrugsforskningen flytter på landet

Selv om der i de enkelte landsudvalgs regi gennemførtes mængder af forsøg på såvel planteavlens som husdyrbrugets område, lå hovedvægten i udvalgenes arbejde dog på en formidling af de resultater, jordbrugsforskningen frembragte i ind- og udland. Udover forskningsvirksomheden ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole var der med Landbrugsministeriet som ressortministerium i tidens løb blevet

En fornem gæst. Ved indvielsen af Forsøgsanlæg Foulum deltog Dronning Margrethe II samt flere andre prominente gæster. Indvielsen af den statslige forskningsinstitution fandt sted den 3. april, 1984 efter mange års planlægning. På forreste række fra højre ses departementschef H.J. Kristensen, landbrugsminister Niels Anker Kofoed og til venstre gdr. P. Chr. Ottosen, Glebjerg, ved siden af stiftamtmand J.H. Koch, Viborg. Bagved landbrugsministeren ses fhv. landbrugsminister Poul Dalsager.

oprettet 4 statslige udvalg i områderne plantekultur, husdyrbrugsforsøg, forsøgsmejeri og redskabsprøver. Hertil kom en række officielle og selvejende organisationer som Statens Byggeforskningsinstitut, LPU-udvalgets underudvalg, institutioner under Akademiet for de tekniske Videnskaber samt Slagteriernes Forskningsinstitut.

Som tidligere anført, søgtes denne vidt-forgrenede virksomhed fra 1963 koordineret af Landbrugets Samråd for Forskning og Forsøg, oprettet af de store landbrugsorganisationer, men med deltagelse af repræsentanter for statslige og officielle forskningsinstitutioner.

Samrådet fandt, at der i 1970'ernes begyndelse var et påtrængende behov for at drøfte ændringer i organisation og struktur for landbrugets erhvervsforskningssektor. Et vigtigt skridt i udviklingen frem mod en tidssvarende opbygning blev taget i august 1972, da regeringen godkendte, at Statens Husdyrbrugsforsøg på Frederiksberg og i Hillerød blev flyttet til et område ved Tjele. Derved muliggjordes et snævrere samarbejde med grovfoderforsøgene under Statens Planteavlsudvalg.

Desuden søgte man at samle forsøgsvirksomheden under de tre institutioner Statens Redskabsprøver, Statens Byggeforskningsinstitut og De landbrugstekniske Undersøgelser. Det hele skulle samles på Ørritslevgård, hjemsted for sidstnævnte institution. Ledelsen skulle ligge hos et nyt styringsorgan, Statens jordbrugstekniske Udvalg, og målet var at opnå en samkøring af aktiviteterne ved Statens Redskabsprøver, Bygholm, og De landsbrugstekniske Undersøgelser på Ørritslevgård.

Det hører med til denne historie, at de særlige produktivitetsudvalg for planteavl,

husdyr og ungdomsarbejde med virkning fra 1. juli 1975 blev nedlagt og deres arbejdsopgaver overført til de respektive landsudvalg.

Én ting er at beslutte oprettelsen af en statslig forskningsinstitution, en anden at gennemføre den. Først to år senere efter beslutningen i 1972 om at flytte husdyrbrugsforsøgene til Jylland købte staten de nødvendige arealer ved Tjele, og yderligere seks år skulle hengå, før Finansudvalget bevilgede de nødvendige midler til projektets 1. etappe.

Grundstenen blev derefter lagt den 1. juli 1982, og i april 1984 kunne Dronningen indvie første del af det store Forsøganlæg Foulum, der omfattede ca. 40.000 kvadratmeter af ialt 75.000. Dermed var Statens Husdyrbrugsforsøg og Statens Planteavlsudvalgs grovfoderforsøg bragt under tag. Der skulle gå fem år mere, før 3. og sidste etape af det store anlæg var afleveret til dets statslige bygherre. På dette tidspunkt var institutionen Statens jordbrugstekniske Forsøg blevet en realitet med Bygholm og ikke Ørritslevgård som hjemsted for Nordens mest avancerede jordbrugstekniske forsøgsstation med bl.a. 8.000 kvadratmeter nye stalde og haller på forsøgscentret ved Rugballegård 2 km vest for Bygholm.

I mellemtiden havde Samrådet fået bevilget en del midler til at gennemføre en række forskningsprogrammer. Udover et flerårigt forsøg med halmens anvendelighed i såvel jordbrug som industri udformede man 11 store forskningsprogrammer, som Landbrugsministeriet i årene 1980–89 finansierede med årlige bevillinger med en samlet sum på henved 150 mio. kr. Inden de første programmer var afsluttet, var man i gang med 7 nye pro-

Forårsarbejdet er i fuld gang. Landmandstilværelsen i dag kræver, at man mange timer om dagen er overladt til sig selv og sit arbejde. Heldigvis er moderne traktorer udstyret med radio – og lydtætte vinduer – der kan gøre det mere attraktivt at være traktorfører.

jekter. Desuden iværksatte man i 1985 et 5-årigt bioteknisk forskningsprogram, et udtryk for den store interesse, som offentligheden ud fra vidt forskellige grundholdninger udviste over for forskningstekniske nybrud som bioteknologi og gensplejsning.

Jordbrugsteknik i videste forstand var et af de områder, som påkaldte sig særlig interesse i slutningen af 1970'erne og begyndelsen af 1980'erne. Som det blev vist ovenfor, blev Bygholm i årene 1978-82 indrettet som forsøgsstation for dansk jordbrugsteknik, og dermed var der såvel afstandsmæssigt som arbejdsmæssigt skabt mulighed for et tæt samarbejde mellem

Bygholm og arbejdet under Landsudvalget for Bygninger og Maskiner. Udvalgets og dets landskontor gjorde på sin side et stort arbejde for at sprede kendskabet til såvel de nye maskiner som deres rette anvendelse. I året 1984 udsendtes f. eks. 95 »Meddelelser« til maskinkonsulenter og landbrugslærere og netop dette år med hovedvægten på alternative energikilder, heriblandt ikke færre end seks halmfyringsrapporter.

Byggetjenesten havde på sin side udsendt 14 »Meddelelser« til bygningskonsulenter og landbrugslærere med bygningsbeskrivelser med tilhørende skitser over forskellige staldtyper. Beskrivelserne

var udarbejdet i samarbejde med Statens Byggeforskningsinstitut. Ved at studere »Landbrugets Maskinoversigt« (udsendt siden 1972) kunne de interesserede få oplysninger om ca. 5.000 forskellige typer og størrelser af traktorer og landbrugsmaskiner, fordelt på ialt 77 maskingrupper. Ved Landboorganisationernes Traktorkontrol af 1962 blev der i 1983 afprøvet henved 5.000 traktorer, og derved var det samlede antal over de godt tyve år vokset til 85.000 traktorer.

Landbrug og friluftsliv

Landboforeningernes virksomhed til gavn for fællesskabet er gennem det meste af 1980'erne præget af begyndende opbrud fra hidtidige positioner. Det erkendtes, at man levede i en ny tid med helt andre problemstillinger på en række områder, og at det nu drejede sig om at få medindflydelse på udviklingen ved at gå ind i et åbent samarbejde med de organisationer og institutioner, der repræsenterede divergerende eller ligefrem konkurrerende interesser på de pågældende aktivitetsfelter.

På planlægningens område skete der i denne periode ikke afgørende ændringer i det planlægningsgrundlag, som kommuneplanloven og zoneloven havde tilvejebragt. Da først regionsplanerne omkring 1980 var blevet godkendt, gik kommuneplanlægningen straks i gang over det meste af landet. Landboforeningerne opfordrede i den anledning de lokale landboforeninger til at lade deres stemme høre i forbindelse med den offentlige debat, der skulle finde sted på basis af den såkaldte paragraf

6-redegørelse om hovedspørgsmål og planlægningsmuligheder i kommunen.

Landbrugsloven af 1978 havde desuden fastsat, at amtsrådene i forbindelse med vedkommende kommunalbestyrelse skulle udarbejde planer for sikring af særlige værdifulde landbrugsarealer. Landboforeningerne havde her en særlig opgave i at få vandingsbehovet indarbejdet i landbrugsplanlægningen. I det hele taget skulle foreningerne være opmærksomme på, at hensynet til erhvervsudviklingen skulle indgå i den samlede målsætning for kommunerne.

Næste fase indtrådte, da amterne med frist til 1. januar 1985 skulle udarbejde tillæg til regionsplanerne om det åbne land og desuden ajourføre planernes dispositioner for byudvikling under hensyntagen til de ændrede prognoser. Gennem særlige regionsplantillæg 1985 forlængede man for det første planperioden til 1997. Dernæst ajourførte man de eksisterende regionsplaner, og endelig supplerede man planernes retningslinjer for det åbne land.

Fem planlægningssektorer skulle behandles i særlige sektorplaner: landbrug, naturfredning, vandindvinding, recipientkvalitet og råstoffer. Det ville være fejlagtigt alene at tænke på landbrugsplanlægningen, præciserede Landboforeningerne, eftersom der var betydelige erhvervsinteresser forbundet med de øvrige områder. Derfor måtte foreningerne markere sig tydeligt i de debatter, der forestod om denne sektorplanlægning.

I øvrigt gik udviklingen i retning af at tilbageføre en del af kommunernes selvbestemmelsesret fra amtsrådene. Gennem en ændring af zoneloven i 1983 fik kommunerne ret til at udstykke til bebyggelse i egentlige landsbyer. Det fandt Landbofor-

Den mindre landbrugsejendom, som her på billedet, drives i stigende grad som et deltidsbrug, hvor både mand og kone har arbejde uden for bedriften.

eningerne ret hensigtsmæssigt, fordi kommunalbestyrelserne måtte formodes at være tættere på landbrugets problemer end amtsrådene.

Ved en ændring af zonenloven i juni 1985 fandt det gamle stridsspørgsmål om en evt. tilbageførsel af arealer i byzoner til landzoner en foreløbig løsning derigennem, at kommunerne som hovedregel blev den myndighed, der fik ret til at planlægge og beslutte noget sådant. Det var ikke helt tilfredsstillende, fandt Landboforeningerne, men dog bedre end den hidtil herskende tilstand.

Kommuneplanlægningen var i mellemtiden i fuld gang over hele landet. Landboforeningerne fandt det da nødvendigt at understrege bestemmelsen i par. 18, stk. 3 i kommuneplanloven, der sagde, at kommunerne ikke kunne gribe ind over for det fundamentale spørgsmål om landmænde-

nes fulde ret til at drive deres ejendom. En landbrugsejendom bestod nu engang af jord og bygninger, og kommunen havde ingen beføjelse til at gribe ind over for ejendommens bygninger.

Disse rammebestemmelser sagde i sig selv intet om levevilkårene for folk ude på landet. Heri skete en holdningsændring, idet man gennem en ændring i såvel zone-loven som kommuneplanloven i 1987 gjorde det lovligt at bruge tomme landbrugsbygninger til håndværks- og industriformål, omend i mindre målestok, idet der normalt ikke måtte være mere end 5 ansatte på den pågældende virksomhed. Desuden kunne man i henhold til den reviderede kommuneplanlov yde støtte til forskellige former for landsbyprojekter.

Det følte i løbet af 1980'erne som et stadigt mere påtrængende problem, at den danske landsby rent ud sagt havde det

Græssende dyr føjer sig smukt ind i landskabet. Fåreavlen har de seneste år fået en renaissance, da fåret medvirker aktivt til landskabets pleje.

skidt. I stigende omfang tog Landboforeningerne da del i den debat, der rejste sig i offentligheden. Desuden indgik man i de forskellige komiteer m.v., der blev dannet for at undersøge problemerne og på dette grundlag give råd om deres rette løsning. I dette arbejde spillede den daværende formand Hartvig Dehn en central rolle, og da han trak sig tilbage, gik en nyvalgt 2. viceformand Axel Ladegaard Jensen lige så aktivt ind i arbejdet på at få en nyttig dialog i gang med andre interessentgrupper på området.

Hartvig Dehn blev således Landboforeningernes repræsentant i det landsbykontaktudvalg, miljøministeren nedsatte i

1984 med den opgave at vurdere behovet for initiativer, der kunne medvirke til at skabe de bedst mulige levevilkår for beboerne i de danske landsbyer. I forvejen var Hartvig Dehn formand for en Komité for landsbyer og landdistrikter, landboorganisationerne havde fået dannet i september 1983 i et samarbejde med Landsforeningen af Landsbysamfund og Landsbyer i Danmark.

Gennem særlige temaaftener og andre former for mødearrangementer var det tanken at drøfte væsentlige spørgsmål omkring landsbyernes fremtidssituation, såsom energiforsyningen og erhvervsudviklingen. I 1985 behandlede man ved en

række møder spørgsmålet om dagligvareforsyningen af landsbyerne, fordi afvandringen fra landet i sammenhæng med de voksende koncentrationstendenser inden for handelslivet havde gjort dette spørgsmål særlig aktuelt.

I Miljøministeriets kontaktudvalg drøftede man på samme tid landbrugets betydning for landsbyernes fremtidige udvikling. I denne forbindelse pegedes der på, at der burde ske en lempelse i reglerne for støttet byggeri. Derved ville det blive muligt at bygge i klynger, hvilket var økonomisk mere attraktivt end det sædvanlige enkeltbyggeri.

Man lagde dermed op til den debat om en samlet landsbypolitik, der tog sin be-

gyndelse i 1986. Et afgørende punkt var, set med Landboforeningernes øjne, at der skulle ske en forbedring af landbrugets udviklingsmuligheder. Derved ville landsbyen kunne få en renæssance, men det krævede på den anden side en vis minimumslovgivning for at tøde hidtil så stive rammer omkring planlægningen en smule op.

Derimod så man med større skepsis på den udvikling, der skete på naturfredningsområdet. Friluftsrådet og Danmarks Naturfredningsforening ville gerne bevæge lovgiverne til at give offentligheden adgang til andre områder end uopdyrkede arealer o. lign., hvorimod Landboforeningerne på sin side hægede om landmænde-

Traditionen tro fejrede landbrugets organisationer stavnsbåndets frigørelse, senest i 1988 på 200 års dagen. Uanset hvordan den nyere historieforskning vurderer de enkelte forordningers betydning i det samlede landboreformkompleks, vil den 20. juni 1788, stavnsbåndets løsning, altid stå som noget særligt i det danske folks bevidsthed.

nes ret til at holde de dyrkede arealer fri for alt for nærgående naturelskere. Skulle der f. eks. anlægges stier gennem et interessant område, skulle de i hvert fald ikke gå tværs over en dyrket mark, hævdedes det. Dog måtte man tage til efterretning, at naturfredningsloven gennem en ændring i 1983 båndlagde brugen af marginalarealer som heder, moser, våde enge og søer af en vis størrelse.

Gennem et særligt kontaktudvalg, man havde fået nedsat i et samarbejde med Friluftsrådet, gik man ind i en dialog med andre interesser på friluftslivets område. Det ledte i 1986 frem til, at man publicerede pjecen »Samarbejde om marginaljorder«, hvori man redegjorde for den opståede debat og om Landboforeningernes stillingtagen. Først og fremmest forestillede man sig, at der på det lokale plan skulle skabes et nærmere samarbejde mellem naturens og landbrugets venner. De to grupper behøvede ikke nødvendigvis at findes i hver sin lejr.

I øvrigt fandt man, at regeringens redegørelse i Folketinget 2. marts 1987 om marginaljorder helt dækkede Landboforeningernes opfattelse. Regeringens målsætning var i henhold til denne redegørelse at bevare udyrkede eller ekstensivt dyrkede arealer, at beskytte særligt miljøfølsomme områder, og at afbøde konsekvenserne af marginaliseringen i tilfælde, hvor en opgivelse af dyrkningen måtte betragtes som uacceptabel, enten af landskabelige grunde eller af hensyn til lokalsamfundene. Derimod var man inden for landbruget mindre tilfreds med de tanker, der i forlængelse af denne redegørelse gjorde sig gældende om øget beskyttelse af ferske enge og om etablering af op til 6 m brede bræmmer på begge sider af større offentlige vandløb

samt op mod naturområder o.s.v. Det ville man gøre sit til at få strøget i de lovforslag, der måtte fremkomme i konsekvens af dette udspil fra Folketingets miljø- og planlægningsudvalg af 3. juni 1987.

En ny historie begynder

Den 20. juni 1988 indbød landbruget til folkefest over hele landet. Anledningen var 200-året for Stavnsbåndsløsningen i 1788, der gjorde størstedelen af landbobefolkningen til ligeberettigede samfundsborgere med ret til at bo og virke, som man gerne ville. Der blev i den anledning udgivet bøger og samleværker med titler som *En ny tids bonde*, *Visdommens lænker* og *Den personlige frihed*, der blev arrangeret optog og historiske skuespil, og der blev produceret en film »Fejemanden og friheden« i et samarbejde mellem Danmarks Radio, Statens Filmscentral og Landbrugsraadet. Om selve jubilæumsdagens forløb er skrevet så meget, at det vil være unødvendigt her at gentage beretningen.

1988 var dermed på forhånd udpeget som et historisk år. I det følgende skal der på den plads, et ultrakort historisk rids levner, argumenteres for, at der i 1988 afsluttedes et kapitel i bogen om landbrugets historie, og at man straks derpå gik i gang med at skrive på et nyt, som endnu ikke havde fået nogen overskrift og dermed indholdsangivelse.

På fællesskabets område, som er temaet i denne oversigt, kunne man med stigende styrke mærke en begyndende strukturdannelse. Et faldende medlemstal i foreningerne gjorde det i sammenhæng med gradvis reducerede bevillinger påtræn-

Landbrugskonsulenter placeret midt i arbejdsmarken. Rådgivningscentret i Skejby, opført i 1987, har efterhånden fået samlet al faglig rådgivningsvirksomhed under samme tag. Det har nødvendigvis krævet et stort bygingskompleks med mange lange gange.

gende nødvendigt at drøfte rådgivningstjenestens opbygning og virkemåde. Spørgsmålet blev så brændende, at man gennemførte en længere debat herom i det meste af 1989. Den ledte frem til, at Landboforeningerne ville arbejde for, at der fortsat var én sammenhængende landøkonomisk rådgivningstjeneste, som stod til rådighed for alle landmænd.

Men strukturen skulle gøres mere synlig og mere enkelt opbygget. Desuden skulle der i centrene arbejdes på håndfast at styre omkostningsudviklingen. I forhold til brancherne var det tanken at knytte endnu fastere forbindelser, fordi man gerne ville have markedets krav til at indgå med fuld vægt i overvejelserne om den fremtidige indsats.

På tre organisationsdage i foråret 1991 drøftede ca. 130 formænd og centerledere, hvorledes man forestillede sig udviklingen inden for 1990'ernes rådgivningsvirksomhed. Desuden tog man spørgsmålet om rådgivning til ikke-medlemmer op til nær-

mere overvejelse. Hidtil havde rådgivning og faglig service været forbeholdt foreningernes medlemmer, men det gav ikke større problemer, da over 90% af landmændene var medlemmer. Når folk henvendte sig for at få et godt råd, spurgte man heller ikke altid efter medlemskortet.

En nedsat arbejdsgruppe nåede efter nogen drøftelse frem til, at medlemsskabet også for fremtiden skulle være det normale grundlag for virksomheden, men at man nok ville stå sig ved at anvende en medlems/kundemodell, som stillede landmændene frit i spørgsmålet om medlemsskab eller ikke. Det bedste ville derfor være at arbejde ud fra et relativt lavt grundkontingent, et produktionsafhængigt sektionskontingent og en direkte brugerbetaling for leverede ydelser. Ikke alle foreninger ville dog være medunderskrivere på en sådan ordning og bekendtgjorde, at de fortsat ville drive deres faglige arbejde som en medlemsservice.

På landets 78 centre kunne man dog i

løbet af 1991–92 efter flere års stigning i foreningernes service til støtte for den enkelte landmands driftsledelse spore et svagt fald i efterspørgslen efter serviceaktiviteter som regnskabsføring, effektivitetskontrol i svineproduktionen og foderkontrol i kvægbrugsproduktionen. Til gengæld var folk lige så ivrige som før efter at få specialrådgivning, ligesom man kunne mærke en stigende interesse for strategisk planlægning eller totalrådgivning, rettet mod hele bedriften og dens indretning.

De mange foreningssammenlægninger, som blot på et år (1991–92) havde reduceret tallet fra 111 til 100 lokalforeninger, medvirkede også til at præge udviklingen. Som oftest var det foreninger, som i forvejen havde et fagligt samarbejde om et center, der gik sammen. Derimod så man sjældnere sammenlægning af eksisterende centre. Der blev nu oprettet rådgivningsselskaber, som omfattede to eller flere foreninger og centre.

Det faglige arbejde i sig selv ændrede også gradvis karakter i disse år. På det nyopførte rådgivningscenter i Skejby ved Århus, hvortil man flyttede november 1987, arbejdede man meget med Bedriftsløsningen, betegnelsen for et sammenhængende system til produktions- og økonomistyring for den enkelte bedrift. Systemet er ret forbrugervenligt opbygget, idet man begynder i det små med nogle få dele, som så senere kan suppleres op efter ønske. Første del af projektet stod klar i 1990 i form af et samarbejde mellem de respektive landskontorer.

Desuden drøftedes det, om man skulle gå over til at markedsføre sin rådgivning eller ligefrem drive opsøgende virksomhed på området. En anden nyskabelse var pionertjeneste, hvorved forstås små nichepro-

duktioner som elefantgræs, harer, flodkrebs o. lign. I den anledning nedsatte man en gruppe på tre konsulenter, »Pionertjenesten«, der skulle varetage rådgivning over for landmænd, der ønskede at gå ind i nye produktionsformer. For administrationen af de enkelte centre og vikarordningen opbyggede Landboforeningerne et særligt administrativt EDB-system FREJ, bestående af fem integrerede moduler, der gjorde det muligt at udveksle data mellem de enkelte moduler i forbindelse med fakturering, kontingentopkrævning, registrering af indbetalinger o.s.v.

Men rådgivningstjenesten skulle også have ny viden at formidle til landmændene. Forskningsvirksomhed til gavn for landbruget blev om muligt et endnu mere påtrængende problem ved indgangen til 1990'erne. Her oplevede Landboforeningerne imidlertid en udvikling på det organisatoriske område, som man ikke ligefrem ville betegne som et fremskridt. Pr. 1 januar 1990 oprettedes Landbrugsministeriets Rådgivende Forskningsudvalg, der afløste Landbrugets Samråd for Forskning og Forsøg. Oprettelsen var et led i en række ændringer i ministeriets opbygning og havde desuden til konsekvens, at der etableredes et nyt organ Landbrugsministeriets Forskningssekretariat, der skulle varetage det koordinerende og administrative arbejde vedrørende forsknings- og forsøgsområdet, et arbejde, som tidligere blev varetaget af Landbrugsministeriets forsknings- og forsøgskontor og Samrådets sekretariat. Det virkede dog som et plaster på såret, at formanden for dette udvalg blev hovedmanden bag mange års arbejde på at koordinere dansk landbrugsforskning, afdelingschef i Landboforeningerne Ib Skovgaard.

*EF's hovedkvarter i
Bruxelles.*

Som modvægt mod denne ministerielle tyngdepunktsforskydning i forskningspolitikken oprettede Landboforeningerne og Husmandsforeningerne i fællesskab Landbrugets Forsknings- og Forsøgsudvalg, hvis medlemmer samtidig er med i Landbrugsministeriets Rådgivende Forskningsudvalg og i de nye forskningsbestyrelser rundt omkring i de reorganiserede forskningsinstitutioner under Landbrugsministeriet.

Landboforeningernes beretninger fra disse år tyder på, at strukturen hele tiden var under omdannelse. Navne på nye råd, nævn og institutioner dukker hele tiden op, efterhånden som man læser sig igennem de tættrykte, 3-spaltede oversigter. En enkelt nydannelse skal nævnes særskilt, fordi den i egentlig forstand betyder en nyskabelse på landbrugets område. Det drejer sig om Landbrugsministeriets Ethiske Råd vedrørende Husdyr, senere afløst

af Justitsministeriets dyreetiske Råd. Oplysningen meddeles i en oversigt under overskriften »Dyrevelfærd«, hvis første linjer er helliget en redegørelse for den nye dyreværnslov af juni 1991. Landboforeningerne konstaterede her med tilfredshed, at loven på de fleste punkter var i god overensstemmelse med de synspunkter, organisationen havde fremlagt i sin redegørelse om en bæredygtig udvikling i landbruget. Dyrevelfærd har ikke blot en etisk dimension, men så sandelig også en økonomisk, mener landmændene.

En ny historie begyndte i 1988 hævdedes det i indledningen til dette afsluttende kapitel i skildringen af det organisatoriske fællesskab 1973–93. Ovenstående korte rids over udviklingen 1988–93 har forhåbentlig underbygget denne påstand, selv om mange aktiviteter har deres rod i den forudgående periode. Udviklingen i den omgivende verden, ikke mindst inden for

EF, har igennem de sidste 4–5 år borttaget noget af den faste ramme, indenfor hvilken det danske landbrugs organisationer har arbejdet gennem mere end 100 år. Landbruget har ikke længere eneret på det naturlige gode, der hedder det åbne landskab. På den anden side har den tekniske udvikling, ikke mindst inden for den elek-

troniske databehandling, givet landbruget og dets organisationer midler i hænde til at udnytte de forhåndenværende muligheder endnu bedre end tidligere. Og det omgivende samfund indrømmer stadig det danske landbrug en stor plads i den almindelige samfundspolitik. Det har man set et tydeligt eksempel på her i foråret 1993.

Sammenfatning

Tiden før 1950

Denne skildring handler om fællesskabets udvikling inden for landboforeningernes organisationsstruktur i perioden 1950–93.

Det kan nok være på sin plads indledningsvis at søge udviklingen placeret i et lidt længere perspektiv. Som påvist af Henrik Dethlefsen i de indledende kapitler til denne bog kom denne struktur stykkevis til verden. Først oprettedes de lokale landboforeninger med 1840'erne som det afgørende vendepunkt i udviklingen, derefter tilkom overbygningen på landsdelsniveau, fællesforeningerne, med Foreningen af jydsk Landboforeninger 1872 som den første, og endelig blev De samvirkende danske Landboforeninger sat på toppen af strukturen 1893 som en slags omrejsende forretningsudvalg. Fællesforeningernes ledere var på skift også formænd for forretningsudvalget, og organisationens papirer og forhandlingsprotokoller måtte derfor med mellemrum pakkes i en kuffert og flyttes med til det nye sted.

I 1917 tog man imidlertid konsekvensen af det stigende pres, landbrugets foreningsstruktur var udsat for under indtryk af forsyningsvanskelighederne under Første Verdenskrig, og omdannede det omrejsende forretningsudvalg til en permanent organisation med kontor i København. En fastansat sekretær med den nødvendige kontorassistance udgjorde ryggraden i den nye organisation.

Det var de skiftende formænd, andelslederen Anders Nielsen, den senere landbrugs- og statsminister Thomas Madsen Mygdal og folketingsmanden P. P. Pinstrup, som ud fra deres placering i andre sammenhænge forlenede den spinkle orga-

nisationsoverbygning med den nødvendige styrke. Organisationen skulle i første række koordinere samarbejdet mellem de enkelte fællesforeninger og herunder påtage sig en del af det faglige kontorarbejde, som stambogsføringen m. v. indebar.

I 1920'erne skete der ikke nogen ændring i opbygningen. Det meste af det erhvervspolitiske arbejde foregik i Landbrugsraadets regi, efter at Madsen-Mygdal i 1919 havde fået rådet oprettet som et instrument til at udjævne indre konflikter og i det hele taget fremme samarbejdet inden for landbrugets stærkt sammensatte organisationsverden. På det organisatoriske område så Landboforeningerne det først og fremmest som sin opgave at formidle samarbejdet mellem de fire fællesforeninger samt Bornholms landøkonomiske Forening.

Organisationen rådede ikke over de store ressourcer, fordi fællesforeningerne ikke kunne afse større beløb af egne sparsomme midler til at finansiere den daglige drift. I stedet måtte man bero sig på den arbejdsfond, man havde fået etableret kort efter verdenskrigens afslutning. Pengene hertil havde man dels skaffet sig gennem en indsamling blandt landets landboforeninger, dels gennem overførsel af nogle puljemidler fra hundefonden, en af krigstidens mange reguleringsorganer.

Gennem købet af ugebladet »Vort Landbrug« i 1920 havde man endvidere fået rådighed over et organ, der kunne tale landboforeningernes sag i en verden, hvor landbruget nok fortsat betragtedes som hovederhvervet, men hvor den offentlige debat på det erhvervspolitiske område nok så meget blev domineret af hensynet til industrien og til de øvrige byerhverv.

I 1930'ernes begyndelse kom landbruget

*De sjællandske
Landboforeningers
formand Jacob
Tvedegaard på vej til
krisemøde på
Christiansborg i 1931.
Kriseramte landmænd
og gårde på
tvangsauktion var
hverdagskost i
1930'erne.*

såvel som de øvrige erhverv ud i en dyb krise som følge af det store sammenbrud inden for verdensøkonomien. Det fik den konsekvens for landbrugets organisationsstruktur, at Husmandsforeningerne gik ind i Landbrugsraadet – for så atter at udtræde i 1939 – mens andelsorganisatio-

nerne som under Første Verdenskrig gik ind i et tæt samarbejde med statsmagten, udtrykt gennem nogle landbrugsministerielle eksportudvalg.

Disse udvalg havde til opgave at fordele afsætningen og til en vis grad produktionen på de enkelte produktionsområder, og

denne opgave fik stigende betydning, da den tyske besættelse af Danmark 9. april 1940 med al ønskelig tydelighed understregede landbrugsproduktionens fortsatte betydning som landets største aktiv i en udenrigsøkonomisk sammenhæng.

Under indtryk af krisen i 1930'ernes begyndelse opstod en ny agrarbevægelse, den tredje i rækken, Landbrugernes Sammenslutning, normalt blot betegnet som »L. S.«. Den fik mere end 100.000 medlemmer, forkyndte den selv, men den formåede ikke at omsætte sin numeriske styrke til en organisatorisk magtfaktor af betydning. Dens forsøg på at oprette et konkurrerende landbrugsråd, Erhvervsudvalget, prægedes nok af en vis succes, hvis man ser på medlemstallet, men man fik aldrig rådighed over de økonomiske ressourcer, som andelsbevægelsens mange selskaber og foreninger administrerede på medlemmernes vegne.

Da L.S. med sin bondepolitiske grundholdning efter tysk-nazistisk forbillede derefter kompromitterede sig nationalt i Besættelsens første år, måtte bevægelsen gå i hi, men var få år efter krigens ophør i 1945 atter ved at komme frem i lyset med sine krav om en stærkere profileret erhvervs politik, helt og holdent styret af hensynet til gårdbrugets og det større brugs økonomiske interesser.

Under krigen og i de første efterkrigsår videreførtes den nedarvede organisationsstruktur uden større ændringer. Det overordnede samarbejde omkring de erhvervspolitiske spørgsmål skete stadig inden for Landbrugsraadets rammer, selv om Husmandsforeningernes udtræden i 1939 havde svækket dets gennemslagskraft. I stedet blev de vigtigste beslutninger truffet gennem uformelle møder mellem den soci-

aldemokratiske landbrugsminister Kr. Bording, Landboforeningernes formand, landstingsmand H. Hauch (V) og Husmandsforeningernes formand, folketingsmand N. P. Andreasen (R).

På det organisatoriske område fik beslutningen i 1948 om at oprette Landbrugsrets Produktions- og Afsætningsudvalg som et uformelt samarbejdsudvalg mellem Landboforeningerne, Husmandsforeningerne og Landbrugsraadet den konsekvens, at landboorganisationerne ved siden af deres daglige arbejde på det landbrugsfaglige område kunne få en vis medindflydelse på den økonomiske virksomhed, landmændene udfoldede og som andelsbevægelsens organisationer ellers administrerede.

I øvrigt blev andelsorganisationerne i 1949–50 stillet over for den store opgave at erstatte den lovbundne afsætningsordning fra tiden 1932–50 med organisationsstyrede salgforeninger, fordi loven om den statslige regulering af landbrugseksporten faldt væk med virkning fra 1. april 1950.

Landmænd har som andre erhvervsudøvere brug for organisationer til at løse nogle opgaver, som overstiger den enkeltes formåen. For det danske landbrugs vedkommende blev det i de sidste årtier af det 19. århundrede klart for alle med indsigt i tingene, at selvforsyningsbrugets forvandling til et moderne eksportorienteret erhverv nødvendiggjorde en udbygning af organisationsstrukturen. En række vigtige opgaver måtte simpelthen løses i fællesskab. Men opbygningen skete nedefra som udtryk for det frie landmandsinitiativ, ikke som et bud fra oven i statsmagtens navn.

Til gengæld støttede regering og rigsdag

En moderne dyrskueplads som her i Roskilde kræver næsten mere parkeringsareal end nødvendigt til selve skuet.

det udviste landmandsinitiativ ved at bevilge organisationsstrukturen nogle statsmidler, i første række med det formål at videreudvikle det danske husdyrbrug, i anden den konsulentvirksomhed, som gradvis blev oprettet i slutningen af forrige århundrede. Der skete med andre ord en arbejdsdeling mellem landbrugets organisationsstruktur og det politiske system. De offentlige myndigheder udøvede nok den fornødne regnskabskontrol med statsmidlernes rette anvendelse, men overlod ellers administrationen heraf til vedkommende organisation.

Den vigtigste opgave for landboforeningsstrukturen blev i de første årtier at danne rammen om det faglige arbejde,

husdyrbrugets og senere planteavlens udvikling motiverede. Desuden udfoldede organisationen en række normale foreningsaktiviteter, såvel indadtil i forhold til medlemsskaren som udadtil i forhold til befolkningen i området. På den ene side medlemsmøder og lignende arrangementer, på den anden dyrskuer og deltagelse i den offentlige debat. Da foreningsarbejdet var ulønnet, måtte dets omfang i nogen grad være bestemt af den grad af entusiasme, hvormed lederne gik op i arbejdet. Konsulenterne havde ved siden af deres faglige rådgivningsvirksomhed også den vigtige opgave at være foreningernes sekretærer, men det siger sig selv, at de ikke havde mulighed for at udøve sekretariats-

bistand i moderne forstand, alene af den grund, at det beskedne kontingent til foreningen ikke gav mulighed for at etablere et foreningsbureaukrati.

Det store skel

Faglig rådgivning, faglige serviceydelser og foreningsvirksomhed i forhold til omgivelserne. Det er i én sum den virksomhed, som en organisationsstruktur som de danske landboforeninger har udøvet gennem tiderne. Her som i andre forhold har der været tale om en udbud-efterspørgsels mekanisme. Medlemmerne har i varierende

grad efterspurgt en række tjenesteydelser, som organisationsstrukturen derefter har forsøgt at præstere. Landboforeningerne er på deres side kommet med et udbud heraf, ikke alene bestemt af hensynet til medlemmernes formentlige behov, men også udformet med tanke på den udvikling, man gerne ville medvirke til at få fremmet.

Som det er vist i de forudgående to kapitler om udviklingen efter 1950, skete der i tiden 1950–70 en gradvis omdannelse af organisationsstrukturen, i første række bestemt af forhold som landbrugets kraftige mekanisering og de begyndende vanskeligheder på det afsætningsmæssige område. Fællesforeningerne blev i konse-

Er det mon det rigtige manuskript, Skovbæk? På landsformandsmødet 21. marts 1990 på hotel Ebeltoft Strand indledte H.O.A. Kjeldsen om den landbrugspolitiske situation.

Tre landbrugsministre hilser på præsidenten ved Landbrugsraadets jubilæumsfrokost 19. juni 1959. Fra venstre Jens Smørum, landbrugsminister 1953–57, Karl Skytte, landbrugsminister 1957–64, Hans Pinstrup og Carl Petersen, landbrugsminister september-oktober 1950.

kvens heraf stillet over for en række opgaver, som de ikke havde de fornødne forudsætninger for at klare på tilfredsstillende vis. Kravene om at øge såvel produktionen som produktiviteten motive-rede en modernisering af rådgivningsvirksomheden, som ikke kunne ske uden tilførsel af øgede ressourcer, økonomisk som videnskabsmæssigt.

Desuden var der ved at opstå et behov for øget assistance på det sekretariatsmæssige område. Samfundets almindelige modernisering fremkaldte en lovgivning og en administrationsudbygning, som ikke alene tog sigte på at fremme udviklingen inden for produktionslivet, men som også havde en mere bevidst husholdning af de naturlige ressourcer som målsætning. Blot det at anvende kemiske stoffer i produktionen fordrede en tilsvarende beskyttelseslovgivning og -administration. Det voksende behov for planlægning og for

anvendelse af komplicerede administrationsregler betød for en organisationsform som landboforeningerne, at man måtte opbygge et sekretariat, bemandet og udstyret på en sådan måde, at det kunne fungere og kommunikere på lige fod med omgivende systemer.

Med ansættelsen i 1950 af Helge Clausen som leder af Landboforeningernes sekretariat indledtes den udvikling, der på længere sigt måtte indebære en koncentration af den organisatorisk-administrative virksomhed på landsniveau. I løbet af det følgende årti ansattes en række specialister, der inden for deres respektive fagområder udviklede en helt ny form for sekretariatsbistand.

Fællesforeningerne søgte på deres side at tilpasse sig den nye tid, først og fremmest ved at placere landboforeningsstrukturen fastere i forhold til brancherne. Ved at få oprettet Landbrugets Afsætningsråd i

1958 forestillede den fynske formand Niels Eriksen og hans sjællandske kollega Johs. Larsen sig, at landboforeningerne i snævert samarbejde med husmandsforeningerne kunne være med til at fremme den nødvendige modernisering inden for andelsselskaberne.

De stigende produktionsomkostninger motiverede efter deres opfattelse en koncentration af landbrugsindustrien på færre og større produktionsanlæg, mens de voksende vanskeligheder med at afsætte de danske landbrugsvarer på det internationale marked på den anden side øgede behovet for moderne salgsmetoder såsom udvidet brug af reklame og andre PR-teknikker og centraliserede salgsformer over for aftagere, der besøgte at beskytte det hjemlige marked under brug af centrale eller endog statslige opkøbsarrangementer.

Efter en Johs. Larsens opfattelse var den frie prisdannelse og i det hele taget den traditionelle tolkning af de markedsøkonomiske grundsætninger noget af en ønskedrøm, når realiteten var den, at subsidierede afsætningsformer truede med at presse priserne på det internationale marked ned på et urealistisk lavt niveau. Det politiske system bakkede denne opfattelse op, dels gennem en bemyndigelseslov, der gjorde det muligt at anvende centraliserede afsætningsformer, dels ved at stille et stort statslån til rådighed for Afsætningsrådets virksomhed.

Brancherne var naturligvis ikke uberørt af dette pres, selv om de på dette tidspunkt havde indledt et omfattende moderniseringsprogram. Hans Pinstrups tilbagetræden som formand for De jyske Landboforeninger efteråret 1959 skabte her en helt ny situation, idet hans efterfølger, venstre-

folketingsmanden Anders Andersen, viste sig stærk nok til at reorganisere den landbrugsorganisatoriske struktur indefra. Afsætningsrådet blev i 1961 omdannet til et udvalg under Landbrugsraadet, og derved var øbo-landboforeningernes forsøg på at reformere foreningsstrukturen udefra slået fejl.

I Anders Andersen-perioden 1959–1973 skete den store udbygning af Landboforeningernes sekretariat. Derved blev det sat i stand til at rådgive den folkevalgte ledelse i dens forsøg på at opnå politisk støtte til landbrugets opretholdelse i en uafklaret markedssituation. Desuden kunne det gå ind i dialogen med de fremvoksende planlægningsorganer, samfundet og de fremvoksende organisationer på friluftslivets område var i færd med at opbygge i forsøget på at lede den forventede byudvikling ud i landskabet uden at forvolde større skader på dette end højst nødvendigt. På den anden side indebar den øgede interesse for naturressourcernes forvaltning og beskyttelse en række begrænsninger i landbrugets hidtil så frie dispositionsret. Det var i fællesskabets interesse at søge denne udvikling bremsed lidt op eller i det mindste drejet ind i den ønskede retning.

En lige så vigtig opgave fik Landboforeningerne ved at yde organisatorisk bistand til det faglige arbejde. Gennem forskellige fondsdannelser, baseret enten på offentlige tilskud eller puljemidler fra de nu ophævede eksportudvalg, finansieredes en stigende indsats for at forbedre produktiviteten. I disse produktivitetsudvalg o. lign. lå spiren gemt til den omdannelse af det faglige arbejde, som fandt sted i 1970'ernes begyndelse, og hvorved koordineringen af det faglige arbejde i landboforeningerne overgik fra fællesforeningerne til Landbo-

*Utraditionel arkitektur.
Interiør fra hall'en i
Landbrugets
Rådgivningscenter i
Skejby.*

foreningerne. De lokale interesser blev dog i høj grad tilgodeset gennem opbygningen af disse landsudvalg. For hvert enkelt aktivitetsområde blev der udpeget et repræsentantskab, hvori de lokale og regionale synspunkter på området blev søgt tilgodeset.

Til historien om den øgede bistand på det faglige område hører også etableringen af et landbrugsstyret koordinationsorgan for den erhvervsrettede landbrugsforskning i Danmark, Landbrugets samråd for forskning og forsøg, oprettet 1963. Dermed fandt Johs. Larsens kongstanke om et

Kjeldsen på 4. sal på Axelborg, indgangen til De danske Landboforeninger. Som hans forgængere som præsident for Landbrugsraadet er Landboforeningerne hans faste udgangspunkt.

økonomisk-teknisk kommissionsarbejde i landbrugets eget regi et prægnant udtryk. Landbokommissionen af 1960 arbejdede på at tilpasse den generelle landbrugsstruktur til en ny tids krav. Erhvervet selv

skulle parallelt hermed sørge for at forny de indre strukturer i samme omfang.

Årene 1950–73 bliver på denne baggrund at betragte som en art ny omlægningsperiode, hvor den hestetrukne land-

brugsindustri bliver erstattet af et specialiseret, teknologisk renoveret erhverv med langt færre bedrifter end tidligere. I 1970' og 1980'erne drages de organisatoriske konsekvenser af denne koncentration, idet fællesforeningernes delegeretmøder erstattes af et samlet landsdelegeretmøde med en bestyrelses-sammensætning, der afspejler den regionale medlemssituation. Til det faglige landscenter i Århus svarer det erhvervs-politiske og -administrative center på Axelborg i København. Sekretariatsbistanden følger de samme baner som tidligere, eftersom samfundsplanlægningen via regioner og kommuner når helt ud i det enkelte sogn. Ikke alene landskabet, men også dets indre kredsløb af søer, åer og bække bliver sat på regulativer, der har den naturlige tilstand, ikke den opdyrkede, som ideal.

I erkendelse af den nye magtbalance i samfundet med dets udstrakte net af planlægnings- og beskyttelsesinstanser går landbruget i løbet af 1980'erne ind i en åben dialog med medinteressenterne på naturens område. Det må naturligvis ses i sammenhæng med den erhvervspolitiske indsats, man udøver for at forsvare landbrugets produktionsinteresser mod en omsiggribende miljøpolitik, sådan som det er skildret i *Landbosamfundet og Danmarkshistorien*.

I 1990'ernes begyndelse får denne åbenhed frem mod en dialog om modstridende synspunkter en ny dimension, idet man

inden for landbrugsorganisationernes egne rækker begynder at diskutere de grundlæggende synspunkter om strukturens opbygning og virkemåde. Landmændene har stadig behov for assistance, for at løse opgaver i fællesskab, men forudsætningerne for at løse denne opgave er ændret i de seneste år. Der er konkurrence om rådgivningen, om de nødvendige midler og om de grundlæggende arbejdsvilkår, der bydes landbruget. Men landbrugets organisationsstruktur har gennem tiderne vist sig i stand til at møde udfordringer, hvad enten de kommer indefra eller udefra. Organisationen er til syvende og sidst at ligne ved en aldrig afsluttet proces, ikke en permanent tilstand.

Noter

1. LBFs beretn. for 1965–66, s. 192ff.
2. Kr. Rask: 100 år i fynsk landbrug 1881–1982, 1981, s. 96ff.
3. Jette Mackintosh, anf.v., s. 242f.
4. Se ovenfor s. 234ff.
5. Erik Helmer Pedersen: Landbosamfundet og Danmarkshistorien, passim.
6. LBFs beretn. for 1963–64, s. 123ff.
7. LBFs beretn. for 1965–66, s. 105ff.
8. LBFs beretn. for 1978–68, s.121ff.
9. LBFs beretn. for 1963–64, s. 171f.
10. LBFs beretn. for 1962–63, s. 157f. og 63–64, s. 177f.
11. LBFs beretn. for 1964–65, s. 157ff.
12. LBFs beretn. for 1967–68, s. 129ff.
13. LBFs beretn. for 1968–69, s. 108ff.
14. LBFs beretn. for 1971–72, s. 122ff.

Henrik Dethlefsen

Afslutning

Mod år 2000

Selv om udtrykket kan forekomme for-
tærsket, så gælder det måske i særlig grad
for De danske Landboforeninger, at orga-
nisationens 100-årsjubilæum 1993 falder i
en »brydningstid«. At der fortsat skal dri-
ves landbrug i Danmark og at en del af

arbejdsstyrken stadig skal finde sit ud-
komme her, står ikke til diskussion. Det
gør derimod snart sagt alle andre sider af
det moderne landbrugs virksomhed. I de-
batten indgår begreber som »strukturud-
vikling«, økonomisk og økologisk »bære-

*Svinefodring sker nu
rent maskinelt, hvorved
betjeningen reduceres til
nogle tryk på nogle
knapper.*

Pressemøde med GATT-forhandlerne 3. december 1990 i Bruxelles. General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) er et sæt handelsaftaler, indgået mellem en række lande, oprindeligt 23. Aftalerne, som Danmark tilsluttede sig i 1950, har dannet »grundloven« for verdenshandelen i efterkrigstiden. Danske landbrugsvarer har i de senere år mødt hård konkurrence på eksportmarkedet, og man ser derfor frem til en acceptabel løsning på de træge GATT-forhandlingerne.

dygtighed«, »husdyrvelfærd« og »landbo-kultur«, for nu blot at nævne de hyppigt forekommende. Taget under ét afspejler disse og lignende størrelser, at mange – inden- som udenfor landbrugernes kreds – nærer betydelig interesse for erhvervet og dets fremtid. Men de antyder også, at der i opinionen findes meget forskellige forestillinger om landbrugets mål og muligheder fremover. For sandt er det, at økonomisk og økologisk bæredygtighed ikke ubetinget står i et harmonisk forhold til

hinanden, ligesom hensynet til dyrevelfærd og historisk tradition ofte må afvejes i forhold til kravet om øget produktivitet. Så skarp debatten om disse og lignende spørgsmål end har været, så er den dog endnu kun nået til forpostfægtningerne, hvor landbruget og dets organisationer, det politiske system, forbrugerinteresserne, miljøgrupper af alle afskygninger og mange enkeltpersoner har præsenteret hinanden for deres respektive synspunkter. Den nyeste lovgivning på landbrugs-

området har afdækket en betydelig politisk vilje til at inddrage miljøhensyn i den langsigtede planlægning, men derudover kan det være svært at øjne en linie i udviklingen. Det er således muligt, at dansk landbrug står foran et mere eller mindre påtvungen, grønt nybrud af samme vidtrækkende betydning som 1880'ernes store nyorientering, men man kan også forestille sig en udvikling i forlængelse af de allerede kendte tendenser, hvor gældsbyrde og dyb afhængighed af diverse former for subsidier vil stille sig hindrende i vejen for mere grundlæggende forandringer.

Indenfor dette binds problemkreds må det relevante spørgsmål imidlertid være, hvorledes de kommende års udvikling i landbrugserhvervet vil påvirke landboforeningernes organisation og dens muligheder som fortolker og forvalter af landmændenes faglige fællesskab.

Meget afhænger i så henseende af den løbende strukturtilpasning i dansk landbrug. På nuværende tidspunkt gør man sikkert klogt i at regne med fortsatte produktionsbegrænsninger som følge af EFs fastere markerede vilje til at få den fælles landbrugspolitik under kontrol. Forsat faldende priser på landbrugsvarer i kraft af EFs reformbestræbelser og – på lidt længere sigt – en friere verdenshandel under GATTs auspicer må ligeledes forudskikkes. Alt andet lige vil dette indebære en struktur med stadig større bedrifter og færre professionelle landmænd, for faldende priser uden en tilsvarende formindskelse af de faste omkostninger vil føre til faldende dækningsbidrag pr. produceret enhed. Skal indtægtsniveauet holdes under sådanne vilkår, er der kun én vej frem: forøgelse af produktiviteten gennem yder-

ligere specialisering, stordrift og anvendelse af ny teknologi. Og dén proces vil kun de største og mest velkonsoliderede bedrifter klare sig helskindet igennem.

Forandringens omfang kan være svær at anslå, for ud over EF-reformer og GATT-forlig spiller også de kommende års produktivitetsudvikling i østeuropæisk landbrug og i-landenes vilje til seriøs indsats mod elendigheden i den 3. verden ind. Med skyldig hensyntagen til EF, GATT og Østeuropa siger det seneste kig i krystalkuglen, Miljøministeriets 1992-rapport *Danmark på vej mod år 2018*, at »kun 10–15.000 landbrug er heltidsbedrifter, mens 40–50.000 er deltidsbedrifter om 10 år. Det samlede antal bedrifter vil måske på 20 års sigt være nede på 40.000.«¹ Intet under, at Landsbladet i sin omtale af rapporten fandt anledning til at betegne landmændene som »en uddøende race«!²

Holder prognosen stik, må landboforeningerne indstille sig på fortsat medlems tilbagegang. Et frafald i størrelsesordenen 50–60 % i forhold til det nuværende medlemstal forekommer ingeniunde usandsynligt indenfor de næste 15–20 år. Samtidig vil den fortsatte specialisering og et voksende forbrug af højteknologi i produktionen øge rådgivningsbehovet og stille stadig større krav til dens kvalitet. Altsammen vil det styrke sammenlægningsprocessen på lokalforeningsniveau, og den dag synes ikke fjern, hvor De danske Landboforeningers medlemsbasis vil være samlet i en halv snes større regionslandboforeninger, hver med et par tusinde medlemmer.

Dette scenarie indebærer utvivlsomt en kraftig udfordring til landmændenes organisatoriske fællesskab. Det er tidligere på-

Gårdejer Peter Gæmelke, Røjtårn ved Vejen, blev overraskende valgt som 2. viceformand i De danske Landboforeninger i 1990. Gæmelke repræsenterer den unge generation af landmænd.

peget, at en væsentlig forudsætning for samarbejdet var at finde i det forhold, at landmændene hidtil har kunnet opfatte sig selv som »pristagere«, altså hørende til et fællesskab uden indbyrdes konkurrence. I specialiseringen ligger imidlertid, at driftslederen i højere grad vil identificere sig med sin produktionsgren end med sin status som landmand. Medregner man yderligere de meget varierede og ofte modsatrettede interesser, der er bundet til de forskellige produktionsgrene, og faldet i antallet af professionelle landmænd, så kan de kommende års udvikling vise sig at byde på udfordringer: man kan dels tænke sig en stærkere konkurrencementalitet ud-

viklet blandt de stadig færre, men fortsat større producenter; og den dag kan komme, hvor de mange specialister både i praktisk henseende og i væsentlige interessedspørgsmål vil støtte sig nok så meget til producentsammenslutninger og -organisationer.

Også landboforeningernes forhold til de brugstyper, der i produktionsmæssig henseende må betegnes som mindre, rummer udfordringer. Her tænkes især på småbrugene, der drives på deltids-, fritids- eller hobbybasis, men også på de indtil videre ret fåtallige økologiske brug. Thi sagen er jo, at strukturudviklingen efter alt at dømme vil efterlade et større antal landejendomme – især på de ringere boniteter – til priser og med muligheder, som vil være attraktive for mennesker også udenfor landbrugernes traditionelle kreds. I den udstrækning disse nye grupper på landet vil finde sammen med de allerede etablerede mindre jordbrugere og deres organisation om rådgivning og interessevaretagelse, kan det genoplive det gamle modsætningsforhold mellem husmands- og landboforeninger. Om ikke andet, så fordi småbrugene snart kan vise sig at blive de fleste.

I De danske Landboforeninger er man utvivlsomt opmærksom på disse tendenser. Forslag om tættere samarbejde, eventuelt i form af en egentlig sammenslutning af landbo- og husmandsforeningerne, har da heller ikke manglet. Spørgsmålet er imidlertid, om der kan findes en fælles interessepolitisk platform mellem det kommercialiserede storlandbrug og småbrugene, sådan som det er lykkedes i rådgivningssammenhæng. Den seneste holmgang de to organisationer imellem om en fælles stillingtagen til EFs reformplaner og

Et uddøende samfund? Det er svært at bevare det gamle landsbysamfund, når ungdommen ikke kan gøre sig forhåbninger om en sikker levevej og derfor søger til storbyen. At de lokale butikker p.g.a. den formindskede kundekreds, må lukke, er kun en forstærkende tendens.

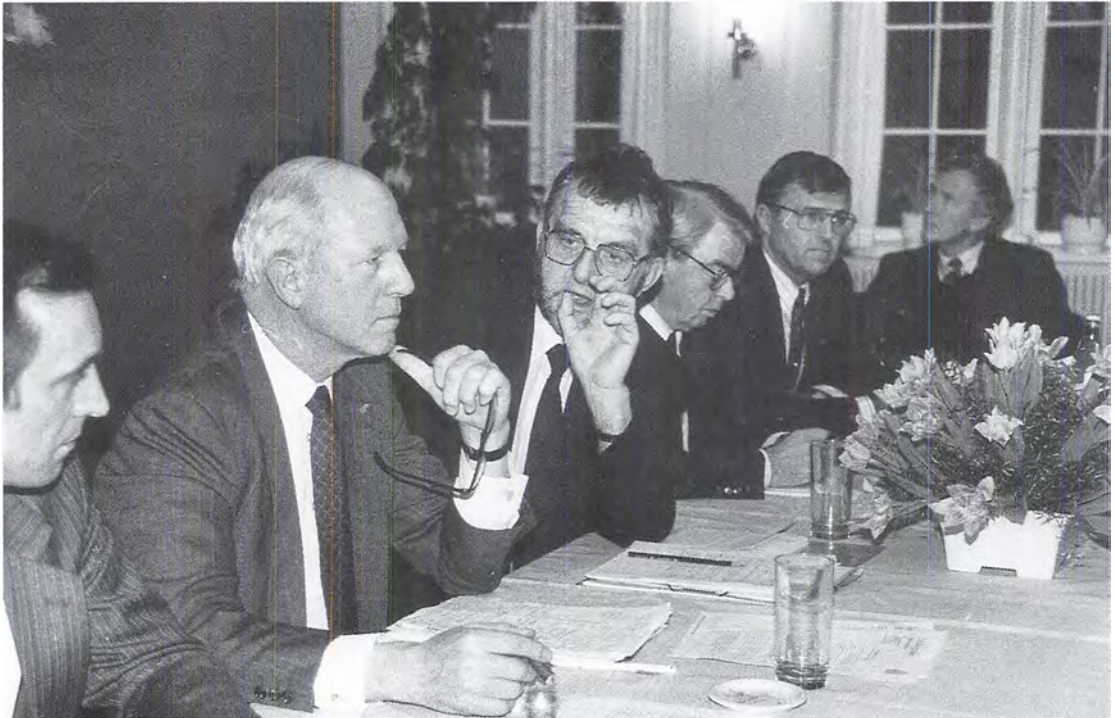
indgrebene på miljøområdet antyder, hvor store vanskelighederne i et sådant projekt vil være. Og i dén forbindelse synes strukturudviklingen, som den nu tegner sig, snarere at uddybe end formindske skellet.

En debat om landboforeningernes identitet og medlemsgrundlag er imidlertid i gang. I et af Landsbladets marts-numre 1992 rejste fabrikschef og gårdejer Lasse Boesen, Bramming, eksempelvis spørgsmålet om, hvad landboforeningerne egentlig lagde i begrebet »det effektive landbrug«. Baggrunden var de tilkendegivelser om husmændenes stilling til EF-reformplanerne, der var fremkommet fra slagteriformanden, gårdejer Bent Sloth, og i

Landsbladets egne ledere. »Deltidsbønder, hobbylandmænd og husmænd blandes i samme gryde som et uvæsen, man skal tage sig i agt for. Et fænomen, der er hæmmende og ødelæggende for de såkaldt effektive«, skrev Boesen.³

»Alle medlemmer er lige værdige«, svarede en af landboforeningernes kommende mænd, den nyvalgte viceformand Peter Gæmelke, ugen efter.⁴ Landboforeningernes mål er at føre en erhvervsøkonomisk politik, der hjælper den enkelte landmand til at opnå det økonomisk optimale udbytte af sin produktion – uanset om han har få eller mange ha. eller henter en del af sin indkomst fra andet erhverv. Opgaven

Landbrugsminister Laurits Tørnæs og landbrugsraadets præsident H.O.A.Kjeldsen i alvorlig samtale, mens husmændenes Ib Rasmussen og Slakterierne Bent Sloth overvejer situationen. En typisk hverdagsituation fra landbrugspolitikens arbejdsmark.

er at drive politik for at varetage produktionens interesser, lød det programatisk fra viceformanden.

»Organisationsudvikling bliver en af de vigtigste og største opgaver for landboorganisationerne«, mente fhv. chefkonsulent Norup Studstrup, der ikke fandt den nuværende organisationsstruktur tilstrækkelig dynamisk og fleksibel.⁵ Samfundet er under forandring og interessen for demokrati, miljø, trivsel og velfærd vinder terræn på bekostning af »hård business«. Målet for organisationens virke må være, at sikre en optimering af landmændenes totale velfærd. I den forbindelse betyder indtjeningen naturligvis meget – men ikke alt.

Dansk landbrug er en helhed, mente skribenten og påpegede, at interesseoptimering indenfor hver enkelt landbrugsorganisation på længere sigt er udsigtsløs og konfliktskabende.

Især det sidste indlæg sætter ord på den tanke, at organisationernes fremtid ikke alene lader sig vurdere på fremskrivninger af økonomisk natur. Til de »hårde« økonomiske udviklingstræk lægger sig andre og mere »bløde« tendenser, der dækker forandringer i de værdier og holdninger, som møder landbrugerne og deres organisationer. Ret beset kan man ikke vide, om landbruget fortsat vil bevare sin status som et erhverv, der i princippet fungerer på

markedsøkonomiske vilkår. Faktisk tyder meget på, at denne rolle i de kommende år må – om ikke omdefineres – så dog suppleres med nye opfattelser af landbrugets funktion i den større sammenhæng. Og det vil slå tilbage på landbrugernes organisationer i form af krav om fleksibilitet og vilje til nytænkning på tværs af traditionelle forestillinger og synspunkter.

Eksempelvis indebærer en fortsat strukturrationalisering i landbruget at behovet for arbejdskraft vil falde yderligere. Den nødvendige tilpasning af arbejdsstyrken kan i Danmark formentlig gennemføres med begrænsede menneskelige omkostninger, for med en gennemsnitsalder på 52 år er mange danske landmænd af naturlige årsager på vej ud af erhvervet. Omvendt i Sydeuropa og Irland. Her er alternativet til arbejdet med jorden ikke pension, men en tilværelse som arbejdsløs i byen. Og det er en udvikling, som EFs institutioner af både sociale og politiske grunde nødvendigvis må gøre meget for at modvirke. En omlægning af landbrugsstøtteordningerne, så de i højere grad tilgodeser småbrugene og beskæftigelsen på landet, har således været foreslået som én af vejene frem. Som ofte påpeget i den danske debat, indebærer et sådant arrangement utvivlsomt, at EFs fælles landbrugspolitik får karakter af socialpolitik, men ikke desto mindre kan det blive prisen, der må betales for den fortsatte adgang til EF-markedet.

Det faldende forbrug af arbejdskraft på landet og de små- og mellemstore bedrífers vanskeligheder med at sikre rentabiliteten har ikke blot interesse som et individuelt problem for de mennesker, det rammer. Afvandringen fra landet og den voksende tendens til koncentration af al menneskelig virksomhed i byerne er en

massiv trussel for landdistrikternes overlevelse som socialt integrerede enheder. Mange steder har udviklingen ramt lokalsamfundene ganske hårdt. I mange landsbyer er håndværksvirksomhederne blevet lukket. De små mejerier er forsvundet. Det samme gælder skoler, posthuse og de fleste butikker. Givetvis knytter der sig megen »landsbyromantik« til mange af de bevaringsbestræbelser, der gøres i disse år, for mange opgaver løses nu engang bedst, hvor der er flere til at tage fat. Det ændrer dog ikke ved det forhold, at den næsten totale affolkning af landdistrikterne, der kan blive strukturudviklingens yderste konsekvens, ikke fra nogen side anses for ønskelig. I Danmark på vej mod år 2018 som også i EFs reformplaner for landbrugspolitikken er målsætningen om at bevare livet på landet da også fremhævet som central – igen et udtryk for den holdning, at landbrugets virksomhed skal ses i et større perspektiv, hvor andre målsætninger end de rent erhvervsøkonomiske tillægges nok så stor betydning.

Fremfor alt gælder dette vel på natur- og miljøområdet. Specialiseringen og stor-driften i landbruget har resulteret i store, sammenhængende og intensivt dyrkede flader. Moser og vandhuller er blevet fyldt op og åer rettet ud. Der er blevet færre markhegn og krat. Antallet af repræsenterede dyre- og plantearter er faldet kraftigt, og i en vis forstand er alsidigheden på landet ved at gå tabt. Miljøbelastningen har været mærkbar. Meget af alt dette er produkter af en tid, hvor natur- og miljøhensyn endnu var marginale størrelser i forhold til det dominerende vækstsynspunkt. Billedet er imidlertid ved at vende, og alt tyder på, at ønskerne om landskabsmæssig variation, dyreliv og en »miljøneu-

tral« landbrugsproduktion vil få stor betydning i de kommende år.

Hvordan man end vender og drejer sagen, taler meget således for, at landbrugspolitikken på både nationalt og EF-plan vil få tilført sociale såvel som natur- og miljømæssige dimensioner i et omfang, der ikke kendes i dag. Derved stilles de danske landmænds organisatoriske fællesskab overfor en udfordring af rang. For det rammer selve grundsynspunktet, at landbruget først og fremmest er et erhverv, og det rummer en åbenlys risiko for konflikt mellem den enkelte landmands driftøko-

nomi og samfundshelhedens mangesidige interesser. Skal en fornuftig balance findes, må samarbejde og fællesskab også fremover være nøglebegreber i dansk landbrug.

Noter

1. Danmark på vej mod år 2018. Landsplanredegørelse fra miljøministeren (1992), bd. 1, s. 116.
2. Landsbladet 24.4.92, s. 4.
3. Samme 27.3.92, s. 14.
4. Samme 3.4.92, s. 14.
5. Samme 17.4.92, s. 16.

Appendix

Landboforeninger 1805–1993

Den følgende oversigt over landboforeninger angiver foruden foreningernes navne (fordelt på amtsinddelingen af 1920) også deres oprettelsesår, eventuelle navneskift og hvorvidt den enkelte forening er sammenlagt med andre eller en sammenslutning af ældre, nu ophørte foreninger. En * ved foreningsnavnet angiver, at den pågældende forening er aktiv i dag (1993). Hvad de ældre navne og navneskift angår, gør oversigten ikke krav på fuldstændighed.

I. Lokale landboforeninger

Jylland

Hjørring amt

- *Brønderslev og Omegns Lbf. (1912).
- *Frederikshavn og Omegns Lbf. (1937).
- Dronninglund Herreds landøkonomiske Selskab (1860–før 1880).
- *Hjørring Amts landøkonomiske Selskab (1845); 1845–1913: Hjørring Amts Lbf.
- Landboforeningen Vendsyssel (1887–1912).
- *Landboforeningen Østvendsyssel (1912); 1912–80: Dronninglund Herreds Lbf.
- *Læsø Lbf. (1895).

Ålborg amt

- *Aalborg Amts Lbf. (1844); 1844–61: Aalborg Amts landøkonomiske Selskab. Smlg. med Hadsund og Omegns Lbf. 1973.
- Aalborg Stifts og Amts landøkonomiske Selskab (1810–ca. 1822).
- *Aars og Omegns Lbf. (1916).
- *Farsø og Omegns Lbf. (1951).
- Hadsund og Omegns Lbf. (1907). Smlg. med Aalborg Amts Lbf. 1973.
- *Hobro og Omegns Lbf. (1875); tidl.: Hobro-Ålestrup og Omegns Lbf.
- *Landboforeningen Vesthimmerland (1907).
- *Nibe-Løgstør og Omegns Lbf. (1870).

Thisted amt

- *Det thylandske landøkonomiske Selskab (1841); 1841–57: Landøkonomisk Selskab for Thisted Amt.
- *Han Herredernes Lbf. (1857); tidl.: Hanherredernes landøkonomiske Selskab.
- Sejerslev-Ejerslev-Jordsby Lbf. (1881–ca. 1975); tidl.: Foreningen for Sejerslev-Ejerslev-Jordsby Kommune til Bevarelsen og Forbedringen af det jyske Kvæg.
- *Landboforeningen Nordthy (1887).
- *Morsø Lbf. (1844); tidl.: Morsøes landøkonomiske Selskab.

Viborg amt

- Ans og Omegns Lbf. (1940–ca. 1975).
- *Bjerringbro-Langå Lbf. (1990). Sml. af Bjerringbro og Omegns Lbf. og Langaa og Omegns Lbf.
- Bjerringbro og Omegns Lbf. (1911). Smlg. med Langaa og Omegns Lbf. 1990.
- *Hammershøj og Omegns Lbf. (1942).
- Landboforeningen for den østlige Del af Viborg Amt (1897–27).
- *Kjellerup og Omegns Lbf. (1866); 1866–1905: Silkeborg og Lysgaard-Hids Herreders Lbf.
- Langaa og Omegns Lbf. (1874). Smlg. med Bjerringbro og Omegns Lbf. 1990.
- *Salling Lbf. (1842); tidl.: Sallings landøkonomiske Selskab.
- *Viborg Amts landøkonomiske Forening (1846); tidl.: Viborg Amts landøkonomiske Selskab.

Ringkøbing amt

- Aulum-Hodsager Lbf. (1986). Sml. af Aulum og Omegns Lbf. og Hodsager Lbf.
- Aulum og Omegns Lbf. (1884); tidl.: Hedelandboforeningen for Hodsager og omliggende Sogne. Smlg. med Hodsager Lbf. 1986.
- Bregning-Hover-Nr.Omme Lbf. (1915). Smlg. med Videbæk og Omegns Lbf. 1975.
- Haderup og Omegns Lbf. (1912).
- *Hammerum Herreds Lbf. (1846); tidl.: Hammerum Herreds landøkonomiske Selskab.
- *Hedeboernes Lbf. (1992); sml. af Aulum-Hodsager Lbf., Haderup og Omegns Lbf. og Vildbjerg og Omegns Lbf.
- *Hedelandboforeningen for Feldborg og Omegn (1901).
- *Hjerm-Ginding Herreders Lbf. (1820); 1820–43: Holstebro og Omegns Landøkonomiske Selskab; 1843–57: Ringkøbing Amts landøkonomiske Selskab; 1857–90: Hjerm-Ginding Herreders og Holstebro Købstads Lbf. Smlg. med Holstebro og Omegns Lbf. 1890.
- Hodsager Lbf. (1961). Smlg. med Aulum og Omegns Lbf. 1986.
- Holstebro og Omegns Lbf. (1885–90). Smlg. med Hjerm-Ginding Herreders Lbf. 1890.

- *Ikast-Bording Lbf. (1944).
 *Lemvigegnens Lbf. (1856); tidl.: Skodborg-Vandfuld Herreders og Lemvig Lbf.
 Ringkjøbingegnens Lbf. (1856); 1856–1901: Ulfborg-Hind Herreders Communal- og Lbf.; 1901–57: Ulfborg-Hind Herreders Lbf. Smlg. med Ulfborg og Omegns Lbf. 1985.
 *Ringkøbing-Ulfborg egnens Lbf. (1985). Smsl. af Ringkøbing-egnens Lbf. og Ulfborg og Omegns Lbf.
 *Skjern-Tarm Egnens Lbf. (1856); 1856–1969: Bølling-Nørre Herreders Lbf.
 *Struer-Egnens Lbf. (1943).
 *Sunds-Simmelkjær-Ilskov Lbf. (1905).
 Ulfborg og Omegns Lbf. (1901). Smlg. med Ringkjøbingegnens Lbf. 1985.
 *Videbækegnens Lbf. (1975). Smsl. af Bregning-Hover-Nr.Omme Lbf. og Videbæk og Omegns Lbf.
 Videbæk og Omegns Lbf. (1888); tidl.: Vorgod-Brejning m.fl. Sognes Lbf. Smlg. med Bregning-Hover-Nr.Omme Lbf. 1975.
 Vildbjerg og Omegns Lbf. (1889).
 *Vinding-Vind-Ørnvej Lbf. (1907); 1907–78: Vinding-Vind-Nr. Omme Lbf.
 *Åskov Lbf. (1891); 1891–1971: Sdr. Felding-Assing-Skarrild Lbf.

Randers amt

- Den landøkonomiske Forening på Stamhuset Estrup Gods (1841– før 1880).
 Den landøkonomiske Forening på Clausholm Gods (1841– før 1880).
 *Djursland Lbf. (1990); 1990–92: Djursland-Kalø Vig Lbf. Smsl. af Ebeltoft og Omegns Lbf., Grenå Lbf., Kalø-Knebelvig Lbf., Kalø Vig Lbf. og Kolind Lbf.
 Ebeltoft og Omegns Lbf. (1886); tidl.: Mols og Sønderherreds Lbf. Smlg. med Grenå Lbf., Kalø-Knebelvig Lbf., Kalø Vig Lbf. og Kolind Lbf. 1990.
 Grenå Lbf. (1868); opr.: Grenaa Landbrugsforening; senere Grenaa og Omegns Lbf. Smlg. med Ebeltoft og Omegns Lbf., Kalø-Knebelvig Lbf., Kalø Vig Lbf. og Kolind Lbf. 1990.
 Kalø-Knebelvig Lbf. (1903). Smlg. med Ebeltoft og Omegns Lbf., Grenå Lbf., Kalø Vig Lbf. og Kolind Lbf. 1990.
 Kalø Vig Lbf. (1860); tidl.: Lbf. ved Kalø Vig. Smlg. med Ebeltoft og Omegns Lbf., Grenå Lbf., Kalø-Knebelvig Lbf. og Kolind Lbf. 1990.
 Kolind Lbf. (1891). Smlg. med Ebeltoft og Omegns

- Lbf., Grenå Lbf., Kalø-Knebelvig Lbf. og Kalø Vig Lbf. 1990.
 Landboforeningen i den nordøstlige Del af Randers Amt (1844–50).
 Landboforeningen for den nordvestlige Del af Randers Amt (1870–1939).
 Landboforeningen for Randers Amts østlige Del (1845– før 1880).
 Mariager og Omegns Lbf. (1884). Smlg. med Ommersyssel Lbf. 1990.
 *Mariager-Ommersyssel Lbf. (1990). Smsl. af Mariager og Omegns Lbf. og Ommersyssel Lbf.
 Ommersyssel Lbf. (1877); 1877– ca. 1960: Landboforeningen for den nordøstlige Del af Randers Amt. Smlg. med Mariager og Omegns Lbf. 1990.
 Randers Amts Communalforening (1846– før 1880).
 *Randers Amtshusholdningsselskab (1810).
 *Rougsø-Sønderhald Herreders Lbf. (1876).
 Voldum landøkonomiske Sogneforening (1846– før 1880).

Århus amt

- Århus Amts økonomiske Selskab (1810–20).
 Brædstrup Lbf. (1862); 1862–1978: Thyrsting-Vrads Herreders Lbf. Smlg. med Nørre Snede Lbf. og Tørring og Omegns Lbf. 1991.
 Det landøkonomiske Selskab for Århus Amts nordre Del (1859– før 1880).
 Det Randlevske Distrikts Selskab for gavnlig Virksomhed (1811– før 1830).
 *Hads Herreds Lbf. (1853); 1853–72: Det landøkonomiske Selskab for den søndre Deel af Århus Amt. Smlg. med Odder ny Lbf. 1893.
 Hadsten og Omegns Lbf. (1876). Smlg. med Århus Lbf. 1992.
 *Hammel Lbf. (1838); 1838–43: Landøkonomisk Forening for Grevskabet Frijsenborg; 1843–66: Landøkonomisk Forening for Grevskabet Frijsenborg og Stamhuset Bidstrup; 1866–1968: Frijsenborg-Faur-skov Birks Lbf.
 *Horsens Landbrugsforening (1862). Smlg. med Horsens ny Landbrugsselskab 1904.
 Horsens ny Landbrugsselskab (1884). Smlg. med Horsens Landbrugsforening 1904.
 *Højderygens Lbf. (1991). Smsl. af Brædstrup Lbf., Nørre Snede Lbf. og Tørring og Omegns Lbf.
 *Høver og Omegns Lbf. (1877).
 Landøkonomisk Forening for Grundfør og Spørring Sogne (1840– før 1880).

Landøkonomisk Forening for Ødum Sogn (1841– før 1880).

Landøkonomisk Forening for Galten Sogn (1841– før 1880).

Ny-Solbjerg Lbf. (1874–196?); tidl.: Landboforeningen ved Ny Solbjerg Kro.

Nørre Snede Lbf. (1880); 1880–1980: Vrads Herreds Lbf. Smlg. med Brædstrup Lbf. og Tørring og Omegns Lbf. 1991.

Odder ny Lbf. (1886–93). Smlg. med Hads Herreds Lbf. 1893.

*Ry og Omegns Lbf. (1942).

*Samsø Lbf. (1842); 1842–57: Samsøes Velfærdsselskab; 1857–67: Samsø landøkonomiske Selskab.

*Silkeborg og Omegns Lbf. (1890).

Skanderborg Lbf. (1845–72).

*Skanderborg Lbf. (1880).

Tørring og Omegns Lbf. (1897). Smlg. med Brædstrup Lbf. og Nørre Snede Lbf. 1991.

Århus Lbf. (1842); 1842–1989: Aarhus Amts landøkonomiske Selskab. Smlg. med Hadsten og Omegns Lbf. 1992.

*Århus-Hadsten Lbf. (1992). Smsl. af Århus Lbf. og Hadsten og Omegns Lbf.

Vejle amt

*Brande-Thyregod Lbf. (1895); 1895– ca. 1912: Brande med Omegns Lbf.

Børkop og Fredericia Omegns Landbrugsforening (1883); 1883–87: Børkop og Omegns Landbrugs- og Diskussionsforening. Smlg. med Elbo Herreds Lbf. 1911.

Elbo Herreds Lbf. (1860). Smlg. med Børkop og Fredericia Omegns Landbrugsforening 1911.

Fredericia Lbf. (1911); 1911–86: Fredericia og Omegns Lbf. Smsl. af Børkop og Omegns Landbrugsforening og Elbo Herreds Lbf. Smlg. med Vejle-egnens Lbf. 1992.

*Give og Omegns Lbf. (1864); 1864–?: Vejle Amts Vesteregns Lbf.; ?–1968: Vejle Vesteregns Lbf.

Hvejsel Sogns landøkonomiske Forening (1846– før 1880).

*Kolding Herreds Landbrugsforening (1869).

Nørvang-Tørrild Herreders landøkonomiske Forening (1847– før 1880).

Sdr.-Omme og Omegns Lbf. (1893). Smlg. med Slaugs Herreds og Omegns Lbf. (Ribe amt) 1990.

Vejle Amts landøkonomiske Selskab (1823–43).

Vejle-egnens Lbf. (1851); 1851–1981: Vejle Amts Lbf. Smlg. med Fredericia Lbf. 1992.

*Vejle-Fredericia Lbf. (1992). Smsl. af Fredericia Lbf. og Vejle-egnens Lbf.

Ribe amt

*Ansager, Øse og Omegns Lbf. (1910).

Bramming og Omegns Lbf. (1896). Smlg. med Åstrup m.fl. Sognes Lbf. 1977.

*Bramming-Åstrup Lbf. (1977). Smsl. af Bramming og Omegns Lbf. og Åstrup m.fl. Sognes Lbf.

*Brørup Lbf. (1990). Smsl. af Brørup-Vejen Lbf. og Hovborg og Omegns Lbf.

Brørup-Vejen Lbf. (1862); 1862–1983: Kolding Omegns Lbf. Smlg. med Hovborg og Omegns Lbf. 1990.

*Esbjerg og Omegns Lbf. (1891).

Fanø Lbf. (1904– ca. 1955).

*Grindstedegnens Lbf. (1990). Smsl. af Sdr.-Omme og Omegns Lbf. (Vejle amt) og Slaugs Herreds og Omegns Lbf.

Hovborg og Omegns Lbf. (1897); 1897–1984: Kolding Vesteregns Lbf. Smlg. med Brørup-Vejen Lbf. 1990.

Landboforeningen af 1887 for Ribe By og Omegn (1887–97).

Landboforeningen for Ribe Amts søndre Del (1846– før 1880).

*Nr.Nebel og Omegns Lbf. (1896).

Oksbøl og Omegns Lbf. (1905). Smlg. med Ribe Amts nordre Lbf. (Vardeegnens Lbf.) 1965.

*Ribe og Omegns Lbf. (1863); tidl.: Lbf. for Ribe Kjøbstad og Omegn.

Slaugs Herreds og Omegns Lbf. (1899). Smlg. med Sdr.-Omme og Omegns Lbf. (Vejle amt) 1990.

*Vardeegnens Lbf. (1846); 1846–1984: Ribe Amts nordre Lbf. Smlg. med Oksbøl og Omegns Lbf. 1965.

*Varde Østeregns Lbf. (1904).

*Øster Herreds Lbf. (1895).

Åstrup m.fl. Sognes Lbf. (1918). Smlg. med Bramming og Omegns Lbf. 1977.

Haderslev amt

*Den nordslesvigske Lbf. (1846).

*Haderslev Amts Lbf. (1861).

*Nørre Rangstrup Herreds Lbf. (1912).

Vedsted Sogns Lbf. (1933–43).

Tønder amt

Den nordvestslesvigske Lbf. (1907– ca. 1925).

Det blandede Distrikts Lbf. (1854). Smlg. med Løgumkloster og Omegns Lbf., Slaugs Herreds Lbf. og Skærbæk og Omegns Lbf. 1991.

Løgumkloster og Omegns Lbf. (1919). Smlg. med Det blandede Distrikts Lbf., Slogs Herreds Lbf. og Skærbæk og Omegns Lbf. 1991.
 Roager, Spandet og Vodder Lbf. (1907–26).
 Skærbæk og Omegns Lbf. (1928). Smlg. med Det blandede Distrikts Lbf., Løgumkloster og Omegns Lbf. og Slogs Herreds Lbf. 1991.
 Slogs Herreds Lbf. (1913). Smlg. med Det blandede Distrikts Lbf., Løgumkloster og Omegns Lbf. og Skærbæk og Omegns Lbf. 1991.
 Tønderske-Schackenburgske Lbf. (ca. 1830–48).
 *Vestslesvigs Lbf. (1991). Smsl. af Det blandede Distrikts Lbf., Løgumkloster og Omegns Lbf., Skærbæk og Omegns Lbf. og Slogs Herreds Lbf.

Åbenrå amt

*Vis Herreds Lbf. (1920).
 *Åbenrå Amts Lbf. (1861).

Sønderborg amt

Als Nørherreds Lbf. (1880). Smlg. med Den alsiske Lbf., Den sundevedske Lbf. og Sønderborg Amts Landboforening 1987.
 Den alsiske Lbf. (1855). Smlg. med Als Nørherreds Lbf., Den sundevedske Lbf. og Sønderborg Amts Landboforening 1987.
 Den mellemalske Lbf. (1910–30).
 Den sundevedske Lbf. (1862). Smlg. med Als Nørherreds Lbf., Den alsiske Lbf. og Sønderborg Amts Landboforening 1987.
 *Landboforeningen for Als og Sundeved (1987). Smsl. af Als Nørherreds Lbf., Den alsiske Lbf., Den sundevedske Lbf. og Sønderborg Amts Landboforeninger.
 Lysabild og Kajnæs Sognes Lbf. (1884–1924).

Fyn

Odense amt

Baag Herreds Lbf. (1855); til ca. 1970: Baag og tilgrænsende Herreders Lbf. Smlg. med Vends Herreds Lbf. og Årup Omegns Lbf. 1991.
 Det nordlige Fyns nye Lbf. (1852–før 1880).
 Fyns Stifts landøkonomiske Selskab (1847–før 1880).
 *Fyns Stifts patriotiske Selskab (1810).
 Hindsholm Lbf. (1856). Smlg. med Nyborg og Omegns Lbf. (Svendborg amt) 1987.

*Nordfyns Lbf. (1971). Smsl. af Nordfynske Lbf. og Odense Omegns Lbf.
 Nordfynske Lbf. (1872); 1872–81: Det nordlige Fyns Lbf. Smlg. med Odense Omegns Lbf. 1971.
 Odense Omegns Lbf. (1898). Smlg. med Nordfynske Lbf. 1971.
 Vends Herreds Lbf. (1841); 1841–?: Vends, Baag og Skovby Herreders Lbf.; ?–1934: Vends Herreds og Wedellsborg Birks Lbf. Smlg. med Baag Herreds Lbf. og Årup Omegns Lbf. 1991.
 *Vestfyns Lbf. (1991). Smsl. af Baag Herreds Lbf., Vends Herreds Lbf. og Årup Omegns Lbf.
 Årup Omegns Lbf. (1881). Smlg. med Baag Herreds Lbf. og Vends Herreds Lbf. 1991.

Svendborg amt

*Bondestands Lbf. (1891); 1891–ca. 1900: Den fynske Bondestands Lbf.
 Den landøkonomiske Forening for Svendborg Amts vestlige Del (1854–før 1880).
 *Fåborgegnens Lbf. (1921).
 *Landboforeningen for Svendborg og Omegn (1901).
 *Landøkonomisk Selskab, Ringe (1857); 1857–1982: Svendborg Amts landøkonomiske Selskab.
 *Langelands landøkonomiske Forening (1855). Smlg. med Nordlangelands Lbf. 1920.
 Nordlangelands Lbf. (1906). Smlg. med Langelands landøkonomiske Forening 1920.
 Nyborg og Omegns Lbf. (1913). Smlg. med Hindsholm Lbf. (Odense amt) 1987.
 Tåsinge landøkonomiske Forening (1932–ca. 1965).
 *Ærø Lbf. (1859).
 *Østfyns Lbf. (1987). Smsl. af Hindsholm Lbf. (Odense amt) og Nyborg og Omegns Lbf.

Sjælland med øer

Frederiksborg amt

Frederiksborg Amts Landboforening (1843). Smlg. med Frederiksborg Amts Planteavlforening og Hornsherreds og Frederikssundsegnens Lbf. 1967.
 Frederiksborg Amts Planteavlforening (1906). Smlg. med Frederiksborg Amts Landboforening og Hornsherreds og Frederikssundsegnens Lbf. 1967.
 Horns Herreds landøkonomiske Selskab (1835–før 1880).
 Hornsherreds og Frederikssundsegnens Lbf. (1863);

1863–73 : Horns Herreds Dyrskueforening; derefter: Horns Herreds Lbf. Smlg. med Frederiksborg Amts Lbf. og Frederiksborg Amts Planteavlsvforening 1967.

Hørsholms Distrikts økonomiske Selskab (1861– ca. 1955).

Landøkonomisk Forening for Ølstykke Sogn (1834– før 1880).

*Nordsjællands Lbf. (1967). Smsl. af Frederiksborg Amts Lbf., Frederiksborg Amts Planteavlsvforening og Hornsherreds og Frederikssundsegnens Lbf.

Holbæk amt

*Holbæk Amts økonomiske Selskab (1812); tidl.: Det oekonomiske Selskab i nye Holbeks Amt.

*Holbæk Lbf. (1866); 1866–1983: Holbæk Amts Lbf. Landboforeningen i Holbeks Amt (1843– før 1880).

*Odsherreds Lbf. (1875); 1875–1949: Odsherreds Landbrugsforening.

Refsnæs Lbf. (1868– ca. 1890).

*Vestsjællands Lbf. (1888); 1888– ca. 1900: Kalundborg og Omegns Lbf.; ca. 1900–64: Kalundborg og Omegns og Løve Herreds Lbf.

Københavns amt

Gl. Roskilde Amts Lbf. (1870). Smlg. med Ramsø-Tune Herreders Lbf. 1977.

Landboforeningen for Ballerup og Omegn (før 1867–?).

Københavns Amts Lbf. (1841). Smlg. med Roskildeegnens Lbf. 1991.

Københavns Amts Agerdyrkningselskab (1818– ca. 1895).

Landboforeningen for Ballerup og Omegn (1867–89). Ramsø-Tune Herreders Lbf. (1874). Smlg. med Gl.Roskilde Amts Lbf. 1977.

Roskildeegnens Lbf. (1977). Smsl. af Gl.Roskilde Amts Lbf. og Ramsø-Tune Herreders Lbf. Smlg. med Københavns Amts Lbf. 1991.

*Roskilde og Københavns amts Lbf. (1991). Smsl. af Roskilde-egnens Lbf. og Københavns Amts Lbf.

Sorø amt

Bregentved-Gisselfeld og Omegns Lbf. (1887– ca. 1900).

*Haslev og Omegns Lbf. (1844).

*Ringstedegnens Lbf. (1875).

Selskabet for Industrie og Huusflid i Holsteinborg Grevskab (1809– ca. 1830).

Selskabet til Bondestandens Fremme i Øster Flakkebjerg (1811– ca. 1830).

*Skælskøregns Lbf. (1896); 1896–1904: De mindre Landbrugeres landøkonomiske Selskab for Sorø og tilgrænsende Amter.

*Slagelseegnens Lbf. (1863); 1863–1909: De mindre Landbrugeres Landboforening for Sorø og tilgrænsende Amter; 1909–17: Slagelse og Omegns Lbf.; 1917–22: Lbf. for Slagelse og Omegn.

*Sorø Amts landøkonomiske Selskab (1833).

*Sorøegnens Lbf. (1901).

Præstø amt (incl. Møn og Bogø)

Bogø Lbf. (1885– ca. 1965).

Landøkonomisk Forening for Glumsø og Omegn (1912).

Landbrugsforeningen for Stevns-Faxe m.fl. Herreder (1887). Smlg. med Stevns Lbf. 1985.

Landøkonomisk Forening for Glumsø og Omegn (1912–25).

Møens landøkonomiske Selskab (1818– ca. 1835).

*Møns Lbf. (1845).

Næsbyholm og Omegns Lbf. (1867–95).

*Næstvedegnens Lbf. (1894); 1894–1984: Lbf. for Næstved og Omegn.

*Præstø Amts Lbf. (1839).

Stevns Lbf. (1875); tidl.: Stevns Herreds og Omegns Lbf. Smlg. med Landbrugsforeningen for Stevns-Faxe m.fl. Herreder 1985.

*Sydsjællands Lbf. (1862); 1862– ca. 1903: Lbf. for mindre Landbrugere i Præstø Amt.

*Tureby-Køge og Omegns Lbf. (1881).

*Østsjællandens Lbf. (1985). Smsl. af Landbrugsforeningen for Stevns-Faxe m.fl. Herreder og Stevns Lbf.

Maribo amt (Lolland-Falster)

*Falsters Lbf. (1854); 1854–1917: Nordfalsters Lbf.

Kjøbelev og Vindeby Sognes Lbf. (før 1867– før 1880). Maribo Amts økonomiske Selskab (1809); 1809–35:

Selskabet til Oplysningens og Industriens Fremme i Lolland-Falsters Stift. Smlg. med Vestlollands Lbf. 1992.

Vestlollands Lbf. (1899). Smlg. med Maribo Amts økonomiske Selskab 1992.

*Vestlollands og Økonomisk Selskabs Lbf. (1992).

*Østlollands Lbf. (1894).

Bornholm

*Bornholm landøkonomiske Forening (1805);
1805–52: Det bornholmske Selskab for Efterslægten.

II. Regionale fællesforeninger

*Foreningen af jydsk Landboforeninger (1872).

*De fynske Landboforeninger (1881); 1881–1902:
Samvirksomheden mellem Fyens Stifts patriotiske
Selskab og de lokale Landboforeninger i Fyens Stift;
derefter: De samvirkende landboforeninger i Fyens
Stift.

*De sjællandske Landboforeninger (1880); tidl.: De
samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift.

*Landboforeningerne på Lolland-Falster og Møn
(1897); tidl.: De samvirkende lolland-falsterske
Landboforeninger.

III. Den landsdækkende samvirksomhed

*De danske Landboforeninger (1893); 1893–1912: De
samvirkende danske Landboforeningers Forret-
ningsudvalg; 1912–80: De samvirkende danske
Landboforeninger.

Litteratur

Til side 9–191:

Beretninger om De samvirkende danske Landboforeningers virksomhed, 1893–1914.

De samvirkende Landboforeninger i Sjællands Stift. Delegeretmødeberetninger 1881–1914.

Foreningen af jyske Landboforeninger. Delegeretmødeberetninger 1872–1914.

Landmandsmeninger om rådgivningstjenesten, landbrugsorganisationerne og landbrugspolitikken. Rapport fra en OBSERVA-undersøgelse. Udg. af De danske Landboforeninger (1989).

Lotze, Kirsten: Kildemateriale vedrørende De danske landboforeningers historie (upubl. notat 1991).

Rådgivningen i 90'erne. Udg. af De danske Landboforeninger (1989).

Dokumenterede fremstillinger:

Bjørn, Claus (red.): Dansk mejeribrug 1882–2000 (1982).

– Andelssamarbejdet i Danmark (1986).

– (red.): Det danske landbrugs historie. Bd.1–4 (1988).

Hansgaard, Torben: Landbrugsrådets tilblivelse. Studier i landbrugsorganisationernes forhandlinger om skabelsen af en fællesrepræsentation for dansk landbrug 1880–1919 (1976).

Ipsen, E.J.: Offentlige foranstaltninger til kvægavlens fremme i Danmark (1963).

Jensen, S.P.: Landbruget på Stevns fra udskiftningen til 1914. Tr.i: Landsbyer på Stevns – før og nu. Bd. 4 (1986), s. 38–80.

– Træk af udviklingen i dansk landbrug set i internationalt perspektiv. Tr.i: International landbrugs-politik og -udvikling. Artikelsamling til Carl Thomsens 70 års fødselsdag (1989), s. 87–104.

Just, Flemming: Lederrekrutteringen til de første andelsslakterier. Tr.i: Bol og By 1989:2, s. 154–73.

Mogensen, Gunnar Viby: De sociale konsekvenser af landbrugets strukturændringer. Socialforskningsinstituttets publikationer 46 (1970).

Pedersen, Erik Helmer: Agrarbevægelsen. Tr.i: Fynske Årbøger 1965, s. 153–223.

– Hedesagen under forvandling. Det danske Hedeselskabs historie 1914–1966 (1971).

– Landbrugsrådet som erhvervspolitisk toporgan 1919–33. Studier i de danske landbrugsorganisationers historie (1979).

– Romantik og politik. Til de agrare bevægelers historie. Tr.i: Festskrift til Kristof Glamann (1983), s. 263–86.

– Oprørsbevægelser i dansk landbrug. Tr.i: Flemming Mikkelsen (red.): Kollektive aktioner i Danmark 1700–1985 (1986), s. 193–209.

– (red.): De første hundrede år. Danske Slakterier 1887–1987 (1987).

Skrubbeltrang, Fridlev: Den danske husmand. Husmand og husmandsbevægelse gennem tiderne. Bd. 1–2 (1952–54).

– Det indvundne Danmark. Det danske Hedeselskabs historie 1866–1914 (1966).

Jubilæumsskrifter:

Andersen, M.: Foreningen af jyske landboforeninger igennem 100 år – 1872–1972 (1972).

Boye-Andersen, Bent (red.): Landbrugsforeningen for Stevns-Faxe m.fl. Herreder 24. maj 1887 – 31. december 1984 (1985).

Brandt, Aage (red.): Bornholms Efterslægtsselskab og Bornholms landøkonomiske Forening 1805–1955 (1958).

Christiansen, R. og A. L. Nielsen: Svendborg Amts landøkonomiske Selskab 1857–1932 (1932).

Dalgaard, Svend (red.): Landboforeningen for Svendborg og Omegn 1901–1976 (1976).

Davidson, Børge (red.): Spredte Kræfter samles. Aalborg Amts Landboforening 1844–1944 (1944).

Hansen, Poul: De samvirkende sjællandske Landboforeninger 1880–1980 (1980).

– Fællesdyrskuerne på Sjælland gennem 100 år 1882–1982 (1982).

Haugaard, J.K. (red.): Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922 (1926).

Hjørring Amts landøkonomiske Selskab 1845–1945. Udg. af bestyrelsen (1945).

Lauridsen, K.P. m.fl.: De samvirkende lolland-falsterske Landboforeninger 1897–1947 (1947).

Madsen, Aage (red.): Stevns Landboforening 1875–1975 (1975).

Pedersen, M. Astrup: Et kvart århundrede af Aalborg Amts Landboforenings 125-årige historie (1969).

Rask, Kristian: 100 år i fynsk landbrug 1881–1981 (1981).

Seidenfaden, Harald m.fl.: Stevns Landboforening 1875–1950 (1950).

Siggard, Niels: Københavns Amts Landboforening gennem hundrede Aar 1841–1941 (1941).

Anden litteratur:

Bendixsen, Mogens: Slakteri i Herning i 100 år (1990).

- Christensen (Tune), Chr.: Udsigt over Landboforeningernes Fremkomst. Tr.i: Dansk Landbotidende 1873, s. 1–28, 161–86, 321–39, 481–96 og 529–40.
Danmark på vej mod år 2018. Landsplanredegørelse fra miljøministeren (1992).
- Hansen, K. (red.): Det danske Landbrugs Historie. Bd. 1–5 (1924–45).
- Hertel, Hans: Andelsbevægelsen i Danmark (1917).
– Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Historie. Bd. 1–2 (1919–20).
- Heyman, M.: Landbrugsinstitutioner. En samlet oversigt over det danske landbrugs organisation (1897). Kvægavl og kvægbrug. 20. udg. Udg. af Det kgl. danske Landhusholdningsselskab (1987).
- Kyed, Karsten og Carl Chr. Thomsen: Noter til forelæsninger i jordbrugspolitik 1. Bd. 1–3 (1987–88).
- Noter over dansk landbrugshistorie. Udg. af Landbrugets Informationskontor (1982).
- Pedersen, Aksel m.fl.: Sortbroget kvæg – baggrund og udvikling i Danmark (1983).
- Pedersen, Jørgen: Træk af Husmandsforeningernes historie (1986).
- Tracy, Michael: Agriculture in Western Europe. Challenge and Response 1880–1980. 2.nd ed. (1982).

Periodica:

- Landbrugets organisationshåndbog, – . Udg. af Udvalget for Landbrugets Oplysnings- og Kursusvirksomhed (LOK).
- Landøkonomisk Årbog/Landbrugsårbog, 1900–. Udg. af Det kgl. danske Landhusholdningsselskab.
- Landøkonomisk Oversigt, 1970–92. Udg. af De danske Landboforeninger.

Billedfortegnelse

- S. 9: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 10: Vallekilde Højskole.
S. 12: Vendsyssel lokalhistoriske Arkiv, Hjørring.
S. 13: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 14: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
S. 15: Foto: Søren Steffen.
S. 17: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 18: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 20: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
S. 21: Landbrugsraadet.
S. 23: Forside af *Fyens Stifts Patriotiske Selskab, 1810–1985*.
S. 24: Foto: Claus Haagensen/*Chili*.
S. 25: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
S. 29: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 30: Ill.: *Fyens Stifts Patriotiske Selskab, 1810–1910*.
S. 32: Ill.: T. Westermann: *Landmandsbogen*.
S. 33: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 34: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 35: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 36: Ill.: T. Westermann: *Landmandsbogen bd. 3*.
S. 38: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 39: De danske Landboforeninger.
S. 41: Ill.: *Sydsjællands Landboforening 75 år, 1862–1937*.
S. 44: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 47: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 49: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 50: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
S. 51: Bogense lokalhistoriske Arkiv.
S. 55: Foto: Claus Haagensen/*Chili*.
S. 57: Ill.: *Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922*.
S. 58: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 59: Ill.: *De samvirkende Lolland-Falsterske Landboforeninger 1897–1922*.
S. 61: Ill.: *Københavns Amts Landboforening gennem 100 Aar*.
S. 62: Ill.: *Fyens Stifts Patriotiske Selskab 1810–1910*.
S. 63: Folketingets Bibliotek.
S. 64: Ill.: *Landbruget 1–4, 1919–59*, udg. af Landbrugsraadet.
S. 66: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 68: Landsbladet.
S. 72: De danske Landboforeninger.
S. 73: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
S. 75: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 76: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 77: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 78: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 80: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 83: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
S. 85: Landbrugsraadet.
S. 87: Landbrugsraadet.
S. 89: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
S. 91: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 92: Ill.: *Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Historie II*.
S. 93: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
S. 96: Ill.: *Foreningen af jyske landboforeninger 1872–1922*.
S. 97: Randers lokalhistoriske Arkiv.
S. 98: Ill.: T. Westermann: *Landmandsbogen bind 2*.
S. 100: Ill.: T. Westermann: *Landmandsbogen bind 2*.
S. 101: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 102: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 104: Ill.: *Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922*.
S. 105: Ill.: J. la Cour: *Danske Gaarde bd..*
S. 106: Landsudvalget for Kvæg.
S. 107: Landbrugets Informationskontor.
S. 109: Landsudvalget for kvæg.
S. 112: Ill.: *Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922*.
S. 113: Ill.: Fridlev Skrubbeltrang: *Det indvundne Danmark*.
S. 114: Ill.: *Frijsenborg-Faurskov Birks Landboforening 1838–1938*.
S. 116: Ill.: *Ugeskrift for Landmænd 1891*.
S. 118: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 119: Landbrugets Informationskontor, Skejby.
S. 121: Ill.: *Frijsenborg-Faurskov Birks Landboforening 1838–1938*.
S. 122: Ill.: Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922.
S. 123: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
S. 124: Landbrugsraadet.
S. 126: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 127: Ill.: *Andelsmejeriet »Hjedding«*.
S. 129: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 131: Bogense lokalhistoriske Arkiv.
S. 132: Ill.: Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922.
S. 136: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
S. 138: Ill.: *Langelands landøkonomiske Forening 1855–1955*.
S. 139: Ill.: *»Aldrig for dig – men al Tid paa Vej«*, *Dalum landbrugsskole 1886–1986* af Knud J. V. Jespersen.
S. 141: Ill.: *Ugeskrift for Landmænd 1891*.

- S. 142: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 145: Roskilde lokalhistorisk Arkiv.
S. 147: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
S. 148: Ill.: J.la Cour: *Danske gårde, bd. 2.*
S. 149: Ill.: T. Westermann: *Landmandsbogen.*
S. 151: Ill.: Mogens Bendixen: *100 år med Koopmann 1890–1990.*
S. 152: Ill.: *Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922.*
S. 152: Foto: Ib Glaser.
S. 154: Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted.
S. 156: Bornholms Museum, Rønne.
S. 158: Ill.: *De samvirkende sjællandske Landboforeninger 1880–1980.*
S. 160: Ill.: *Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922.*
S. 162: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 161: Ill.: *København Amts Landboforening gennem 100 Aar.*
S. 164: Ill.: *De samvirkende sjællandske Landboforeninger 1880–1980.*
S. 166: Ill.: »Aldrig for dig – men al Tid paa Vej«, *Dalum landbrugsskole 1886–1986 af Knud J.V. Jespersen.*
S. 168: Landbrugsraadet.
S. 171: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 173: Bornholms Museum, Rønne.
S. 175: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 177: Ill.: *Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922.*
S. 179: Landbrugsraadet.
S. 180: Landbohøjskolens Bibliotek.
S. 181: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 182: Bornholms Museum, Rønne.
S. 183: Ill.: *Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922.*
S. 184: Ill.: *Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922.*
S. 186: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 188: Bornholms Museum, Rønne.
S. 190: Ill.: *Foreningen af jyske Landboforeninger 1872–1922.*
S. 196: Ill.: *De sjællandske Landboforeninger 1880–1980.*
S. 197: Landbrugsraadet.
S. 198: Landbrugsraadet.
S. 199: Landsbladet.
S. 201: Landbrugets Informationskontor.
S. 202: Landbrugets Informationskontor.
S. 203: Landsudvalget for planteavl.
S. 204: Landbrugsraadet.
S. 206: Landbrugets Informationskontor.
S. 207: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 207: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 208: Landbrugets Informationskontor.
S. 210: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 212: Ill.: Skrubbeltrang: *Det indvundne Danmark.*
S. 213: Landsbladet.
S. 215: Landsbladet.
S. 216: Landbrugets Informationskontor.
S. 218: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 219: Tom Kirk.
S. 221: Landbrugets Informationskontor.
S. 223: Landbrugsraadet.
S. 224: Landbrugsraadet.
S. 226: Landbrugsraadet.
S. 227: Landbrugets Informationskontor.
S. 229: Landsbladet.
S. 230: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
S. 231: Landsbladet.
S. 232: Landsbladet.
S. 233: Jørgen Skovbæk.
S. 234: De danske Landboforeninger.
S. 236: De danske Landboforeninger.
S. 237: Landbrugets Informationskontor.
S. 238: Landbrugets Informationskontor.
S. 240: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 241: Foreningen af jyske Landboforeninger.
S. 243: Landsbladet.
S. 245: Roskilde lokalhistoriske Arkiv.
S. 247: De danske Landboforeninger.
S. 248: De danske Landboforeninger.
S. 249: Landbrugets Informationskontor.
S. 250: Landbrugsraadet.
S. 251: Landbrugets Informationskontor.
S. 253: Jørgen Skovbæk.
S. 254: Landsbladet.
S. 256: Foto: Grethe Lissner.
S. 258: Landbrugsraadet.
S. 259: Landsbladet.
S. 260: Landsbladet.
S. 262: Landbrugsraadet, Pressen.
S. 263: Landbrugsraadet, Samfundskontakt.
S. 264: Landbrugsraadet, Pressen.
S. 268: Landbrugsraadet.
S. 269: Landbrugets Informationskontor.
S. 270: Landbrugsraadet, Pressen.
S. 271: Landbrugsraadet, Pressen.
S. 273: Landsbladet.
S. 275: Landsbladet.

- S. 276: Landsbladet.
S. 277: Landsbladet.
S. 278: Foto: Jørgen Bak Rasmussen.
S. 279: Foto: Jørgen Bak Rasmussen.
S. 281: Foto: *Chili*.
S. 283: Foto: *Lars Grundwald & Bo Vedel Petersen*.
S. 284: Foto: Jørgen Bak Rasmussen.
S. 285: De danske Landboforeninger.
S. 287: De danske Landboforeninger.
S. 289: Landbrugsraadet, Samfundskontakt.
S. 292: Billedsamlingen, Det kgl. Bibliotek.
- S. 294: Landbrugsraadet, Samfundskontakt.
S. 295: Foto: Claus Haagensen/*Chili*.
S. 296: Landbrugsraadet.
S. 298: De danske Landboforeninger.
S. 299: Foto: Bo Jarnér, *Pressehuset*.
S. 303: Foto: Claus Haagensen/*Chili*.
S. 304: De danske Landboforeninger.
S. 306: Foto: Ib Glaser.
S. 307: Landsbladet.
S. 308: Foto: Jytte Bjerregaard.

Register

Sidehenvisninger i *kursiv* refererer til billede.

- Ahlefeldt-Laurvig, C. J. F., organisationsleder 138, 139
Ahlefeldt-Laurvig, Fritz, organisationsleder 163
Ahlmann, Malthe, organisationsleder 123, 164, 168
Andersen, Anders, organisationsleder, politiker 227, 228, 230, 252, 254, 297
Andersen, J.B.H., kvægavler 100, 108, 109, 110, 144
Andersen-Rosendal, agrarleder 59, 166, 167, 169
Anderson, Eugene, ambassadør 198
Andreasen, N. P., organisationsleder, politiker 293
Appel, Axel, statskonsulent 99, 111, 114, 142, 162
Axelsen, A., organisationsleder 26
- Bang, B., veterinær 118
Bang, Th., proprietær 153
Barner, S. organisationsleder 165, 168
Basse, Niels, direktør 211, 212
Bech, Carl, organisationsleder 122, 123, 163, 164, 167, 168
Beck, F. J. L., forpagter 161
Beck, P., gårdejer 153
Behnke, H., direktør 217
Blem, M. P., organisationsleder 153
Bjerre, P., gårdejer 153
Bilde, E., inspektør 114
Bing, Anton, landøkonom, redaktør 80
Bjørn, Claus, historiker 26, 131
Blicher, Steen Steensen, præst, digter 112, 114
Bluhme, H.E., organisationsleder 128, 160
Bojsen, Frede, forstander, politiker 168
Bojsen, Peter, landøkonom, politiker 132, 153, 154, 165, 168
Brandt, konsulent 81
Branth, Arnold organisationsleder 103, 110
Branth, Harald, kvægopdrætter 91, 103, 106, 107, 108, 112, 118, 130, 133, 145, 165, 166, 167, 168, 181
Bredkjær, Niels, forstander 148
Broge, Hans, købmand 104, 128
Bruhn, Ernst, hesteopdrætter 34
Buch, H., gårdejer 153
Buksti, Jacob, politolog 26
Bustrup, Klaus, organisationsfunktionær 275
Buus, N.P.J., landøkonom 103, 104, 106, 128, 130, 131, 151
Baagøe, J. P., gårdejer 153
- Carmen, Josepha del, frue 164
- Christensen, Bjørn R., organisationsfunktionær 254
Christensen, Chr., landøkonom 26, 140
Christensen, Chr. R., organisationsleder 215, 217
Christensen, J., landbrugskandidat 187
Christensen, Jens, gårdejer 94
Christensen, Johs. Dons, forstander, organisationsleder 223, 255
Christian IX, konge 92
Christian X, konge 85
Clausen, Helge, organisationsfunktionær, organisationsleder 196, 209, 229, 296
Cour, A. la, landøkonom 59, 111
Cour, Jørgen la, landøkonom 159, 160, 182
- Dalsager, Poul, politiker 267, 279
Dehn, Hartvig, organisationsleder 275, 284
Dethlefsen, Anita, historiker 26
Dinesen, H. J., organisationsleder 139
- Ebbe, Chr., organisationsfunktionær 59
Eckardt, Chr. organisationsleder 57, 110
Elizabeth II, dronning 197
Erichsen, proprietær 153
Eriksen, Erik, politiker 199
Eriksen, Kr. Rykind, organisationsleder 239
Eriksen, Niels, organisationsleder, politiker 200, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 220, 221–226, 228, 297
Espensen, Chr. Leth, agrarpolitiker 166
Erlandsen, N., gårdejer 153
Estrup, J. B. S., politiker 163
- Faber, H., statskonsulent 161
Fjord, N. J., docent 11, 12, 126, 145, 164
Fiedler, F. L., landmand 13
Fog-Petersen, Vagn, forstander, organisationsleder 199, 229, 230, 235
Frandsen, F. C., inspektør 220, 225
Frederiksen, H., gårdejer 153
Frederiksen, Ib, politiker 229
Friis, Fr., organisationsleder 128, 130, 131
Friis, J.M., kvægavler 113, 116, 117, 118, 119, 144, 149, 155
- Garde, E., forpagter 153
- Hansen, A. J., forsøgsleder 181
Hansen, Chr., gårdejer 250

- Hansen, Fr., statskonsulent 121, 140, 175, 176, 181, 187, 188, 189
- Hansen, H., gårdejer 153
- Hansen, H. C., gårdejer 153
- Hansen, H. J., organisationsleder 174, 175
- Hansen, H.I., organisationsleder 121
- Hansen, Jesper, gårdejer 207
- Hansen, K., statskonsulent 25, 180
- Hansen, Lars, mejeribestyrer 145
- Hansen, N. A., forsøgsleder 181
- Hansen, Peder, biskop 30
- Hansen, V., proprietær 105
- Hansgaard, Torben, historiker 25
- Harboe, H., proprietær 105
- Hauch, H., organisationsleder 75, 85, 293
- Haugaard, J.K., organisationsfunktionær 76, 254
- Heide, A.G., oberst 30
- Heide, H.P., organisationsleder 57, 110
- Henriques, A.L., landmand 13
- Hertel, Hans, organisationsleder 26, 168
- Heyman, N., landøkonom 26, 47, 48, 49
- Holm, Anders R., organisationsfunktionær 254
- Holst, H., organisationsleder 57
- Holst, Niels, købmand 155
- Holstein-Holsteinborg, H., organisationsleder 58
- Hvass, Frants, kvægavler 113, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 149
- Høegh-Guldberg J., organisationsfunktionær 95, 110, 111, 161
- Ilse, Niels Th., organisationsleder 15
- Ingwersen, P., 107
- Ipsen, E.J., landøkonom 95
- Jacobsen, Chr. P., lærer 179
- Jakobsen, L., gårdejer 153
- Jensen, Aksel, organisationsleder, politiker 196, 200
- Jensen, Andreas, gårdejer 94
- Jensen, Axel Ladegaard, organisationsleder 275
- Jensen, B. G., ekspeditionssekretær 257
- Jensen, Charles F., 199, 200, 211, 256, 257
- Jensen, Erik Holst, pilot 260
- Jensen, Hans, gårdejer 153
- Jensen Lars, gårdejer 106
- Jensen-Hyldegaard, Søren, svineavler, 136, 154
- Jensen, J., veterinær, statskonsulent 111, 161, 162
- Jensen-Toustrup, Niels, organisationsleder, politiker 112, 113, 141, 165
- Jensen, Peder, organisationsleder 138
- Jensen, S. P., organisationsfunktionær 245, 254
- Jespersen, Knud J. V., historiker 23
- Jessen, Peter, veterinær 108, 110, 116, 151
- Johansen, Jens, landbrugslærer 146
- Jørgensen, Peter, organisationsleder 197, 223, 246
- Karlshøj, Poul, organisationsleder 200, 213
- Kattrup, Rasmus, kvægavler 109
- Kirk, Jens, landøkonom 219, 220, 225
- Kjeldsen, proprietær 34
- Kjeldsen, H. O. A., organisationsleder 275, 278, 295, 299
- Kjær, Magnus, købmand, svineavler 155
- Kjærgaard, Niels, direktør 225, 230, 252
- Knudsen, C. P., forstander 140.
- Koch, J. H., stiftamtmand 279
- Kofod, H. Branth, organisationsleder 138
- Kofoed, Niels Anker, politiker 279
- Kristensen, H. J. departementschef 279
- Kristensen, Hans, konsulent 204
- Kristensen, M. K., konsulent 187
- Kristensen, Oluf, husmand 175, 176
- Köller, E.M. von, overpræsident 39
- Lacoppidan, A., forpagter 153
- Langkilde, O., forpagter 153
- Langkilde, W., godsejer 165
- Larsen, Anders, gårdejer 94
- Larsen, Arne Pilegaard, organisationsleder 229, 230, 233, 233, 252, 253, 254, 255, 268
- Larsen, Johs., organisationsleder 214, 217, 222, 223, 224, 227, 228, 229, 244, 246, 297, 298
- Larsen, L. Hansen, professor 196
- Larsen-Ledet, Hans, organisationsleder 275
- Lassen, J. Brink, forstander, organisationsleder 174
- Lawaetz, O., proprietær 153
- Leerberg, konsulent 81
- Liengaard, Tage, organisationsfunktionær 245
- Lindholm, C., organisationsfunktionær 59
- Lollesgaard, P., organisationsleder
- Lundegaard, proprietær 101
- Lund-Jensen, Robert, billedhugger 199
- Lüttichau, Chr., organisationsleder 118, 119, 123, 133, 163
- Lüttichau, H., hofjærgermester 105, 110
- Mackintosh, Jette, historiker 255
- Madsen-Mygdal, Thomas, organisationsleder, politiker 140, 189, 229, 291
- Madsen-Mygdal, Aage, konsulent 187
- Mansa, godsejer 33

- Marshall, Charles P., administrator 198
 Margrethe II, dronning 279
 Matzen, proprietær, organisationsleder 106, 128
 Meldgaard, Leon, husmand 175
 Meyer, kreaturhandler 105
 Milthers, Aksel, professor 164
 Moltke, stiftamtmand 30
 Moltke, lensgreve 91, 92, 105, 118
 Mortensen, Chr., organisationsfunktionær 59
 Mourier, proprietær 30
 Mourier-Petersen, A., organisationsleder 95, 96, 105, 106, 107, 110, 113, 118
 Møller, Kr., forstander 76, 228
 Møller, K., forstander, organisationsleder 207
 Møller, Mogens, kemikalieekspert 260
 Møller-Holst, Erhard, landøkonom 179
 Mørkeberg, P. A., statskonsulent 156, 157, 162
- Neergaard, A., proprietær 130
 Neergaard, Carl, organisationsleder 109
 Neergaard, proprietær 174
 Neergaard, Niels, politiker 63
 Nielsen, Anders, organisationsleder 132, 133
 Nielsen, Anders, politiker 63
 Nielsen, Anders, organisationsleder 138, 290
 Nielsen, Axel, organisationsleder 138
 Nielsen, Fr., direktør 241
 Nielsen, J., gårdejer 153
 Nielsen, Jens, forstander 190
 Nielsen, Jørgen, organisationsleder 175
 Nielsen, K. H., gårdejer 155
 Nielsen, Kr., forstander, organisationsfunktionær 251, 252, 253, 254, 255
 Nielsen, Martin, organisationsleder 275
 Nielsen, N. J., forsøgsleder 181
 Nielsen, P., forsøgsleder 12, 179, 180
 Nielsen, Søren, boelsmand 140
- Oehlerich, Fr., redaktør 174
 Olsen, Erik, forsøgsleder 248
 Olsen, Ole, organisationsleder, politiker 63, 153, 165
 Oppermann, Ludvig, konsulent 162
 Ottosen, P. Chr., organisationsleder 279
 Oxholm, hofjærgemester 92
- Pedersen, A. Wulff, konsulent 255
 Pedersen, Aksel, landøkonom 143
 Pedersen, Erik Helmer, historiker 25, 26
 Pedersen, Jørgen, organisationsfunktionær, historiker 26, 275
- Pedersen, J. Broe, organisationsfunktionær 254
 Pedersen, N.K., organisationsleder 18
 Pedersen, Niels, forstander 140, 145
 Pedersen, Ole, gårdejer 145
 Pedersen, Rasmus, gårdejer 167
 Pedersen, S.P., statskonsulent 111, 119, 120
 Petersen, Carl, politiker 296
 Petersen-Dalum, Johs., 139, 196, 199, 200, 213, 215
 Petersen, Jørgen, forstander 139, 166, 167
 Petersen, M.C., landbrugskandidat 129, 130, 130
 Petersen, S. P., organisationsfunktionær 162, 176
 Philip, prins 187
 Pinstrup, Hans, organisationsleder, politiker 196, 212, 214, 217, 218. 220, 223, 224, 225, 228. 296, 297
 Pinstrup, P. P., organisationsleder, politiker 137, 175, 176, 291
 Pinstrup, Rigmor, organisationsleder 241
 Pontoppidan, H., generalkonsul 127
 Pontoppidan, W., proprietær 161
 Mortensen, H. P., organisationsleder 153
 Poulsen, N. Peter, organisationsfunktionær 254
 Prosch, Victor, professor 102, 103, 110
- Rask, Kr., landbrugslærer 60, 176
 Rasmussen, H.J., forstander 59
 Rasmussen, O., organisationsfunktionær 59
 Rasmussen, Aage, konsulent 261
 Reedtz-Thott, politiker 163
 Reventlow, L., organisationsleder 59, 165
 Riegels, F., redaktør 166
 Riis, J. M., organisationsfunktionær 254
 Rosager, Johs., proprietær 229
 Rosen, J.A.T., landmand 13
 Rosleff, H., mejeriejer 153
 Rosting, P. G., forsøgsleder 157
- Sams, P. P., gårdejer 153
 Segelcke, Th., professor 11, 104, 108, 126, 128, 130, 131, 149, 164
 Skeel, Erik, politiker 96
 Skeel, Sophus, organisationsleder 110, 123, 163
 Skjoldborg, Johan, forfatter 177
 Skovbæk, Jørgen, organisationsfunktionær 71, 233, 253, 254, 255, 295
 Skovgaard, Ib, organisationsfunktionær 245, 288
 Skrubbeltrang, Fridlev, historiker 26
 Skytte, Karl, politiker 222, 296
 Smørum Jens, politiker 212, 296
 Sonne, Chr., forpagter, politiker 153

- Speggers, Chr. organisationsleder 227, 228
Steensen-Leth, Alf Theodora, frue 197
Steensen-Leth, Vincens, ambassadør, 197
Svendsen, Niels Søren, advokat 154
Syberg, F. Hempel, forpagter 149
Søltoft, O., proprietær 128
Sørensen, H., 111
Sørensen, Jens, organisationsleder 137, 153
- Tesdorpf, Edward, organisationsleder 99, 100, 103, 149
Thalbitzer, G.P., organisationsleder 58, 164, 165
Thrane, købmand, 89
Thøgersen, Finn, direktør 215
Toft, S., 107
Tutein, E., landmand 13
Tvedegaard, Gunnar, organisationsleder 204
Tvedegaard, Jacob, organisationsleder 292
- Valtiner, H.N., organisationsleder 61, 163, 164
Villadsen, Viggo H., direktør 225, 226, 227
Villegold, S., kontorchef 198
Vind, S., organisationsleder 142
Visse, C., lærer 140
- Wedel-Wedelsborg, G.J., organisationsleder 58, 158,
Wedel-Wedelsborg, G., organisationsleder 110
Wendt,, Frantz, handelsgartner 179
Westermann, T., professor 182, 183, 185, 186, 187, 189
Winkel, forpagter, 130, 133
Waaben, J., lærer 175
- Øllgaard, Olav, politiker 76, 206, 207
Østergaard, Chr., gårdejer 225
- Aakjær, Jeppe, forfatter 177

